N. IORGA

ISTORIA BISERICII ROMÂNEȘTI

ȘI A VIEȚII RELIGIOASE A ROMÂNILOR

EDIȚIA a II-a

— REVĂZUTĂ ȘI ADĂUGITĂ —

Vol. II.

EDITURA
MINISTERULUI CULTELOR ȘI INSTRUCȚIUNII PUBLICE
BUCUREȘTI — 1932

ISTORIA BISERICII ROMÂNEȘTI

VOL. II.

N. IORGA

ISTORIA BISERICII ROMÂNEȘTI
ȘI A
VIEȚII RELIGIOASE A ROMÂNILOR

EDIȚIA a II-a
— revăzută și adăugită —

Vol. II.

BUCUREȘTI

EDITURA MINISTERIULUI DE CULTE

1930.

Câteva iscălituri inedite de arhierei din veacul al XVIII-lea.

GHEDEON, EPISCOP DE ROMAN
(Ghedeon, episcop Romanschii“ ; 1734).

DANIIL EPISCOP DE ROMAN
(„Daniil, episcop romanschii“ ; 1731).

GHEDEON, EPISCOP DE HUŞI
(„Ghedeon, episcop huşschii“ ; 1731).

NEOFIT I-IU, MITROPOLIT MUNTEAN
(„Neofit Mitropolitul Ungrovlahii“).

ANTONIE, MITROPOLIT AL MOLDOVEI
(„Antonie Mitropolit Sučavschii").

GHEDEON, MITROPOLIT AL MOLDOVEI („Ghedeon, Mitropolit Moldovlahii").

MISAIL, EPISCOP DE RĂDĂUȚI
(„Misail episco Răd." ; 1733).

CARTEA III-a

EPOCA ROMÂNEASCĂ.

PARTEA I-a.

— —

LUPTA PENTRU DESĂVÂRŞIREA UNIRII ROMÂNILOR DE PESTE MUNŢI.

CAP. I.

Politica religioasă a lui Vodă-Brâncoveanu şi tipăriturile muntene din epoca sa.

Când, puţin timp după soborul din Februar 1697 şi urmările lui, Vlădica ardelean Teofil muri, alegerea urmaşului lui se făcu în condiţiile obişnuite. Spre Bucureştii Mitropolitului plecă un tinerel călugăr, de neam bun, dela Ciugud, Atanasie Anghel, care ducea cu dânsul recomandaţii puternice din partea nobililor ardeleni, calvini, pe cari-i câştigase cu bani. De o plata facută în mânile lui Teodosie ca sa fie ales, nu poate fi vorba; el dădu după spusa unuia dintre negociatori, negustorul Dindar, numai optzeci de lei „ca mulţămită“[1]. Alegerea se făcu după datina creată pe vremea lui Şerban Cantacuzino, şi, în Ianuar 1698, Atanasie era sfinţit ca Mitropolit pentru Ardeal.

Data aceasta, noul Vlădică nu primi condiţii dela Guvernul ardelean, ai cărui membri nu mai erau slobozi să-şi dea la iveală tendinţele calvinisatoare. Învăţături pentru purtarea sa le primi el dela Bucureşti chiar.

Aici Voda-Brâncoveanu, om bogat, darnic şi mândru, n'avea o politică religioasă aşa de sigură ca a înaintaşului sau, —

[1] *In recognitionem*; Iorga, *Sate şi preoţi*, p. 179, nota 2.

cum, de altminterea, şi în politica propriu-zisă el se dovedise mai şovăitor decât acesta, — după stricarea bunelor legături cu Dosoftei de Ierusalim. Strict ortodox fireşte, fără să aibă faţă de catolici măcar acea curtenire care deosebise pe Şerban-Vodă, el tipărise, pe de o parte, cărţi româneşti, de cuprins religios şi literar, bune pentru cetirea boerilor şi a preoţilor: la 1691, Radu Greceanu dă astfel la iveală o frumoasă carte, lucrată de dânsul cu ajutorul fratelui Şerban şi supt supravegherea lui Constantin Cantacuzino Stolnicul, „*Margăritarele*" lui Ioan Gură-de-Aur, „întăritoriu săborniceştii şi apostoleştii a Răsăritului Beseareci şi adevăratei pravoslavnice credinţe îndireptătoriu", prefăcută în limba tuturor „ca să poată fieştecare Rumân ce şi puţină învăţătură ar avia, să înţeleagă".

Pe de altă parte, un călugăr din Iviria sau Ivir, din Iberia Caucasului, fost rob al Turcilor, Antim, m cu deosebit simţ pentru artă în toate înfăţişările ei, tiparia, întâiu, pe sama lui, se pare [1], lucrări greceşti care dovedesc fiinţa unui curent ce ducea, nu numai la înzestrarea cu cărţi, pe socoteala Românilor, a bisericilor din Răsăritul grecesc, ci şi către *grecisarea Bisericii româneşti.*

Pe lângă *Pareneticele* Împăratului Vasile Macedoneanul către fiul său Leon, prefăcute (1691) în greceasca poporală de Hrisant, nepotul, trimes îndată, în 1692, prin Rusia, în Apus, pentru studii, al Patriarhului de Ierusalim [2], pe lângă „Manualul" lui Cariofil, care răspundea la unele întrebări de natura teologică ale Stolnicului Cantacuzino (1697), pe lângă panegiricul Sf. Constantin, alcătuit de predicatorul Curţii, Gheorghe Maiota (1697) [3], — altele, de acelaşi, în 1706-7, la Râmnic [4], — se dau în greceşte, prin osteneala lui Antim,

[1] Cărţile poartă numai însemnarea că sânt lucrate de „Antim ieromonahul". Asupra lui, v. *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea.* I, p. 419.

[2] V. cele două lucrări ale păr. Chrys. Papadopulos şi Iorga, *Ist. învăţământului*, pp. 46, 56 şi urm.

[3] Pentru Maiota, v. *Ist. lit. rom.*, II, pp. 49, 417, 429.

[4] Bianu şi Hodoş, *Bibliografia Română*, I, pp. 468-9, 478-9.

cărți de slujbă bisericească. Astfel e slujba Sf. Grigore Decapolitul, făcută în această limbă de Matei al Mirelor[1], și cea, în legătură de zi cu aceasta, a Sf. Paraschive, — cu toate că în mănăstirea Bistriței oltene, care nu era „închinată" și nu adăpostia călugări greci, laudele Sfântului ocrotitor fuseseră cântate până atunci în slavonește. La Mitropolie, și nu încă la Snagov, altă mănăstire neînchinată, unde fu numit apoi și ca egumen străinul Antim, care-și găsi îndată adăpostul prielnic între zidurile ei[2], se publică la 1693 o minunata Evanghelie greco-românească, prin care putem vedea mai bine gândurile unora dintre arhiereii pribegi și boierii de alt neam cari încunjurau pe Brâncoveanu. Și aceasta e „după greciasca ai *(sic)* Bisearicii orănduială așezată", ca și tipăritura mai veche a lui Șerban-Vodă; partea grecească e menită pentru slujbă, iar cea românească numai pentru ca „și în casele voastre cu cetaniia ei adease să vă îndeletniciți", scrie tipograful. Teoria lui Dosoftei al Moldovei că Scriptura folosește numai dacă e înțeleasă, teorie primită până la 1688 și în Țara-Românească, e înlocuită prin aceia că patimile rele din inima omului și „numai din cetanie și din auzire să omoară". În sfârșit, nu numai pentru Grecii de departe, ci și pentru Românii de aproape; se dă, la 1697, *Antologhiul, Sbornicul* din Snagov, care cuprinde în el tot ce trebuie „pe tot anul": slujbe la sfinți sau „acolutii", Psaltirea întreagă, Octoihul, Orologhiul sau Ceaslovul, Penticostariul, Triodul; volumul de aproape o mie de pagini era tipărit cu cheltuiala unui fost categumen al Lavrei celei Mari din Atos, Galaction Vidalis, și îngrijit de un Panaioti din Sinope. O nouă ediție apare la 1709. Ignatie, egumenul grec de la Nucet, dă, în 1705, o Slujbă a Sf. Visarion, care se cânta de sigur în biserica lui. Și o Slujbă pentru Târnosirea bisericilor se tipări, de Auxentie al Sofiei, „pentru a se împărți în dar arhiereilor", în 1703. Să mai cităm *Psaltirea* de Snagov din 1700.

---

[1] V. mai sus, vol. I, pp. 252-3.

[2] Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, pp. 419-21.

După împrejurările nouă din Ardeal se dă la Snagov în grecește „Mărturisirea“ lui Petru Movilă, la care se adauge o carticică a lui Visarion Macrì despre „cele trei mai mari virtuți“ (1699). Unul din îngrijitorii acestei lucrări, Sevastos Chimenitul, publică apoi o tălmăcire a serbătorilor, un „Heortologion“ în 1701, apoi o „Învățătură dogmatică a Bisericii Răsăritene“ (1703), tratând despre împărtășenie și sfințenia Fecioarei, iar celalt, Ioan Comnenul, își tipărește o descriere a Muntelui Athos, în 1701, descriere, care, cu Slujba Sf. Ecaterine de la Muntele Sinai, se retipărește la 1710 [1], iar urmașul acestuia la Scaunul din Siliștra, Atanasie, alt găzduit al Brâncoveanului, editează la 1710, „Panoplia dogmatică“ a vechiului Împărat Alexie Comnanul. Acestea pe lângă discursurile grecești ale fiilor Domnului, cari laudă pe sfinții patronali ai neamului lor [2].

Liturghia *greco-arabă*, dată și pentru acei preoți sirieni cari nu știau decat grecește (1701), *Ceaslovul* biglot din 1702, *Psaltirea* arabă din 1706, lucrată în Alep, *Liturghia* georgiană din 1710 și *Evanghelia* din 1709 în aceiași limbă se adaugă la aceste lucrări, ca jertfe făcute de Brâncoveanu pentru mărirea numelui său în părțile Răsăritului. Sânt și lucrări de comandă, care nu stau decât în legătură tipografică cu țerile noastre, ca slujba Sfintei Chiopolitis din 1702, plătită de un Grec din Chios, sau cutare cuvânt despre preoție al lui Hrisant (1702).

Ca o curiositate interesantă, ca o carte bună pentru a învăța încă o limbă străină, și fără niciun gând la întrebuințarea ei practică, dădea la lumină Antim în 1698 o Gramatică slavonă destul de întinsă. Când, cu titlu și prefața românească, se publică, la 1696, Slujba slavonă a Sfinților Constantin și Elena, se spune că s'a făcut slavonește, nefiind la „izvoadele grecești“. Un *Ceaslov* apare la 1703. Numai despre *Psaltirea* de Buzău din 1701 se spune că e

---

[1] Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, I, pp. 481-2.
[2] *Ibid.*, I. pp. 419 și urm., 452 și urm., 457 și urm., 468-9.

tipărită „pre limba *cea obicinuită a să ceti prin besearecile* rumâneşti, sloveniasca, fiindu şi lipsă de acĭasta pre la besearici de acĕastă dată“, adăugindu-se că e de nevoie şi pentru învăţământ, care se ştie ca se răzima pe învăţarea de-a rostul a Psaltirii: „pre la şcoale pentru învăţătura copiilor“ [1].

Nu se putea înlătura însă aşa de uşor ca vechea zdreanţa slavonă noul veşmânt al limbii româneşti. Numit episcop de Buzău la 10 Iunie 1691, Mitrofan represinta înca acolo, in colţul de catre Moldova lui, curentul românesc pe care-l începuse dascalul lui, acum pribeag în Polonia. Încă de la 1691 el tipareşte în Buzau o traducere româneasca, publicata de dânsul, dar tălmăcită cu amestecul lumii de la Curte, a *Pravoslavnicii mărturisiri,* scrise de Petru Movilă. Numai peste trei ani teascurile Mitropoliei dau o *Psaltire*, cu „catizme“, tropare, molitfe, „pashalii de 50 de ani“, „exapsalm“, „după orânduiala grecĭască“ ; această lucrare, revăzută după textul Bibliei de la 1688, era însă menita, nu să se dea preoţilor spre întrebuinţare, ci să se împartă numai, pentru cetire, „în har pravoslavnicilor creştini“. Tot aşa şi cu *Evanghelia* de la Snagov din 1697, care dă numai într'o formă „diorthosită mai cu multa nevoinţa“ textul cunoscut, pentru cetirea de către cei ce nu ştiu slavoneşte.

În acelaşi an, ca o urmare a aceleiaşi mişcari, Moldova răspândia o *Tâlcuire a Liturghiei,* tălmăcire făcută de Cacavela, îndreptată de un necunoscut şi tipărită de Antioh-Vodă Cantemir, prin îngrijirea boierului Lupu Bogdan, care iscăleşte Prefaţa.

Să se adauge traduceri după ediţiile greceşti ale aceloraşi meşteri, ca acea „Carte sau lumină“, din 1699, care e redarea în româneşte a cărţii lui Maxim Peloponesianul, retipăriri sau prelucrări, ca aceia ce cuprinde „Învăţătura preoţilorŭ pe scurtŭ de Şapte Taini ale Besearecii“, — publicaţie din

---

[1] *Ibid.*, p. 415.

Buzău, cu titlu și pentru Moldova (1702)[1]. Întâmplător se dau cărți de morală religioasă sau de instrucție poporală în materie de religie, precum sânt *Învățăturile creștinești* și *Floarea Darurilor*, traduse amândouă de Filotei, un Român care se călugărise la Sfetagora, Sfântul Munte, și-și putea zice, stând, se pare, la Sf. Ecaterina din București, metoh al Sinaii[2]: „Sfetagorețul", ori *Pildele Filosofești* din 1713, pe care le tipărește, în traducerea lui Antim, Grecul ce purta afacerile de negoț ale lui Vodă în Ardeal, Manos Apostolu, ori, în sfârșit, „antologia de sentințe" ale filosofilor, „Sfăturile creștino-politice" ale lui Antim Ivireanul (1715).

Mitrofan de Buzău urmà singur dincolo de Milcov traditia cea bună. La 1697 el'îndraznia să deie un *Triod* slavo-român, iar în 1698 începea, pe temeiul Vieților de Sfinți ale lui Dosoftei, *Mineiele* românești, având tipicul, parimiile și sinaxariul în limba noastră, traduse și de Radu Greceanu. Și în prefața acestei cărți, — lucrate „cu mare sârguire", „că și noaptea o am facutu-o", spune episcopul, supt iscălitura sa, ca tipograf, și nu a superiorului său Teodosie, „în unele vremi în loc de zi", — el arată că, mai înainte, din neînțelegerea slavonei de către preoții de pe la sate, „orânduialele Besearecii nu să făcea deplinŭ, nici Viețile Sfințilorŭ să citiia, ascultătorii neînțelegândŭ și proroceștile citanii" — înțelese doar după acel sunet cu care se mulțămiau grecisanții: „aramă sunândŭ era, au ținbale strigândŭ să auziia". Într'un singur an de zile ieșiră toate cele douăsprezece volume, proclamând, se poate zice, *introducerea limbii românești în slujba Bisericii, așa cum dorise Dosoftei al Moldovei. Octoihul* din 1700 al aceluiași Mitrofan urmă această lucrare revoluționară, de cel mai mare folos pentru neam, dar tipăritorul nu cuteză, ori nu putu, să deie în românește decât tipicul și nu cântările înseși, rămase în slavonă. În *Triodul* buzoian din același an se prefăceau,

[1] *Ibid.*, p. 539.
[2] Radu Greceanu, ed. Șt. Grecianu, p. 347.

iarăși, din grecește numai tipicul, sinaxarele și cetaniile, lăsându-se în limba slavonă cântările. Dacă acestea se păstrau în forma tradițională, nu trebuie, — am spus —, să se creadă că-l îndemna pe Mitrofan numai frica de a strica ortodoxia sau de a călca datinile, ci mai ales *greutatea de a pune cuvinte românești pe melodiile obișnuite.* Dovadă că *în „Triod“ unele cântări sânt și traduse.*

Mai târziu, Mitrofan și-a urmat opera de prefacere în românește a cărților de slujbă, măcar într'o parte a lor. El da, la 1699, *Molitvenicul,* caruia-i mai zice, după datina de a se adăugi și numele grecesc: „Euhologhionŭ“, — un *Molitvenic* mic „carele cuprinde întru sine toată treaba Besearecii, ce sa cuvine preoților“: tipicul singur e românesc, pe când Dosoftei al Moldovei dăduse molitvele înseși în această limbă. La 1701 i sia- *P ı icostariul,* care nu mai fusese tipărit până atunci la noi nici intr'o formă. *Liturghia* lui din 1702 are tipicul în românește, pe când *Psaltirea,* cu pascalii și paraclisul Maicii Domnului, e numai o ediție nouă. Urmează un *Nou Testament,* care reproduce cu îndreptări pe cel ardelenesc și e, ca și acesta, o carte de cetire, nu una de slujbă (1703), și un *Apostol* întocmai ca acela din vremea lui Șerban Cantacuzino (1704).

CAP. II.

Arhierei greci la Curtea lui Brâncoveanu.

De o parte era deci tendința firească a prelaților greci, fugiți sau așezați mai bine la noi, de a introduce în Biserica Țerii-Românești slujba elinească. Spre aceasta mergeau sfaturile unui Patriarh Dionisie Seroglanul, mazil de Constantinopol, care încunună pe noul Domn[1] și muri în Târgoviște, îngropându-se la Mitropolie, pe când la București, în biserica

[1] Radu Greceanu, ed. citată, p. 11.

lui Radu-Vodă, se aseză trupul lui Gheorghe Castriotul, marele boier grec iubitor de neamul său[1], ca și îndemnurile unui Iacov, urmașul lui Dionisie — Patriarh până la 1690 —, care muri și el în țara[2], ale unui Atanasie, fost Patriarh al Antiochiei, care, venit aici la 1700, traduse din limba arabă pentru Constantin-Vodă, la 1702, istoria pe scurt a Bisericii sale[3], ale unui Gherasim de Alexandria, care ceru Brâncoveanului sa tipărească trei volume din Ioan Gură-de-Aur și anume didahii și cuvântări, pe care le revăzuse dascălul Marcu, urmașul lui Sevastos[4], în sfârșit silințile unui Ierotei de Silistra și ale unor arhierei balcanici ca aceia cari sfințiră biserica Sf. Gheorghe, fundație a lui Panaioti Nikussios, Marele Dragoman, supt îngrijirea lui Brâncoveanu ca boier, Dionisie de Târnova, Clement de Adrianopol, Auxentie de Sofia, Maxim de Hierapolis, Neofit de Sevastia, Mitrofan de Nisa, Macarie de Varna[5].

Chiar fără să aibă un plan hotărît de grecisare, ei toți, cari nu puteau face liturghia decât în limba lor, trebuiau să lucreze, fie și numai prin exemplu, pentru introducerea limbii grecești în biserică. Călugării și preoții noștri, arhiereii de țară erau de față, trăgând neapărat și învățăminte. Astfel când bătrânul Gherasim de Alexandria slujia, împreună cu Hrisant, urmașul lui Dosoftei la Patriarhia de Ierusalim, în zilele de Crăciun și de „Bogoiavlenie" ale anului 1708[6], — cu un an înainte, Domnul ascultă liturghia serbătorilor de iarnă de la Climent fostul Mitropolit de Adrianopol și de la

---

[1] V. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, *passim*; Gelzer, *Patriarchat von Achrida*, Apendice; *Conv, lit.* pe 1903, p. 391. Piatra lui de mormânt se vede încă, Iorga, *Inscripții*, I, p. 250; a lui Dionisie e deosebit de frumoasă, cu text grecesc și românesc. Pentru petrecerea lui în țară, și Radu Greceanu, p. 30; Erbiceanu, *Cron. greci*, tabla.

[2] Daponte, în Erbiceanu, *o. c.*, p. 96.

[3] Iorga, în *An. Ac. Rom.*, XX, p. 224 și urm.

[4] Erbiceanu, *Cron. Greci*, p. 204; cf. *ibid.*, p. 145.

[5] Radu Greceanu, p. 175; cf. *ibid.*, p. 180.

[6] *Ibid.*, pp. 180-1.

Atanasie noul Mitropolit de Dârstor, Dristra sau Silistra [1],— când, în Iunie 1707, Hrisant, primit la Dunăre cu carătă domnească, vtori postelnic și buluc-bașă de Seimeni, întrând în sunetul tuturor clopotelor în București, făcea la Sf. Gheorghe, biserica Sfântului Mormânt, slujba cu strălucirea potrivită demnității sale de Patriarh [2]. Ori când se sfinția câte o biserică făcută de Domn, ca Sf. Gheorghe cel Nou, a cării zidire se datorește trecerii lui Hrisant pe lângă Constantin-Vodă [3], cu un strălucit sobor de Patriarhi și de arhierei străini, când Gherasim de Alexandria slujia la nunta Domniței Balașa, naș fiind prin procurație Hrisant de Ierusalim [4], apoi când Atanasie al Antiochiei cunună pe sora Balașei, Safta [5], când, în sfârșit, la moartea lui Teodosie, Mitropolitul Ţerii-Românești, săvârșiau ceremoniile de cuviință un Patriarh de Alexandria și unul de Ierusalim, cari luau parte și la sfințirea lui Antim fostul tipograf [6].

Alții, urmași ai lui Dosoftei al Moldovei în ceia ce privește ideile lor de romanisare a Bisericii și munca lor pentru acest scop, ar fi vrut să deie cartea sfântă ca și slujba bisericească înțelegerii tuturora. Alții, iarăși, între cari trebuie să se numere și Mitropolitul Teodosie și urmașul, după 27 Ianuar 1708, al acestuia, Antim [7], apoi Mitrofan al Buzaului, înțelegeau sa înlesnească pe preot prin tipicuri românești, sa folosească tuturor credincioșilor, făcând sa li se înfățișeze în ro-

---

[1] *Ibid.*, p. 166.

[2] *Ibid.*, p. 169.

[3] V. și Iorga, *Inscripții*, I, pp. 305-6, no. 763. Biserica fusese mântuită la 1699; *ibid.*

[4] Radu Greceanu, p. 185.

[5] *Ibid.*, pp. 98, 100; cf. p. 123.

[6] *Ibid.*, p. 181 și urm. Cf., pentru toți acești arhierei greci, și tabla ediției date de Ștefan Grecianu din opera lui Radu Logofătul despre Domnia Brâncoveanului.

[7] Data în Radu Greceanu, p. 181; pe piatra de mormânt a lui Teodosie, Iorga, *Inscripții*, I, p. 240, No. 540. Avea la răposare optzeci și șapte de ani și jumătate.

mânește cetirile, însă pastrau pentru cântări, care nu erau ușoare de transpus în altă limba, și chiar pentru molifte, limba slavona. Aceștia biruiră prin acel lung șir de cărți bisericești, tiparite la Buzău, care au o mare însemnatate, prin aceia că, în locul manuscriptelor rare,. rele și cu totul neînțelese preoților de sate, în locul formelor divergente ale cărților de slujbă, se dădea acum prin tipar un singur rând de carți așezate dupa cele mai sigure și bogate originale grecești și având indicații de folos în limba de obște, dar mai ales prin amestecul acestei limbi care în scurt timp *trebuia să cucerească și molitfa*, — unde patrunsese și mai înainte, prin publicațiile lui Dosoftei —, și cântarea în toate formele ei.

CAP. III.

Politica ambiguă a Mitropolitului Atanasie de Ardeal. A doua Unire cu Roma.

Potrivit cu aceste idei se făcu deci pentru Atanasie al Ardealului, ales de Climent al Adrianopolei, de Auxentie al Sofiei și de Neofit al Sevastei, impotriva altor candidați, Mitrofan și Dionisie, instrucția din 1697 [1], iscălită de Teodosie, pe care noul ales îl numește „preaosfințitul său stăpân și biruitor a toată țara Ungrovlahii", și de Patriarhul Dosoftei. E ca o Mărturisire de credință a Bisericii muntene, și merită a fi analisată în amănunte.

Vladica ardelean cel nou va păzi „căte tocmeale ce are Scaunul Ungrovlahii, neschimbate", deci „canoanele și hotărările sfintelor săboare și ale Sfinților Părinți", supuindu-se „la puteri și la stăpâniri" numai în „lucrurile ceale politicești". Tainele le va păstra cum e obiceiul, botezând cu „apă curată", și fără preot doar la vre-o nevoie, în casă, iar în biserică numai cu picături de untdelemn în apă și cu slujbă

[1] Pomenită și de scriitorii greci; v. Chrys. Papadopulos, Δοσίθεος, p. 44.

preoţească, întrebuinţându-se mirul şi cuminecătura în toate casurile —, înştiinţare împotriva botezului simplu al calvinilor primit de câtva timp în Biserica Ardealului. Împotriva ritului catolic, va împărtaşi cu „păine de grău curată şi *dospită*", — iar nu cu azima Latinilor —, va admite *prefacerea* pânii şi vinului mestecat cu apă în trupul şi sângele Domnului—, nu după învăţatura de rătăcire a lui Cariofil —, şi va îngadui de o potrivă împartaşania ce se zice „supt amândouă speciile" mirenilor ca şi clericilor, pe când Apusenii o păstrau numai pentru cei din urmă. „La taina preoţiei" nu se primesc cei însuraţi mai mult decât odată — ori care ar fi ţinut „văduvă sau lasata de bărbat sau curvă"; însurarea a doua aduce pierderea darului. Nunta între rudele prevăzute de canoane va fi oprită, şi se îngăduie Ardelenilor numai obiceiul lor vechiu al înştiinţării publice cu trei zile înainte. Duhovnicii vor fi aleşi cu multa socoteală, pentru a putea înfaţişa ortodoxia cea mai sigură; spovedanie şi împartaşanie se vor face în fiecare post, sau măcar în postul cel mare şi în zilele Paştilor. Maslul se va păstra, făcându-se de şapte preoţi, ori măcar de doi. La îngropări nu se vor ţinea în sama opririle calvine, ci se vor săvârşi, după rit, „cântările, slujbele, cazaniile şi alalte ce sănt tocmite şi orănduite de soborniciasca Bisiarică, şi asiamene să să facă pomianile şi liturghiile şi milele". Icoane vor fi în toate bisericile, şi „nu numai spre podoabă, ci spre cinstea", potrivit cu hotărârile sinodului al VII-lea împotriva iconoclaştilor; dar sărutarea lor se va face „cu cinste", şi nu cu „adevărata închinăciune", păstrată lui Dumnezeu singur — deci se lovia şi în eresul calvin şi în datina păgână a sătenilor; luminile, tămâierile se vor păstra pentru aceiaşi cinste a icoanelor. Sfinţii prooroci, mucenicii sânt „mijlocii şi solitori" către Domnul. „Făr' de pravoslavnica credinţă niciun om nu să poate spăsi", deci concesii de dogmă, fie şi cu păstrarea ritului întreg, nu se pot face. „Ca să nu lungim vorba, poruncim Arhieriei Tale să păzeşti dogmele, tainele şi năravurile Bisericii Răsaritului, neclintite", după Pravoslavnica Mărturisire a lui Petru Mo-

vilă, care s'a tipărit în româneşte; dar, la vre-o nedumerire, „de vreme ce limba rumăniască iaste puţină şi îngustă", trebuie să se alerge la textul grecesc, care e „temeiul".

Preoţii să fie „oameni de cinste", bine aleşi, fără simonie şi mită, cari să se îngrijească de zestrea deplină a Bisericii. Ei vor ceti Evanghelia, vor face cazanie, vor spune rugăciunile, „atăta la bisiarici, căt şi la pogribanii", în limba poporului: „la Sărbi şi la Ruşi pre limba sloveniască, iară la Rumăni pre limba rumăniască". În schimb, cântările şi liturghia: „slujba Bisearicii, adecăte Ohtaiul, Miniaele şi alalte cărţi ce se căntă Duminicile şi sărbătorile şi slujba de toate zilele", se vor face neapărat slavoneşte, „iar nu rumăniaşte sau într'alt chip"; *e îngăduit* însă ca ele să se facă şi „pre limba eliniască". Şi Evanghelia când se ceteşte la liturghie e mai bine să fie slavoneşte, dar se poate şi în româneşte, nu însă în fieştece formă, ci numai în cea pe care i-au dat-o dascălii din Ţara-Românească supt Voevodul ce domneşte.

Din vremea calvinească se vor păstra sinoadele, nu pentru judecăţi şi cercetări, ci pentru a se înlătura propaganda, ce s'ar fi strecurat între preoţi, a „prorocilor mincinoşi" şi „apostolilor mincinoşi". Odată sau de două ori pe an, se vor aduna, nu toţi preoţii — de protopopi nici nu se mai vorbeşte —, ci numai „aleşi şi înţălepţi şi cinstiţi preoţi", fară vre-o împărtăşire deci a clericilor străini ori a mirenilor de orice naţie. Aici „să răsepeşti măhnirile şi zăticnirile, şi sa tai îndoirile, şi aşa să aduci pacea Bisericii".

Deslegările în pricini cu îndoială le dă Mitropolitul muntean, cu sinodul său, cu arhiereii străini, „dascălii" şi „înţăleptii" ce-l încunjură. Şi el e supus în asemenea casuri apelului la Patriarhul *său* din Constantinopol [1].

În aceste instrucţii, în această „sfătuire" se oglindeşte, nu numai *dogma complectă*, aşa cum o statorniciseră teologii din veacul al XVII-lea, lămurind-o în lupta cu calvinii şi cu catolicii, precum şi în cea cu pärtenitorii lor din mijlocul or-

[1] *Condica Sfântă*, ed. Lesviodax, p. 328 şi urm.; ed. Ghenadie, p. 714 şi urm.

todoxiei, de la Chiril Lukaris până la Ioan Cariofil şi la cugetătorii religioşi înrâuriţi de Iesuiţii din Moscova, dar şi *ierarchia perfectă*, aşa cum se impusese în urma călătoriilor, înfruntărilor, anatemelor şi îndreptărilor atâtor arhierei greci în călătorie de cucerire.

Ştim care erau anume legăturile Bisericii muntene cu cea din Constantinopol după povestirea cronicii oficiale a Brâncoveanului cu privire la întronarea lui Antim.

Pentru a nu se lăsa alegerea în sama unui sinod eparhial, Teodosie designează în scris pe urmaşul său, şi diata aceasta care hotărăşte şi asupra Scaunului metropolitan se ceteşte înaintea clericilor adunaţi, împreună cu boierii, numai de formă, pentru a-i da un urmaş. Ei recunosc pe cel voit de înaintaşul său; Vodă chiamă pe Antim „acolo în casa cea vlădicească", şi-i dă cârja, după dreptul său de stăpân al ţerii. Apoi un Trimes pleacă la Constantinopol „cu cărti la Biserica cea mare, la Patriarşia Ţarigradului" — unde, totuşi, adesea Brâncoveanu face el pe Patriarhi —, „ca după rânduiala bisericească să-i trimiţă *ecdosis* şi *metathesis*, ca să poată fi arhiereu Vlădică". *Ecdosis* pentru întărirea alegerii, *metathesis* pentru stramutarea din Scaunul Râmnicului pe care-l avuse până atunci Antim. Patriarhul numeşte pentru această din urmă ceremonie un „exarh" din clericii de la Curtea lui Constantin-Vodă, pe fostul Mitropolit de Adrianopol, Climent. Peste două zile de la sosirea acestuia, la 21 Februar 1708, se face „metathesis". A doua zi, Gherasim de Alexandria, un Patriarh, slujeşte liturghia înaintea Domnului, apoi Marele-Postelnic merge cu caräta domnească la Antim în Mitropolie, de-l *proscaliseşte* la Curte. Intră „pre scara cea mare, pen Devan", şi Vodă-i sărută mâna, făcându-i apoi „frumoasă oraţie de păstoria ce i s'au dat" [2]. Deci acuma nu-i rămâne decât să-şi anunţe începerea arhipăstoriei colegilor din tot cuprinsul ortodoxiei.

[2] Radu Greceanu, pp. 181-2.

Abia întors în Ardeal, Atanasie nu stătu pe gânduri să scrie Împăratului, prin Iesuitul Ladislau Barányi, că el e „unit cu sfânta Biserică romano-catolică“ și, deci — de aceasta era vorba, de fapt, — poate pretinde să i se întărească privilegiul din 1697; el i se dădu de la Viena la 14 April din acel an 1698, adăugindu-se la 2 Iunie și ordinul cuvenit către autorități[1]. Dar Guvernul calvinesc al Ardealului îl trecu supt tăcere, și atunci Atanasie se hotărî să strângă un nou sinod pentru proclamarea solemnă a Unirii[2].

Fără multă discuție se primi acolo Unirea (24 Octombre) cu „Besearica Romei cea catholičască“, ca „mădulările ceștii Bisearici sfinte“, după formulariul latin scris în față încă de la 7 ale lunii[3], dar *lăsând la o parte în traducere mențiunea celor patru puncte,* adăugind că li trebuie neapărat „privelighiomurile“, fără care nu pot trăi. Aceasta a fost cea d'intâiu formă a „cărții de mărturie“, *singura dată și în latinește,* dar Atanasie, care avea totuși puțină cinste în sufletul său, nu se învoi a-și pune pecetea cu cei trei arhangheli a Mitropoliei, până nu se adause, de aceiași mână, dar economisindu-se puținul spațiu rămas până la sfârșitul foii, că nu înțelege Unirea decât cu condiții, și anume: „pre noi și rămășițele noastre dinŭ obiceaiulŭ Besearicii noastre a Răsăritului să nu se clătească, ci toate țărămoniile, sărbătorile, posturile, cumŭ pănă acumŭ, așa și de-acumŭ nainte să fimŭ slobozi a le ținea, după călindariulŭ vechiu“; se adaugi ca Atanasie să nu fie scos din Scaun „pănă în moartea Sfinții Sale“; urmașul lui va fi ales de sobor, în chip liber; îl vor *întări* „Sfinția sa Papa și Înnălțatulŭ Împăratŭ“, — *în locul Vlădicăi și Domnului de peste munți* —, iar sfințirea o face „Patriiarhulŭ de suptŭ biruința Innălți[mi]i Sale“, — deci cel sârbesc din Carlovăț; și protopopii se asigurau că nimeni nu se va

[1] Nilles, *o. c.*, p. 201; *Mag. ist.*, III, p. 278 și urm.

[2] Cf. Nilles, *o. c.*, p. 241.

[3] V. *ibid.*, p. 206; Atanasie spune apriat însă că sinodul a fost chemat la 24; *ibid.*, p. 200.

amesteca în rostul lor. Altfel să n'aibă nicio valoare iscaliturile și pecețile noilor membri ai Bisericii Romane[1].

Astfel iscăliră și pecetluiră în ceară protopopii Hațegului, Inidorii, Sas-Sebeșului, Blajului, Cației, Nimigei, Bistriței, „Haportei", Orăștiei, Bistriței, Călatei, Giumalului, Lăpușului, Daii, Armeniului, Chioarului, Colunului, Mohului, Racoviței, Săliștei, cei doi din Făgăraș, cei din Ilia, din Vinț, din Uifalău, din Gurghiu, din Țichindial, din Beghiș, din Leapindea, din Șieuț, din Simihaiu, din Silvaș, din Ohaba, din Cugir, din Călin, din „Kora", „Săcal", „Keza" și încă unul, — cei mai mulți, protopopi fără hotar sigur al puterii lor, preoți de sat, cari, pentru bani, purtau un titlu mai mare decât al popilor obișnuiți[2]. Iar, când veni rândul lui Atanasie însuși, el adause că Unirea se înțelege păstrându-se „toată leage nostră, slujba Besearecii, leturghiia și posturile să stea pre locŭ", și lăsându-se el, Atanasie Vlădica, „în pace", *nehărbutăluit*[3]. Nu se poate, din partea unor *clerici*, o mai vădită urmărire a interesului material, o mai mare neîncredere față de aceia cărora li întind mâna spre Unire și o mai mare iubire pentru rosturile îndătinate, de care în ruptul capului nu se pot despărți, ale vechii Biserici în care trăise neam de neamul lor, luptându-se, cu puterea sau cu vicleșugul, pentru păstrarea lor, ca fiind cea mai sigură scară spre Dumnezeu și „spăsenia sufletelor".

O scrisoare solemnă fu redactată, în numele lui Atanasie, către Împăratul, cerându-se privilegiile, care nu zăboviră, fiind date înainte de 16 Novembre și apoi, după încheierea păcii cu Turcii, cari cedau Împăratului Ardealul, la 16 Februar 1699[4].

---

[1] Nilles, *o. c.*, p. 208 și urm.
[2] Cf. cu lista din 1700, la Șincai, III, pp. 305-6.
[3] Nilles, *o. c.*, p. 211.
[4] Nilles, *o. c.*, pp. 200-1, 224 și urm; *Mag. ist.*, III, pp. 285 și urm.

CAP. IV.

Urmările nemijlocite ale Unirii

Vestea Unirii umplu de mânie pe nobilii calvini ai Ardealului, cari pierdeau prada cea mai obișnuită a legii lor încălcătoare, dar, mai ales, un număr mare de iobagi, cari, în veșmânt preoțesc, îndepliniau aceleași sarcini și făceau aceiași robotă ca și țeranii ceilalți. Plângeri la Viena, prin Trimes anume[1], prigoniri sălbatece, îngroziri, tăinuire a diplomelor împărătești, totul fu pus în lucrare pentru a zădarnici o schimbare religioasă, fie și numai aparentă, care ar fi dat Casei de Austria, noua stăpână a țerii, sute de mii de credincioși legați strâns prin comunitatea religiei; în multe părți, furia „domnilor“ de pământ merse așa de departe, încât dadu la pământ capiștile papiștășești ale Valahilor[2]. În sfârșit, pentru a împiedeca scăparea unui număr prea mare de Români de supt jugul cel greu al iobăgiei, Guvernul, lucrând cu de la sine putere și împotriva vederilor Unirii, hotarî, — îndata după publicarea, silită, a diplomei de privilegii —, la 26 Septembre 1699, că în cel mai mare sat din țară ajung doi preoți, că preoții noi nu trebuie să se faca decât dupa ce se va orândui o cercetare, și de membri ai *clerului latin*, cari vor vedea dacă doritorul de preoție a mântuit o școala *catolică*, că Vlădica n'are drept de afurisenie, că preoții făra parohie n'au decât să se ducă la mănăstire și ca numai pamânturile parohiilor pot fi scutite de dijmă; cu preoții ce nu și-au ales nicio lege străină e și mai rău: ei pot fi bătuți ca orice oameni de rând[3]. Afară de punctul închiderii în mănăstire a preoților fără parohie și de supunerea la dijma a tuturor averilor preoțești care nu se țin de parohie, cardinalul-primat admise punctele dietei, la începutul lui 1700, cu toată protestarea sinodului unit care se ținuse la 26-30 Sep-

[1] Nilles, *o. c.*, p. 219.
[2] *Ibid.*, p. 220.
[3] *Mag. ist.*, III, p. 295 și urm.; Nilles, *o. c.*, pp. 227-9.

tembre 1699[1] şi declaraţia catolicilor că nu înţeleg a brusca astfel lucrurile[2]. În sfârşit, Bisericii celeĭ nouă unite i se dădură două lovituri mari: clerul din părţile Inidorei declară că nu-i trebuie nici Papă, nici superintendent, ci că-i ajung vechile datine româneşti, iar, din rândul preoţilor celor mai cărturari şi mai isteţĭ, se ridică Ion Circa, sau Ţircă, din Batiz, şi, strângând iscălituri de preoţi, căută a se face recunoscut ca episcop; urmărit de catolici, prins, pus în fiare, el află adăpost, ca unul ce se dăduse drept unit cu calvinii, la sinodul din Cetatea-de-Baltă, în casa acestora de la Aiud[3].

Totuşi până la o dată aşa de târzie cei din Ţara-Românească nu aveau încă ştiri sigure despre gândurile şi faptele lui Atanasie, sufraganul cu jurământ şi instrucţii al Mitropolitului Teodosie şi ucenicul în materie de dogmă al marelui teolog Patriarhul de Ierusalim. Astfel la 15 Iunie 1700 Constantin-Vodă întăria Mitropoliei Bălgradului satul Merişanii din Ţara-Românească, veche danie a lui Mihai Viteazul, ca şi cum nimic nu s'ar fi întâmplat[4]. Pe de altă parte, Atanasie însuşi tipăria la Bălgrad, cu un meşter trimes de Teodosie, Mihai Iştvanovici, — deci: fiul lui Iştvan, care-şi zice, în cirilice: „ex Ungrovlachias“, de şi *nu* era din Ungrovlahia adevărată, ci din Ardeal, — o nouă ediţie a *Cazaniei* calvine, căreia-i zice acum, după moda greceasca a timpului: *Chiriacodromion* (el tipări şi o *Bucoavnă*, cea d'intâiu în româneşte, tot în acest an 1699)[1]. Cu acest prilej, Vlădica lasă

[1] *Mag. ist.*, III, pp. 299-301; Nilles, *o. c.*, pp. 238-40, 241-2. Ordin împărătesc pentru observarea privilegiilor, 12 Decembre 1699; *Mag. ist.*, III. pp. 301-5; cf, şi Hurmuzaki, V, pp. 540-1; *Mon. Comitialia Trans.*, XXI, p. 431 şi urm.

[2] Nilles, *o. c.*, pp. 242-4.

[3] *Ibid.*, pp. 220-2.

[4] *An. Ac. Rom.*, XXI. p. 288, nota 1; *Mag. ist.*, III, pp. 305-6; Cipariu, *Archivu*, p. 453 şi urm.

[5] Bianu şi Hodoş, *Bibl. Rom.*, I, pp. 369-70 no. 113.

pe tipograful Mitropoliei să numească pe Voevodul ocrotitor: „luminătoriul credinții pravoslavnice“, „patronoșŭ adevăratŭ al Sfintei Mitropolii de aici dinŭ Ardealŭ“ și să asigure că nu s'a făcut vre-o „strămutare în potriva Sfintei Scripturi, au în rânduiala dogmelorŭ ce ține și porunceaște pravoslavnica Besearecă a Răsăritului“.

Cu sfârșitul acestui an însă, masca era aruncată. La 4 Septembre 1700 se strângea un mare sinod, la care luară parte, pe lângă protopopii din 1698, — dintre cari numai prea puțini lipsiră —, mulți alții, și din locuri însemnate: astfel Vasilie din Brașov și colegii săi din Sibiiu și Bălgrad, apoi cei cari lipsiseră din rândul protopopilor făgărășeni: de la Viștea, de la Avrig, de la Berivoiu, de la Râușor, de la Calbor, peste apa Oltului; pe lângă cel din Gurghiu și alt protopop din Secuime: cel din Haromsec; apoi, de sus, din părțile Bistriței, cel din Sângiordz, un număr de protopopi din deosebite Ținuturi, de la Supt-Păduri, Vidrăsău, Chitoiu, Chiuești, Lemniiu, Bacaiu, Saldobagiu, Comliș, Cobia; Ungureni din Sărvad, Bășești, din Baia-de-Criș, din Săntul și Lazuri; cei din Maramurăș, în sfârșit, din Sighet și Erașul-de-sus.

Cea mai mare parte din Maramurășeni însă țineau cu Vlădica Iosif Stoica, — nemeș având un ostaș călare în arme —, numit încă de Apaffy cel d'intâiu, sfințit în Moldova și desfăcut de atârnarea ardeleană, ca „episcop pravoslavnic, cu mila lui Dumnezeu, al Maramurășului, exarh al stavropighiei patriarșești țarigrădene“ — actul din 1391 fusese împărtășit de Maramurășeni și lui Dosoftei al Moldovei —, „administrator al Mitropoliei Bălgradului, Ardealului ș. c. l.[1]“, pecetluind cu pecetea bălgrădeană a celor trei Arhangheli[2]. El ținea câte un „parțialeș săbor“ prin satele Ținutului, judeca în procese bisericești, împărția singhelii și antimise slavone

[1] Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. 298, no. V; cf. pp. L-LIII.
[2] *Ibid.*, p. 234, no. III.

şi strângea venituri. Stătea prin „mănastirile“ de prin sate, la Giuleşti de pildă, dar şi în Hust apoi, şi-l recunoşteau protopopii din Vişaul-de-jos, din Giuleşti, din Jalova, pentru erasul-de-sus, eraşul Cosăului şi eraşul Sighetului, precum şi mulţi preoţi, pe lângă „jupâni asesori, fruntaşii oarmeghiei“ sau ai comitatului [3].

Daca n'au venit, cum se spune anume, preoţi din părţile Satmariului, trebuie să se caute lămurirea întăiu în faptul că protopopii de acolo ajunseseră aproape neatârnaţi, şi apoi în aceia că, în vecinătate, „în Ţinutul Orăzii şi comitatul Bihorului, până la Gelmariu“, căpătase, la Ianuar 1694 înca, vicariatul catolic „în părţile Ungariei asupra Românilor“ *(in partibus Hungariae super Valachos)*, pe cari se lăudase că-i va face uniţi „şi cu sila“, un Isaia, „Sfetagoreţ“ şi Grec, paroh în Carei, apoi în Dobriţin, care stătu în mijlocul satelor româneşti din ţara Oaşului, la mănăstirea Bicsadului, până la uciderea lui de hoţi (15 Maiu 1701). Isaia avea supt ascultarea lui pe toţi protopopii de pe acolo, până ce sarcinile grele ce arunca asupra lor aduse plângerile unei părţi din cler, cu protopopul Pantelimon dela Baia-Mare în frunte [1].

Acolo era un Ţinut de Unguri, Ruşi şi Greci, cu episcopi cari se chiamă, când Voloşinovschi — din 1670-5 —, când Teofan Mavrocordat — din 1677 —, când Ieremia Lipniţchi — 1685-8 —, când Metodie Racoveţchi — „episcop de Muncaciu, Machowicza, de Zips, de Krasnobroda, Maramurăş şi prin toată Ţara-Ungurească“, în 1688, până ce, la urmă, un Chiot italianisat, episcop de Sivas, întâiu, apoi de Muncaciu, Maramurăş şi Zips, pe lângă care se adaugă Machow şi Komarom, ajunse „vicariu apostolic al poporului de rit grecesc în toată Ungaria“ şi, cu autoritatea unui „sfetnic al Împăratului“, făcu Vlădici pentru Români şi tipări pentru mântuirea lor sufletească un Catechism, din care o a doua ediţie ieşi după moartea lui, la 1726 [2].

---

[1] *Ibid.*, pp. XLIX-L.

[2] *Ibid.*, pp. XLVIII-IX; XIII, pp. 9-10, no. 9; Bianu şi Hodoş, *Bibl. Rom.*, I, p. 439, no. 100; II, p. 27, no. 190.

Cei cinzeci şi cinci de protopopi, înfăţişând o mie cinci sute optzeci şi doi preoţi, luară în desbatere două chestii: Unirea întăiu şi apoi reformarea, după canoane, după idealul legii creştine şi după cerinţile ritului şi ale datinei, a clerului românesc unit. Împotriva Unirii se rostiră Braşovenii şi Sibieniii, dar mai ales cei din părţile Inidorei, însă, la urmă, ortodocşii din cele d'intâiu două locuri şi calvinii din al treilea se învoiră a-şi pune iscăliturile, şi nemeşii făgărăşeni, veniţi în număr mare, se arătară foarte bucuroşi [1].

În a doua şedinţă se hotărî primirea Unirii în aceiaşi formă ca la 1698; se adăugi iarăşi, dar în afară de forma actului — *cel d'intâiu nu va fi fost găsit bun şi pentru aceasta*, — că „ritul" şi „disciplina" nu se vor schimba şi că, mergând acasă, fiecare protopop va face să se iscălească actul de juratul său [2], de doi preoţi, „comisari", *de trei bătrâni din fiecare sat* [3].

Abia la 14 ale lunii se hotărâră articolele de reforme.

Unele din măsuri amintesc „sfătuirea" munteană din 1698: supt pedeapsă de gloabă pentru preot — 12 florini — şi sat — 24 —, vor fi în orice biserică icoanele Mântuitorului, ale Maicii Domnului şi ale Sf. Nicolae; odăjdiile şi odoarele se vor ţinea curat; se vor observa cu sfinţenie cele patru posturi, supt ameninţarea „lipsirii de la biserică"; să se cinstească serbătorile însemnate cu roşu la Ceaslov, făcându-se polieleu şi cetindu-se evanghelia; se va boteza cu mir, căci altfel preotul va fi scos din preoţie; se va tunde preotul ce se va afla însurat a doua oară; oamenii vor fi îndatoraţi a merge la biserică, în zilele de Duminecă şi serbători, fără greş, iar cei ce nu vor asculta şi vor lipsi a treia oară, vor fi „lepădaţi dela bisearica", neavând dreptul de a fi îngropaţi creştineşte, ca în vechile „ponturi" ale lui Sava Brancovici; se porunceşte ca fiecare credincios să ştie Tatăl

---

[1] V. N. Densusianu, în *Revista critico-literară*, I, şi *Cestiunile din Blaj*, 1893.

[2] V. vol I.

[3] Cf. *Mag. ist.*, III, p. 307 şi urm.; Nilles, *o. c.*, p. 245 si urm.

Nostru, Crezul, Cele zece porunci; tot din acelaşi izvor e orânduirea ca preotul să facă slujbă „Duminecile sau serbătorile de trei ori şi Vinerile şi Miercurile, de două ori, iar pre post în toate zilele“ [1]. Acelaşi izvor îl are oprirea de a despărţi în afară de soborul cel mare.

De limba slavonă nu se pomeneşte nimic, dar rostul celei româneşti se stabileşte astfel: „popii să facă slujbă cât vor putea româneşte, evanghelia şi poveaste, să înţeleagă creştinii“, şi să facă „poucenie“ Dumineca şi serbătoarea, dacă nu vreau să plătească gloabă 12 florini. Să nu se cunune fugari, străini, „fraţii“; logodna să nu se facă fără preot. Diecii doritori de a se preoţi se vor dovedi cu cărţi de la protopopi a fi oameni cinstiţi şi „adevăraţi duhovnici“, ştiind „Psaltirea de înţeles“, „glasurile“, „tainele Bisericii“, şi vor mai învăţa patruzeci de zile la Mitropolie.

Acum începe partea oarecum originală. Preoţii vor trebui să aibă toţi, şi cei de pe aiurea, „carte dela Vlădica“. Vor purta haine lungi, „pleaşă sau potcap“, nu „vor îmbla la cărcimă sau beaţi prin târg“, nu vor „trage tăbac, măcar în ce feliu de chip“; nu vor „sudui“ şi nu vor lăsa pe credincioşi să faca aşa; nu vor primi în biserică pe „oamenii răi, hoţi, curvari“, ci-i vor da judecăţii cuvenite; nu vor îngădui „jocuri“ şi „tragere pe uliţă sau într'alt chip“; ei nu vor merge la judecata mirenilor în procese mixte; vor cere satului să le ţie un „ţarcovnic“ sau „crasnec“; vor lua de la săteni, după vechiul obiceiu, claia de grâu, ferdela de ovas, şi li se va sluji două zile pe an.

Protopopii numesc pe preoţi şi primesc ca mulţămită o piele de vulpe; ei ţin „soboare de eparhie“, ca supt calvini, şi pot pedepsi, „cu cei doi popi bătrâni şi cu soborul său“, pe preoţii ce lipsesc; ei vor veni la soborul cel mare, presidat de Vladică, împreună cu titorii-juraţi, aducând fiecare „doi preoţi batrâni“ cu el [2]. Pe urmă, protopopii, crezându-se

---

[1] Cf. Mangra, *o. c.*, pp. 81-2.

[2] Româneşte, în *Mag. ist.*, III, p. 312 şi urm.; cf. Nilles, *o. c.*, p. 250 şi urm.

prea îngustaţi, impuseră Vlădicai a li se pastra dreptul de despărţenie fără ştirea lui şi, în vederea venitului de piei de vulpe marturisit şi altele nemarturisite, facura sa se îngăduie preoţirea fară altă clausa decât aceia, foarte generala, că diecii vor fi „vrednici şi învaţaţi“ [1].

În schimb, la 6 Ianuar 1701, protopopii, cari arată sa nu se fi despărţit, cinzeci şi şapte la număr, declarau că „poftesc“ pe Atanasie singur, fară a se amesteca mirenii în „lucrurile vladiceşti“, şi la aceasta declaraţie se uneşte şi „protopop Crăstea san protopop Staicu ot Braşov“ [2].

Atanasie, care avea încă doi stapâni, lucrase, de şi tânar, dar fiind meşter sfatuit, cu o dibacie deosebita. Avea amândouă mânile pline de daruri: cu una întindea Împăratului şi lui Kollonics declaraţia latină de Unire fară condiţii şi clause de garanţie, iar, cu alta, Muntenilor ortodocşi actul românesc de reforme. Pare sigur, aducându-se înnainte mărturia protopopului Avram şi a tipografului Nicolae, ca el ar fi înfaţişat lui Voda-Brâncoveanu Unirea toata ca un lucru numai de formă, facut în vederea iertării porţiilor ce se luau de la preoţi pană atunci [3], îndreptăţire pentru care i s'a şi întarit stăpânirea Merişanilor. Şi lui Dindar, Bulgarul care spiona pentru Domnul muntean la Sibiiu, Vlădica-i răspunse desluşit că „nu e unit“ [4]. Fără a pomeni cu un singur cuvânt de o schimbarea sa de lege, el mustră aspru, în Novembre, pe Braşoveni, în fruntea cărora stăteau negustori greci, de o strictă ortodoxie, pentru că nu voiau să recunoască declaraţia de Unire, iscălită şi de protopopul Vasilie de la dânşii; „noi săntem Vlădică... Păn'acum am fost fiiul păcii, iar, deaca

---

[1] *Ibid.*

[2] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 71-2, No. LXVI.

[3] „Unionem... tantum ad oculum et popas unitos ob remissas portiones. Si unus alterve non obsisteret, qui huius Unionis auctor extitit, dissolutam fuisse“; Nilles, *o. c.*, p. 261.

[4] *Ibid.*, p. 267.

mă veți măniia, voiu sa fiiu ca un leu tradat de fii sai (!)"[1].

Un astfel de act nu-i ajungea lui Atanasie ca să fie sigur că nu-l va scoate nimeni. El avea nevoie de întărire din partea Bisericii catolice. Şi, pentru a o capăta, se puse acum pe lucru, cu atât mai mult, cu cât ştia ce pâri aduc împotriva lui duşmanii pe cari şi-i câştigase: că joacă în mijlocul protopopilor la mănăstire în zilele de serbătoare mare, ca bea la ospețe ca în „cârciumă", că se încunjura de Țigani cari ştiu bine şi jocul şi băutura, că umblă cu arme şi vânează, că rudele lui calcă pe preoți în picioare şi manâncă veniturile Bisericii, că se fac preoți de cei cari nu ştiu Tatal Nostru, şi anume pentru bani, şi chiar dacă sânt însurați a doua oara; ca se despart oamenii de rând, ba chiar şi preoții, pentru doi, trei florini; că nu se împartăşesc credincioşii decât la moarte, că ține diaconi copii, că pretinde prea mulți bani de la clerul său, că are secretariu calvin, că n'a schimbat Crezul în ce priveşte purcederea Duhului Sfânt, în ultima-i tiparitură pentru copii[2], — aceasta o spune şi Vlădica armenesc Virzirescu, — care a fost scoasă cu mai puțin decât banii ce a strâns de la toată lumea; că n'a făcut şcoală de preoție. Învinuiri în mare parte adevărate şi pe care le crezură şi unii dintre Iesuiții ardeleni, cari erau de părere să se caute pentru legea nouă om nou, fără a pripi totuşi lucrurile[3].

CAP. V.

Întărirea Unirii de către Curte.

Încă din 1699, Atanasie îşi arătase dorința de a merge la Viena să negocieze în numele noii sale Biserici; el plecă

---

[1] Stinghe, *Documente privitoare la trecutul Românilor din Şchei*, I, pp. 5 şi urm., 8-9, 10-11.

[2] *In nuper edita postilla;* Nilles, *o. c.*, p. 261. E vorba, fireşte, de *Bucoavnă.*

[3] *Ibid.*, pp. 263-7.

nnmai în iarna anului 1700—1, în sunetul clopotelor și petrecut de vre-o douăzeci de protopopi și vre-o sută de preoți, luând cu el pe vicariul Meletie și pe negustorul bălgrădean Ștefan Raț, unul dintre „titori“ [1]. Sosia la 5 Februar 1701 în Capitala Împărăției, trei ani după ce mersese la Târgoviște spre a fi ales și sfințit ca arhiereu ortodox [2]. Avu cinstea de a vedea luminata față a Măriei Sale împărătești și luă parte la conferințe cu însuși cardinalul Kollonics și cu vice-cancelariul Ardealului, cerând cu acest prilej, pe lângă ce știm că doria, și plata zaherelei date de preoții români oștilor germane, pentru a se întrebuința acești bani la ridicarea de școli [3]. I se dădu titlul de consilier împărătesc, pe care-l avea și Camilli din Maramurăș, i se dărui pentru el și urmași un lanț de aur cu chipul milostivului Împărat, i se făgădui aducerea la îndeplinire a privilegiilor și desăvârșita scutire a clerului său de „giug iobăgescŭ“, „slujbă“, de „honorarium sau cinste“ către domnii moșiilor, de vămi și „alte mai multe tărhaturi și greutăți și adăugiri“; i se supuseră „părțile exterioare“, Bihorul, Crișurile, unde și încercă a se face recunoscut [4]. În schimb, la 7 April 1701, el primia ca „Mitropolit“ al său pe cardinalul-primat al Ungariei, ca Patriarh al său pe Papa, „sfăntulu Papa de Roma“. Mitropolitul muntean, chiriarhul de până atunci, îi este acum numai „Bucureșteanul“; Domnul Ţerii-Românești, vechiul „patronuș“ și binefăcător în toate privințile, stăpânitor peste Românii liberi, e numit „Craiul sau Voda Ţărăi-Muntenești“; amândoi sânt „șișmatici“ și „eretici“, și cu niciunul din ei nu va mai păstra „prieteșug“, nu va mai ținea „curașpundeație“, supuind noilor săi stăpâni orice scrisoare va fi „de lipsă“ a li trimete. Numai „catolici sau dreptŭ uniți“ se vor mai vedea la „Curtea“ lui din Bălgrad. Va tipări Catehism nou,—care se și publică

---

[1] *Ibid.*, p. 272.
[2] *Ibid.*, p. 273.
[3] *Ibid.*, p. 276.
[4] *Ibid.*, p. 388.

în 1709, cu litere latine, la Sibiiu[1], cărți neatinse de eresie, revăzute de un „teolog“[2]. Se învoiește să fie sfințit din nou. ca unul care s'a încredințat că hirotonia cea d'intâiu a putut să fie greșită și fără preț: această umilință i se iartă, ce-i drept, în forma solemnă, dar e sigur că Atanasie a fost *dispensat* măcar de Kollonics[3]. Va primi lângă el ca supraveghetor și sfătuitor pe acel „teolog“ catolic pe care și unii din Iesuiți îl credeau prea împovărător și jignitor pentru bietul „episcop“ căzut în epitropie[4]; îl va primi „ca un părinte dătător de sfat“, cu drept însă de a-l întovărăși în visitații canonice, de a hotărî în chestii de despărțenie sau „lepădare din besearecă“, în numirea preoților, în globirea lor, în punerea de „tașcă“, adecă taxă, și, în sfârșit, în toate cele, ca unul ce se simte el însuși „în multe năînvățat, nemuncitŭ și necercat“; „teologul“ va avea dreptul să-l mustre, și el datoria de a primi „dojeneala“, ba chiar sfătuitorul va putea să orânduiască „îmbunări“, pornindu-se deocamdată cu îngăduirea cuminecăturii „și din sărbătorile Paștilor încolo“ și urmându-se îndată cu încercarea de a se introduce calendarul cel nou[5]. Nici gospodăria Biscricii n'o va mai avea el, care îngăduise până atunci pe tată și frați să-și facă afacerile cu preoții și diecii doritori de a se preoți. Va fi un „socot“ al întregului cler unit, care se va trimete cardinalului; episcopului i se va da numai câte un florin pe an de către fiecare preot; taxele vor fi hotărâte, *rupte* pentru orice slujbă bisericească, iar „hasna și proventușul din economie Besearecii sau Mitropolii, ce va eși, o fi suptŭ grija coratorilor“. Se îndatorește, cu umilință, a nu răbda jocuri ia Mitropolie, a nu aduce „muieri“ la petrecere, a nu lua parte la „vănătoare armată și cu sunetŭ“. Și, dacă nu s'ar ținea de aceste condiții și ar călca și a treia oară porunca „teologului *său*“, va putea

---

[1] Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, I, p. 480, No. 156.
[2] Cf. și Nilles, *l. c.*, p. 312.
[3] *Ibid.*, pp. 107-109.
[4] *Ibid.*, p. 264.
[5] *Ibid.*, p. 24.

fi scos din Vlădicie, ca un dregător oarecare vinovat față de Stăpânire: „de s'ar vedea bine Bisearecii rumănești cu a Romii unite din Vlădicie să mă scoată și în locul mieu altul care să ţină lucrurile mai din sus scriite (!), uniciunii foarte de lipsă, va pune Vlădica“ [1].

Va recunoaște oricine, după cetirea acestui act autentic, în care se oglindește sufletul josnic al unui om fără demnitate și fără rușine, al unui arhiereu uitător de toate datoriile și jurămintele sale, al unui Român fără simț de neamul său, că, între deosebitele forme de Unire cu Biserica Romei pe care le-au întrebuințat neamurile ajunse în stăpânirea Austriei, niciuna n'a fost așa de rușinoasa și de brutală. Oricâte foloase culturale, mari și netagăduite, ar fi adus Unirea, foloase pe care Atanasie, când făgaduia la Bălgrad, cu banii Bisericii sau cu pomana de 6.000 de florini a lui Kollonics, „oșcula“ de „dieceaște și rumănească: *valachicam et latinam*“ — diploma împarătească vorbește de trei școli, la Balgrad, Hațeg și Fagăraș [2], — nu putea sa le înțeleaga și să le prevada, declarația lui din April 1701 e de sigur cel mai înjositor act public săvârșit până atunci de vre-un Vlădica ro mănesc.

Aceste îndatoriri nu se publicară însa niciodată, și, când la instalația lui, în ziua de 25 Iunie, mergea ca un Craiu, în cucie aurită, încunjurat de clerici și nobili catolici în rădvane, întovărășit, cu cruci și prapure, de vre-o mie de preoți, cu cei cinzeci și patru de protopopi ai lui în frunte, și salutat de o mulțime de două mii de oameni, de toate legile și neamurile, când, în bătrâna mănăstire a lui Mihai-Vodă biruitorul, groful Apor cetia recunoașterea, cu data de 19 Mart, a lui Atanasie ca episcop *adevărat*, din nou făcut, în locul

---

[1] Românește, în Popovici, *Uniunea Românilor*, p. 153 și urm.; extrase în Iorga, *Sate și preoți*, pp. 185—8; cf. Nilles, *l. c.*, p. 289 și urm.: v. și *ibid.*, p. 99 și urm.

[2] *Ibid.*, p. 298.

Mitropolitului fals ce fusese, când Iesuitul neamț Carol Neurauter, noul „teolog“, adăugi întărirea privilegiilor episcopului românesc, pe când eroul zilei își va fi oprit ochii la strălucita strângere subjugătoare a aurului, numai câțiva inițiați știau și înțelegeau că această zgomotoasă petrecere se serbează pe ruina unei vechi organisări bisericești și pe rămășițele sfâșiate ale trupului Bisericii românești unice, întinse făra întrerupere până la hotarele neamului [1].

CAP. VI.

Impotriviri la îndeplinirea Unirii.

Serbătoarea din Bălgrad, pentru Vlădicie înnoită și pentru lege împărăteasca nouă, fusese stricata prin protestul zgomotos facut la ușa bisericii Mitropoliei de trei Români, un preot și doi mireni, din Brașov se pare, cari strigau că nu pot îngădui ca biserica lui Mihai-Vodă să fie închinată altei religii [2]. Peste puțin se presinta, în forma prevăzută de legi, de către nobilul român Gabriel Nagyszégy, o plângere de acest fel, adăugindu-se în ea amenințarea că, dacă se face silă Românilor, ei ar putea să privească, la o întâmplare, și către alți stăpîni; sau să iasă din țară, care nu e doar „încunjurată cu zid de piatră“. O mare parte dintre orășenii cei mai bogați, unii dintre dânșii Greci din Compania grecească de comerț, care-și avea încă de mult membrii în cele mai însemnate centre ardelene și în unele localități din Ungaria [3], nu mai voiră să calce în biserica metropolitană, ci făcură să li se slujească în biserica mică din oraș [4], arătând în gura mare că-și vor aduce preot bun, ortodox, de peste

[1] Cf. *ibid.*, pp. 287 și urm., 320-2; Șincai, III, p. 312 și urm.

[2] Nilles, *o. c.*, p. 322; Silviu Dragomir, *Ist. desrobirii religioase a Românilor din Ardeal*, I, Sibiiu 1920, Anexe.

[3] Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. v și urm.

[4] *Ibid.*, XIII, p. 34.

munți. Arestarea lui Nagyszégy nu potoli firește tulburarea din spirite, care făcea ca Guvernul să se teamă de o răscoală[1]. Țara Făgărașului nu primi nici ea Unirea, care se dăduse acum la iveală cu toate urmările ei de prefacere și de umilire; în Făgăraș chiar, Brâncoveanu făcuse de o bucată de vreme o frumoasă biserică[2], isprăvită în 1698[3], și înzestrată cu privilegii de ctitorul ei darnic[4]: preoții de acolo, plătiți din Țara-Românească, vor fi stat în fruntea nemulțămiților, mai ales meșteri de la țehiul tăbacilor, carĭ aveau privilegii de la Rákóczy cel d'intăiu și erau deprinși cu înrâurirea calvinească[5]. Cât privește pe nemeșii din Țara Oltului, cu toată credința lui Kollonics că s'au câștigat, în 1702, 442 de familii dintre ei[6], aplecările lor către calvini, de nobleța cărora erau legați prin boieria lor, sânt cunoscute. În Apusul țerii, Hațegul și Inidora, cu toată buna primire ce se făcuse lui Atanasie la Ilia și Deva, nu voiau să știe de Vlădică înoit, cu „teolog" în coastă. În Inidora, unde biserica Sf. Nicolae fusese lucrată, în bun stil românesc, de la 1634 la 1654, cu cheltuiala protopopului Nicolae, precum și a multor negustori bogați de acolo[7], „Grecii" din Companie și alți locuitori erau mai bucuroși de legea cea veche a Craiului, cu al cării rău se deprinseseră, decât cu legea cea nouă a Împăratului, al cării bine n'avuseră încă prilej să-l guste; îndată după sinodul, slab frecventat, din Iunie 1701, — protopopii fură chemați din nou în Novembre[8], — la 16 Iulie și Vlădica și cârmuitorul lui de multă vreme, Ladislau Barányi, și Iesuitul conducător al Casei din Bălgrad ca și, întâmplător, acela al Casei din Cluj, dădeau voie protopopilor Gheorghe și Ioan,

---

[1] Nilles, *o. c.*, p. 331 și urm.; Iorga, *Sate și preoți*, p. 196 și urm.; Dragomir, *l. c.*

[2] Radu Greceanu, p. 86.

[3] Iorga, *Studii și doc.*, XIII, p. 94 și urm., no. XLVIII.

[4] Iorga, în *An. Ac. Rom.*, XXI, p. 288, nota 1.

[5] Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. XIX și urm.

[6] Nilles, *l. c.*, p. 24.

[7] Iorga, *Studii și doc.*, XIII, pp. 117-9.

[8] Nilles, *l. c.*, pp. 323-8.

precum şi tuturor credincioşilor lor din Inidora, oraş şi Ţinut, să trăiască „precum au trăit până acuma, după obiceaiul pravilii greceşti şi româneşti", „cu toate tocmealele Bisericii, neadăugând şi nescăzând", cu singura condiţie să asculte de Vlădică, „precum au ascultat şi mai înainte de Vlădici şi de cine le-au fost purtători de căştigŭ", şi „să nu hulească" legea Împăratului şi cele patru puncte, de care nu sânt datori să se ţie[1]. Astfel se lucra şi din partea catolicilor ca din a calvinilor, cari erau învinuiţi că, în aceste împrejurări tulburi, nu cer decât o simplă declaraţie iscălită de Unire cu punerea supt ocrotirea altei Biserici[2].

Cât priveşte Banatul, el rămânea în vechea lui alcătuire şi credinţă, răzimându-se şi pe masa compactă a Sârbilor de curând atraşi în ţară prin tot felul de privilegii împărăteşti; Românii bănăţeni, cu centrele lor, Lugojul şi Caransebeşul, se depărtau de calvinismul adoptat încă în veacul al XVI-lea, doar pentru a se apropia de cea mai sigură ortodoxie, iar nu pentru a trece la catolici; preoţi din aceste părţi nici nu se pomenesc în sinoadele de Unire ţinute dela 1697 încoace.

Mai bine decât toţi se purtară însă Sibiienii şi Braşovenii. Un bătrân „companist", care fusese în 1672 birău al neguştorilor „greci" din Sibiu, „Caloiani" Pater sau Pater Ianoş[3], care avea moşii în Ţara-Românească, unde Domnii îi ziceau „prietenul" lor[4], şi care-şi dăduse fata după Dindar, agentul, pomenit şi mai sus, al lui Vodă-Brâncoveanu[5], făcuse, încă din Martie 1701, când Atanasie se afla la Viena, de la Bălgrad chiar, aspre mustrări acestui arhiereu cu două feţe, cerându-i a se desluşi faţă de mireni, cari au şi ei dreptul de a lua o hotărâre, şi ameninţându-l cu pedeapsa călcătorilor de jurământ, cu afurisenia Patriarhilor, cu mustrarea grea

---

[1] *Mag. ist.*, III, pp. 322-3.

[2] Nilles, *l. c.*, p. 299.

[3] Iorga, *Studii şi doc.*, XII, p. VII; cf. V, p. 126, no. 421, p. 128, no. 48; p. 129, no. 54.

[4] *Ibid.*, V, pp. 126, 129, 138.

[5] Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 70; Lăpedatu, în *Prinos Sturdza*, p. 303 şi urm.

a vremilor ce vor veni — „și nu peste 20 sau 30 de ani, ce și peste 100, tot Sfinția Ta vei fi ocărât“, dacă va schimba „legea, au rea, au bună“, pe care credincioșii nu vreau nici într'un chip să o *miște*[1]. În Iunie, Brașovenii declarau că primirea celor patru puncte „iaste adevărat papistaș a fi“, și că pentru aceasta ei n'au nici cea mai mică aplecare[2]. Nu numai „cofele cu icre negre“, dar toate peșcheșurile și veniturile fură luate apostatului episcop din Bălgrad. Pater Ianoș, Dindar, Andrei Banul zis și Görög, David Corbea, toți oamenii Domnului și boierilor munteni lucrau de zor pentru a păstra Sibiiul în ortodoxie. Brâncoveanu însuși scrise, în Iulie, la Brașov pentru a înștiința pe prietenii săi, negustorii de acolo, că Împăratul n'a îngăduit „episcopului de acii din Ardeal“ să strice cu sila legea oamenilor[3]. Din Maramurăș în sfârșit fu chemat în zădar la Viena Vlădica ortodox Iosif Stoica; peste câteva luni, el se întoarse fără a fi jurat ori iscălit ceva[4].

Acum, în sfârșit, când nu mai putea fi iertată nicio slăbiciune și nicio zăbavă, Mitropolitul Țerii-Românești vorbi limpede și tare. Bătrânul Teodosie, care fusese îndemnat la o măsură energică și de către Dosoftei al Ierusalimului, sosit în Țara-Românească în iarna anului 1702[5], unde stătu câteva luni de zile, făcând și mir în „biserica Sf. Apostoli, care se chiamă Arhimandritul“, și informat după cuviință și de boierii ce fuseseră trimeși la nunta calvină a guvernatorul ardelean, Bánffy, cu Ladislas Székely[6], începea, pomenind lui Atanasie, către care nu scrisese de mult și care, urmând vechea lui politică în doi peri, îi scrisese el, cerându-i *Octoihul* de Buzău, precum și celelalte două cărți de

[1] *Ibid.*
[2] Stinghe, *o. c.*, I, pp. 5-6, 28; Cipariu, *Acte și fragm.*, pp. 268-9.
[3] Stinghe, *Doc.*, I, pp. 15 și urm., 17 și urm.
[4] I. Pușcariu, în *An. Ac. Rom.* XXIII, p. 7; Bunea, *Vechile episcopii*, pp. 103-4; Cziple, în *An. Ac. Rom.*, XXXVIII.
[5] Chrys. Papadopulos, Δοσίθεος, p. 59; Radu Greceanu, p. 115.
[6] *Ibid.*, pp. 114-5.

cântări, ieşite acolo, *Triodul şi Penticostariul,* ba chiar „două comanace", despre „faptele lui care cu ruşine îşi vor afla sfârşit... Te-ai înşelat de cinstea lumii, pentru care, aruncând cu piciorul sfânta maică Biserică răsăriteană, mai presus de dânsa ţi-ai căpătat consacrarea", care e o adevărată „batjocură" *(comoedia)* ...Eşti unit şi ai mare legătură cu aceia cari sânt protivnici dogmelor noastre, ce sânt temeliile Bisericii noastre răsăritene... *Ţi-am văzut jurământul, care ni s'a adus...* Faceţi voi o tipografie, falsificaţi cărţi cum voiţi, şi'ţi vede cum veţi arde cândva în Iad." Nu va avea de-acum, din Ţara-Românească, nici cărţi, nici venituri, nici scrisori, nici „mila cea mare" pe care o gătia Vodă; nici datoria lui Teofil către Teodosie, de care scrisese Atanasie, n'o mai voieşte Mitropolitul muntean. Cu acelaşi Trimes, veniau şi scrisorile de afurisanie dela „Patriarhii şi Mitropoliţii Răsăritului", scrisori din care s'a păstrat aceia a Patriarhului de Constantinopol, Calinic, care, din punct de vedere ierarhic, avea şi chemarea să vorbească [1]. Tot de odată Ardelenii erau înştiinţaţi ca nici să mai sărute mâna falşului Vlădică, ceia ce ar fi de o potrivă cu „a săruta mâna unui birău, sau a unui cadiu, sau a unui calvin [2]".

Teodosie mai aştepta vre-o îndreptare din partea lui Atanasie, pe care Calinic însă, numindu-l, pentru păcatele sale, „Satanasie", îl despoia de demnitatea arhierească. Dacă însă Mitropolitul muntean nu luă măsura, firească, de a chema soborul de alegere şi de a da lui Atanasie excomunicatul un urmaş ortodox, aceasta se datoreşte numai grijei lui Vodă Brâncoveanul, om prudent înainte de toate, de a nu se strica, pentru lucruri bisericeşti, cu un vecin aşa de puternic cum era Împăratul. Se închiseră graniţele comuniunii duhovniceşti, şi Ardealul, pierdut pentru ortodoxie, sau socotit ca pierdut, în urma repeţitelor manifestaţii catolice ale celor cincizeci şi doi de protopopi ai lui, rămase să-şi caute singur de ros-

---

[1] Niiles, *l. c.*, p. 344 şi urm.
[2] Stinghe, *o. c.*, I, p. 34 şi urm.

turile sale religioase. Cel mult dacă Brâncoveanu scrise la Viena cu aceleaşi plângeri cu care scrisese şi Patriarhul Calinic [1], căpătând răspunsul că Românii din Ardeal vor fi trataţi în materie de lege cum vrea stăpânul lor, Împăratul, precum cei din Ţara-Românească ascultă şi în această privinţă de Domn [2]. Nici necuviinţile adresate bătrânului arhiereu muntean, lui „Teodosie Bucureşteanul, aşa-zis arhiepiscop" [3], de către cardinalul Kollonics nu schimbară această politică a slăbiciunii şi a dibăciei, a închinării veşnice la doi stăpâni.

Se hotărî, de sinodul pe care Atanasie îl strânse la 1702, ca tinerii să se trimeată la şcolile din Sâmbăta-Mare, din Viena, la Sf. Barbara şi la Colegiul pazmanian, cu tipografie, — şi unde se întemeiè un Colegiu Iliric pentru uniţi [1], — în Roma, la Colegiul grecesc sau şi la cel unguresc, la cel germanic, şi ca, în lipsa cărţilor muntene, şi cele din Veneţia fiind prea scumpe [5], noi şi bune cărţi „ortodoxe" să se tipărească la Bălgrad. Dar, peste cinci ani, pentru ca să-şi poate acoperi „Mitropolia", Atanasie amanetă la Sibiiu „matricula ştampii, istromenturi tipografii" [6], cu care tipărise încă la 1702 un catechism catolic: *Pânea Pruncilor*. Răscoala lui Francisc Rákóczy zadărnicise toate planurile, şi ea strică toată bucuria dela început.

Represintantul naţionalităţii ungureşti şi al separatismului ardelenesc în luptă cu Austria căută să-şi găsească printre Români, nu numai luptători, din cari avu, ca şi bunicul sau, destui viteji, dar şi căpetenii. Ţircă alergă din Moldova, unde fusese în 1706, şi se sfinţise de sigur [7], la Craiu, al cărui

[1] Nilles, *l. c.*, p. 354.
[2] *Ibid.*
[3] *Ibid.*, pp. 353-4.
[4] *Ibid.*, pp. 27-8, 139.
[5] *Ibid.*, p. 26.
[6] Iorga, *Studii şi Doc.*, XIII, p. 96.
[7] Un episcop „valah" din Croaţia, Miakić, sfinţit în Moldova înainte de 1667; Nilles, *o. c.*, pp. 715, 746-7. El se amestecă în conspiraţia lui Petru Zriny şi moare în temniţa dela Gratz.

Vlădică, „Ardialului episcop Românilor“, cum iscăleşte, se zicea, şi putu, în clipa norocului celui mai mare al stăpânului său, să ieie în stăpânire şi Scaunul bălgrădean. Rákóczy era catolic, Vlădica Ion fusese calvin; data aceasta însă, el se dădu ca ortodox fără pată, hirotonisit de ortodocşii moldoveni, şi duşman neîmpăcat al Unirii [1], pe când în Maramurăş acelaşi principe căuta să puie la Muncaciu un episcop rus unit, sfinţit la Chiev [2].

Când se duse Craiul neatârnării, Ion plecă şi el, fără să fi avut legături cu ierarhia munteană. La 1707, Atanasie, întors cu catanele, făcea să se întărească Unirea într'un sinod, la care luară parte însă numai treizeci de protopopi [3]. Dar Kollonics, a cărui *operă personală* era Unirea, muri în acelaşi an, şi cu dânsul dispăru tragerea de inimă, cruţarea sentimentelor fireşti ale cuceriţilor, spiritul de jerfă şi puterea de muncă [4]. La 1711, partidul ortodox izbutia chiar, având în frunte pe un Vasile şi fratele său Petru, al cărora rost nu-l cunoaştem, să strângă pe protopopi laolaltă pentru o declaraţie solemnă în favoarea legii vechi; cu toată împotrivirea „teologului“, Atanasie însuşi iscăli. Fu silit de Guvern şi de Hevenesi, alt luptător pentru Unire, care trăi până la 1715, să revie asupra acestei iscălituri şi să scoată din sobor pe autorii loviturii împotriva Unirii (18 Novembre). Dar, când strânse un nou sinod la 1712, pentru a da impresia unei Uniri generale, el putu să numere numai treizeci şi patru de protopopi. În anul următor, la 19 August, se stingea încă tânăr, după ce se spoveduise „teologului“ străin [5], şi la înmormântarea lui se auziră două cuvântări, dintre care una în latineşte, alta în ungureşte [6].

---

[1] Cf. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 72, no. LXVII; *Sate şi preoţi*, pp. 200-1; *Studii şi doc.*, XII, p. LII; Cziple, *l. c.*, p. 24 (1709, osândă la moarte pentru excese); *Rev. Ist.*, IX, pp. 21-2.

[2] Nilles, *l. c.*, pp. 864-7.

[3] *Ibid.*, pp. 372-3.

[4] *Ibid.*, p. 5.

[5] *Ibid.*, p. 390.

[6] *Ibid.*

CAP. VII.

Noul Vlădică ardelean Ioan Patachi.

La moartea lui Atanasie, partidul legii vechi căută să impuie un Mitropolit ortodox, şi din Ţara-Românească saŭ din „părţile turceşti" se şi iviră trei candidaţi, despre resultatul străduinţilor şi scrisorilor cărora n'avem însă nicio ştire [1].

Urmaşul lui Atanasie, Ioan Giurgiu Patachi, nobil din părţile Dobâcei, şcolar al Iesuiţilor din Cluj, Viena şi din Roma, doctor în teologie, misionar al catolicismului roman, unealtă a „teologului" său romano-catolic, întors numai pentru Vlădicie înapoi la ritul „Convalahilor" săi, al „scumpului său neam românesc", pentru care se declara gata „a-şi vărsa sângele şi sudoarea, ziua şi noaptea" [2], dar cu dreptul de a servi şi în ritul latin, trecu fără sfială peste margenile puse Unirii prin grija de mântuire a ritului şi datinelor pe care o avuseră înaintaşii săi. Şi încă prin alegerea lui — de câţi protopopi nu ştim, dar mai mult de Făgărăşeni [3], şi de „titori", Mihai Puiu şi Ştefan Raţ [4], — Românii din Ardeal scăpară de episcopia Iesuitului ungur Szunyogh, care se declară „sătul de deliciile Valahilor", sau a Iesuitului german Wenceslas Franz, care fusese şi ales la 9 Septembre 1713, fără ca Împăratul să voiască însă a-l întări [5]: Patachi primi (1713-5) diecesa din mâna Ungurului Régay, care urmase ca locţiitor Germanului Iosif Bardia, *defensori* şi *directori* în timp de vacanţă. Nu ca unul ce pleacă fruntea înaintea unei aspre nevoi, ci înţelegând şi preţuind schimbarea, el porni

---

[1] *Ibid.*, p. 394: „Iam terni se ex Transalpina et partibus turcicis insinuant, corda nonnullorum sollicitantes, schisma vetus ressuscitaturi"; cf. p. 395.

[2] Nilles, *l. c.*, pp. 87-8. Cf., pentru Patachi, Zenobie Pâclişanu, în *Cultura creştină* din Blaj, VI, 1916, pp. 37 şi urm., 68 şi urm.

[3] Nilles, *l. c.*, p. 403 si urm.

[4] *Ibid.*, p. 404.

[5] *Ibid.*, p. 394 şi urm. Alţi doi candidaţi, Dragomir, *l. c.*, p. 84 şi urm.; anexe, p. 18 şi urm. Cf. Silviu Dragomir, în *Revista Teologică*, 1915, n-le 16-8.

din Bălgrad, unde se dărâmase Mitropolia lui Mihai Viteazul pentru a se putea zidi cetatea cea nouă şi de unde se izgoni Vlădicia pentru ca episcopul catolic, adus înapoi în Scaunul său, prin diploma dela 11 Decembre 1715 [1], să nu aibă în apropierea lui un alt episcop, cu situaţia îndoită şi îndoielnică (1716). Preoţii şi protopopii români, mulţi la număr, cântară rugăciuni pentru sfinţirea cetăţii ce se ridica pe ruinele ctitoriei lui Mihai-Vodă [2].

Se creă atunci pentru Patachi la Viena o episcopie de Făgăraş, care corespundea vechii episcopii calvine din Ţara Oltului [3]. Pentru întâia oară Papa interveni de-a dreptul în orânduirea Bisericii unite a Românilor, şi, lăsând la o parte tot ce se făcuse mai înainte, el întemeiè, la 18 Maiu 1721, o diecesă *nouă* unită, *desfăcută* din cea ardeleană catolică: a Făgăraşului *singur*, dându-se lui Patachi, episcopul românesc al Împăratului, încă de la 23 Decembre 1715 [4], biserica brâncovenească a Sf. Nicolae, unde se aşeză în August 1723, după cetirea pe româneşte a diplomei şi după un discurs latinesc dela „teolog". Era şi acesta un folos, fiindcă altfel, după cererea lui Mártonffy, episcopul romano-catolic [5], Roma ar fi supus pe Uniţi autorităţii acestuia, care pretindea ca episcopul românesc să-i fie vicariu, purtând vre-un titlu oriental. Astfel, pentru a doua oară Patachi înlătura prin presenţa sa o şi mai grea lovitură pentru neam. Numai stăruinţa lui, în doi ani cât stătu la Viena, împăcă în această privinţă Curtea şi Curia papală.

Autoritatea lui Patachi se întindea asupra *tuturor* Uniţilor. Avea moşii date de Împărat, „ctitorul" diecesei, pe la Gherla şi la Beşimbac. Maramurăşenii nu voiau să-l recunoască însă, ţiind ca urmaş al lui Iosif Stoica şi al lui

---

[1] Un întăiu episcop catolic, Andrei Iliyes, numit în 1696, nu se putuse susţinea: Mártonffy fu ales în 1713; *ibid.*, p. 449 şi nota 1.
[2] *Ibid.*, p. 453.
[3] *Ibid.*, p. 418 şi urm.
[4] *Ibid.*, p. 409 şi urm.
[5] *Ibid.*, p. 418.

Serafim de Petrova pe alt ortodox, Dosoftei; Bănățenii, protopopii, doisprezece preoți și patruzeci de sate, izgoniră pe pravoslavnicul Moise, sfințit dela Turci, care lua mită și venituri nelegale, și cerură în loc pe Unitul Petronie, la 1717 [1]. Crișenii dela Beiuș, dușmani ai Unirii, primiau pe Vlădica sârbesc din Inău sau Ienopole, care se așeză în Aradul vecin [2]. În părțile apusene ale Banatului, în sfârșit, credința veche era apărată de Vlădica de Vârșeț, exarh al Mitropolitului din Bălgrad [3].

Patachi ținu în colțul său de țară sinoade pentru vechile păcate de beții și despărțenii, pentru venituri, pentru impunerea „tichiei" [4] în portul preoților uniți, fără căciulă, dar fără comanac, pentru înlăturarea superstițiilor păgâne, de „muguri sau alte ierbi" ce se mănâncă la Paști [5], de hore în ajunul serbătorilor, ca la Jina, de „târguri" ale fetelor de măritat, ca la Mănăștur, de hramul Maicii Domnului făcătoare de minuni; pentru baterea cu lopețile a celor ce nu vin la biserică, afară de „alte lucruri carele acuma nu le'm putut da afară, iară, când li va veni vremea", se vor da în știre [6]. În Sibiiu, el se bucura de ascultare, și, la îngroparea provincialului iesuit Rudolf Lewenberg, în 1715, protopopii români și vre-o treizeci de preoți fură de față, purtând și sicriul pe umeri [7]; aici catolicii cântau latinește în ziua de *Corpus Christi*, când preoții români cetiau, în odăjdii, Evanghelia pe limba lor [8]. La 1716 un preot român primise, cu o cuvântare românească, pe Mártonffiy la poarta bisericii catedrale smulse de Guvern din mânile calvinilor, și preoții ro-

---

[1] *Ibid.*, pp. 445-6.
[2] Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 80-1.
[3] Nilles, *l. c.*, pp. 804-6.
[4] Camilafca; cf. *ibid.*, p. 862.
[5] Moldovanu, *Acte sinodali*, II, p. 108 și urm.; Petru Maior, p. 378 și urm.; Nilles, *l. c.*, p. 465 și urm.; Stinghe, I, pp. 127-8.
[6] *Ibid.*
[7] *Ibid.*, p. 448.
[8] *Ibid.*

mâni îi cântară româneşte ecteniile. In aceiaşi biserică şi în aceiaşi zi, protopopul român fu lăsat să facă slujbă după ritul grecesc [1]. Şi la Cluj erau destui uniţi, gata să primească legea catolică întreagă, la ale cării ceremonii luau parte şi ale cării daruri le opriseră [2]. La Haţeg, în 1729, protopopul se învoia să tălmăcească din ungureşte instrucţiile misionarilor iesuiţi [3]. Numai negustorii greci, din Beiuş şi aiurea, se ţinură strâns de ortodoxie. Şi bisericile brâncoveneşti din Ocna Sibiiului [4], din Poiana Mărului şi Sâmbăta-de-Sus, pe moşiile lui Brâncoveanu, cea din Porceşti, a lui Matei Basarab [5], putură sluji pentru adăpostirea ortodoxiei. În 1715, cu miliţie după dânsul, „misionarul" lui Patachi merse în Maramurăş pentru a visita provincia, în care stătu opt luni [6]; Vlădica Dosoftei ar fi făgăduit să se unească şi el, după moartea arhiepiscopului Ţerii-Româneşti şi aşezarea în Bălgrad a unui „nou arhiereu de rit grec şi unit cu Biserica Romană" [7]. Apoi al doilea Vlădică unit muri, la 29 Octombre st. v. 1727 [8], nu numai fără să-l plângă, dar aproape fără să-l ştie nimeni.

Ardealul avea atunci patru sute de preoţi protivnici Unirii sau bănuiţi de credinţă faţă de ortodoxie, cari nu veniseră să ieie binecuvântare şi „poucenie" la Făgăraş. Cu câtva timp înainte de moartea sa, Patachi însuşi o spune [9]; călugări străini rătăciau prin ţară, şi sătenii, neavând încredere în preoţii uniţi, cari spuneau întâiu „oarele canonice" şi apoi, după întrerupere, Liturghia [10], mergeau la dânşii pentru taine

[1] *Ibid.*, pp. 451-2.
[2] *Ibid.*, p. 454.
[3] *Ibid.*, p. 928.
[4] Iorga, *Studii şi doc.*, III, p. 139.
[5] *Ibid.*, p. 152.
[6] Nilles, *l. c.*, p. 444 şi urm.
[7] *Ibid.*, p. 444.
[8] Cf. şi *ibid.*, p. 479.
[9] *Ibid.*, pp. 463-4.
[10] *Ibid.*, p. 495.

și alte nevoi sufletești; în mănăstiri distruse mai pe urmă, ca acelea din Stefanca, din Ploscа [1], din Feleac, se păstra ortodoxia neatinsă, și sinoadele episcopului se alcătuiau din „*câțiva* cinstiți frați protopopi jurați și cu alți preoți înțelepți“ [2], iar primirea hotărârilor era lăsată în sama protopopilor cari lipsiau, și a „soboarelor depline“ din vechile „eparhii“ calvine [3]. Numai „treizeci“ de protopopi — dar iscălesc abia șeisprezece — se adunară în 1728 la Mănăștur, supt conducerea rectorului iesuit din Cluj [4], pentru ca să audă cuvântarea ungurească a lui Adam Fitter, Iesuitul ales episcop în soborul presidat de episcopul catolic și păstrat „director“ dupa ce declarase că nu primește [5]; la Mănaștur chiar, unde la 1722 popa Ioan scria slavonește [6], la Șona, la Stilova, Joc, Cluj [7], erau protopopi cari luptau împotriva papistașilor și-și băteau joc de sinoadele chemate și stapânite de Iesuiți și de alt neam, cari une ori nici românește nu știau. Ei aveau legături cu Țara-Românească sau cu Maramurașeanul Dosoftei, rămas statornic în ortodoxia lui [8], și supt oblăduirea duhovnicească a căruia un popa Chirila de Aciua, din varmeghea Sătmariului, prefăcea în românește, după un original slavon, un *Anthologhion sau Minein ales pre scurt* (1702-15), adaugind aceste observații caracteristice: „Noi, Rumânii, carii simtem întru aceaștia Ținuturi amestecați printre alte limbi, simtem ca trămbita, de o răsufla, și nu-i înțaleagem glasul ei; așia și tocmealele svinților le audzimŭ într'altâ limbâ..., și niciunŭ folos nu luoâmŭ, iarâ alte limbi au de știu toatâ Scriptura în limba lorŭ, adecâ cumu-s Sârbii, Rușii, Grecii, iarâ, dupâ aceia, jeluind și ai noștri spre înțâlesulŭ

[1] Iorga, *Studii și doc.*, XII, pp. 79, 121, 129, etc. Cf. Pâclișeanu, în *Cultura Creștină*, VIII, 1919, p. 151 și urm.
[2] Nilles, *l. c.*, p. 465 și urm.
[3] *Ibid.*
[4] *Ibid.*, p. 491.
[5] *Ibid.*, p. 487 și urm.
[6] Iorga., *Studii și doc.*, XIII, p 101.
[7] *Ibid.*, p. 196.
[8] Nilles, *l. c.*, p. 494.

sloveniei, àu întorsu multŭ den cartea sloveniască pre limba noastrâ cea rumăniască, cu îndemnaria milostivului Dumnedzeu, și de acmù încă avem nedeajde să ni se înmulțască Scriptura pre limba noastrâ"; el însemna că, în acele zile când se lupta să dea slujba ortodoxă în românește, „Ezovițiĭ", „papistașii" se străduiau, cum știm și mai de sus, să surpe „Sionul cel de la Răsăritŭ", pentru dăinuirea căruia se roagă scriitorul [1].

---

[1] Iorga, *Studii și doc.*, XIII, pp. 135-6.

PARTEA II-a.

BISERICA ROMÂNEASCĂ DIN PRINCIPATE LA INCEPUTUL EPOCEI FANARIOTE.

CAP. I.

Moartea Patriarhului Dosoftei. Noul Patriarh Hrisant.

În acest timp, nu numai Principatul muntean, dar și Biserica Țerii-Românești, căreia politica lui Șerban Cantacuzino-i dăduse drepturi de superioritate asupra Ardealului, erau prea slabe pentru ca să încerce un amestec efectiv și folositor în aceste încurcate împrejurări ardelene.

La 1707, între 6 și 7 Februar, muria în Constantinopol, la vrâsta de șeizeci și șase de ani [1], Patriarhul îndreptător al ortodoxiei și luptător pentru dânsa, Dosoftei: „mare om", scrie cronica oficială a lui Brâncoveanu, „și învățat foarte; au păstorit turma pravoslaviei ca un vrednic păstor; lumină multă și Bisericii lui Hristos au fost, știut de monarhii și Domnii mari; toți ereticii și câți era împrotivnici pravoslavii se temea de el, că putere mare și tare avea, și la cuvânt, și la scris; mare pagubă s'au cunoscut că s'au făcut la norodul pravoslavnic, și rar om în chip și vrednicie se va putea afla ca el" [2]; „multă nevoință au pus pentru credința pravoslavnică", adauge un școlar al Iesuiților, Nicolae Costin însuși, „multe cărți au scos în tipar împrotiva ereticilor, cu filosofia dăscăliei lui; că era un om prea învățat și îndrăzneț

[1] Chrys. Papadopulos, *o. c.*, p. 53. La 1708 Dionisie de Heracleia la Brașov; Dragomir, *l. c.*, Anexe, pp. 15-6.

[2] Radu Greceanu, p. 166.

la cuvânt, şi nu veghia voia, din dreptate afară, nici a Domn, nici a boier, nici a bogat, nici sărac: până şi împrotiva Agarenilor de multe ori cu cuvântul s'au pus"[1]. Nepotul şi urmaşul lui, Hrisant, tânăr cunoscător de multe ştiinţi şi înţelegător de multe idei, şi în materie religioasă, ucenic al dascălilor celor mari din Apus, ascultător al celui mai meşteşugit dintre Grecii uniţi, Nicolae Papadopol Comnenul din Padova, care era corespondentul lui Brâncoveanu pentru lucrurile romane şi catolice — prin el află astfel Vodă alegerea lui Clement al XI-lea, care punea speranţe în sentimentele lui Vodă prielnice catolicismului[2], şi-l felicită[3], — nu mai represintă acelaşi lucru ca energicu-i înaintaş, care crease, se poate zice, în părţile răsăritene o politică ortodoxă militantă. Acesta era noul „Ierosolimitean" adesea întrebuinţat, când era numai Mitropolit de Cesareia, în gâlcevile şi păcile dintre cele două ţeri[4]; el veni la Bucureşti îndată dupa alegerea sa, în Maiu 1707, tocmai când Atanasie pribegia la Sibiiu şi Ion Ţârcă, Vlădica sfinţit în Moldova, ţinea Scaunul Balgradului ca nou Mitropolit pravoslavnic. Dar nicio înrâurire a lui Hrisant nu se poate descoperi, politica Domnului însuşi rămâind nelămurită, din motive de prudenţă socotitoare, între „Craiul" de răscoală şi marele Împărat al Apusului[5]. Hrisant, primit împărăteşte, se mulţămeşte a sfinţi biserica bucureşteană închinată Locurilor Sfinte, Sf. Gheorghe-cel-Nou, care, în forma pe care i-au dat-o meşterii Brâncoveanului, şi nu în aceia, schimonosită, care i-a fost impusă în veacul trecut, era un strălucit monument al architecturii

---

[1] P. 53. Pentru petrecerea lui la Bucureşti în 1702, v. Iorga, *Doc. Cant.*, p. 141 şi urm.

[2] Nilles, *l. c.*, p. 102: „È il più ben affezionato all' Unione di tutti i prelati greci". Pentru activitatea lui curat literară şi culturală, v. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 51 şi urm.

[3] Hurmuzaki, IX[1], pp. 366-7, no. XXXII.

[4] Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 363 şi urm.

[5] V. prefaţa la Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, p. XX. Cf. Giurescu şi Dobrescu, *Documente*, p. 143 şi urm. Pentru venirea lui la Bucureşti, Radu Greceanu, pp. 169 şi urm., 174-5.

muntene ajunse la cea mai deplină, mai sigură și armonioasă a ei desvoltare [1]. Era încă la noi la sfârșitul anului, și lua parte la înmormântarea Mitropolitului Teodosie și la așezarea în Scaunul arhipăstoresc a Ivireanului Antim, pe care talentele și hărnicia sa îl ridicaseră în scurtă vreme așa de sus. Plecând la Ierusalim în cursul anului 1707, el nu pare să fi venit în țerile de la Dunăre, unde îl aștepta carăta domnească, alaiu cu sunet de clopote, tain îmbielșugat, închinări de biserici și mănăstiri și băsmăli cu galbeni, decât în 1711, când campania lui Petru-cel-Mare la Prut și strâmtorarea acestuia de Turcii pe cari prea mult îi desprețuise îl pusera în masură să joace un rol politic destul de însemnat ca mijlcitor de taină [2]. Mai târziu el întemeiază la Sf. Sava din Iași, pe lânga o școala grecească în stare să steie alaturi cu Academia din București, — de la celalt mitoc al Sf. Mormânt, noua mănăstire, cu chilii multe și frumoase, a Sf. Gheorghe, supt conducerea unui Sevastos Kymenites (1702) și a nepotului sau, Gheorghe Hypomenas din Trapezunt —, o tipografie bine înzestrată, care dădu în 1715 *Liturghia* slavo-românească și „Aratarea Credinței ortodoxe", a lui Ioan Damaschin, în grecește. Hrisant însuși a scris o carte de matematică, împodobită cu chipul său, Predici, „Omilii", apărute după moartea sa, în Veneția, la 1734, Învățături sau Didahii, dar el dădu teascurilor din București o ediție, cerută de Constantin Cantacuzino Stolnicul [3], a falsului Curopalat, despre oficiile Curții bizantine, adausă cu tratatul despre Taine al lui Gavriil de Filadelfia [4] și cu una din omiliile lui Ghenadie Scholarios (1715), apoi, în același an, marea lucrare despre Patriarhii din Ierusalim a unchiului său Dosoftei [5].

---

[1] Cf. stampa din Radu Greceanu, ed. Șt. Grecianu, p. 154, cu cele spuse în Iorga, *Viața și Domnia lui Barbu Știrbeĭ*, II, extras din *An. Ac. Rom.*, pe 1905, pp. 119-20 (și deosebit).

[2] Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 363 și urm.

[3] *Biserica ortodoxă*, XIV, p. 423 și urm.

[4] V. mai sus.

[5] V. lauda lui, de N. Costin și Axintie Uricariul, în *Letopisițe*, II, pp. 53, 161-3.

Aici în Bucureşti se aşezase o tipografie grecească mai bună decât toate celelalte, în mănăstirea Tuturor Sfinţilor, pe care o înălţase Mitropolitul Antim, mântuind-o în anul după caderea lui Brâncoveanu, la 1715[1].

Pe când autoritatea teologică superioară a Patriarhului ocrotitor lipsia astfel, însuşi prestigiul Mitropolitului Ţerii-Româneşti scădea prin loviturile ce se dădură lui Antim.

CAP. II.

Căderea Mitropolitului Antim.

Ca Ivirean măcar, Antim trebuia să aibă oarecare simpatii pentru Rusia ortodoxă a Ţarului Petru, care proclama gândul ce are de a scoate din robie pe creştinii din Răsărit şi de a întemeia din nou Împărăţia pravoslavnică la Ţarigrad. Oricât ar fi lăudat pe Iesuiţi când îi dădeau placute represintaţii de teatru[2], Ţarul, care înlăturase pe Patriarh şi se facuse însuşi, împotriva oricăror canoane, cap al Bisericii muscăleşti, era „Împaratul creştin“, cel adevărat şi neatins de eresie. Legăturile cu Moldova, pornite pe vremea lui Vasile Lupu şi Matei Basarab şi urmate supt Domnii ce veniră îndată după dânşii, nu fură cu totul rupte nici după anii turburărilor, în cursul Domniilor de la Turci, care veniau la rând. Supt Antonie-Vodă din Popeşti, negustori muscali veniau pe la noi, aducând cu ei, de sigur, şi altceva decât mărfuri, şi cu dânşii se luau la drum, spre oraşul de Scaun, al depărtatului Ţar, călugări doritori de milă[3].

La sfârşitul anului 1673, pribegii Domni Constantin Şerban şi Ştefan Petriceicu, cari fură goniţi în curând de Turcii

---

[1] Iorga, *Inscripţii*, I, p. 280 şi urm.
[2] Cf. Nilles, *l. c.*, pp. 385-6.
[3] Memoriile lui Radu Popescu, în *Mag. ist.*, V, p. 103.

şi aşezaţi de Poloni, cu mica lor oaste, la Raşcov, lângă Nistru[1], se închinau, printr'un călugăr dela Sf. Munte, Ţarului Alexie, care li răspundea cu făgăduieli mari, la 10 Mart 1674, atunci când trecătoarea lor Domnie dela creştini se încheiase acum[2]. Şerban Cantacuzino, urmărind visurile lui de mărire, ajunse la încheierea unui tratat formal cu Ţarul, la 28 Decembre 1688, prin arhimandritul Isaia dela Sf. Pavel, alt Athonit, care ducea la Moscova ceasornice de aur; dar acum, când tratatul sosi, acel care-l ceruse nu se mai afla printre cei vii[3]. Isprăvile noi ale Ruşilor, luarea de dânşii a cetăţii Azovului, unde fu aşezat ca Mitropolit fugarul Dosoftei al Sucevei, treziseră un răsunet de simpatie şi respect la noi[4]. Şi pe vremea Brâncoveanului veniau negustori obişnuiţi dela „Moscul Împăratul", cu veşti, înadins exagerate, despre oştile, tunurile, corăbiile ce are pregătite pentru ca, atunci când va găsi cu cale, să „pornească pe Mare la Ţarigrad". În războaiele lui se luptau şi o samă de tineri moldoveni şi munteni, cari nu găsiau de lucru cu armele acasă la ei[5]. Brâncoveanu punea să i se tălmăcească din nemţeşte prezicerea lui Acxtelmeier, despre viitorul lui Petru şi al Ruşilor lui, cărora „Împăratul Împăraţilor, Domnul, li-a făgăduit domnia Răsăritului[6]". Una din tipăriturile muntene, „Învăţătura dogmatică" dela 1703, ieşi într'o ediţie pentru Rusia împărătească, purtând o dedicaţie către Ţar[7]. Ba chiar, un negustor grec duse scrisori ale Domnului către puternicul stăpânitor din Moscova[8]. Când, după o îndelungată aşteptare, Petru porni împotriva Turcilor, la 1711,

---

[1] Iorga, *Studii şi doc.*, IX, pp. 159, 168.
[2] Sturdza, *Acte şi doc.*, I, p. 9 şi urm.
[3] *Ibid.*, p. 12 şi urm.
[4] *Magazinul istoric*, V, pp. 153-4.
[5] Cf. Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. XXV şi urm.
[6] Iorga, în *An. Ac. Rom.*, XX, p. 25 şi urm.
[7] Bianu şi Hodoş, *Bibl. Rom.*, I, p. 451.
[8] Iorga, *Operele lui Constantin Cantacuzino*, pp. XVI-VII; *Documente privitoare la Constantin-Vodă Brâncoveanu*, p. 3 şi urm.

„întrebând departe este Țarigradul", și Brâncoveanu se așeză în tabăra dela Urlați, până ce se vor lămuri împrejurările războiului [1], Antim vorbi pentru acea unire cu creștinii pe care Domnul Moldovei, un erudit nepractic și un tânăr idealist, o săvârșise fără să cugete prea mult la urmări. Războiul însă se mântui în paguba creștinilor și a celor ce puseseră speranțe în ei.

La începutul anului 1712, în ziua de 13 Ianuar, Mitrofan de Nisa, de la mănăstirea Dionisatului din Athos, se înfățișă la Mitropolit, care nu era un dușman al Grecilor, pentru a-i cere „paretisis", amenințând, din partea Domnului, care și apucase a făgădui Mitropolia acestui străin, că altfel „va scrie la Țarigrad să-l și caterisească". „Douăzeci și patru de capete de pâră" i se dădură în mână, și e păcat că nu ni s'au păstrat tot așa ca și apărarea lui Antim: știm însă că i se imputa gospodăria de la Snagov, de unde fusese scos după șepte ani de muncă, datoriile ce apăsau Mitropolia, lipsa a șepte pungi de bani, din care se găsiră trei, calitatea lui de străin. Cererea, atât de jignitoare, încălca și dreptul Mitropolitului de a fi judecat, nu la Constantinopol, de Patriarh și de soborul lui, ci în țară, de episcopii locali și de oaspeții ce se aflau la noi. Antim merse la Curte, vorbind de-a dreptul Domnului, își înfățișă în scris desvinovățirea, pentru a se ști de urmași că el nu se simția greșit cu nimica, dar adause că e gata a face voia Măriei Sale plecând din Scaun, fără însă a da formal o „paretisis", pe care o crede rușinoasă. În memoriul său, el arată că datoare e toată lumea și țara însăși, prin Domnul ei, ba chiar cu peste două sute de pungi, în așa de grelele „întâmplări ale vremii": cât privește neamul lui străin, „în Hristos sântem toți una: și apoi n'am fost numai eu episcop și Mitropolit străin în Țara-Românească, ci au fost și alții mulți, precum să văd în condice și precum se politiciaște în

[1] Cronica lui Radu Popescu, în *Mag. ist.*, IV, p. 23.

toată Biserica, precum au stătut şi alţi Domni de ţară şi streini, ca şi în toată lumea, că Dumnezeu au făcut lumea slobodă pentru toţi". Răspuns care dovedeşte cât de mult scăzuse în Biserica noastră, pe acele timpuri de împestriţare cu tot felul de elemente străine a vieţii publice, simţul legăturii fireşti şi neapărate între neam şi alcătuirea, conducerea bisericească. De alminterea, Antim pusese versuri greceşti de-asupra uşii de întrare dela mănăstirea sa, a Tuturor Sfinţilor, aşezase fără îndoială un egumen grec în chilii şi, prin „testamentul" său al doilea, din 20 Iulie 1715, el credea că vor fi acolo *două* tipografii: *„una grecească* şi *alta românească"* [1].

După două săptămâni, Antim venia din nou la Vodă, cu lămuriri asupra banilor ce i se puneau în sarcină, cu făgăduiala că-i va găsi şi cu declaraţia că o „caterisire" a sa nu poate fi decât „batjocură Besearicei lui Dumnezeu şi Sfintelor Taine". Brâncoveanu se sfii să ducă până la capat lupta împotriva Mitropolitului său, care rămase astfel în Scaun până la sfârşitul acestei strălucite Domnii [2].

Domnul iertase; Mitropolitul nu se arătă tot aşa de nobil; el luă parte la înţelegerile dintre Cantacuzini şi părtenitorii lor, cari voiau să răpuie pe Constantin-Vodă [3]; a fost de faţă şi la sfatul din 1714, pentru alegerea unui nou stăpânitor, şi el sfinţi pe Ştefan-Vodă, fiul lui Constantin Cantacuzio Stolnicul, pentru Domnia căruia se luptă de multă vreme partidul de oposiţie. Pe când Patriarhul Hrisant se străduia să scape viaţa lui Brâncoveanu şi a neamului lui, Antim nu făcu nicio încercare pentru aceasta, dovedind ast-

[1] *Didachii*, p. XVIII şi urm.; cf. Dinulescu, *Antim Ivireanul*, în „Candela" pe 1886, p. 74 şi urm.; N. Dobrescu, *Antim Ivireanul; Biserica ortodoxă*, IX, p. 63 şi urm.; Suplementul *Condicii Sfinte*.

[2] Desvinovăţirea se află la capătul *Didahiilor* lui Antim; v. mai departe.

[3] V. *Memoriile* lui Radu Popescu, în *Mag. ist.*, V, p. 177; cf. *Cronica* aceluiaşi, *ibid.*, IV, p. 27-8.

fel că avea mai multe însuşiri decât inimă şi că era mai bun meşter şi luptător politic decât arhiereu şi episcop creştin.

Şi Cantacuzinul muri, împreună cu tatăl şi unchiul, autorii măririi şi nenorocirii lui, de moarte silnică din mâna Turcilor, la 1716. In loc, veni Grecul Nicolae Mavrocordat, dar un Grec credincios Turcilor şi hotărât să păstreze pentru dânşii Principatul muntean, în războiul care se deschisese cu Germanii. De şi aceştia aveau scris pe steagul lor catolicismul şi târau după dânşii harnica miliţie neagră a „Ezoviţilor", Antim, care nu se putea despărţi de partidul „creştin" al Cantacuzinilor, lucră pentru a da Bucureştii în mâna catanelor. Când Vodă cel nou fugi, la 18 August, până la Călugăreni, de frica acestora, cari se zvonia să se apropie, Mitropolitul trebui să-l întovărăşească.

La acest conac el ar fi arătat scrisori, de la vicariul său, că Nemţii au şi întrat în Bucureşti, cu beizadea Iordachi, fiul lui Şerban-Vodă. Domnul trecu atunci la Giurgiu, iar Antim, fără a-şi căpăta voie de la Mavrocordat, se întoarse înapoi la Scaunul de Domnie şi încercă o acţiune împotriva Grecilor, ca aceia pe care o făcuse înaintaşul său Teodosie [1]; fostul predicator al Curţii supt Brâncoveanu, Grecul italian Ioan Abrami, care dăduse veştile cele false, era şi el în complot. Oricum, îndreptăţirea pe care Antim o aduse, că n'ar putea să lase fără păstor turma sa, nu poate fi aruncată ca zădarnică: în lipsa Domnului, după cea mai veche datină, Mitropolitul avea puterea şi răspunderea, şi, dacă înaintea creştinilor năvălitori nu putea să iasă Domnul Turcilor, era dator să se înfăţişeze, cu scutul crucii, pentru el, pentru locuitori şi ţară, arhiereul lui Hristos. Strângerea unui număr de boieri, — „mazili", cum spune cronicarul pătimaş al Curţii, sau ba —, făcea parte iarăşi din datoriile lui, căci numai cu un Sfat de boieri Vlădica era îndrituit să cârmuiască [2]. Când

---

[1] V. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 472.
[2] *Mag. ist.*, IV, p. 48 şi urm.

Mavrocordat, care chemase pe Tatari, se întoarse în fruntea Turcilor Pașei din Giurgiu și tăiè la fântâna lui Radu-Vodă, spre uimirea tuturora, pe boierul Brezoianu [1], veni pentru Antim ceasul greu al răspunderilor (August 1716). Iarăși i se va fi pretins demisia, și o va fi refusat iarăși, cu aceiași statornicie. Atunci se ceru, cum amenințase Brâncoveanu, judecata Patriarhului, căruia Domnul grec trebuia să fie și mai mult aplecat a-i da acest drept necanonic. De acolo, de la Cosma al III-lea, o trecătoare figură de îngăduit al Turcicilor, veniră iute „gramatele" care declarau pe Antim „criminal", și chiar „vrăjitor", făcându-i-se deci procesul pe altă basă decât a purtării lui politice. Nu numai ca era „caterisit", dar lăsându-i-se calitatea de călugăr, i se hotăra, de la Poartă, și locul de pocăință, la muntele Sinai, unde peste puțin era să fie surgunit și Patriarhul mazil Ieremia [2]. Fu dat în sama unor Turci de cari Mavrocordat putea fi sigur, și, mulțămită acestora, el nu ajunse niciodată la noul sălaș ce i se pregătise: se spune că l-ar fi înecat în apele Tungei, în Tracia, și fostul medic al lui Brâncoveanu, nepotul lui Abrami, care fusese întemnițat și el, Vanderbech, scrie că Nicolae-Vodă „nu s'a îngrozit a-și mânji mânile sacrilege cu sângele" Mitropolitului prigonit de dânsul [3]. Acestea toate se petrecură între August și Novembre, când catanele prinseră în București, unde se credea așa de sigur în paza Turcilor cu tunuri, pe Mavrocordat. În 1717, urmașul lui Antim, care nu era altul decât Mitrofan, îi luă în cercetare gestiunea și, pentru datorìi, sechestră averea mănăstirii Tuturor Sfinților [4], în care, tocmai în August 1716, fără niciun rând din partea Mitropolitului, se tipărise „Istoria Sacră" a lui Alexandru

---

[1] Cf. Hurmuzaki, VI, pp. 160-1, no. LXXXIX; Vanderbech, în Engel, *Gesch. der Walachey*, II, p. 12; Del Chiaro. Cf. *Bis. ortodoxă*, XV, pp. 388-9, 395 și urm.

[2] *Mag. ist.*, IV, p. 148.

[3] *L. c.* Cf. *Didahiile*, Prefața, p. XVII; Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 226; *Condica Sfântă*, p. 111 și urm.; Cron. lui Radu Popescu, p. 51.

[4] *Bis. ort.*, XV, p. 397 și urm.

Mavrocordat Exaporitul, tatăl Domnului. Afară de o înștiințare cu privire la dări, o singură publicație străină mai ieși acolo, după întoarcerea lui Nicolae Mavrocordat din surgunul său la Sibiiu: cartea scrisă în acele luni de odihnă silită și de studii impuse, cunoscutul său *De officiis* grecesc, operă a unui cărturar în spiritul Renașterii, fără niciun element mai pronunțat de religiositate, cu atât mai puțin de ortodoxie.

Antim n'a fost, afară de frumoasele lui *Didahii* românești, făcute după modelul Didahiilor lui Hrisant Notaras, un scriitor, de și învățase românește foarte bine în cursul anilor petrecuți în țară. Aceste cuvântări de mustrare și sfătuire sânt pline de o elocvență energică și sigură [1]. Dar mai ales — și aceasta interesează din punctul nostru de vedere — ele arata hotărârea Mitropolitului de a curăți o Biserică decăzută ca moravuri. Pornind de la încredințarea lui că „are treabă cu toți oamenii câți sânt în Țara-Românească, de la mic până la mare, și până la un copil de țâță, afară din păgâni și din ceia ce nu sânt de o leage cu noi", că „de gâtul său spânzură sufletele credincioșilor", el ține de rău pe boierii deprinși a batjocuri felurile pe care sânt siliți a le mânca în posturi, „verzele, legumile", cari nu sufăr apă, ci se mângâie de înfrânarea de la frupt prin „bragă, beare, șerbet, mied"; pe femeile cu „fleacuri drăcești" pe obraz și cu inele grămadă pe degetele care nu mai știu muncì, pe creștinii cari suduie, râzând ca de o vitejie, „de leage, de cruce, de cuminicătură, de morți, de comândare, de lumânare, de suflet, de mormânt, de colivă, de prescuri, de ispovedanie, de botez, de cununie și de toate tainele Sfintei Biserici", pe credincioșii cari întră prin biserici „de-și face cu ochiul unul altuia mai rău decât pe la cârciume", pe toți cei ce nu închid prăvăliile și nu se opresc de a cumpăra, fie și de la negustorii turci, în zilele de prăznuire și în Dumineci [2].

---

[1] Iorga, Cf. *Ist. lit. rom.*, II, p. 477 și urm.

[2] *Ibid.*, pp. 430-2. *Didahille* au fost tipărite întâiu de Melhisedec (1886), apoi de C. Erbiceanu (1888).

Spre a face din preoți ceia ce în adevăr trebuie să fie, pentru cinstea lor și pentru folosul societății creștine, el tipări pentru dânșii, la 1710, doi ani după ce se sui în Scaun, o „Învățătură bisericească“, pe care toți trebuie să o aibă în mână, urmându-i poruncile supt pedeapsa arhierească [1]. Apoi, la 1714, în cel d'intâiu an al Domniei lui Ștefan Cantacuzino, împărția în tot cuprinsul Țerii-Românești „Capete de poruncă“, pentru a vesti preoților că stăpânitorul cel nou i-a scutit de orice fel de dare „de rândŭ cu țara“, rămâind, firește, darea lor preoțească deosebită, așa cum o așezase și Grigore Ghica, patruzeci de ani în urmă, printr'o învoială deosebită, o *ruptă*. Cu acest prilej, el, Mitropolitul, învață pe păstorii satelor a face testamente: „dieți“ bune, a scrie foi de zestre cum trebuie, a se feri să cunune pe cei fugiți de pe aiurea și cari-și au poate soțiile pe acolo, a nu arunca în robie pe nimeni prin îngăduirea de căsătorii între Români și Țigani, adăugind și hotărârea sa în ceia ce privește pe „Rumânii scăpați din rumânie“, cari vreau să se preoțească [2].

CAP. III.

Legăturile Bisericii muntene cu Constantinopolul la începutul erei fanariote.

O altă însemnătate mai are însă păstoria lui Antim, începând de la încercarea de izgonire din 1712 până la tragedia din 1716. De acum înainte legătura dintre Mitropolia Țerii-Românești și Patriarhia constantinopolitană se face și mai strânsă: de la Constantinopol îi vine mărirea Mitropolitului și prin Constantinopol el își poate pierde cârja, libertatea, viața. Așa trebuiau să judece mai ales Domnii noi, țarigră-

[1] Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, I, p. 481, no. 158.
[2] Un exemplar în Bibl. Ac. Rom.; cf. Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, I, pp. 492-3, no. 168.

deni, cari, cu Nicolae Mavrocordat, încep a domni de la 1716 înainte, în Bucureşti.

În timpul petrecerii sale la Sibiiu, Nicolae-Vodă, ca un om învăţat, bine crescut şi, mai ales, ca un om interesat politiceşte, avu legături de prietenie cu Iesuiţii din acest nou centru catolic; dacă n'avem nicio urmă despre daruri ce ar fi făcut, ori ajutoare ce ar fi dat, bisericii româneşti din acest oraş, sau capelei comunităţii greceşti, în care slujba se făcea pe limba lui [1], în schimb ni s'au păstrat scrisorile lui latineşti către un Pater Bardia, vicariu al Românilor uniţi, către un Pater Miel [2], cărora li trimete, pe lângă vinuri bune din ţara unde se întorsese, şi cărţi tipărite sau scrise chiar de dânsul, ca „Iudaicele" Exaporitului ori acel *De officiis* al înţelepciunii şi eruditiei sale proprii [3]. Fiul lui, Constantin, se gândi să deie Iesuitului Peterffy, recomandat pentru aceasta de colegii lui, sarcina de a scrie latineşte, pe înţelesul Europei, şi în cât mai multe volume, istoria Principatului muntean [4]. Călăuzit de Nicolae Ruset, care se făcu catolic şi ajunse contele Rosetti, locuind în Ardeal ca pribeag, apoi martirul conte Nicolae de Rosetti, care trăia la Bucureşti supt aripa ocrotitoare a episcopului de Nicopol, Anton Becich [5], un misionar episcop văzu Bucureştii în 1745 şi află gândul lui Constantin-Vodă de a dărui ţerii un Colegiu iesuit, cu învăţătura de o potrivă în latineşte şi româneşte [6]; el căuta preceptori iesuiţi şi pentru beizadelele sale. Vărul lui Vodă, Grigore Ghica, trimese la Roma pe fiul unui boier al

---

[1] Iorga, *Studii şi doc.*, XII, p. v şi urm.

[2] Nilles, *l. c.*, pp. 401, 1009 şi urm.

[3] *Ibid.*

[4] *Ibid.*, pp. 1124-5; cf. Iorga, *Măruntişuri culese în Ungaria*, Pesta, 1904, pp. 58-60.

[5] Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 227 şi urm.

[6] *Arch. soc. şt. şi lit. din Iaşi*, V, pp. 549-50; în aceleaşi notiţe din Archiva Propagandei ştiri despre sentimentele prielnice catolicilor pe care le avea Constantin Cantacuzino Stolnicul.

său, de neam frances, Gheorghe Millo, în Colegiul Propagandei [1].

De fapt însă, aceşti Greci erau cei mai buni ortodocşi ce se pot închipui. În a doua Domnie a lui Nicolae Mavrocordat petrec în ţară bătrânul Atanasie de Antiochia, care se şi stânge aici [2], şi episcopul de Betleem, care stă la Sf. Gheorghe ca administrator al moşiilor şi celorlalte averi ale Sf. Mormânt [3]. Afară de clădirile sale, despre care va fi vorba îndată — mănăstirea Văcăreştilor, unde se ţin astăzi hoţii, o găti pentru scopuri de binefacere: „streinii să-i priimească, pre goli să-i îmbrace, flămânzii să-i sature, bolnavii să-i caute, pre cei din temniţe să-i cerceteze cu milă..., până va sta mănăstirea" [4], — el cheltui larg, totdeauna, pentru primirea oaspeţilor dintre arhiereii Răsăritului cari veniau să-l vadă. Mult timp aşteptat, Patriarhul Hrisant sosi la Bucureşti în luna lui Septembre din anul 1727. La Văcăreşti îl aşteptau, în casele domneşti, beizadelele Constantin şi Iancu; a doua zi, la 14 Septembre, Mitropolitul Daniil îi ieşi înainte, cu tot clerul său; la Curte, în ziua de 15, Domnul se coborî până în pridvor pentru a-l întâmpina. După ce stătu mai multe luni în chiliile dela Sf. Gheorghe, după ce sluji la cununia lui Constantin-Vodă, după ce-şi făcu şi călătoria în Moldova, la plecarea spre locurile răsăritene, oaspetele de cinste fu petrecut până la scări de Nicolae Mavrocordat şi încărcat cu mila boierilor [5]. Patriarhul cel nou de Antiochia, silit să plece din Siria de către duşmanii săi [6], Silivestru, pictorul, predicatorul, se afla la 1749 în Bucureşti, unde pentru el se clădi frumoasa bisericuţă a Sf. Spiridon, a cării pisanie se mântuie

[1] *Ibid.*, pp. 550-1.

[2] Cron. lui Radu Popescu, *l. c.*, pp. 135-6.

[3] *Ibid.*

[4] *Ibid.*, p. 119.

[5] *Ibid.*, pp. 129-30, 152 şi urm., 174-6.

[6] V. Iorga, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* pe 1931. Partenie al Ierusalimului e la noi în 1742; v. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 293.

cu rânduri arabice[1]; în Iaşi el a tipărit antimise şi o *Liturghie* greco-arabă[2]. Ioan Mavrocordat, fratele lui Constantin, fostul „beizadea Iancu", şi Grigore Ghica[3] îl ocrotiră şi ei. Patriarhul Matei de Alexandria stătu o bucată de vreme între Români[4], al căror Domn, Constantin-Vodă, îi câştigase Patriarhia, făcându-se chiar în Bucureşti, la 1746, ceremoniile „mutării" de la Mitropolia Libiei la Scaunul patriarhal[5]. Vestitul erudit Chesarie, în mirenie Constantin, Daponte, predicatorul Mavridakis, Mauroides, îşi află rostul la Curţile Mavrocordaţilor şi la a lui Grigore Ghica[6].

Mitropoliţii din acest timp ai Ţerii-Româneşti sânt priviţi de Domnii constantinopolitani cam aşa cum Împăraţii de odinioară ai Răsăritului priviau pe Patriarhii lor. Toată cinstea la toate prilejurile, întâiul loc în Sfat, întâiul loc la ceremonii, întâiul loc în adunările de obşte pentru luarea socotelilor sau înlăturarea cu blăstăm a obiceiurilor rele[7]. Temniţa, sabia ucigaşului, pe care Fanarioţii îndrăznesc a le întrebuinţa faţă de boieri, nu sânt pentru ei. Dar sânt numiţi de Domn, după o simplă formă de alegere, şi ei ştiu bine că prin Patriarh Domnul îi poate înlătura în orice clipă. Orice amestec în afacerile politice li e oprit: acum nu se vor mai vedea Mitropoliţi şi episcopi de partid mergând în fruntea gloatelor ridicate împotriva Domnului străin, care strică datinele şi despoaie lăcaşurile sfinte. Arhiereul e strâns legat de rostul său bisericesc, şi, dacă vrea să treacă peste îndatoririle sale de ierarh, literatura religioasă, tiparul de cărţi pentru biserici şi credincioşi îi dau o îndeletnicire. Uşile cămărilor şi

---

[1] Iorga, *Inscripţii*, I, pp. 267-8.
[2] Erbiceanu, *Cron. greci*, p. 103.
[3] Scrisoare a Patriarhului către dânsul, Papadopulos Kerameus, Ἱερ. Βιβ., I, pp. 212, 217.
[4] *Cron. greci*, p. 101.
[5] *Condica Sfântă.*
[6] Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 496 şi urm.
[7] V. şi Cronica lui Radu Popescu, pp. 140-1.

ale chiliilor s'au închis asupra clerului de toate treptele, care nu mai are aceiaşi voie de a se amesteca în lume pentru ca s'o învăluiască şi să o tulbure. Cât despre grija ortodoxiei în genere, cât despre vechile legături glorioase şi folositoare cu alţi Români, din ţara Împăratului vecin, de acelea nici nu poate fi vorba într'un timp când Voevozii noştri se simt prea onoraţi primind scrisoarea generalului din Ardeal, care chibzuieşte cu scumpătate şi titlurile pe care le dă acestor vecini.

CAP. IV.

Greci şi Români în clerul muntean de după Antim. Mănăstiri greceşti în Principatul Ţerii-Româneşti.

Mitrofan de Nisa a fost un Mitropolit fara nicio iniţiativă şi a cărui arhipăstorie a trecut cu totul fara urmă [1]. Îl moşteni la 1720 [2] un Daniil, Român de la Aninoasa, care a dat Bucureştilor paraclisul Mitropoliei, gingaşa zidire mică, apoi biserica Vergului [3] şi a Tuturor Sfinţilor, pe păreţii căreia se vede chipul lui [4]. Avu ca urmaş, doi ani după moartea lui Nicolae-Vodă, la 1732, pe un Ştefan, nu Grecul care fusese egumen la biserica bucureşteana zisă „Arhimandritul" [5], ci un ucenic român al lui Teodosie, lângă care şi-a aflat, în 1738 — a murit la 23 Septembre —, şi locul de odihnă [6]: fu eclesiarh al Mitropoliei supt acesta şi apoi, de la 1720, episcop al Buzaului, în locul lui Daniil: luase

[1] Corespondenţa lui Hrisant, mai ales cu privire la Antim, în *Bis. ortodoxă*, XV, pp. 778-80, 782.
[2] *Condica sfântă*, p. 119; *Biserica ortodoxă*, XIV, p. 70.
[3] Iorga, *Inscripţii*, I, p. 326.
[4] *Ibid.*, pp. 279-80, no. XVI.
[5] Iorga, *Doc. Cant.*, p. 131 şi urm., no. LX.
[6] Iorga, *Inscripţii*, I, p. 240.

Scaunul metropolitan fără a trece pe la Râmnic, căci Oltenia se găsia atunci în stăpânirea Germanilor[1]. Numai acum un Grec, din Creta, Neofit, care purtase titlul Mirelor din Asia şi căpătase, crescând pe fiii lui Constantin Mavrocordat, drepturi la luarea-aminte şi recunoştinţa Domnului, urcă scările tronului Mitropoliţilor Ungrovlahiei[2], pe care era să-l ţie până ce alt Grec, Filaret, îi urmă în 1754. La Buzău, Misail (1732-41), fost dichiu la Târgovişte, arată să fi fost Român, iar Metodie (1741-8), pâna la alegere eclesiarh al lui Neofit, şi Filaret însuşi, care statuse ca egumen la mănăstirea cu călugări greci a Sfintei Ecaterine din Bucureşti, se ţin de acestalalt neam[3].

Cum se vede, pâna pe la jumătatea veacului Scaunele arhiereşti rămân ale călugărilor de ţară, şi, la Râmnic, precum se va arăta în alt capitol, datina dreaptă şi bună se pastrează încă şi mai mult timp. Totuşi un foarte mare numar de mănăstiri se aflau acum în atârnare de Locurile răsaritene. De Sf. Mormânt, deci de Patriarhia Ierusalimului, atârnau: Sf. Gheorghe Nou, ctitoria Brâncoveanului, cu patru metoaşe ale sale, dintre care unul era Stelea din Târgovişte; Văcăreştii, daţi de ctitorul lor, Nicolae Mavrocordat, cu două metoaşe, dintre care unul mănăstirea Barbu din părţile Buzăului, făcuta, ca şi Târşorul cel nou[4], „dinŭ a bunului şi creştinul Io Antonie-Vodă Vistierie"[5]; Căluiul Buzeştilor, al lui Petru Cercel şi al lui Mihai Viteazul, cu schitul lui, Ţinţărenii din Dolj; Sf. Sava din Bucureşti, acuma dărâmată; biserica făcută în Bucureşti

---

[1] Cf. Lesviodax, *o. c.*, pp. 441-2; *Condica sfântă*, no. XLIII.
[2] *Ibid.*, p. 405; Erbiceanu, *Cron. greci*, p. 113; cf. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 572 şi urm. A lăsat o foarte interesantă visitaţie a mănăstirilor în greceşte. Manuscrisul e la Academia Română. O traducere de episcopul Ghenadie de Râmnic, în *Biserica ortodoxă*, II.
[3] Lesviodax, *o. c.*, p. 442.
[4] Iorga, *Inscripţii*, II, pp. 4-5.
[5] *Ibid.*, I, p. 67, no. XXXI.

de aliatul lui Mihai-Vodă, Ştefan Răzvan, Biserica Răzvanului, care s'a împărtăşit de aceiaşi soartă; Plătăreştii lui Matei Basarab, schiturile Negoieşti şi Gruiul, din Ilfov; Comana lui Radu-Vodă Şerban şi a Cantacuzinilor, nepoţii lui de fiică[1]. Muntele Sinai avea: bogaţii Mărgineni ai lui Drăghici cel bătrân şi ai lui Constantin Cantacuzino Postelnicul, împreună cu mitocul lor, Verbila, schit din al XVI-lea veac; Antim, arhimandritul Sinaii, făcu, la 1742, din nou biserica ce se afla în ruine după un cutremur[2]; biserica din Râmnicul-Sărat, clădită de Ştefan-cel-Mare, cu un schit, şi, de mai multă vreme, din a doua jumătate a veacului al XVII-lea măcar, mănăstirea bucureşteană a Sf. Ecaterina. La Scaunul Alexandriei era închinată biserica mai nouă a Zlătarilor din Bucureşti şi, în ţară, mănăstirile Şegarcea, Stăneştii, căpătate încă din zilele lui Chiril Lukaris, şi schitul vâlcean Arhanghelul. A Patriarhului Antiochiei era numai bisericuţa Sf. Spiridon din Bucureşti, de care a fost vorba chiar acum. Sărindarul din acelaşi oraş, biserica lui Matei-Vodă, cu schitul ilfovean Balamucii şi mănăstirea Mislea, a lui Radu Paisie, se ţineau de mănăstirea grecească Sf. Părinţi din Ianina. Mănăstirea slavonă de acolo, Jiţa, avea biserica Sf. Ioan din Bucureşti; mănăstirea Katzikia, tot a Grecilor, schitul Deduleşti, în judeţul Râmnicu-Sărat; mănăstirea Velas, a treia grecească, schiturile Băbeni şi Costeşti (Râmnicul-Sărat). Bisericuţa întemeiată în Bucureşti de Mitropolitul titular de Stavropolis, Ioanichie din Ostaniţa, la 1724, a fost închinată de dânsul manăstirii Gura din eparhia Pogonianei, de unde însuşi îşi trăgea obârşia[3], şi schitul muscelean, Valea, având de bună samă acelaşi ctitor, căpătă aceiaşi stăpâni; o altă mănăstire din aceiaşi eparhie avea schitul Bradul din Buzău, o a treia, Hanul Grecilor. Gorgota din Dâmboviţa, Butoiul şi Bucovăţul se ţineau încă mai de mult de mănăstirile de

---

[1] De aici vine aflarea acolo a unui patrahir al egumenului de Văcăreşti din 1781; *ibid.*, p. 87.

[2] *Ibid.*, p. 93.

[3] *Ibid.*, p. 356, no. LXXX.

pe stâncă ale Tesaliei, *Meteora*. Nucetul era al mănăstirii Dușcu de la Tricala [1].

Și mai bine împărțit era în sfârșit Athosul cu străvechile și vestitele sale mănăstiri, care adăpostiseră ca „protos" pe cel de-al doilea Mitropolit al Ţerii-Româneşti, Grecul Hariton; Cotrocenii, cu mănăstirea Vălenilor-de-Munte și două schituri, erau ai *obștii* întregi; Radu-Vodă din București, Stelea, din același oraș, și Tutana argeșeană a lui Mihnea-Vodă erau ale Ivirului; „Mihai-Vodă", a Simopetrei, împreună și cu schiturile Izvoranu, al căpitanului Jipa, și Beșteleiu, din Argeș; Sfinții Apostoli sau Arhimandritul din București se ţinea de Stavronichita; Slobozia lui Ienachi, ctitorie a lui Matei-Vodă[2], și schitul prahovean Apostolachi ajunseseră ale Dochiariului; Cașcioarele din Vlașca, frumos schit din veacul al XVI-lea, cu pietre de mormânt ale celor d'intâiu ctitori, recunoștea superioritatea Pantocratorului; Plumbuita, reparată de Matei Basarab, trimitea prisosul la Xeropotam; Clocociovul și Slatina, din Olt, le avea Cotlumuzul; Jitianul din Dolj plătia la Sf. Pavel; schitul doljean Roaba la Xenofont: cel de la Baia-de-Aramă la Chilandariu; Hotăranii din Romanați la Dionisìu, iar schitul din Dealul Spirii, clădit de „Spiridon doftorul", mort la 1765[3], la Monì Grigorìu[4].

„Slobode" rămăseseră însă destule mănăstiri, de care, cu toată faima lor cea rea, „Fandrioții", cari, ca străini, trebuiau să ţie în samă multe, nu cutezau a se atinge; rămăseseră destule mănăstiri mai mici, care nu au deocamdată o însemnătate pentru viața culturală și religioasă, între ele și Ostrovul, a lui Neagoe-Vodă, Viforâta, refăcută de Radu Mihnea și de curând dreasă, mărită și împodobită cu chilii de Brâncoveanu[5], Căldărușanii lui Matei Basarab, mănăstirile oltene

[1] Cf. Iorga, în *An. Ac. Rom.* pe 1912 și *Studii și doc.*, III, pp. 85-6.
[2] *Ibid.*, V, p. 363.
[3] Iorga, *Inscripții*, I, p. 336.
[4] Arătarea dependenței, după Lesviodax, *o. c.*, p. 460 și urm.
[5] Radu Greceanu, pp. 228-9.

Dintr'un lemn, Surpatele, Mamul: cea d'intâiu, a lui Matei-Vodă, dreasă de Ştefan Cantacuzino, care e ctitor şi la Sf. Apostoli din Bucureşti [1]; cea de-a doua, făcută de iznoavă prin evlavia darnică a Doamnei lui Constantin Brâncoveanu, Marica [2], ziditoarea la Bucureşti a bisericii Dintr'o zi, lângă biserica Ienii, a fratelui ei, Pană Negoiescu [3]; cea de-a treia, ctitorie a lui Brâncoveanu însuşi, care găsise în loc o biată bisericuţă de lemn [4].

Pentru mai multă siguranţă că nimeni nu se va atinge de ele, unii ctitori şi Domni luaseră de la un timp măsura de a face din mănăstiri, chiar din cele mai vechi, mai mari şi mai bogate, metoaşe ale Mitropoliei şi episcopiilor: de Scaunul Târgoviştii se ţinea un mare număr din mănăstirile şi schiturile Dâmboviţei şi Prahovei, ca Zamfira, zidită de văduva lui Manu Apostolu [5], agentul de negoţ şi de afaceri al lui Brâncoveanu. Episcopul Râmnicului îşi avea câte o biserică la Bucureşti — „Patruzeci de mucenici" — şi la Craiova — Sf. Ioan Botezătorul [6], apoi un număr de schituri vâlcene, pe când Scaunul Buzăului stăpânia şi mănăstiri frumoase, ca Vintilă-Vodă şi Berca.

Neatinse de vre-o cotropire şi încunjurate de alte lăcaşuri supuse lor, stăteau vechile şi noile *mănăstiri domneşti: Tismana,* căreia Şerban Cantacuzino-i dădu un strălucit aier, iar Brâncoveanu, supt egumenul Iosif, ripide de argint şi care mai primi, în această epocă, daruri de la neamul Brăiloilor, — aici se odihneşte neastâmpăratul călugăr Dosoftei Brăiloiu, numit aşa în hatârul marelui Patriarh, — de la Glogoveni [7];

---

[1] Iorga, *Inscripţii*, I, pp. 266-7, no. IX.
[2] *Ibid.*, I, pp. 182-3, no. LXXIII: Radu Greceanu, pp. 227-9.
[3] Iorga, *Inscripţii*, I, pp. 265-6, no. VIII: pp. 268-70, no. XI.
[4] *Ibid.*, pp. 172-3, no. LXVII.
[5] V. mai sus; Iorga, *Inscripţii*, II, pp. 76-80.
[6] Actele acestui mitoc le-a publicat episcopul Ghenadie de Râmnic în *Biserica Ortodoxă* pe 1891.
[7] Ştefulescu, *Tismana*, p. 112 şi urm.

Cozia, care dăduse pe Mitropolitul Teodosie şi din care mai răsăriră în veacul al XVIII-lea cărturari bisericeşti, ca Ghenadie, traducător, care se încercă şi în versuri de cuprins religios [1]; *Govora*, dreasă, supt egumenul Paisie, de Brâncoveanu, la 1701 [2]; *Bistriţa*, pe care el cheltuise s'o refacă încă de pe când era numai Spătar-Mare al Ţerii, în 1683 [3], dându-i apoi, ca boier şi ca Domn, sfeşnice de argint şi de bronz, ripide, discuri, Evanghelii frumos legate [4], pe când Andriana, soţia vărului său Şerban Cantacuzino Vornicul, ctitoare şi la biserica Banului din Buzău, după moartea întâiului soţ [5], adăugia bisericuţa bolniţei [6]; *Arnota* lui Matei Basarab, unde Brâncoveanul făcu doar o fântână, „ca să fie de multŭ ajutoriŭ lăcuitorilor în sfănta mănăstire şi Domnii Meale pomeană în veaci", supt egumenul Varlaam [7]; *Strehaia*, unde el înoi, la 1693, zidurile care nu mai cuprindeau acum un episcop [8]; *Brâncovenii*, unde se îngropă, lângă tatăl şi bunul soţului ei, Stanca, mama lui Constantin-Vodă, şi unde acesta dădu proporţii măreţe bisericuţii „vechi şi mici foarte" a lui Matei-Vodă [9] şi făcu din nou biserica bolniţei; *Sadova* lui Matei, unde iarăşi „nepotul" său va fi adaus şi înoit; *Gura Motrului*; *Glavaciocul*, unde Constantin-Vodă păstră printr'o reparaţie vechea biserică a lui Vlad Călugărul [10]; *Câmpulungul*, care era prea trainic lucrată de Matei-Vodă ca să fie nevoie de o nouă cheltuială din partea urmaşului său cu lungă Domnie, evlavie şi dărnicie, clădindu-se numai la 1718,

---

[1] Iorga, *Două biblioteci de mănăstiri: Ghighiul şi Argeşul*, p. 30 şi urm.

[2] Iorga, *Inscripţii*, I, p. 179, no. 369.

[3] *Ibid.*, p. 193 şi urm.

[4] *Ibid.*

[5] *Ibid.*, pp. 362-3, no. 11; *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, an I.

[6] *Ibid.*, pp. 201-2.

[7] *Ibid.*, p, 205, no. 437.

[8] *Ibid.*, p. 211.

[9] *Ibid.*, II, p. 71 şi urm.

[10] Lăpĕdatu, *Vlad Călugărul*.

de „năstavnicul“ Teofan, biserica bolniţei [1]; *Vieroşul* Goleştilor, unde făcuse prefaceri mai de curând Stroe Leurdeanul [2] şi unde la 1702 era egumen român Ioasaf, pe mormântul căruia e o inscripţie în limba lui şi a ţerii [3]; *Argeşul*, unde doar făcuseră daruri de obiecte pentru moaşte Constantin Cârnul şi Doamna Balaşa, fiind egumen poate acel Ştefan, mort de ciumă, după care veni Teodosie, care ridică la 1661-2 o cruce în amintirea lui [4]; *Râncăciovul*, *Mărcuţa*, cerută numai după 1750 de Alexandru-Vodă Ipsilanti [5]; *Dealul*, mult scăzută, unde se păstrează încă o cruce de la Matei Basarab şi Doamna Ilina [6], şi, în sfârşit, *Snagovul*, care ieşise abia de supt îngrijirea lui Antim „tipograful“, de pe urma căruia, după sfărâmarea chiliilor, darâmarea zidurilor şi coborârea singurătăţii de astăzi, a mai rămas, de la meşterul tuturor artelor, un potir, lucrat pentru dânsul, la 1694, de Ghioca zlătarul [7].

CAP. V.

Mănăstirea brâncovenească a Hurezului.

Brâncoveanu nu se mulţămi cu prefacerea, mărirea şi împodobirea vechilor clădiri mănăstireşti, care formează gloria cea mai curată a Domniei lui, nu se mulţămi numai cu înălţarea din nou a Mitropoliei din Târgovişte, unde-şi îngropă o noră, Balaşa, şi un ginere, Scarlat Mavrocordat, şi a Bisericii Domneşti din acelaşi vechiu Scaun de stăpă-

---

[1] Iorga, *Inscripţii*, I, pp. 135-6.
[2] *Ibid.*, pp. 142-3, n-le 289, 291.
[3] *Ibid.*, p. 144, no. 293.
[4] *Ibid.*, p. 155, no. 319.
[5] Cf. *ibid.*, p. 84.
[6] *Ibid.*, p. 102, no. 202.
[7] *Ibid.*, p. 162, no. 333.

nire, în care-i plăcea să petreacă pe fiecare an câteva zile[1], cu zidirea de biserici frumoase pe fiecare din moşiile sale — la Potlogi, de pildă, lângă strălucitele Curţi domneşti, stricate de vremuri şi de Vandali, cari lucrează fără ruşine şi astăzi[2], ori la Mogoşoaia[3], în margenea Bucureştilor, la Doiceşti[4], şi în Ardeal chiar, pe pământurile sale, precum la Poiana Mărului. Şi-l urmează Constantin Cantacuzino, care a clădit la moşiile lui, ca la Afumaţi; Mihai Cantacuzino Spătarul, care a lăsat minunata biserică a Colţei[5], mănăstirea prahoveană a Sinaii, închinată de la început Sfântului Munte, unde a făcut drum de hagiu el însuşi şi mamă-sa, Doamna Elena; bisericuţa de la Fundenii Doamnei, cu podoabe de flori, lămpi, păuni, întipărite în tencuială; Toma Cantacuzino, nepotul lor, care a zidit biserica de la Filipeştii-de-pădure[6] (Filipeştii au clădit la Bucov[7] şi la Măteşti[8], iar Văcăreştii în satul dâmboviţean cu acelaşi nume[9]). Brâncoveanu voi să lase, pentru îngroparea sa şi a neamului său, ca şi pentru adăpostirea unei vieţi călugăreşti care să poată fi îndreptariu, pentru cultivarea artei religioase şi a scrisului bisericesc, o mănăstire fără păreche. În acea Oltenie, atât de bogată în mănăstiri vechi, slobode, bogate şi mândre, prin călugării cărora se ţinea munca şi avântul în Biserică, el alese un loc singuratec, în păduri dese, prin muncelele Vâlcii, şi făcu să se clădească acolo, cu cele mai bune materiale şi cu meşterii cei mai destoinici, mănăstirea Hurezului sau a Hurezilor. Începută la 1690, ea putea fi sfin-

---

[1] Iorga, *Inscripţii*, I, pp. 102 şi urm., 117 şi urm.

[2] *Ibid.*, II, p. 47.

[3] *Ibid.*, p. 5 şi urm.

[4] *Ibid.*, pp. 361-2; cf. Drăghiceanu, *l. c.*, pp. 28-9.

[5] Sculpturile din pridvor şi priveliştea ei generală în *Istoria Românilor pentru poporul românesc.*

[6] Descrierea celei d'intâiu, de G. Mandrea; a celei de-a doua de Tzigara Samurcaş, Bucureşti 1908.

[7] Iorga, *Inscripţii*, II, p. 256 şi urm.

[8] V. ediţia Iorga a Cronicei lui Constantin Căpitanul, Prefaţa.

[9] Iorga, *Inscripţii*, II, p. 283. no. 820.

ţită numai peste trei ani de zile, urmându-se şi mai departe la înfrumuseţarea ei, supt îngrijirea unui egumen râvnitor şi priceput, unui neobosit gospodar, lui Ioan arhimandritul, care, în toată viaţa lui următoare, n'a căutat nicio mărire în afară de cuprinsul lăcaşului ridicat supt ochii şi după poveţele lui.

Hurezul poate fi privit ca tipul definitiv al arhitecturii religioase a Românilor, alcătuită prin contopirea elementelor venite din Moldova cu cele, mai puţine şi mai puţin însemnate, aflătoare în principatul muntean. Frumos pridvor pe stâlpi lucraţi cu o mare bogăţie de podoabe; încăpătoare biserică în chip de cruce, cu un rând de alţi stâlpi tot aşa de meşteşugit sculptaţi între tinda femeilor şi naos; flori de piatră în jurul uşii celei mari şi a tuturor fereştilor; două turnuri uşoare sprijinite pe bolţi trainice; apoi chilii cu cerdace răzimate pe stâlpi de o frumuseţă neîntrecută; paraclise răspândite prin desişul de copaci ai livezilor: se desăvârşeşte astfel un întreg de armonie bogată, de lux cinstit şi discret. După această capodoperă a lui Vucaşin pietrarul, a lui Manea vătaful de zidari, Nicolae Mavrocordat a putut cheltui din belşug pentru mănăstirea de întrecere a Văcăreştilor (mântuită la 1722), unde biserica are stâlpi şi mai răbdător săpaţi la pridvor şi în cerdacurile Curţilor domneşti, şi pentru frumosul paraclis al Mitropoliei [1]; arhiereul de Stavropolis a putut strânge într'un cuprins mai mic o sculptură de capitèle şi privazuri care uimeşte mai mult prin lipsa aproape totală a spaţiului neîmpodobit [2]; Grigore Ghica a putut da proporţii destul de mari lăcaşului de îngropare dela Pantelimon, în dreapta căruia se ridică înaltul mormânt de marmură al ctitorului [3]. Dar dincolo de canoanele de frumuseţă ale Hurezului n'a mers nimeni [4].

---

[1] Iorga, *Inscripţii*, I, p. 242 şi urm.

[2] V. Nedioglu, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* pe 1927.

[3] *Ibid.*, p. 70 şi urm. Cf. Iorga, *Studii si documente*, XIV şi *Mănăstirea Hurezului*.

[4] V. şi articolul, cu admirabile desemnuri şi planşe, al d-lui Al. Lăpedatu, în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, I.

Hurezul avu dela început multe venituri, moşii şi câteva schituri-metoaşe: al Polovracilor, clădit de boieri din veacul al XVII-lea [1], al Rămeştilor ş. a. [2]. Averea mănăstirii celei nouă nu se putea apropia însă, fireşte, de a vechilor lăcaşuri domneşti, pe care rânduri întregi de Voevozi şi boieri le înpodobiseră cu daniile lor. Pentru a o păstra însă bine, pentru a înpiedeca orice amestec al ierarhilor străini sau şi al celor de ţară, ctitorul ceru Patriarhului din Constantinopol să creeze în folosul Hurezului său încă o stavropighie, pe lângă a Tismanei şi a Argeşului. „Gramata" patriarhală din Februar 1702 hotăra că nici Mitropolitul, nici episcopul de Râmnic nu vor fi primiţi la Hurez decât doar ca oaspeţi; Domnul şi boierii nu pot înrâuri întru nimic viaţa mănăstirii. „Cu ştirea şi cu socoteala" ctitorului, sau a celor cari, după moartea lui, îl vor represinta, se va alege egumenul. Pentru a se şti de la început că nu e vorba de o închinare, actul spune că Patriarhul nu va trimete niciun cleric numit de el la mănăstirea-stavropighie, ci va primi numai, odată pe an, un dar de treizeci de ocă din ceara de pe pământurile Hurezului [3].

Aşteptările lui Brâncoveanu de a se face din Hurezi un centru de cultură se dovediră însă zădarnice. Cu toată frumoasa inscripţie grecească de pe frontonul bibliotecii pline de cărţi rare şi de manuscrise, „năstavnicul", eclesiarhul, ieromonahii, călugării de rând îşi căutară numai de slujbă ori de gospodărie, când nu se luptau, împărţiţi în partide, prin intrigi şi mită, pentru a se alege egumeni [4]. Un singur cărturar se ridică din mijlocul lor, mai târziu, Lavrentie. Dar nici acesta nu rămase la mănăstire, ci trecu la Episcopia de Râmnic.

Căci nu anume împrejurări întâmplătoare sau lipsa de oa-

[1] Ştefulescu, *Polovraci*, Bucureşti 1907.
[2] Iorga, *Studii şi doc.*, XIV, pp. VII-VIII.
[3] *Ibid.*, p. 5 şi urm.; cf. şi pp. VIII-IX din Prefaţa acelei cărţi.
[4] V. Prefaţa la vol. citat din *Studii şi documente.*

meni făceau ca mănăstirile, din care pornise toată mișcarea de artă și de literatură a trecutului, să nu mai poată răspunde chemării lor, ci faptul că episcopiile, oprite prin voința Domnilor celor noi de la orice politică religioasă, și încă mai mult de la politica propriu-zisă, chemau la ele toată priceperea, toată râvna, toată munca pe tărâmul bisericesc, lăsând în umbră mănăstirile, care din ce în ce mai mult lânceziau în grija dijmei de strâns, a viilor de cules, a pădurilor de stăpânit și a cârmuirii sălașelor de Țigani.

PARTEA A III-a

BISERICILE ROMÂNEŞTI DIN PRINCIPATE IN LEGĂTURĂ CU RUŞII ŞI IN LUPTĂ CU GRECII

CAP. I.

Biserica moldovenească de la moartea lui Dosoftei până la 1750 şi legăturile ei cu puterea domnească.

Mitropolitul Dosoftei, pribegind în Polonia pe urma ostaşilor Craiului Sobieski, nu luase cu dânsul numai odăjdiile scumpe, odoarele vechi, folositoarele cărţi de stăpânire ale Mitropoliei Moldovei, ci şi sufletul ei însuşi. Urmaşul lui, Sava, n'are niciun fel de însemnătate; fost episcop de Roman pe urma lui Ioan din Secul el nu şi-a legat numele nici măcar de strămutarea Mitropoliei.

Arhipăstorii moldoveneşti slujiseră până atunci, lângă Curte, în biserica Sf. Nicolae cel Domnesc, dreasă de Antonie Ruset[1], care o împodobi cu clopotniţă nouă, cu ziduri de încunjur, cu cişmea, cu sfeşnice de aramă şi vase de argint, cu un mormânt gătit pentru el, în care însă nu-i era dat să se odihnească, mazilia grabnică aruncându-l la Constantinopol, unde răbdă chinuri grele, pentru a-şi vădi avuţia, şi muri peste puţin timp[2]. Făcând din ea o biserică închinată Mitropoliei sucevene şi hotărând „ca să hie amândouă *un* Scaun de Mitropolie, nedespărţite, a toată ţara Moldovei“, Antonie-

[1] Melchisedec, *Notiţe*, p. 252 şi urm.
[2] V. N. Costin, pp. 14-6.

Vodă încredinţă noul lăcaş al Sf. Nicolae lui Dosoftei la 29 Mart 1678 [1]. Duca-Vodă, care mântui şi zugrăveala la Sf. Nicolae [2], nu se mulţămise însă cu această bisericuţă întunecoasă, şi Doamna lui, Anastasia, ctitoră şi la Agapia cea veche din deal [3], unde a făcut case de locuinţă, începu ridicarea unei zidiri anume a Mitropoliei. Pe locul, întrebuinţat ca ţintirim, al bisericii de de mult stricate a Sfântului Ioan, *Biserica Albă*, „lângă feredeiele" lui Vasile Lupu [4], şi pe altele cumpărate, până la „Mitropolia cea veche" a Sf. Nicolae, se făcu „din pajişte" o clădire nouă, care era isprăvită la 1682, când se săpau în piatra de la proscomidie numele ctitorilor, începând cu Dabija-Vodă, tatăl vitreg al întemeietoarei, fiică a Doamnei „Dabijoaii", Ecaterina-Dafina, şi a boierului Dimitrie Buhuş [5]: încă de la 1688 se îngropa aici a doua soţie a lui Iordachi Ruset, înrudit cu Dabijeştii prin căsatoria lui d'intăiu cu Maria, soră după mamă a Doamnei Anastasia [6].

În această biserică a Strateniei, dusă până la capăt înainte de 1683, când se mântuì cea din urmă Domnie a Ducăi-Vodă, de „ispravnicul" ei, Pătraşcu Jicnicerul [7], se slujia deci încă din zilele Mitropolitului Dosoftei [8]. Întorcându-se după 1693, ca mamă de Domn, în stăpânirea lui Constantin Duca-Vodă, care a premenit biserica dela Copou [9], Anastasia adause apoi ctitoriei sale zestre de moşii, din ale Dabijăi-

---

[1] Erbiceanu, *Ist. Mitr. Moldaviei*, pp. LVIII, 3-4: Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 90, no. 65.

[2] N. Costin, p. 18.

[3] Iorga, *Inscripţii*, I, p. 29, no. 65.

[4] N. Costin, p. 20.

[5] V. *Studii şi doc.*, V, notele la cap. I. Inscripţia în culegerea adesea citată, II, pp. 171-3.

[6] *Ibid.*, p. 173, no. 455.

[7] N. Costin, p. 20

[8] Cf. Erbiceanu, *Ist. Mitropoliei Moldaviei*, p. 1 şi urm.: cf. *ibid.*, p. XLIV şi urm.

[9] Iorga, *Inscripţii*, II. p. 146.

Vodă, în părţile Bârladului, şi din altă obârşie, smulgând una dela mănăstirea „mai de tot pustie" a Hadâmbului[1].

Supt Sava, de altminterea, clerul moldovenesc decăzuse adânc, în urma tulburărilor, a războaielor străine purtate pe pământul Moldovei, a sălăşluirii joimirilor poloni în mănăstirile noastre. Sava însuşi, care era încă la 1682 egumen al Putnei[2], nu-i apucă, la năvălirile lor în acele părţi, dar în curând Andrei Dymidecki, Nicolae Roguszki, Woicechowski, Dobrowski ori „rohmistrul" român Alexandru Davidel, — pe când stărostia de Cernăuţi o ţinea alt ofiţer polon de neam românesc, Turculeţ[3], — poruncira în Ţinutul mănăstirilor bucovinene. Ştim că mănăstirea Slatina, a lui Alexandru-Vodă Lăpuşneanu, s'a „pustiit" în cel mai deplin înţeles al cuvântului; în 1691 Polonii porunciau în Cetatea Neamţului, şi-şi poate închipui oricine în ce hal se va fi găsit mănăstirea de lângă dânsa[4]. Suceava era atunci în mânile lor; biserica din Hârlău a lui Ştefan-cel-Mare, ca şi cea, din aceiaşi epocă, dela Popăuţi lângă Botoşani, poartă şi astăzi pe tencuiala lor iscăliturile scrijelate ale luptătorilor Craiului Ioan, cari veniau dela Ştefăneşti pe Prut şi mergeau la Cotnari[5]. La Agapia ca şi la Secul petrecură câtva timp ostaşii străini[6]. La Putna, cu mormântul lui Ştefan, veni o ceată de Cazaci, dragani şi joimiri înhăitaţi cu dânşii şi cerură să li se dea în mână turnul unde bănuiau că se află bogăţiile ascunse ale boierilor; nedându-li-se, ei aprinseră mănăstirea şi nu se învoiră a o stinge cu „puştile de apă" ce aveau, decât atunci când li se dădură cheile[7]. Starea mănăstirilor Mol-

[1] Erbiceanu, *o. c.*; Iorga, *Studii şi doc.*, V, pp. 95-6, no. 87. V. şi vol. XVI, Inscripţii.
[2] *Doc. Bistriţei*, II, p. 36, no. CCXXV; şi în Hurmuzaki, XV, cf. Erbiceanu, *l. c.*, p. LVIII.
[3] V. *Doc. Bistriţei*, I, Prefaţa.
[4] *Ibid.*, pp. 82-3, no. CCCXXIX; Hurmuzaki, XV; *Supl.* II[2], p. 231.
[5] *Inscripţii*, I, pp. 7-8.
[6] Cronicile Moldovei.
[7] Neculce, p. 180.

dovei era așa de nenorocită, încât Patriarhia de Ierusalim văzu că n'are niciun câștig de la ele și dădu înapoi Moldovenilor, la 1705, Pobrata, Tazlăul lui Ștefan-cel-Mare [1], Cașinul lui Gheorghe Ștefan [2] și Bistrița străveche, care rămaseră astfel slobode până la venirea în Moldova, pe la 1743, a Patriarhului Partenie, căruia Constantin Mavrocordat îi adăugi Soveja, care, pe vremea războiului, fusese un adăpost al „budușlăilor" de peste munte [3].

Astfel, după încheierea păcii din 1699-1700, Domnul de atunci al Moldovei, Antioh Cantemir, dădu Mitropolitului însărcinarea de a cerceta care e starea mănăstirilor „pe la munte și pe supt mare" și ce s'a făcut cu veniturile lor „într'acaste cumpliti vremi", când și egumenii de pe atunci se învoiau cu ostașii și hoții străini pentru a le jăfui. Va înlătura, cu ajutorul boierului ce i se pune la îndemână, pe orice „om hiclen și făcător de rău", va aduce înapoi de pe la rude și „curțile boierești", „din prisăcile boierești", unde îngrijiau de stupi, de pe la „odăi", unde păziau vitele, pe călugării fugari, la „postrigul lor"; va lua „bucatele" acelora dintre ei cari-și făcuseră acum gospodărie deosebită „și după trebile lor umblau" și „înherându-le", le va trimete mănăstirilor [4]. Și încă nu se înșirau toate scăderile și păcatele timpului, căci vedem pe un Mitropolit, urmaș al lui Sava, Ghedeon, cumpărând, ca mulți alții, moșii vândute de egumenul, necredincios, al Râșcei — în Țara-Românească Nicolae Mavrocordat sfărâma astfel de vânzări — și afurisind pe aceia cari s'ar atinge, după moartea lui, de această avere, afară numai dacă o măsură de obște ar atinge și pe alți cumpărători [5]. Și, murind, el lăsă Mitropolia datoare cu șepte pungi de bani la cămătarii turci [6]!

---

[1] Iorga, *Inscripții*, II, p. 220 și urm.

[2] *Ibid.*, I, pp. 25-6.

[3] V. *Uricariul*, II, p. 100 și urm.; Neculce, p. 420.

[4] Erbiceanu, *o. c.*, p. 10; Iorga, *Studii și doc*, V, pp. 97-8, no. 91.

[5] Erbiceanu, *o. c.*, p. 11; an. 1722.

[6] *Ibid.*, p. p. 12.

Porunca lui Antioh-Vodă mai prevedea şi aducerea la Curte a egumenului cu purtări rele, ca „să se giudece pre faptele lor cu ocna“. Era o nouă dovadă a decăderii şi pierderii simţului de demnitate. În adevăr, încă din 24 Februar 1649, supt Vasile Lupu, se hotărâse ca în rosturile clerului să nu se amestece pârcălabi, globnici ori deşugubinari, ci, potrivit cu pravila, pusă de curând în cinste, „afară de moarte, oricâte greşiale vor hi, niciunŭ judeţŭ mirenescŭ să n'aibă treabă a-i judeca; numai carele va face moarte, den cei de besiarecă, cu acela va avea treabă Domnia, iară la alte vine şi greşiale să nu aibă nime nicio treabă cu dânşii, fără numai Vlădicii“. Deci „cu episcopii să aibă treabă Mitropolitul, cu toţi episcopii“ — prin urmare: Mitropolitul cu soborul —, „iară cu călugării şi cu călugăriţile şi cu preuţii şi cu diaconii mireneşti şi cu ţercovnicii“ — ba chiar şi cu casele preoţilor, „feciorii neînsuraţi“, cu posluşnicii mănăstirilor şi cu „năimiţii lor“, zice un act din 1667, şi „năimitele“ (1694)[1], — şi, în sfârşit, cu bresle în legătură cu Biserica, precum erau ale saracilor, sau „mişeilor“, şi ale cioclilor[2], „ca să aibă treabă a-i judeca şi a-i certa şi a-i globi, cineşi după deala sa“, episcopul diecesan. Dacă e grabă de pedeapsă, clericul vinovat va putea să fie numai prins pentru a fi dus la Scaunul judecăţii episcopale. După aceiaşi pravilă vor judeca episcopii, de-a dreptul, sau prin protopopii lor — câte unul de fiecare episcopie şi câte unul de fiecare oraş de Scaun —, toate casurile canonice: „cuscrìi, cumătrìi, cununìi, sânge amestecat, aceia ce petrecu din afară de leage“, fie în oraş, fie în sate slobode, ori având stăpânul lor[3].

Tot odată, în vechile „dreptăţi“ ale preoţilor din veacul al XVII-lea se cuprindea ca ei să nu plătească birul de ţară, rămâind, fireşte, a plăti Vlădicăi „dajdea vlădicească“ sau

---

[1] Melchisedec, *Cron. Huşilor*, I, pp. 118 şi urm., 130.
[2] V. *Cron. Rom.*, I, pp. 316 şi urm., 331 şi urm.; II, pp. 4, 8 şi urm.; Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 428 şi urm.
[3] Melchisedec, *Cron. Huşilor*, I, pp. 119-20; cf. şi p. 143.

„poclonul episcopiei“[1], a cării sumă ni-o dă Dimitrie Cantemir, domnescul istoric de la începutul unui nou secol: 200 de aspri sau bani şi o piele de vulpe ori de jder[2], şi *colaci vlădiceşti,* poclon în natură. Episcopii, din partea lor, dădeau lui Vodă, după plac, un dar[3]. La 1657 încă se ştia că „desiatina de stupi şi desiatina de vin“ şi alte dijme le dau şi preoţii, dacă nu sânt anume scutiţi[4], dar, când, la 1707, Mihai Racoviţă puse pe episcopìi, pe mănăstiri şi pe preoţi „deseatina ţerăneşte“, interesaţii protestară, aducând înainte că „au avut scuteală, pre obiceiul carele au fost legat de la Domnii cei bătrâni“. De fapt în 1706, Antioh Cantemir declară că preoţii şi diaconii din Roman sânt scutiţi, între alte sarcini, şi de desetină şi de goştină[5], şi pe moşiile Sf. Mormânt nu se lua goştina oilor[6]. Domnul trebui să dea privilegiu cu jurământ, în Iulie, pentru ca apoi aşa-zisul abus să se întoarcă[7]. Mănăstirile Sf. Mormânt aveau încă din cea d'intâiu Domnie a lui *ruptă* cu *testament,* iarăşi „legată cu blestem“, ca să dea o singură dajde pe an, în patru şferturi, aşa cum ceruse Patriarhul Dosoftei, care trebuia ascultat[8], şi, în a doua stăpânire a lui, Antioh Cantemir întinsese această osebire de către ţară şi asupra tuturor celorlalte mănăstiri[9]. În vremea lui Dosoftei încă, la împrejurări grele, se luase bir şi de la preoţi, pentru cheltuielile făcute cu trecerea de două ori a Sultanului prin ţară, împotriva Poloniei[10].

Astfel această Biserică moldovenească, odinioară aşa de

---

[1] Acelaşi, *Cron. Rom.*, I, pp. 331-3.
[2] *Descr. Moldaviae*, p. 147; cf. *Cron. Huşilor*, pp. 144-5.
[3] *Si ipsi sua sponte ei aliquid donaverint; ibid.*
[4] Melchisedec, *Cron. Huşilor*, I, p 123.
[5] Acelaşi, *Cron. Rom.*, I, p. 321.
[6] Codrescu, *Uricariul*, II, p. 104.
[7] N. Costin, pp. 56-7.
[8] Concesie pentru mănăstirile Sf. Mormânt. Iunie 1705; Codrescu, *Uricariul*, II, p. 100 şi urm. Cf. actul următor, din 12 Septembre, acelaşi an.
[9] N. Costin, p. 52.
[10] Melchisedec, *Cron. Huşilor*, I, p. 140.

îngrădită de privilegii, rămase, ca și cea munteană pe vremea „Fanarioților“, și mai mult decât dânsa, la poruncile Domnilor străini. Când ajunge să vorbească de dânsa, în clasica sa „Descriere a Moldovei“, Dimitrie Cantemir declară că Voevodul are toate drepturile asupra episcopilor, și deci a Mitropolitului, acele drepturi pe care Patriarhia din Constantinopol nu le-a cerut și nu le poate cere față de o Biserică asemenea în rang și demnitate cu cele patriarhale: „Domnul singur are dreptul de a cerceta viața și învățătura candidaților și a hotărî pricina de scoatere a episcopilor sau a-i despoia de demnitatea lor“[1]. Mitropolitul are numai chemarea de a-și hirotonisi sufraganții și a lua act de plecarea lor. Schimbările bisericești le face tot Domnul, cu singura „încuviințare“ „consimțire“ *(consensus)* a Mitropolitului, care, în schimb, are dreptul, curat teoretic, de a se împotrivi la măsurile domnești ce jignesc legea. Episcopii au de lucru cu preoții lor, iar, cât privește pe călugări, „ei n'au niciun drept în așezarea sau scoaterea egumenilor și arhimandriților, ca unii ce trebuie să stea numai înaintea Scaunului Domniei“. Singure „păcatele mai ușoare“ se judecă și se pedepsesc în cuprinsul Bisericii, pe calea ierarhică. În casuri canonice chiar, episcopii au numai drept de raport la Domn, dacă acesta a judecat odată pe pârît. În sfârșit Domnul poate pedepsi pe Mitropolit, iar pentru pedeapsa Măriei Sale e numai Dumnezeu în cer și pe pământ, „unealta“ lui, Sultanul[2].

Și după astfel de teorii lucrau Domnii din acest timp, cei de țară mai cu vârf decât Țărigrădenii, vechilii împărătești, cu simț de răspundere și frică de stăpân. Varlaam, urmașul lui Mitrofan, episcop de Huși, în al douăzecelea an poate de păstorie, e învinuit de Antioh Cantemir că nu judecă drept, și Vodă-i strigă în Divan: „Popo, ce nu giudeci drept, când

[1] Solius enim principis est de candidatorum vita et eruditione exquirere et exauctorandorum causam dirimere sententiamque depositionis ferre“; p. 146.

[2] *Ibid.*

îţi vin cărţile mele? Ţi-oiu rade pletele!", silindu-l să iasă cu blăstăm din rândul clericilor înalţi şi al boierilor de sfat, martori ai acestei nemai pomenite ruşini[1]. Şi, când acest episcop, altfel în adevăr om nedrept şi risipitor, fără tragere de inimă şi hărnicie, e silit să plece, supt Mihai Racoviţă, care însă n'avea aceleaşi apucături brutale, se spune de dânsul apriat în carte domnească deschisă: „că cine a fostŭ şi episcopŭ, n'au grijitŭ pe giurŭ dânsa [Episcopia] nimica"[2]. Despre urmaşul său, un Sava de Pângăraţi, se arată, în cartea domnească de la 19 Ianuar 1709, că „Domnia Mea amŭ socotitŭ cu totu soborulŭ sfinteĭ Besiareci de am pusŭ acolo episcopŭ la Huşĭ"[3]. Iar în vestirea către protopopii de Ţinuturi, cu data de 20: „Bine vrând Domnia Mea, şi împreună cu *tot Sfatul Domniei Meale,* am socotitŭ şi am ales de am pus acolo la piscopie Huşilor pe Svinţia Sa chir Sava, să fie piscop", rămâind ca preoţii toţi să se înfăţişeze noului numit, „ca să-ĭ vază şi să-ĭ cearci pentru vrednicie preoţească", izgonind pe cei nevrednici, după pravilă[4].

Nenorocirile ţerii din anul de războiu 1711, când, pe urma Ruşilor, cari se duceau îndărăt, Tatarii prădară cumplit ara, haină prin trădarea faţă de Turci a lui Dimitrie Cantemir şi rămasă fără Domn, atinseră greu şubreda şi sărăcita Biserică a Moldovei, care, într'un timp când Ţara-Românească se umplea de biserici minunate, putea să arăte doar reparaţia lui Antonie-Vodă la Sf. Nicolae, noua Mitropolie a Doamnei Anastasia şi biata mănăstioară de hotar de la Miera Putnei, la care cheltuiră pe rând bătrânul Cantemir, îngropat definitiv acolo, şi fiul său Antioh[5]. De pe urma focului tătăresc nu rămase în Episcopia de la Huşi decât piatra goală, „piatra în jerişte", spune cel d'intăiu Domn din şirul Constantinopolitanilor, Nicolae Mavrocordat[6].

---

[1] N. Costin, p. 55.
[2] Melchisedec, *Cron. Huşilor,* I, p. 171.
[3] *Ibid.*, p. 173.
[4] *Ibid.*, pp. 173-4.
[5] V. Iorga, *Inscripţii,* I, pp. 23.
[6] Melchisedec, *Cron. Huşilor,* I, pp. 185-6, 198-9.

(atunci se va fi nimicit şi mănăstirea Clatia de lângă Iaşi). Mitropolitul Sava *paretisise* încă din 1700-1, urmându-i Misail de Roman, călugăr din Secu, tot aşa de slab ca şi dânsul, iar de la 1708 înainte Ghedeon, de la Agapia, risipitorul, asemenea cu Varlaam de Huşi, ţinea Scaunul Mitropoliei.

Pe vremea lui, un al treilea războiu pustii mănăstirile, umplându-le cu catane şi pribegi, cari-i ajutară. La Caşin şi în alte mănăstiri din munte se făcură cuiburi de ostaşi nemţi, cari veniră şi spre Iaşi, ca să-i gătească lui Mihai Racoviţă soarta din 1716 a lui Mavrocordat. În Cetăţuia stătu închis Vodă, şi Tatarii se luptară cu oamenii lui Ferenţ pe coastele dealului. Ei merseră pe la mănăstirile-cetăţi pentru a goni pe duşmanii Sultanului. Ţinuturile Neamţului, Sucevei, Bacăului, Romanului fură jăfuite şi arse, şi la plângerea Vlădicăi Pahomie de Roman[1] se adauge a Mitropolitului Ghedeon, care se tânguieşte pentru averea lui luată de catane şi Tatari[2]. Episcopul Gheorghie de Roman fugise spre Pângăraţi, cu privilegiile Episcopiei sale, „uricele, şi ispisoacele, şi veşmintele, şi arginturi“, dar carăle se înecară în Bistriţa[3]. La 1723 Ghedeon muri, şi lăsă Mitropolia împovărată de datorii.

Nicolae-Vodă şi-a dat toate silinţile ca să aducă în bună stare şi cele bisericeşti. Punctul de vedere al lui în ce priveşte legăturile Domniei cu Vlădica îl aduse şi aici însă: oprirea de la politică a clerului, supravegherea lui de aproape în ce priveşte cheltuirea veniturilor, supunerea strictă faţă de ierarchia patriarhală grecească. Astfel, când, în Moldova, care primise, pe vremea bătrânului Cantemir, trei Patriarhi, Iacov şi Dionisie de Constantinopol şi Gherasim de Alexandria[4], şi care fusese cercetată de Hrisant, veni, la 1715, întorcându-se apoi la 1721, Samuil de Alexandria, Domnul îl dărui

---

[1] Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 351.
[2] Erbiceanu, *o. c.*, pp. 11-2.
[3] Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 6-7.
[4] D. Cantemir, *Vita Constantini Cantemyri*, ed. Iorga, *in fine*.

cu mănăstirea Hangului[1], făcându-l judecător suprem între Iorest de Huşi şi Ioanichie de Brăila[2], când îl lăsă să dea în mâna acestui din urmă, ca făcând parte din raiaua turcească, satul de peste Nistru al Dubasarilor[3]. Acelaşi act poartă şi altă iscălitură decât a „fericitului părintele Papa şi Patriarhul de la Alexandria", anume a unui fost Ohridan, Grigorie, care nu cutează a-şi mai zice acum, în 1715, Patriarh, ci numai „arhiepiscop"[4].

Mitropolitul Gheorghie — se pare a fi de prin Dorohoiu[5] —, care urmă lui Ghedeon la 1723-4, venise din mănăstirea Neamţului şi păstorise şase ani la Roman, unde fusese o bucată de vreme ieromonah pe lângă episcopul Sava al III-lea urmaşul, de pe la 1715, al lui Pahomie[6]. El se arată un bun gospodar, plătind greaua datorie a înaintaşului său şi dăruind Mitropoliei, pe care o înzestrase cu toate cele de nevoie, şi un număr de moşii[7]. Încă de la 1723, el întemeiase, în „sfânta Mitropolie în Iaşŭ, unde este hramulŭ Stretenii Domnului Nostru Isus Hristos", o tipografie de româneşte şi slavoneşte, la care lucra Ieremia Simion, după cât se pare un mirean[8].

---

[1] Întărită apoi de fiul său; Neculce, p. 420.
[2] Cf. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 59, nota.
[3] Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 336 şi urm.; II, p. 5; *Cron. Huşilor*, I, pp. 190-1.
[4] Acelaşi, *Cron. Huşilor*, I. pp. 190-1.
[5] „Movila lui Vlădica Gheorghie" la Săuciniţa; Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 536, no. 25. Dar fusese la Bistriţa; v. revista *Ioan Neculce*, III, 1923, recensie în *Rev. Istorică*, X, pp. 76-7. Pentru relaţiile lui cu Papa, căruia îi scrie pentru amicul său prefectul catolic Giovanni Franc. Bossi, iscălind: „şi mă rog şi mă plec Sfinţii Tale de răspunsu: robul Sfinţii Tale" (25 Maiu 1729), *Rev. Istorică*, II, pp 90-1.
[6] Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 1 şi urm. Supt el, la 1715, Patriarhul Hrisant cercetă episcopia. Cf. Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 100, no. 100.
[7] Erbiceanu, *o. c.*, p. 12; 24 Decembre 1729.
[8] Ultima carte tipărită înainte de aceasta a fost *Sinopsis* de la Sf. Sava, a Mitropolitului Ghedeon; v. mai sus.

Într'un Sbornic, apărut la 1723 [1], el dădu la iveală povestea trecerii prin Moldova, supt Alexandru-cel-Bun, a tânărului Împărat bizantin Ioan Paleologul, care, între altele, şi-ar fi arătat recunoştinţa trimeţând Mitropolitului Iosif icoana Sf. Gheorghe, o mitră şi cel d'intâiu sacos, în locul felonului întrebuinţat până atunci, precum şi diploma patriarhală a neatârnării de orice Patriarhie a Mitropoliei Moldovei, al cării arhipăstor era să fie de acum înainte „ca un Patriarh, precum este Ohridul şi Ipecul şi Chiprul". Cum se vede, nu un adevăr istoric, ci *un răspuns la amestecul Patriarhilor răsăriteni în afacerile Bisericii moldoveneşti, la purtarea dictatorială a lui Samuil de Alexandria, sprijinit de Nicolae Mavrocordat* [2]. Gheorghie nu arăta, fireşte, unde se află „scrisorile soborniceşti" din Ţarigrad, ci spunea că s'au pierdut pe vremea Polonilor, la 1691; Nicolae Milescu le-ar fi tălmăcit la 1655.

CAP. II.

Reformele în Biserică ale lui Constantin-Vodă Mavrocordat.

Venind Domn, în April 1733, Constantin Mavrocordat, un nou Mitropolit, — de la 1730 (?) —, Antonie, găsi în acest om luminat, care era stăpânit de idei nouă, *filosofice*, de gospodărie orânduită şi de răspândire a culturii, un puternic sprijinitor întru aducerea la mai bună stare a unei Biserici aşa de mult şi des încercate. Într'un hrisov, foarte frumos redactat într'o românească desăvârşită — se ştie că al treilea Mavrocordat trimetea înapoi rapoartele greceşti ale ispravnicilor săi —, Domnul evlavios şi iubitor de învăţătură arată

---

[1] *Ist. lit. rom.*, II, p. 484; cf. *Viaţa prea-cuviosului părintelui nostru Paisie, tipărită de stareţul Mardarie*, Neamţ, 1836, p. 58; *Minunile Maicii Domnului*, Neamţ, 1847, pp. 148-51; Codrescu, *Uricariul*, I, p. 398 şi urm.

[2] Cf. şi Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. 86 şi urm.

că a fost și el, după datorie, la hramul Mitropoliei și că Antonie, la „voroava" ce au făcut împreună, i-a spus în ce rea stare se află Biserica lui, căci „nicio milă de la Domnii cei mai denainte noastră n'au avut Sfânta Mitropolie", așa încât, „cu veniturile ce are, abia urnește cheltuielile Casei". Plin de venerație față de „maica Bisericilor", el s'a hotărât a o împodobi cu zugrăveală, a-i face zid de împrejmuire și a clădi chilii, în care așeză școala slavonă — care funcționa pe lângă cea grecească —, adăugind obișnuitele scutiri și venituri mărunte [1]. Peste câteva luni, la 30 Maiu, Constantin-Vodă înoia măsura din 1715 a tatălui său, luată și din îndemnul lui Samuil [2], de a se scuti de orice dăjdii clerul mirean întreg: „de acumŭ înainte ceata bisericească din toată țeara Moldovlahiei, carei dă de doa ori într'unŭ anŭ dajde la Visterie, să fie de totŭ nesupărați". Știm însă dintr'un act al urmașului său, Grigore Ghica-Vodă, că preoțimea sprijinia acum școlile printr'o dajde specială, de patru galbeni pe an, pe care acesta o scade la un singur galben [3], din care trebuia să se ajute și școala de la Ierusalim [4]. În schimb Constantin Mavrocordat cere clerului a-și căuta de datoriile sale, fără a trece „din orașŭ în orașŭ", fără a se așeza „în locuri fără biserici". Preoți vor fi numai oameni cu „viață cinstită, fără defăimare", cu *știință de carte*, „slujiți și pedepsiți întru bună petrecere, pentru că curați trebuie să fie cei ce să apropie de cele prea-curate" [5].

Peste trei ani Rușii pătrundeau în Moldova, noul Domn moldovenesc Grigore Ghica — Mavrocordat trecuse la București — se retrăgea înaintea lor, iar generalul Münnich intra

---

[1] Erbiceanu, *l. c.*, pp. 13-4. Urmează un act din 1735 pentru preoții de la biserica Sf. Nicolae Domnesc.

[2] Iorga, *Studii și doc.*, V, pp. 100-1, no. 101.

[3] Cf. Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 205.

[4] Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, pp. 493-4.

[5] Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 199 și urm. Cf. D. Furtună, *Preoțimea românească în secolul al XVIII-lea*, Vălenii-de-Munte, 1915.

în Iaşi, supuind oraşul la o grea contribuţie de războiu. Mitropolitul Antonie[1] făcu faţă de Ruşi ceia ce făcuse Dosoftei faţă de Poloni: se duse cu ei, la 1739, luând cu sine „bucatele şi altele ce au fost mai rămas a' Mitropoliei"[2]. În Novembre din acest an, el se afla încă la Hârlău, lângă Domn, împreună cu episcopul de Roman, Ghedeon, căruia Ghica-i dădu voie să poarte paterițǎ împodobită cu argint şi dincolo de hotarele eparhiei lui[3]; îndată însă, Antonie părăsi ţara pentru a nu se mai întoarce niciodată[4]. Fără zăbavă i se căută un urmaş: Vodă lăsă la o parte pe Ioanichie de Roman, pe Teofil de Huşi şi pe Varlaam de Rădăuţi şi numi pe un Grec învăţat, dintre cei de pe lângă dânsul, pe Nichifor, călugărit la Neamţ, poate anume pentru aceasta, „care era socru Agăi Lupului"[5], al lui Lupu Anastase, care era la 1748 biv Vel Stolnic[6].

Că noul Mitropolit, *cel d'intăiu străin* care ţinu cârja de arhierarh al Moldovei, a fost un rău cârmuitor nu se poate spune. În „aşezământul" de reformă al lui Constantin-Vodă, dat la 1741, se prevede ca răspopii, ipodiaconii şi alţi clerici falşi să fie puşi la bir; preoţii vor primi o învăţătură prealabilă de la „obraze învăţate, care vor fi rânduite de la păstorii nărodului", şi nu numai în dogme: „cele trebuincioase ale pravoslaviei", ci şi în datoriile lor preoţeşti faţă de credincioşi. Mitropolitul şi episcopii, ca şi mănăstirile, vor avea să ţie dascăli pentru copii, precum tot ei vor ţinea şcoli şi la târguri, la „sate mari"; „programul va fi „ruga şi credinţa", Crezul, Tainele, „cele privitoare la Dumnezeu... pe înţăles",

---

[1] Relaţii cu Liovul şi Danzigul (April 1735), *Revista Arhivelor*, II, p. 417.

[2] *Letopisiţi*, III, p. 1; Erbiceanu, *l. c.*, p. 15.

[3] Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 23-5.

[4] O scrisoare către el în Papadopulos Kerameus, Ἱερ. Βιβλ., IV, p. 867 (411). Aşa face şi episcopul Misail în Octombre, şi Mitropolitul Sidis, duhovnic al lui Grigore-Vodă Ghica; Daponte, *Éphémérides daces*, pp. 381-2, 398. Cf. Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 411.

[5] V. şi Neculce, p. 413.

[6] Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 107, no. 130.

cetire și scriere. Călugării se vor face cu voia Mitropolitului numai; ei nu vor putea fi „văcari au prisăcari au păcurari și alte ca aceste“, ci vor stá la mănăstire. Egumenii se vor alege de sobor, în rândul întâiu dintre locuitorii mănăstirii; ei vor da samă soborului. Vor fi pe viață, și, pentru a-i scoate, trebuie cercetare în scris [1]. Să adăugim că pentru alegerea episcopilor și Mitropoliților se hotărî a se face sinod, cu votare în regulă: avem astfel actul, „praxia“ din 1742, prin care Nichifor, care-și zice: „cu mila lui Dumnezău Mitropolit Sucevi prè-cinstit și exarhŭ plaiului“ (!) — ca și Mitropolitul muntean, — arată că la Huși, în locul liber, prin trecerea lui Teofil la Roman, *a chemat* pe Ierofteiu, și „pe pravilă cu sorțu“ a fost ales, „de cei ce s'au aflatu la noi arhierei și de Dumnezău iubitori episcopi“, Teofil și Varlaam de Rădăuți, „frați și întocma slujitori noâ“, hirotonisindu-se apoi de Mitropolit [2]. Abusul numirii de Domn și de boieri era deci înlăturat și, astfel, când mai târziu locul de episcop al Rădăuțului ajunse slobod prin trecerea titularului la Mitropolie, arhiereii se strânseră numai cu „porunca, îndemnarea și slobozenia“ Domnului, la *Curtea Domnească însă,* și nu la Mitropolie, și aici „puseră înainte, spre aflare și alegere cinstitului și vrednicului obrazŭ..., hotărîri canonicești“ și, din trei călugări: egumenul Putnei Dosoftei Herăscul, Lazăr și Ghedeon, de la alte mănăstiri, aleseră, fără a fi de față vreun cleric străin, pe cel d'intâiu [3]. Pentru *paretisiri* însă se păstră vechiul obiceiu de a se „închina omoforulŭ pe svăntulŭ preastol“, dar „paterița“, cârja, dată de Domn, „întru mânule“ acestui „încorunat“ stăpân, „cu știrea și blagosloveniia“ Mitropolitului și „a tot svințitului săbor și *cu voia a tot blagorodnicului Sânotŭ* al Mării Sale Domnului“ [4].

---

[1] Codrescu, *Uricariul,* IV, pp. 400-2.

[2] Iorga, *Studii și doc.,* VII, pp. 341-2 În acel an Partenie de Ierusaim e la noi; Iorga, *Studii și doc.,* VI, p. 293, no. 588.

[3] Melchisedec, *Cronica Hușilor,* II, pp. 131-3.

[4] Cf. demisia din Maiu 1728 a lui Calistru de Rădăuți — Hasd

În 1742, Constantin Mavrocordat precisà dorințile sale în ce privește clerul. Vor fi scutiți de dăjdi toți clericii. Călugării se vor face după recomandația Mitropolitului către Domn, care-i va scoate de la bir înainte ca ei să se călugărească. Preoții vor învăța patruzeci de zile „înțelesulŭ" tainei bisericești", vor fi *ispitiți* de Mitropolit și de episcopi, vor trece prin treptele de țircovnici, ipodiaconi și diaconi, înainte de a primi darul. De la râvna lor pentru știință va atârna și înaintarea lor mai departe[1].

Supt Grigore Ghica întors în Scaun se hotărî așezarea de școli slavone la fiecare episcopie, cu „dascăli învățați la slovenie ori și la rumânie, ori din cei ieșiți de la școalele de la Iași, ori dintr'alții"; episcopii să facă și „necontenită cercetare școalelorŭ"[2]. La Sf. Nicolae, Sf. Vineri și Sf. Sava, din Iași, un preot trebuia să cerceteze „popoarăle" de două ori pe săptămână, pentru țiitori, „amestecare de sânge", „copii nebotezați" și „altele câte sânt bisericești", dând știre și de ce străini se ivesc; copiii „de la trei ani în sus, însă care nu va fi de hrană", vor merge la școala de „învățături creștinești"; cei de mazil, de negustor și „alte bresle de cinste" vor urma până la doisprezece, cei de preoți până la douăzeci și mai departe[3]. Duca Sotiriovici din Thasos, adus și însurat în țară, începu încă de la 1743 o tipografie nouă[4]. În sfârșit, prin arhimandritul Marelui Schit din Galiția, ca și prin Primatul Poloniei, Ghica-Vodă caută să capete înapoi, ceia ce mai încercase și Antioh Cantemir, moaștele Sf. Ioan cel Nou și zestrea înstrăinată a Mitropoliei[5].

Foița, Maiu 1860, p. 66; Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 105, nota 1; cf. Melchisedec, *Cron. Hușilor*, II, p. 128, — cu aceia din 1752, 10 Maiu, a lui Ieroftei de Huși; *ibid.*, I, p. 224.

[1] Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 26-7.

[2] Codrescu, *Uricariul*, I, pp. 62-7; Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 32-3; *Cron. Hușilor*, I, pp. 218-9; Iorga, *Ist. Învățământului*, pp. 76-7.

[3] Erbiceanu, *o. c.*, pp. 16-7; Iorga, *l. c.*

[4] *Ibid.*, pp. 23-4; Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.;* Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, pp. 498-9; *Studii și doc.*, V, p. 108.

[5] Erbiceanu, *o. c.*, p. 17 și urm.

CAP. III.

Mişcarea împotriva grecisării Bisericii Moldovei.

Împotriva lui Nichifor însă, ca şi împotriva lui Antim Munteanul, se alcătui o legătură de răsturnare, pe temeiul străinătăţii lui, a slăbiciunii pe care o simte la bătrâneţă şi mai ales al călcării, pentru bani, în folosul altui arhiereu, a făgăduielii ce dăduse la aşezarea lui în Scaun că „va alege pre urma lui pre unul din episcopii pământeni, să-l aşeze la Scaunul Mitropoliei, ca să nu se strămute obiceiul ţerii". Noul Domn (de la 1749), Constantin Racoviţă, Român de obârşie, de şi crescut şi el între Grecii din Constantinopol, cari-l purtau după voia lor, sili — în ce împrejurare anume, nu ştim, — pe Nichifor să plece. Alegerea urmaşului, Iacov, din Putna, Român, fiu al călugărului Andrian, de la Rădăuţi, şi al Marianei[1], egumen al Putnei de la 1744 la 1745, episcop de Rădăuţi pe urma lui Varlaam, — începătorul tipografiei de acolo —, încă din 1747[2], se făcu în sobor, la 13 Novembre 1750[3], — lăsându-se la o parte episcopul cu drepturile cele mai multe, Ioanichie de Roman. Domnul cel nou voise astfel.

Se strânse apoi pentru ziua de 1-iu Ianuar 1752 un sobor de reformă. Luară parte la el Vlădicii de ţară: Ioanichie, noul episcop de Roman, pământean, de la Ţuţcanii Neamţului, din viţa Hăsăneştilor[4], urmaş al lui Teofil, care murise la 1747[5], 1-iu Septembre; Ieroftei de Huşi, care, venit în Scaun la 1742, era să plece peste câteva luni[6]; Dosoftei de Rădăuţi,

[1] Kozak, *o. c.*, p. 79; Dan, *Putna*, pp. 40, 120; Iorga, *Inscripţii*, II, pp. 12-3, no. 29.

[2] Wickenhauser, *Radauz*, pp. 42-3; Melchisedec, *Cron. Huşilor*, II, pp. 130-1.

[3] După Condica Sfântă a Moldovei, Melchisedec, *Cron. Huşilor*, II, p. 131; am publicat din nou actul în *Bul. Com. Ist.*, III, pp. 4-5.

[4] Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 30-1.

[5] *Ibid.*, p. 29.

[6] V. pp. precedente. Cf. Goroveiu, în *Revista Moldovei*, din Botoşani, II, 1923, p. 1.

alt Putnean, ca şi Iacov, precum Putnean era să fie şi urmaşul lui Ieroftei. Altă dată, după aceşti ierarhi ai Bisericii moldoveneşti veniau egumenii de la mănăstirile închinate Sfântului Mormânt: cel de la Hangu, de la Sf. Sava din Iaşi, de la Galata, Barnovschi, Bârnova, Cetăţuia, a căror vreme de închinare o ştim, de la Sf. Gheorghe din Galaţi, — egumen român la 1749 [1], — de la Tazlău, Caşin, Bistriţa, Pobrata, şi poate că şi egumenii de la mănăstirile ce se ţineau de Athos: Dobrovăţul, închinat de Vasile Lupu, dar păstrând egumeni români [2], Căpriana, ctitorie a lui Ştefan-cel-Mare, dăruită de Antioh Cantemir la 1698 [3]; cel de la Aron-Vodă, supusă mănăstirii din Chalke [4]. Acuma, locul întâiu, după episcopi, îl are egumenul *Putnei,* Calistru, fostul şi actualul egumen de *Neamţ,* Lazăr, care funcţiona la 1749, şi Nicanor; Misail, un arhimandrit de la *Bisericani,* mănăstire a cării însemnătate literară se va lămuri îndată; Ioanichie de *Moldoviţa* [5], pe care năvălirile n'o atinseseră şi care rămăsese între cele mai vechi mănăstiri slobode ale ţerii; Calistru al *Voronețului,* şi el scutit de nenorocirile vremii; Natanail de la *Sântilie,* lângă Suceava — tot mănăstire de-a lui Ştefan-cel-Mare ca şi precedenta, — Teofan de *Humor.* Apoi Nicanor al *Bogdanei,* din Ţinutul Bacăului, ctitorie nouă, a marelui boier Solomon Bârlădeanul şi a soţiei lui, Ana, mănăstire binecuvântată, la deschiderea ei, în 1670, şi de Dosoftei al Ierusalimului [6] şi adăpost în 1676 al Mitropolitului Teodosie: prădată de cătane, ea se întremase din nou [7]. Tot aşa răsărise din ruină *Slatina,* care-şi trimete egumenul, pe Par-

---

[1] Kogălniceanu, *Arch. Rom.,* I, ed. a 2-a, p. 97.

[2] *Ibid.*

[3] Codrescu, *Uricariul,* III, p. 272 şi urm.

[4] În actul pentru „vecini" din 1749, iscălesc patru egumeni greci din această categorie, pe lângă doi egumeni de origine boierească de la alte mănăstiri; Kogălniceanu, *Arch. Rom.,* ed. a 2-a, I, p. 97.

[5] Wickenhauser, *Moldowiza,* p. 136 şi urm.

[6] Melchisedec, *Notiţe,* p. 117 şi urm.

[7] *Ibid.*

tenie, urmașul de curând al lui Ghedeon. Egumenul *Dragomirnei* e Atanasie, al *Solcăi*, Iorest, — amândouă rămase slobode de încălcarea grecească. Întâlnim apoi pe egumenul de la mănăstirea nouă a *Floreștilor*, în părțile Bârladului, pe alt Antonie, egumen de *Agapia*. Numai acum se vede iscălitura românească a unui Iorest de *Hangu*, urmașul Grecului Atanasie, care la 1749 se iscălia cu mândrie „arhimandrit al Patriarhului Alexandriei și egumen al Hangului". *Secul* e represintat prin egumenul Partenie, *Pângărații*, spre care Pahomie de Roman își îndreptase averile episcopiei în zile grele de războiu, prin Sava. Mai întâlnim în sfârșit iscăliturile celor ce stăteau în fruntea mănăstirilor Ilișești, Runcul, ș. a.[1]; poate era de față și Naftanail Șeptelici, neam de boier, al *Râșcei*[2].

Sinodul luă în cercetare purtările, protivnice datinei, ale proin Mitropolitului Nichifor[3], și, răzimându-se pe mărturia lui Gheorghie al II-lea cu privire la autocefalia Scaunului moldovenesc, despre care și Dimitrie Cantemir spune că nu datorește ajutorul obișnuit către Patriarhul din Constantinopol și că acesta are numai dreptul de a fi înștiințat despre alegerea unui Mitropolit, pe care neapărat trebuia să-l recunoască, hotărî ca de acum înainte „din pământeni să se aleagă Mitropolit sau episcop, iar strein niciodată să nu se priimească, nici să mai între altul strein la păstoria vre unui Scaun, cu mijlocire de bani, sau măcar și fără bani, sau măcar cu prieteni, să-și isprăvească înpotriva pravilei și obiceiului pământului"[4].

Cu aceasta Mitropolia moldovenească era scutită de cotropirea Grecilor tocmai în timpul când, prin Neofit de Creta, Grecii luau pe mult timp în stăpânire Mitropolia Țerii-Ro-

---

[1] Erbiceanu, *o. c.*, 24-6.

[2] Iorga, *Studii și doc.*, V, p. 106, no. 127. Pentru alegerea lui Dosoftei de Rădăuți, *Bul. Com. Ist.*, III, pp. 5-6; pentru a lui Ieroftei de Huși, *ibid.*, pp. 6-7.

[3] V. asupră-i și Neculce, p. 413.

[4] Erbiceanu, *l. c.*

mâneşti. Curentul românesc pornit din multele mănăstiri slobode ale Olteniei fusese biruit acolo, după alipirea din nou la trupul ţerii a celor cinci judeţe, stăpânite peste douăzeci de ani de către Austrieci. Pe când dincoace curentul românesc din slobodele mănăstiri bucovinene biruise, păstrând pentru Români toate locurile de arhierei ale Moldovei.

CAP. IV.

Mănăstirea Bisericanilor, Pahomie şi introducerea în Moldova a noii vieţi schivniceşti din Rusia.

Biserica din acestălalt Principat mai are un caracter deosebitor. Ea se apropie cea d'intăiu de Ruşii muscali, cu cari se afla în hotar, şi primeşte cea d'intăiu înrâurirea lor, în acelaşi timp când ea însăşi îi înrâureşte. Aici străbate întăiu o putere care de mai multe ori, cu stăruinţa îndărătnică ce o caracterisează, a încercat, nu numai întrebuinţarea arhiereilor noştri pentru scopurile ei politice de cucerire în Răsărit, dar şi un fel de comuniune bisericească şi cultural-religioasă a noastră cu puternicii vecini de peste Niştru.

Bisericanii de lângă Bistriţa Neamţului, după ce decăzuse cu totul în veacul al XVI-lea [1], se împărtăşise de binefacerile lui Miron-Vodă Barnovschi, care-i făcu zid împrejur, în zilele egumenului Partenie, un bun gospodar; Pătraşcu Başotă, Marele-Logofăt, şi soţia sa, Grozava, clădiră turnul de spre Miazănoapte tot atunci, la 1626-7; Toma Cantacuzino şi Eftimia, jupâneasa lui, făcură pe cel de la Răsărit; Dumitraşcu Buhuş, Şoldan, Dumitraşcu Ştefan, ziditorul turnului de la Miazăzi, Iordachi Cantacuzino, fratele lui Toma, ctitorul pridvorului şi trapezăriei, adăugiră alte lucruri de nevoie

---

[1] Avu însă danii de la Mitropolitul Nicanor.

până la isprăvirea totală a mănăstirii, în 1637-8, când, supt Vasile Lupu, tot Partenie înoitorul păstra egumenia. Daniile veniră şi mai târziu, supt egumeni ca Mitrofan, Iorest şi Serafim. Cel d'intâiu s'ar putea să fie tipograful care ajunse episcop de Huşi şi de Buzău. Căci scrisul de „cărţi sârbeşti" ajunsese îndeletnicirea de căpetenie a călugărilor de aici, cari au lăsat o întreagă bibliotecă, într'un timp când lucrul scrisului şi tălmăcitului încetase în toată Moldova [1]. Dacă aici s'a scris la 1652 de Misail călugărul, poate cel ce a făcut însemnări la Cronica lui Ureche, un *Apostol* românesc [2], dacă aici se va fi tălmăcit Viaţa lui Andrei din Creta [3], felurite Cazanii, învăţăturile lui Calist Catafighiotul [4], cele mai multe sânt în slavoneşte şi arată că Bisericanii au fost ultimul adăpost al culturii vechi bisericeşti în acea limbă.

De aici plecă, la o dată care nu se poate statornici uşor, chemat poate de fostul Mitropolit al Moldovei Dosoftei, care trecuse acuma din Polonia în Rusia Ţarului, un Pahomie, călugăr învăţat, care ajunse în noua sa patrie, alt Ţinut bisericesc de slavonie — căci aşa putea să înţeleagă el lucrurile —, Mitropolit de Voronej. Mănăstirea lui de postrig nu-l pierdu din vedere, şi peste câtva timp ea trimetea în ţara Muscalilor pe Antim Creţul, egumenul ei, ca să strângă milă şi cu acest prilej să vadă şi pe „fratele" de odinioară. Antim plecă în Domnia lui Mihai Racoviţă, deci după 1716, şi el se întoarse la 15 Iulie 1722, aducând cu sine şi un *Tetravanghel* moschicesc, ce-i fusese dăruit de eclesiarhul Lazăr, al lui Pahomie [5].

Pe acel timp, de alminterea, nu era lucru rar să se vadă

[1] Lista lor, cum erau odată, la Melchisedec, *Notiţe*, p. 76 şi urm., cele păstrate până azi şi adăpostite la Bibl. Ac. Rom., în Lăpedatu, *Manuscrisele de la Bisericani şi Râşca*, din *Bis. ort.*, Bucureşti 1906.— Pomelnicul românesc şi istoricul mănăstirii în vol. XVI din *Studii şi doc.*

[2] Mss. 69, 85 ale Academiei Române.

[3] Melchisedec, *l. c.*, p. 79, no. 11.

[4] Lăpedatu, *l. c.*, pp. 27-8, 35.

[5] Melchisedec, *Notiţe*, pp. 79-80.

în Moscova chiar preoți brașoveni veniți pentru milă[1]. De acolo veni ceva mai târziu preotul Statie, fiul lui Vasile Grid, care-și zicea, deci, după moda rusească, Efstatie Vasilievici, ca să-și dea la școală pravoslavnică fiul, Dimitrie Evstatievici, cunoscutul scriitor, secretariu episcopal și inspector de școli. Dimitrie Cantemir, pribeag în Rusia, unde era sfătuitorul în ale învățăturii și științii al lui Petru-cel-Mare, tovarășii și fiii acestuia, fiul, plecat din Moldova și el, al lui Antioh Cantemir, beizadea Constantin, Toader Corbea din Brașov, fratele Ceaușului David, omul Spătarului muntean Mihai Cantacuzino, — acel Teodor Corbea care a tradus la 1720 *Psaltirea* în versuri românești, dedicând-o stăpânului său[2] —, acum „pisariu" și „canțelariu" al Țarului, Sevastian, nepot al lui Toader, fără a mai pomeni pe fugarul Toma Cantacuzino, care trecuse la Ruși în 1711, toți aceștia erau gata să sprijinească pe oaspeții noi, veniți din țerile lor de obârșie[3].

Și Mitropolitul Ghedeon din Agapia avu legături cu Rușii, înaintea cărora ieși la Țuțora, pentru a primi pe Țarul Petru, „blagoslovindu-l cu cruce, și cu aghiasmă stropindu-l". Împăratul creștin merse la Trei Ierarhi spre a se închina moaștelor Sf. Paraschive. „Acole, atunce s'au tâmplat și Mitropolitul Ghedeon, și-l poftia pre Împăratul ca să șeadză în Scaunul cel domnesc, și n'au vrut; ce tot în picioare au stătut până ce au cântat psalții acsion și ectenia." El merse la trapezare și văzu pe egumenul grec. Cu Domnul, prietenul său, Petru cercetă și Golia, în care găsi „trei feluri de meșteșuguri, leșesc, grecesc și moschicesc", și „Sf. Nicolae cel Domnesc, pentru a se întoarce apoi în tabără[4]. Mitropolitul cântă un paraclis pentru încheiarea tratatului de supunere, pe care pusese și iscălitura lui, în bisericuța „domnească pre poartă"[5].

[1] Un cas, la 1685; Stinghe, *Ist. besearecei Școheailor*, p. 20. Mai ales Silviu Dragomir, în *An. Ac. Rom.*, XXXIV.

[2] Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 483, etc.

[3] V. și Iorga, *Brașovul și Românii*, pp. 335-6, no. 16.

[4] N. Costin, pp. 102-3.

[5] Neculce, p. 319.

Pentru aceste înțelegeri ale lui cu Muscalii — cari făgăduiau că Domnul nu se va atinge de boieri „fără de iscălitura Mitropolitului [1]“, — trebui să dosească o samă de vreme, căci între fuga lui Cantemir și sosirea lui Nicolae Mavrocordat erau în Iași, pentru stăpânire și apărare, numai „egumenii și neguțitorii“, fără Vlădici și fără egumeni. Când Nicolae-Vodă întra în oraș, Pahomie de Roman singur se afla pentru a-i face slujba de introducere în Domnie, și ceremonia fu săvârșită, nu la Mitropolie, ruinată ori profanată, ci la Sf. Nicolae [2].

Urmașul lui Ghedeon, Mitropolitul Gheorghie, păstră și el relațiile cu Moscova: de aici, din țara de slavonie curată și strictă, și nu de la Munteni, unde răsbătuse în Biserică, precum se va vedea, așa de puternic limba profană a poporului, făcu el să i se aducă „12 Mineie moschicești, cu două Trioade și Liturghii canonice, de toate trebile arhierești“, și din aceiași sumă de 300 de lei mai luă și „alte cărți, care nu s'au mai pomenit“ [3].

Am văzut pe Mitropolitul Antonie Putneanul — și din Rusia Mitropolitul „Bealogrodului și Oboianului“ trimetea daruri Putnei [5] — părăsind țara pentru a întovărăși oștile rusești în țara lor, unde și rămase. Cerut de Grigore Ghica, din Hotin, unde se afla cu câțiva boieri ostateci, el nu voì să mai vadă ochii Domnului de la Turci, pe care-l trădase, ci merse până la Chiev, iar de aici fu rânduit Mitropolit al Cazacilor, la Cernigov. Elisaveta, urmașa Țarinei Ana, îl făcu apoi, după doi ani de la această fugă, deci în 1741, episcop de Bialogrod, unde mai trăi încă cinci ani [4], până la 2 Ianuar 1748, când se stânse [6]. În timpul cât Antonie era pe lângă Ruși,

---

[1] *Ibid.*, p. 306.
[2] Axintie Uricariul, p. 131. Cf. întâia lui pomenire, *ibid.*, p. 156.
[3] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 12.
[4] Dan, *Putna*, p. 51.
[5] Neculce, pp. 411-3.
[6] *Letopisițe*, III, pp. 184-5.

protopopul de Iași, Ioan, „preut domnescu și om de triabă", stătu la îndămâna lui Vodă pentru slujbe [1].

Cel mai însemnat în ce privește cultura dintre arhiereii Moldovei acestui timp, Pahomie de Roman, a stat în necontenită atingere cu Muscalii. Din Ținutul Bistriței, de la „Gledin", din părinți țerani, muncitori în acest „vidic" al Sașilor, el se făcu întâiu călugăr la Neamț: cu soborul de acolo, fugì noul monah la Strâmba. La întoarcere, după încheierea păcii, în 1700, el fu făcut preot, apoi eclisiarh și, în sfârșit, egumen al Neamțului. Faima lui Dimitrie de Rostov, sfântul de la Pecersca, îl face să alerge acolo, lăsând, după canoane, egumenia sa moldovenească, în 1703-4; aici, la noul învățător de schivnicie, petrecu el câtva timp, ani întregi de zile. Întovărăși pe Dimitrie în călătoriile lui de propovăduire și fu mândru când căpătă din mânile călăuzului său sufletesc „Rostul de Aur" al acestuia, carte care găsi și la Români destulă răspândire.

Întors în țară, Mihai-Vodă Racoviță, căruia nu-i desplăceau Rușii, în toate privințile, făcu din Pahomie, care se ascunsese în munte, la schitul, întemeiat de dânsul, al Pocrovului, la moartea episcopului de Roman Lavrintie — de la 1701, — urmașul acestuia, fără ca schivnicul întors din Țara Moschicească să fi avut până atunci obișnuitul rost arhieresc la Rădăuți. Păstoria lui începe la 18 Decembre 1706, hirotonia făcându-se îndată, la 18 Ianuar 1707. Aduse la Roman cărțile slavone pe care și le câștigase în timpul petrecerii peste Nistru și dădu limbii slavone vechile ei drepturi, pe care a trebuit să vie Constantin Mavrocordat pentru a le smulge, strămutând cu el din Țara-Românească datina cărților de slujbă în românește. Trecu fără să se primejduiască, schivnic lipsit de înțelegere pentru frământările și preschimbarile lumii, prin zilele grele din 1711: l-am văzut sfințind pe Domnul „turcesc" Nicolae Mavrocordat. Mai stătu numai trei ani în episcopie, și la 10 April 1714 el se ducea iarăși în

[1] Iorga, *Studii și doc.*, VI, 441.

sărăcia pustie a Pocrovului, pe care Samuil de Alexandria, fiind rugat de ctitor, îl declară liber de orice amestec arhieresc. Peste trei ani apoi, Pahomie, bănuit de Mihai-Vodă Racoviță că a fost înțeles în năvălirea catanelor asupra Iașului — fugise până la Liov înaintea Tatarilor răzbunători ai lui Vodă, — se duce iar în Rusia, lăsând în locul lui la schit un ucenic după regula Sf. Dimitrie, Macarie, care nu s'a clintit niciodată de acolo. De la Chiev el scrie în 1724 celor de acasă, cari trăiau fiecare de-o parte, în chilioara făcută de dânsul — și Pahomie-și făcuse una „la Muncel, cu mâna mea, cu multă osteneală, și am destupat și am curățit pământul și în tot locul, când am șezut eu acolo"—, lui Macarie, „călugărașului popa Nicodim, ucenicul răposatului Ghedeon", lui Sofronie și Mihail, lui Mardarie și Lazăr, ucenicii săi, diecilor „de țară sau streini", cari veniau pentru învățătură, arătând ce li lasă lor și ce lasă Neamțului, unde dăruise cărți rusești, pe lângă câteva publicații românești din Principatul vecin. Fostul episcop de Roman se stânse în 1724 la Pecersca din Chiev, unde se păstrează și acum, cu multă cinste, în paraclisul Sfântului Ștefan, moaștele lăsate de dânsul [1].

Peste câțiva ani, și Putna-și avea sihăstria, într'o înjghebare de lemn a lui Ilie Cantacuzino, și călugărul Silivestru sau călugărul Arsenie scriau acolo vieți de pustnici ori cărți de-ale lui Dimitrie de Rostov, supt cârmuirea „stareţului" Dosoftei [2], mort la 1754 [3].

Sila, ocrotitorul Mitropolitului Antonie, care Sila călătorise la 1729, cu voia Mitropoliei, la Chiev, să vadă Lavra, și un sihastru Natan urmară mai departe normele de retragere studioase ale noului Sfânt Dimitrie [4]. Cutare manuscript de „Lestviță sau scara virtuților", a lui Ioan Sinaitul, arată și

---

[1] Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, p. '22 și urm.
[2] Dan, *Putna*, pp. 80-1.
[3] *Ibid* p. 115.
[4] *Ibid.*, pp. 82-3; cf. Iorga, *Doc. Callimachi*, tabla.

până azi acțiunea acestui curent rusesc în mănăstirea lui Ștefan-cel-Mare [1]. Călugări ca ierodiaconul Venedict Pavlincovschi dovedesc că și oaspeți din Răsăritul evlaviei celei mai nouă aflaseră adăpost în Putna [2]. Biblioteca, în sfârșit, e plină de tipărituri liovene, chieviene și „moschicești" [3], ba chiar de altele din Vilna, din Cernigov. Și, când vedem pe un monah Antonie strângând pomeni pentru un schit din părțile Băcăului, la 1741 [4], și mai bine ni putem da samă de puterea acestei mișcări spre ascetism și la noi.

Prin Pahomie Moldoveanul, ajuns episcop la Voronej, prin aplecările către Rușii din Moscova ale Mitropoliților Ghedeon și Gheorghie, prin fuga cu oștile împărătești a Mitropolitului Antonie, care-și află alte eparhii în pământurile Țarului, prin călătoriile la Chiev ale lui Pahomie și întroducerea în Moldova de către dânsul a schivniciei după normele lui Dimitrie de Rostov, — și, să adăugim, prin introducerea normelor liturgice „moschicești" în anume tipărituri râmnicene, *Triodul* din 1731 și *Molitvenicul* din 1747—, se începe un schimb de înrâuriri între ortodoxia românească și cea rusească, menit să aibă și mai mari rosturi în desvoltarea mai departe a istoriei noastre: în Moldova, ca și în Țara-Românească, și în Ardeal chiar.

---

1 *Ibid.*
2 *Ibid.*, p. 83.
3 *Ibid.*, p. 84 și urm.
4 Dan, *Putna*, p. 94.

PARTEA a IV-a.

INTRODUCEREA LIMBII ROMÂNEȘTI ÎN SLUJBA ȘI ÎN CÂNTAREA BISERICEASCĂ

CAP. I.

Opera episcopului Damaschin.

În cea mai mare parte din Domnia Brâncoveanului, tipăriturile ieșite de supt teascurile muntene sânt sfioase în ceia ce privește înlăturarea limbii slavone. Am urmărit pe cele ieșite la Buzău și în locurile unde grija tiparului o avea ca simplu călugăr, ca egumen, ca Mitropolit, Antim Ivireanul. Și la Râmnic, unde a stat ca episcop numai puțină vreme, de la 16 Mart 1705 până la 1708 [1], Antim n'a îndrăznit să desăvârșească schimbarea de limbă bisericească. Cea d'intâiu lucrare a sa în acest nou loc de muncă, *Antologhiul* din 1705, e, se pare, slavonă. Slujba Maicii Domnului din anul următor are numai lămuriri românești; *Octoihul* din același an e ca și cele obișnuite până atunci și *Molitvenicul* din 1706 păstrează vechea înfățișare a cărților de rugăciuni pentru preoți.

Numai către sfârșitul păstoriei ca Mitropolit a lui Antim, la 1712, se publică în Târgoviște un Octoih care spune în titlul său chiar că e „acumŭ întâi tălmăcit pre limba rumâ-

[1] Episcop ales, nu numai de arhiereii țerii, ci și de trei străini; *Condica sfântă*. Alegerea de arhierei străini, alcătuiți într'un fel de comisiune alegătoare, se mai întâmpină. Cf. *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 90. — Predecesorul lui Antim la Râmnic, Ilarion, fusese scos ca eretic la 16 Mart 1705 și ajunsese (la 1708) „năstavnic" la Snagov (comunicație a păr. D. Furtună).

nească, spre înțelegerea de obște", și predoslovia lămurește că întreaga carte a celor mai însemnate cântări a fost „tălmăcită de pre vorba cea grecească și slovenească pre limba noastră cea rumânească", și anume „pentru ca să poată și ciata beserĭcască *și copiii creștinilor carii să nevoescŭ la învățătura Sfintei Scripturi să o câștige pre lesne și să o citească, nu numai în școale și în casele sale*, ce și în sfintele beseareci, spre lauda prea-slăvitului Dumnezeu" Cum se vede, pentru îndreptățirea acestei însemnate înoiri se aducea înainte întrebuințarea Octoihului și ca o carte de școală și putința de a-l ceti chiar acasă. Când la 1713 apăru însă pentru întâiași dată *Liturghia* în românește, când, la 1715, urmă și publicarea *Ceaslovului*, în Domnia cea nouă a lui Ștefan-Vodă Cantacuzino, nu mai putea fi vorba de îngăimări și scuse: *datina străină primise o lovitură de moarte.*

Ca săvârșitor al acestei schimbări fericite s'a arătat [1] un cleric care încă din vremea lui Șerban Cantacuzino lucra la tipăriturile muntene, *dacă* el este „ieromonah Damaschin, zugraf", care săpa stampe frumoase pentru *Apostolul* din 1683 [2], ceia ce e, de alminterea, probabil când asamănă cineva iscălitura artistic complicată, în trei monograme meșter învălătucite, a săpătorului în lemn cu iscălitura tot așa de frumoasă și nu mai puțin neînțeleasă la întâia vedere a lui Damaschin episcop de Râmnic [3]. Am văzut vorbindu-se necontenit în Prefețele cărților de prin anii 1680 de „dascălii" cari făceau tălmăcirile, și iată că Mitropolitul Teodosie scrie apriat, în scrisoarea de mustrare către Vlădica apostat al Ardealului, că *Octoihul* din Buzău 1700 a fost „făcut aproape din nou cu mùltă muncă de dascălul Damaschin al nostru": întrebuințându-se de traducătorul în latinește cuvântul „scho-

---

[1] Lăpedatu, *Damaschin episcopul și dascălul*, din „Conv. lit.", XL, București 1906.

[2] Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, I, p. 259.

[3] V. *Istoricul Eparhiei Râmnicului*, p. 105.

liarcha", se vede uşor de ce fel de dăscălie e vorba[1]. Era deci dascăl la şcoala slavonă din Bucureşti — acea şcoală pe care apoi Brâncoveanu o zidi de iznoavă la Sf. Sava de la 1707 la 1709[2], — precum în Moldova, ceva mai târziu, la 1740, Iosif monahul era „dascăl în şcoala slovenească" din Iaşi[3].

Cum se vede, Damaschin, dascăl de slavoneşte, ucenic al lui Mitrofan Moldoveanul, avea pe la 1700 mai mult grija unei nouă orânduiri după modèle greceşti a cărţilor de care e nevoie în biserică. La 3 Octombre 1702, el ajunge episcop de Buzău în locul învăţătorului său[4], până ce, la 1708, trece în locul lui Antim la Râmnic, fără ca în şirul tipăriturilor buzoiene să se vadă vre-o îndrumare nouă. Aici el nu mai are la îndămână tipografia, pe care Antim o adusese cu el şi pe care o duce înapoi, iar soarta tipografiei de la Buzău, care de la 1704 chiar, deci de la alegerea lui Damaschin, dăduse numai *Apostolul* slavon din acel an, n'o ştim. Cele trei cărţi româneşti pe care le dă Antim cu cheltuiala sa în 1712 şi 1713 n'au, fireşte, alt autor, deşi nu înţelegem cum Damaschin, acum episcop al Râmnicului, s'a învoit ca lucrările sale să treacă supt alt nume, ca pe vremurile când era numai un „dascăl".

La 1715, Damaschin, „văzând că Românii noştri stau în biserică ca boii, neînţelegând ce se ceteşte şi ce se cântă şi iese fără niciun folos din biserici", se hotărî, „din îndemn dumnezeiesc, cu multă osteneală..., a preface cărţile din limbile grecească şi slovenească în limba noastră proastă *(simplicem)* românească şi a le da la lumină"[5]. Ce-l împie-

---

[1] „Mitterem tibi Octoicon magno labore a schollarcha Damasceno nostro fere ex integro compositum"; Nilles, *o. c.*, I, p. 345.

[2] Urechiă, *Ist. şcoalelor*, I, p. 12; *An. Ac. Rom.*, seria I, IV, pp. 124-5.

[3] Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 442, no. 1668. Cf. Iorga, *Ist. învăţământului*, p. 72 şi urm.

[4] *Condica Sfântă*, pp. 91-2.

[5] Declaraţia din 22 Novembre 1725 a lui Damaschin către generalul Tige, în Lăpedatu, *o. c.*, p. 8.

decă, înțelegem: dacă ostașii împărătești, catanele, ieșiră la pacea de la Passarowitz din Țara-Românească, ei rămaseră în județele de peste Olt, din care fiul lui Șerban Cantacuzino, beizadeà Iordachi, nădăjduise a-și face o Domnie nouă. Și tot odată împrejurările războiului făcură ca slovele Mitropoliei chiar să fie amanetate la un negustor din Făgăraș, de la care le cerea înapoi în zădar Mitropolitul Daniil la 1721, când și Damaschin se străduia să capete materialul tipografic pentru dânsul [1].

Damaschin nu era împotriva cârmuirii creștine, cu condiție ca drepturile Bisericii sale să rămâie neatinse și ca ostașii nemți să iasă din mănăstiri, din care în vremea războiului își făcuseră cvartire și cetăți [2]. De și aceste cereri fură primite, Imperialii nu puteau privi cu ochi buni Biserica românească din Ardeal. Aici ei nu nădăjduiau, mai ales după experiența făcută dincolo, a putea îndeplini opera de Unire cu catolicismul, dar Guvernul înțelegea încă de la început să rupă orice legături ale Oltenilor cu Bucureștii, să-i facă a întra în organisația Bisericii ortodoxe a Sârbilor colonisați pe teritoriul împărătesc și să oprească pe episcopul de Râmnic de la orice amestec în politică. Mănăstirile aveau să primească egumeni orânduiți de Ban și apoi de generalul comandant [3]. Se prevedea și o revisie a tuturor titlurilor de stăpânire de pământ pe care le aveau mănăstirile. În acest sens fu redactat privilegiul împărătesc din 22 Februar 1719.

Damaschin încercă să se împotrivească. Urmând exemplul Ardelenilor, el chemă la 29 Novembre 1719, în chiliile de la Hurez, un sinod, la care luară parte egumenii de Bistrița, Arnota și Govora, ceilalți sfiindu-se să vie, iar cel de la Hurez, care era încă Ioan, neîndrăznind să iscălească. Se ceru ca episcopul de Râmnic, fiind Mitropolit de Amasia

---

[1] Iorga, *Soc. Brașovului*, în *An. Ac. Rom.*, XX, p. 157 (265): Stinghe, *Doc.*, I, pp. 64-6.

[2] Dobrescu, *Ist. bisericii din Oltenia*, pp. 10-1.

[3] *Ibid.*, pp. 17-8.

şi pe aceiaşi treaptă cu Mitropolitul din Belgrad, fost sufragant al Patriarhiei din Ohrida, să nu fie supus vecinului său de neam sârbesc. Slobod de orice atârnare, el ar fi hotărât orice numire de egumen, el ar fi represintat mănăstirile înaintea Împăratului, el ar fi luat socoteală la Crăciun, cu soborul, fiecăruia. Lângă el la Râmnic s'ar fi aşezat o şcoală de preoţi, Guvernul fiind slobod să aşeze la Craiova, unde chemase, pentru Bulgarii catolici, de la Chiprovaci, aduşi acolo cum fuseseră aduşi la Vinţi în Ardeal şi aiurea, în Banat, pe episcopul Stanislavich [1], o şcoală latinească, pentru care era vorba, în 1731, a se chema călugări *piarum scholarum*, Piarişti. Vechile drepturi ale mănăstirilor, vechea lor rânduială trebuiau să fie restabilite [2]. Aceste dorinţi nu se ţinură în samă, şi decretul imperial fu publicat la Sibiiu, înaintea lui Damaschin chiar, care fusese chemat şi el pentru aceasta înaintea Măriei Sale generalului. La 1725 se supunea episcopia Râmnicului Scaunului sârbesc din Belgrad [3]. Poclonul vlădicesc se desfiinţă mai târziu. Curtea numia pe egumen, după recomandaţia administraţiei locale şi făcea pe câte unul, ca pe acela din Segarcea [4], să se declare unit, precum catolici erau anume oameni puternici ai Guvernului oltean, Levantinul Nicolae della Porta şi Ardeleanul Pavel Dobra din Zlatna, vameş de Râmnic, traducătorul în latineşte, la 1722, a *Pravilei* [5] şi, împreună cu toată familia lui, care e şi amintită pentru aceasta pe o pânză ce să păstrează încă, sprijinitorul de căpetenie, „binefăcătorul şi darnicul patron" al Bisericii unite de acolo [6]. Scutirea de oierit şi vinăriciu nu se învoi, şi o parte din întinsele venituri de la târguri

---

[1] V. Iorga, *Gesch. des rum. Volkes*, II, pp. 152-5; ed. românscă, III; Hurmuzaki, VI, pp. 413, 495-7.

[2] Hurmuzaki, VI, pp. 339-41.

[3] Dobrescu, *o. c.*, pp. 23-4, 51-5.

[4] *Ibid.*, p. 44.

[5] *An. Ac. Rom.*, II [1], p. 202; Sulzer III, p. 73; Iorga, *Studii şi doc.*, I-II, pp. 451-3, no. XI; p. 453, nota 2.

[6] *Ibid.*, XIII, p. 211, no. 2.

şi vămi fură confiscate, cu sau fără despăgubire: anume „prestaţii" fură impuse mănăstirilor. Iar călugării de la Brâncoveni puteau scrie: „Să se ştie când ne-au scos Pivodă din chilii afară pe toţi călugări; leat 1721"[1]. Un al doilea sobor, ţinut în 1725, cu egumenii de Bistriţa, Hurez, Segarcea, Govora, Arnota şi Căluiu, protestă, cu un oarecare succes, numai în chestia vinăriciului[2].

CAP. II.

Urmaşii lui Damaschin.

Preoţii ajunseră acum a plăti birul de-avalma. Iar, când, la 5 Decembre 1725[3], Damaschin se stânse, alegerea — ce e drept, după datină, de un sobor — a urmaşului său zăbovi şepte luni de zile, afacerile episcopiei fiind girate de eclesiarhul Dionisie, până ce se luară toate informaţiile trebuitoare. Între cei trei clerici propuşi, Mitropolitul sârbesc trebui să facă alegerea, şi egumenul de Govora, Ştefan, asupra căruia el se opri, aşteptă, după întărirea lui de Curte[4], prin diplomă latină, o hirotonie care nu-i veni, superiorul său fiind ocupat la Viena, până la moartea, prin otravă, cum s'a spus, la 20 August 1727, a acestui biet *ipopsifios*, *electus*, în neglijarea căreia se jignia întreaga Biserică românească a Olteniei[5]. Al doilea episcop ales supt regimul german, Inochentie Tismăneanul, egumenul de Brâncoveni (Septembre 1727), fu luat dintre candidaţii recomandaţi de generalul singur, şi împotrivirea Mitropolitului din Belgrad aduse zăbava întăririi lui de Guvernul central până la 11 Maiu 1728, şi, chiar după

[1] Iorga, *Inscripţii*, II, 72, no. 4. Cf. Dobrescu, *o. c.*, p. 35 şi urm.
[2] *Ibid.*, pp. 39-40.
[3] Stinghe. *Ist. bis. Şcheailor*, p. 82; Iorga, *Studii şi doc.*, V, pp. 141-2.
[4] *Bis. ort. rom.*, XXVII, pp. 1397-9.
[5] Cf. Stinghe, *Ist. besericii Şcheailor*, p. 85; *Documente*, I, p. 140 şi urm.; Dobrescu, *o. c.*, p. 40 şi urm., 90.

aceasta, întârzierea hirotoniei până la sfârşitul anului [1]. Inochentie merse la Belgrad în 1731 ca să iea parte la alegerea unui nou Mitropolit pentru Sârbi şi Români [2], şi luă parte la sinodul noului ales, în Novembre 1732, aducând plângeri pentru călcarea drepturilor sale de judecată [3].

Inochentie e acela care urmă anume exemple din Ardeal, cerând ca preoţii să poarte tonsură catolică, „în amintirea cununii de spini a Domnului Hristos“ [4].

Certe nouă izbucniră la alegerea urmaşului său. Neastâmpăratul călugăr-boier Dosoftei Brăiloiu voià pe Ghenadie Cozianul, tălmăcitorul „Ithicei“ şi autorul de frumoase versuri bisericeşti [5], care era sprijinit şi de Sârbi. Administraţia nu-l voì însă, şi alese pe Climent de Bistriţa, fiu de săteni din Pietrare, al lui Radu Modoran şi al Paraschivei [6]. Abia în Maiu 1737 — Inochentie murise la 1-iu Februar 1735 — Climent îşi putu lua Scaunul în stăpânire, şi anume după hirotonisirea de către Mitropolitul belgrădean care nu-l voise [7]. Războiul îl apucă îndată, şi el, cuprinzând în sine toată nemulţămirea clerului oltean, a boierimii oltene, a ţerii oltene, în de obşte, împotriva unei Cârmuiri de stoarcere şi jignire, de şi în precise şi fine vorbe apusene, se puse supt scutul Turcilor. La 1739, întorcându-se în Râmnic, el găsia numai ruine, dar, ca mângâiere, stăpânire românească şi ortodoxă.

În schimb pentru toate aceste pierderi se câştigă titlul de „exarh Severinului şi a toată Mehediia şi altor părţi poruncitoriu“ [8], doar apoi şi faptul că Românii din Braşov, ale

---

[1] Dobrescu, *passim.*
[2] *Ibid.*, p. 94; Iorga, *Studii şi doc.*, V, pp. 145-6.
[3] Dobrescu, *o. c.*, p. 109.
[4] *Ibid.. o. c.*, p. 110.
[5] Iorga, *Două biblioteci de mănăstiri*, p. 26 şi urm.
[6] *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 136.
[7] Dobrescu, *o. c.*, pp. 115-30.
[8] Bianu şi Hodoş, *Bibl. Rom.*, I, p. 49.

căror legături cu Țara-Românească trebuiau să se rupă, avură voie a întra în legătură de supunere cu Râmnicul [1]. Acum preoții ardeleni și bănățeni cari nu voiau să primească Unirea nu mai aveau o graniță de trecut pentru a căpăta antimisele și binecuvântarea unui episcop ortodox, care nu putea fi supus la bănuială în ceia ce privește sentimentele sale față de pravoslavie. În sfârșit, într'o vreme când un diacon de la Tismana, Loga, putea să înființeze lângă Vârșeț la Iredište, cea d'intâiu școală românească din Banat [2], satele ce se țineau de legea veche — mai mult de jumătate din Ardeal, — își avură la îndemână cărțile de slujbă singure, de care aveau nevoie.

CAP. III.

Noile tipărituri muntene.

Una din măsurile luate de Patachi, Vlădica de Făgăraș, cu deplina învoire, cu îndemnul chiar al Guvernului ardelean, fusese oprirea cărților schismatice de peste munți. În locul lor însă, el nu era în stare să deie altele, și cei mai călduroși părtenitori ai Unirii printre preoții noștri de acolo nu erau să întrebuințeze doar la slujbă cărți latinești catolice. Deci se cumpărară și de acum înainte, cu prețuri mari, tipăriturile muntene din epoca lui Șerban Cantacuzino și a Brâncoveanului. Privind asupra listei cărților întrebuințate în bisericile ardelenești găsim adese ori și *Molitvenice* slavone din 1699 și 1706 și cel românesc din 1713, *Apostolul* slavon de Buzău din 1704, al lui Damaschin, *Triodul* lui Mitrofan, din 1697, *Ceaslovul* românesc din 1715, o *Psaltire* slavonă din 1709, *Evanghelia* românească din Snagov de la 1697, *Liturghiile* românești de la 1713, *Octoihul* slavon din Râmnic al lui

---

[1] Stinghe, *Ist. bis. Șcheailor*, pp. 79-81, 100 și urm.; cf. Dobrescu, *o. c.*, pp. 55-6, 131.
[2] Marinescu, *Petru Maior*, p. 15.

Antim, şi cel românesc, din Târgovişte, de la 1712, *Penticostariul* buzoian slavon de la 1701, *Mineiele* lui Mitrofan de Buzău, dăruite bisericii domneşti din Făgăraş, — pentru predici întrebuinţându-se *Chiriacodromiul* din Bălgrad.

Damaschin tălmăcise, precum ştim, toate cărţile liturgice; pe lângă aceasta el prefăcuse în româneşte, la 1704, *Tâlcul* lui Andrei de Cesareia Capadociei la *Apocalips*, tradus din elineşte în slavoneşte de „cuviosul preot Lavrentie Zizaniia“ [1], *Tâlcul Evangheliilor,* de Teofilact al Bulgariei, un *Catechism* de pravoslavie neîndoielnică [2], şi poate chiar, — dacă nu e vechea instrucţie a Mitropolitului Antim către preoţi —, *Învăţătura despre şeapte Taine,* traducere a lucrării lui Gavriil de Filadelfia, din slavoneşte [3]. El umblă să răscumpere, cum s'a spus, tipografia, oprită la Făgăraş, în zălog, a lui Antim [4], trimeţând acolo pe eclisiarhul Dionisie.

La 1720 însă, Daniil Mitropolitul, care-şi trimetea pentru acelaşi scop tipograful, Sava, egumenul român de la mănăstirea Antim [4], îi luă înainte, dând, nu fără învoirea lui, cred, o a doua ediţie din *Octoihul* de la 1712. Am găsit exemplare din această carte, cu stema amânduror ţerilor, pentru drepturile lui Nicolae-Vodă Mavrocordat asupra Moldovei şi pentru Domnia lui trecută în Moldova, în biserici ardelene, şi se pomenesc şi altele aflătoare prin bisericile Banatului [5]. Urmă, în 1721 încă, cel d'intâiu *Molitvenic* românesc, căci nu cred ca în Ţara-Românească, unde pornise mişcarea de romanisare a cărţilor de slujbă, să se fi găsit cineva pentru a relua într'o nouă ediţie Molitvenicul slavon; îndată, după cerere, se trimeteau la Braşov paisprezece exemplare, cu 3-3 ½ lei unul [6]. O nouă ediţie ieşia numai la 1729, intrând

---

[1] Iorga, *Două biblioteci de mănăstire*, pp. 25-6.

[2] Publicat la 1897 de Gherasim Timuş, episcop de Argeş.

[3] V. şi Lăpedatu, *l. c.*

[4] V. mai sus.

[5] Bianu şi Hodoş, *Bibl. Rom.*, II, p. 4.

[6] Iorga, în *An. Ac. Rom.*, XX, *l. c.*

și în Ardeal. *Octoișele* „cu obște", pe care le cerea popa Radu din Șcheiu în același timp, nu se putură trimete, căci, scrie Mitropolitul Daniil, nu se mai afla nici „măcar unul" [1].

În sfârșit, un nou tipograf, Român și acesta ca și Sava, preotul Stoica, reedită la 1723 *Evanghelia* românească, într'un volum de o frumuseță fără păreche, care străbătu pretutindeni, în Ardeal, unde se găsesc exemplare cu grămada, cât și în Moldova, unde până astăzi o afli — întâia ediție trebuie să fie de prin 1712-3 — așezată pe masa altarului. Apoi la 1724 se dădea a doua oară *Catavasieriul*, cu rugăciunile pentru înmormântarea „aierului", de același preot Stoica, în aceiași Domnie munteană a lui Nicolae Mavrocordat; singurul exemplar ce se cunoaște s'a aflat în Ardeal [2]. *Octoihul* ieși din nou numai la 1726 [3], apoi, fiind mult cerut, la 1731, iar *Triodul* la 1726, după o *Slujbă a Sf. Andrei* plătită de fostul protopop bucureștean Nicolae. *Liturghia* din 1728 punea în mâna preoților cartea de revoluție din 1713. *Penticostariul* lui Damaschin iese întâiu la 1743. Numai *Ceaslovul* din 1731 păstra textul slavon; el apăru după moartea lui Nicolae Mavrocordat. Se spune chiar că teascurile din Țara-Românească ar fi dat la 1725 o lucrare despre „Taina sfântului Botez" [4].

Frumoasa *Cazanie* nouă din 1732, *Chiriacodromiul* Mitropolitului Ștefan, încheie vrednic acest șir de cărți înoitoare în sens românesc [5], adesea reeditate apoi, ale Mavrocordaților.

---

[1] *L. c.*

[2] Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, II, p. 22, no. 184.

[3] *Ibid.*, p. 29, no. 192.

[4] *Ibid.*, p. 23, no. 187.

[5] Ediții nouă: *Psaltirea*, 1735; *Octoihul*, 1736; *Liturghiile*, 1741-2, întrebuințate și în Ardeal; *Molitvenicul*, cu cheltuiala lui Anania de Cesareia Palestinei, 1741; *Catavasieriul*, 1742; mai bogat mult decât celelalte; *Evanghelia*, 1742; *Acaftistul Maicei Domnului*, 1742; a treia ediție din *Apostol*, 1743, — a patra e din Buzău, în același an, episcop fiind Metodie; *Octoihul*, 1746; *Ceaslovul*, 1747; *Liturghiile*, 1747; *Molitvenicul*, 1747; *Psaltirea*, 1748; *Ceaslovul*, 1749; *Evanghelia*, 1750. Cf. și *Ist. lit. rom.*, II, la urmă.

Mai târziu şi *cărţi de teologie* începură să apară în Bucureşti, unde tipografia se aşezase la Văcăreşti, lângă şcoală, apoi la Mitropolie. Astfel, o nouă ediţie din „Învăţăturile bisericeşti" ale lui Antim, „a Vlădicăi Antimŭ", reeditate la 1746, în Râmnic, şi „Întrebările bogosloveşti", lămuriri asupra credinţii adunate de boierinaşul Ianache, fost al doilea Postelnic, îndreptătorul *Penticostariului*, ambele din 1741. Minunatele Predici, *Cazanii,* ale lui Ilie Miniat se tipăresc supt Neofit la 1742, iar la 1746 *Mărgăritarele* Grecenilor au a doua ediţie. La 1745 se simţise nevoia unei noi ediţii din „Pravoslavnica Mărturisire" de la Buzău.

Mici tipărituri greceşti, ca broşura împotriva teoriilor despre Purcederea Sf. Duh ale lui Nicolae Comnenul, sau tratatul despre superioritatea Ierusalimului, ori *Acolutiile* din 1736 ale lui Daponte pentru biserica Sf. Spiridon Vechiu se datoresc unor cheltuitori dintre Greci [1]. Dacă nu *Antologhiul*, din nou tipărit, la 1736, în româneşte, *Psaltirea* slavonă din 1745 înfăţişează datina.

La 1724 şi Damaschin tipăreşte o *Învăţătură despre şeapte taine*, reeditată la Iaşi în 1732 [2], care n'avea niciun scop de polemică împotriva catolicismului pornit pe războiu, ci trebuia numai să lămurească pe preoţi, învăţându-i, între altele, să nu facă mir şi să nu sfinţească alţi preoţi, chemări care sânt amândouă numai ale arhiereilor. Din această cărticică, retipărită la Iaşi în 1732 şi 1745, abia dacă a ieşit la iveală un exemplar; Ardelenii uniţi o discută în *Teologia dogmatică şi moralicească* din 1801. Îndată după apariţia ei, directorul general din Ardeal ceru socoteală episcopului, care trimese la Sibiiu două exemplare. Ca o urmare, în Novembre 1725, generalul Tige, aflând că se pregăteşte la Râmnic tiparul unei noi lucrări, se informă pe lângă episcop,

---

[1] Bianu şi Hodoş, *Bibl. Rom.*, II, p. 35; cf. p. 111.
[2] După Popp, *Conspect*, p. 79.

cerând să i se comunice manuscriptul. Damaschin asigură în răspuns că are destule cărţi de dat la tipar, dar că-i lipseşte un „tipograf încercat“, ca şi banii trebuitori, pe cari niciun patron nu e la îndemână ca să-i dea. Cât despre cartea de care era vorba, ea nu poate ascunde nicio primejdie: în Veneţia se vând fără nicio împiedecare astfel de cărţi străvechi, şi traduceri slavone merg prin toate ţerile de la Dunăre, prin „Polonia“ şi „Rusia cea Mare“; el însuşi e credinciosul Împăratului şi se roagă, cu clerul său, pentru biruinţa Măriei Sale asupra vrăjmaşilor [1]. Se pare că totuşi o *Psaltire* românească a ieşit la Râmnic în 1724, căci un bibliograf ardelean mai vechiu o înseamnă între cărţile noastre bisericeşti [2].

După moartea lui Damaschin, şi, în timpul cât nu era episcop la Râmnic, Mitropolitul de Belgrad, putându-şi lua apucături de stăpân, acesta trimese (1726), ca unul ce se privia ca arhiereul cel mai înalt peste Români şi peste Sârbi de o potrivă, pe un Sârb al său, pe Ilie din Cernavoda, la Râmnic, pentru ca, întrebuinţând slova de acolo, să tipărească o „Întâie învăţătură pentru tineri“, o *Bucoavnă*, ca aceia din Ardeal a Uniţilor, — apărută din nou la 1744 în Cluj, „cu tipariulŭ cinstiti Academii“ şi lucrul Bănăţeanului Mihai Becĭcherechi —, sau ca „Pâinea Pruncilor“ a lui Barányi; curtenind pe acela de la care era să aştepte episcopia, viitorul Vlădică Ştefan, îndreptătorul „cuvintelor româneşti“, iscăleşte slavoneşte, ca „nedestoinic ieromonah“, supt versuri de laudă pentru Mitropolitul Moise, al „tot poporului creştin de supt puterea prea-luminatului Împărat Roman“ şi anume şi al „Ungro-Vlahiei împărăteşti“. Cartea avu în 1749, se pare, o nouă ediţie, numai românească.

După manuscriptele lăsate de Damaschin, bune traduceri din greceşte, făcute de un muncitor cu stăruinţă, Râmni-

---

[1] Lăpedatu, *o. c.*, pp. 8, 14-5, 19. Descrierea unui exemplar, foarte neîndestulătoare, în *Bis. ort.*, XIV, p. 439.

[2] Bianu şi Hodoş, *Bibl. Rom.*, II, p. 23.

cenii începură tipăriturile lor pe vremea episcopului Inochentie. Cu laude în versuri către „prea-sfinţitulŭ arhiepiscopŭ şi Mitropolitŭ alŭ Belgradului“, „prea-pravoslavnicŭ şi dreptŭ întru toate“, „sveatnicu prea-minunatu“ al „Chesariului înnălţatŭ“, se dădu întâiu, la 1730, *Molitvenicul*, în aceiaşi formă, se pare, ca şi cele două care ieşiseră peste Olt, dar cu oarecare „diorthosiri“ şi „întocmiri“ şi cu adăugirea unor molitfe nouă. Episcopul, care era unul din ucenicii lui Damaschin, spune limpede că neamul românesc nu se mai „îndestulează“ cu cărţile slavone şi greceşti, ci se cultivă acum „cu tălmăcituri în limba noastră rumânească, cea de moşie în patriia noastră“. Deci, spune el, „amŭ socotitŭ a înbogăţi sfintele beseareci cu înmulţirea sfintelorŭ cărţi în limba patriei noastre rumâneşti“ şi pentru „alte osibite locuri ce s'au obicĭnuit cu acĭastăşu limbă a să îndestuil“. *Triodul* din 1731 e însă o ediţie nouă, „acumu într'acestu chipŭ tălmăcită“; lucrarea, „aşezată în stihuri şi în cuvinte“ de Damaschin —, tipicul e însă schimbat după cel rusesc, „moschicescŭ“ de la 1682-3, din zilele „Înpăratului“ Ivan —, e un „Triodŭ deplinu“, despre care tipăritorul vorbeşte astfel: „de alte cărţi în limba noastră s'au mai tipăritŭ, iarŭ acĭastă carte pănă acumŭ mai nainte dinŭ tipografie nu s'au datŭ, în lumina limbei noastre cei rumâneşti să se fie tipăritŭ, precumŭ nici într'alte părţi, unde să află patriia rumânească, nu s'au mai tipăritu“. Era cel mai bun Triod, şi de aceia toate bisericile mai bogate din Ardeal se grăbiră să-l cumpere [1]. Se pare că în 1731 a ieşit şi un *Apostol*, la Râmnic sau la Bucureşti.

Ieremia Atanasievici lucrase *Triodul;* la 1733 însă se află la Râmnic chiar acel preot Ion Făgărăşanul, care ţinuse la dânsul un timp tipografia lui Antim [2]. El fu pus „diortositoriu“,

[1] Cf. şi declaraţia episcopului Climent că *Triodul* a fost „tălmăcit pe înţăles de răposatul şi iubitoriul de Dumnezeu chir Damaschin, episcopul Răimnicului“; Iorga, *Inscripţii*, II, pp. 35-6, no. 5.

[2] V. şi mai sus.

îndreptător al manuscriptelor şi al tiparului, de Inochentie, iar ca meşter i se dădu „Vladulŭ Gherghievici tipografulŭ". Liturghiile pe care le scoaseră ei la iveală în 1733 reproduc de sigur cartea de acelaşi fel care ieşise la Bucureşti în 1728. Şi *Catavasieriul* din 1734 e numai o retipărire. Dar *Antologhiul* din 1736-7, cu care încep publicaţiile noului episcop Climent, cu un an înaintea tratatului liberator — şi totuşi cu cât ifos nu se pomeneşte în titlu „Înnălţatulŭ Maestatŭ Înpărat alŭ Romei" şi „drectorul" comite de Wallis! — e cea d'intâiu lucrare de acest fel: Hurezeanul Lavrintie o „diorthosise", o potrivise în această formă resumată, coprinzând peste 650 de foi, slujba anului întreg, după „Mineiulŭ celŭ rumânescŭ", gătit de Damaschin [1], care voià să-l deie în tipar, la 1725. Încă o carte primită cu nespusă bucurie pretutindeni şi introdusă răpede în toate bisericile neunite şi, fără îndoială, chiar în multe din cele unite, ale Ardealului; o a doua ediţie trebui să se dea încă din 1745, aflând şi ea o largă răspândire peste hotare chiar.

De acum înainte, *cele două curente de cărturărie religioasă în româneşte se unesc*, şi Râmnicul nu mai dă, în aşteptarea altui avânt cultural, decât retipăriri ale lucrărilor, cu care putea să se mândrească, făcute de episcopul său cel mare, Damaschin [2].

Totuşi pentru întâia oară se dă (1743) *Penticostariul* acestuia, tradus din slavonă, greacă şi latină, pe când el apare şi la Bucureşti, precum în acelaşi an *Apostolul* se retipăreşte simultaneu la Bucureşti şi la Buzău [3]. *Evanghelia*

---

[1] Cf. Bianu şi Hodoş. *Bibl. Rom.*, II, p. 53 cu Lăpedatu, *l. c.*, pp. 16-17. V. şi ce se spune la ediţia a doua; Bianu şi Hodoş, *Bibl. Rom.*, II, p. 81.

[2] Ediţii nouă: *Octoihul*, în 1741-2: *Evanghelia*, 1746; *Psaltirea*, 1746; *Apostolul*, 1747; *Catavasieriul*, 1747, cu cântece de stea: „steaoa de susŭ răsare", etc.; *Liturghiile*, 1747; *Catavasieriul*, 1750. V. şi *Ist. lit. rom.*, II, la sfârşit.

[3] Unde apare la 1747, supt acelaşi episcop Metodie, un *Molitvenic*.

de la 1746 e ca o lucrare nouă, pe care Lavrintie o declară deosebită de „niscari izvoade greceşti sau şi rumâneşti, tipărite mai denainte“, fiind „alcătuită după tâlcuiala lui Theofilactŭ“ de însuşi Damaschin, care traduse şi acest *Tâlc*, ce slujeşte şi lui Lavrintie spre a se îndrepta. *Molitvenicul* din 1747, tipărit tot pe vremea episcopului Climent, nu e lucrat ca acel din Buzău, cu care iese în acelaşi an, după vre-un „Molitvenicŭ grecescŭ“, — Molitvenicul buzoian reproduce însă pe acela din 1713 —, ci este iarăşi o nouă tălmăcire a lui Damaschin, rânduită de iznoavă după „ustavulŭ celŭ moschicescŭ“. Înainte de a da cârja în mâna ucenicului său Grigorie, care-i urmă, la 8 Maiu 1748, Climent pusese în lucru, prin tipograful său Mihai Atanasie Popovici, o nouă ediție a *Cazaniilor* din 1732, spuindu-se însă în titlu că scrierea se tipăreşte întâiaşi dată. O cărticică de învațătură pentru preoţi, ca a lui Antim, *Preoţia*, cu titlu românesc şi slavon, iese în 1749 supt numele episcopului celui nou. Acesta dadu la 1750 şi o nouă traducere a *Octoihului*, mai deplin decât în formele anterioare, traducere al cării autor era tot meritosul Damaschin[1], — şi lucrările de căpetenie ale acestuia vedeau altfel mai toate lumina.

Meritul de a fi tipărit întâiu cărţi de slujba în Moldova, — unde Nicolae Mavrocordat dăduse ultima *Liturghie* slavona, în vremea Mitropolitului Ghedeon —, revine Mitropolitului Gheorghie şi lui Vodă Mihai Racoviţă. Pe când tiparul muntean se opreşte, pe când moartea lui Damaschin ţine în loc pe Râmniceni, Moldovenii dau la iveală în 1726 un *Antologhion*, lucrat la Iaşi de un Ieremia Simion, mirean. Cartea cuprinde Octoihul, în parte Catavasieriul şi slujba Maicii Domnului, dar *Octoihul* ieşi, în acelaşi timp, şi deosebi; *cântarea toată se pastrează încă în slavoneşte*, supt înrâuriri pe care le cunoaştem acum. Şi *Psaltirea* din 1731 a Mitropolitutui Antonie e slavonă.

---

[1] Cf. şi Lăpedatu, *l. c.*, pp. 15-6.

Supt Nichifor Peloponesianul, la 1743, încep tipăriturile lui Duca Sotiriovici din Thasos, Grecul acela insular cu numele slavisat și cu aplecare pentru tiparul românesc, căruia-i închină toată viața sa. Prin acești doi Greci, Mitropolitul și meșterul tipograf, Domn fiind tot un Grec, dintre Mavrocordătești, cari aduseseră și până atunci destule cărți românești, din Principatul vecin, se publică o foarte bună *Psaltire* românească, sau, cum zice Duca, „moldovenească", scoasă nu numai din grecește, ci și din „jidovește", și înzestrată cu note, despte „istoria numelor jidovești", și cu „pashalii". În anul următor, o carte de slujbă, *Catavasierul* „rumânesc", apare, dar nu de supt aceleași teascuri, ci la Rădăuți, unde Vlădica Varlaam făcuse o tipografie, cu un meșter din Brașov, Grigore Stan — în Brașov tipărise dascălul Petcu Șoanul și cel d'intâiu Calendariu românesc, după unul slavon[1], — cu un călugăr din Neamț și un mirean din Iași, pe lângă alți „drugari" și „pilcari" și un „poslușnic"[2]. Urmează *Ceaslovul* din 1745 al lui Varlaam. Și episcopul care vine după Varlaam lucrează pentru această răspândire a cărților bisericești, dând, în același an 1745, cele d'intâiu *Liturghii* românești care au văzut lumina în Moldova.

În acest timp, Duca, de la care avem și versuri pentru o nuntă domnească la 1749[3], tipărește și mai departe pentru Mitropolit. *Sinopsis* din 1714 apare din nou, românește, la 1747, în același an cu un *Triod* dat „pre limba moldovenească, spre desăvârșita înțăleagere și urmata folosința lăcuitorliorŭ". Pentru Mitropolitul Iacov însuși el începe apoi, după această necomplectă publicare de cărți bisericești, un nou șir de tipărituri, pornind, la 1750, cu un Canon al Sf. Spiridon, în vederea bisericii cu acest hram pe care Constantin-Vodă Racoviță o începea în Iași — pentru această cărticică dă cheltuielile Constantin Razul Vornicul — și un

---

[1] Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, II, p. 48, no. 207.

[2] Pentru asemenea meșteri, v. Iorga, *Scrisori de meșteri*, București 1925.

[3] Ziarul *Patriotul*, n-l din 22 Februar 1907.

întâiu *Ceaslov* moldovenesc. Traducerile acestea se poate să le fi făcut dascălul Iosif de la școala slavonă [1].

Cărțile ieșite în Domnia lui Constantin Mavrocordat — și același lucru se poate spune despre toate cărțile cuprinse în această epocă — nu erau menite numai preoților munteni, ci se îndreptau întregii Românimi: sânt făcute, spune un scriitor de prefață, „ca să crească și să să lățască cuvântulŭ Sfintei Scripturi, nu numai în țara Măriei Tale, ci *în toate țerile și Ținuturile ce vorbescŭ înŭ limba rumânească*". Și mai cetim: „Ca oarece făclie fiindŭ, nu pusă suptŭ acoperemântŭ, ci în sfeașnicu și, luminândŭ, nu numai celorŭ dinŭ casă, adecă dinŭ Țara Măriei Tale, ci *tuturorŭ celorŭ ce vorbescŭ în limba rumânească*".

De la tipăriturile din veacul al XVII-lea nu se vorbise așa. Pe lângă un mare folos literar de unificare a limbii, căci până la publicațiile moldovenești începute în 1743 toată Românimea a întrebuințat în biserică numai aceste cărți râmnicene și bucureștene, se câștiga astfel și un altul. *Dacă prefacerea de dogmă din Ardeal rupsese legăturile ierarhice, cu atâtea silinți dobândite, cartea bisericească, menită să străbată orice graniță politică, ducând identitatea de credință și de datină pe lângă identitatea de graiu și grafie, dădea neamului nostru de pretutindeni, în altă formă religioasă, unitatea firească și legitima de care el avea nevoie.*

---

[1] V. și mai sus.

PARTEA a V-a.

IMPREJURĂRI ARDELENE DE LUPTĂ IMPOTRIVA UNIRII.

CAP. I.

Vlădica Ioan Inochentie Clain.

Şi mijlocul de viaţă-împreună cu sufletul a Românilor, pe care-l alcătuiau aceleaşi cărţi bisericeşti, a fost pierdut însă în urma unei mişcări către vechea ortodoxie din partea Ardelenilor, la cari această mişcare fusese trezită tocmai prin necontenita întrebuinţare a cărţilor din „Ţară", prin deasa hirotonire de preoţi dincoace de munţi, prin sloboda călătorie a călugărilor de la mănăstirile oltene şi muntene la mănăstitirile ce se mai păstrau încă în Ardeal, — multe, de şi mici, puţin locuite şi cu venituri neînsemnate, — prin cărţile de iertare ale Patriarhilor ce se sălăşluiau trecător în Bucureşti şi Iaşi, ale episcopilor călători, ca acel de la Polyane[1], ba chiar ale egumenilor de la Athos[2], şi, nu mai puţin, prin păstrarea în Maramurăş a unui episcop ortodox, sfinţit în Moldova, cu toate ofertele de Unire pe care le făcuse Serafim de Petrova[3].

Mişcarea ajunse cu putinţă prin crisa ce se putea aştepta în noua Biserică unită a Românilor, crisă pe care trebuia s'o provoace cererea, oricât de târzie, a drepturilor de egalitate

[1] Iorga, *Studii şi doc.*, XII, p. 25, no. XXXVI; cf. p. 35, no. LXVI.

[2] Scrisoare a celui din Chilandariu către Sibiieni, *ibid.*, pp. 19-20, no. XXVI; cf. p. 32, no. LV.

[3] *Ibid.*, p. 284 şi urm.

cu alte „naţii", de mult recunoscute, care fuseseră făgăduite Vlădicăi şi protopopilor de la începutul veacului, în schimb pentru primirea, străină de orice desbateri şi de orice convingere nouă căpătată prin ele, a celor „patru puncte" de prefacere dogmatică, precum şi pentru părăsirea atâtor credincioşi din sate, a unor credincioşi din oraşe, aşa de preţioşi prin sprijinul şi darurile lor, a patronatului Ţerii-Româneşti, în sfârşit, unit cu moşii, mile şi pocloane.

După moartea lui Patachi, a cărui moştenire a fost confiscată, pentru motive necunoscute, Iesuitul Adam Fitter avu grija diecesei făgărăşene. La 17 April 1728 se orânduia de la Curte sinodul de alegere, pe care avea să-l presideze episcopul catolic al Ardealului, ajutat de un Iesuit. Cei trei candidaţi cari se înfăţişară Împăratului fură Iosif Hodermarschi, fost episcop rusesc al Muncaciului (1707-15) şi, de un timp, retras la mănăstire, apoi parohul unit din Făgăraş, un Maghiar, şi, în sfârşit, un şcolar în vrîstă de treizeci şi cinci de ani al şcolii lui Kollonics de la Sâmbăta-Mare, Ioan Micu din Sad, lângă Sibiiu. După moartea lui Hodermarschi se îmbulziră apoi la episcopia unită a Românilor un Grec, Macarie Musachi, cu numele de familie albanes vestit în veacul de mijloc, şi un Sârb, Ştefan Voinovici. Fitter era pentru Micu, singurul Român dintre candidaţi şi singurul a cărui viaţă trecută nu putea trezi nicio bănuială. La 25 Februar din anul următor, fu numit deci de la Viena acest Micu, căruia i se ceru cu acest prilej să asculte în cele duhovniceşti de primatul Ungariei, să-şi ţie teolog pe lângă dânsul şi să păzească strict „Sfânta Unire" [1].

Noul episcop sau, cum se iscălia însuşi: „episcop-numit", nu era măcar călugăr, ci un simplu şcolar bătrân care dădea speranţe. Trebuia *crescut* în toată forma pentru demnitatea nouă ce i se dăduse, ca singurului dintre Români care fă-

[1] Nilles, *o. c.*, p. 497 şi urm.; cf., în toate, Bunea, *Episcopul Ioan Inocenţiu Klein*, Blaj, 1900.

cuse studii mai înalte de teologie, fie şi numai la Sâmbăta-Mare. Mântuind întâiu şcoala, el trecu la mănăstirea Sf. Nicolae din Muncaciu, mănăstire unită, şi după câtăva vreme, episcopul Ghenadie Bizanţie, care izbuti un timp să înlăture pe Vlădica românesc neunit şi nerecunoscut de Guvern, Dosoftei, puind în locu-i, peste Românii de acolo, pe fratele fostului episcop Hodermarschi, Procopie [1], îl sfinţià ca *Inochentie* episcop de Făgăraş, la 25 Octombre 1730, după ce Papa se învoise a recunoaşte pe acest candidat de sigur puţin obişnuit [2]. Împăratul îl făcuse încă din Septembre 1729 baron al Imperiului, ca şi episcopul catolic al Ardealului [3]; avea drept să iea parte la lucrările dietei ardelene. Afaceri ale diecesei şi marea afacere a neamului, crearea unei noi situaţii politice pentru dânsul, ca răsplată a Unirii, îl ţinură la Curte până în 1722. Apăru în diecesă numai ca să ţie sinodul din acest an, — care a fost şi unul din cele din urmă ale Bisericii unite, căci, după sfaturile teologului, acest aşezământ vechiu se slăbi, fiind înlocuit cu încetul în toate, după moda catolicilor şi după exemplul dat şi de Patachi, cu un consistoriu permanent de doisprezece protopopi, aleşi odată pentru totdeauna [4] —, şi ca să încerce recunoaşterea sa de către îndărătnicii schismatici din Braşov, cari însă nu voiau să ştie de alt episcop decât cel pravoslavnic al Râmnicului [5].

Văzând că o comisiune numită, după cererea sa, de Guvern pentru a lua în cercetare îngustările de venituri şi tăgăduirile de dreptate ce se făceau, împotriva diplomelor date în anii Unirii, clerului românesc alipit la religia catolică, nu face niciun spor [6], Micu-Klein — căci diploma de baronat îi

---

[1] V. Iorga, *Studii şi doc.*, XII, p. LIV.

[2] Nilles, *o. c.*, p. 503 şi urm.

[3] Bunea, *o. c.*, p. 9.

[4] Moldovan, *Acte sinodali*, II, p. 96; Nilles, *o. c.*, p. 520 şi urm. Un al doilea sinod se ţine în 1730; Bunea, *o. c.*, pp. 19-20. Al treilea la 1742, *Acte sinodali*. Un al patrulea la 1744; v. mai departe.

[5] Stinghe, *Doc.*, I, pp. 160-1.

[6] Nilles, *o. c.*, p. 512 şi urm.

schimbase numele, şi de acum înainte el nu se mai iscăli altfei decât cu acest ciudat nume nemţesc, — Vlădica merse din nou la Viena ca să stăruie pentru mulţămirea cuvenită clerului său, dar, în acelaşi timp, şi pentru drepturile întregului său neam românesc, pe care-l proclamă „cel mai vechiu" în ţară, de pe vremea lui Traian încă stăpîn pe acele locuri ce s'au dat mai târziu ca „fundus regius", moşie crăiască, Saşilor [1]. Răspingerea cererilor lui de o a doua comisiune nu-l făcu să-şi piardă nădejdea, ci, fară să ţie în samă cât de mult avea nevoie Viena de privilegiaţii Ardealului şi cât de puţin de bieţii Români, aşa de mulţi, dar aşa de săraci, aşa de neluminaţi şi lipsiţi de orice conştiinţa a drepturilor şi a chemării lor, el urmă şi mai departe la uşa Consiliilor împărăteşti plângeri care în curând trebuiau să culmineze în cererea făţişă de a se face din Români, *incorporaţi* constituţional de mult, prin diplomă împărăteasca, a patra naţie a ţerii, cu aceleaşi drepturi de amestec în Guvern ca şi celelalte, mai puţin numeroase, mai nouă, mai lipsite de credinţă şi mai ales căzute în eresia luterană, calvină, unitară [2]. Dieta întreagă se ridică în picioare de două ori, în 1736 şi în 1737, pentru a protesta împotriva obrăzniciei făra margeni, a cutezanţei neîngaduite din partea Valahilor şi a Vlădicăi lor, fie şi sprijinit de Curte. Abia în 1738 se dădu un raspuns la plângerile lui Klein, şi acela aşa încât Românii nu-l putură primi [3].

Când, după doi ani, în locul unui Împărat puternic şi bi-

---

[1] „Toties fata natio prae ceteris in Transilvania constitutis non modo longe antiquissima, verum etiam numerosissima"; Nilles, *o. c.*, p. 519. „Nos enim, tempore Traiani, adhuc antequam natio saxonica Transilvaniam intrasset, in terra illa regia haeredem egimus integrasque possessiones et pagos usquedum possidemus, licet millenis miseriis et variis oneribus, utpote a potentioribus, oppressi... Veri haeredes in terra seu fundo regio sumus"; *ibid.*, p. 528.

[2] V. Nilles, *o. c.*, p. 519.

[3] V. capitolul respectiv din Bunea.

ruitor, stăpânind în linişte şi cu autoritate, Ungaria avu în frunte o principesă tânără, fără experienţă, ameninţată din toate părţile cu armele de vecini cari se învoiseră de mult pentru a-şi împărţi patrimoniul Habsburgilor, situaţia se înrai pentru episcopul românesc, care ajunsese, din cap al unei minorităţi despărţite de datină, conducătorul firesc, luptătorul chemat pentru viitorul, pentru demnitatea şi cinstea unui neam întreg. După ce ţinu încă un sinod de obşte, la 1742, pentru recunoaşterea teologului Balogh, de curând numit, episcopul trebui să lase iaraşi diecesa în seama vicariului, „vicarăşului" din Juc şi a celui din Bia, pentru a deschide din nou lupta la Viena, unde nu erau urechi pentru cereri aşa de drepte, dar cu totul revoluţionare şi putând avea urmările cele mai primejdioase pentru interesele austriace. „A patra naţie" şi uşurarea sarcinilor iobăgimii româneşti, lăsându-i-se slobode cinci zile din săptămână pentru lucrul ei, introducerea în dietă a notariului, a celor doi vicari, a teologului, numirea episcopului ca sfetnic împărătesc, cum fusese doar şi Atanasie, figurau în programul lui Klein [1]. O nouă răspingere era de aşteptat, şi ea veni. Data aceasta, se tăgădui şi diploma leopoldină din 1701. Românii căpătară doar ceva scutiri pentru preoţi şi dreptul de a înainta în dregătorii. Episcopului însă Cancelaria-i dădu sfatul să-şi numească un agent la Viena şi, în loc să mai supere Curtea cu cereri zădarnice, să-şi caute de diecesa lui, în care căpătase, de la 1735 înca, în locul Făgăraşului şi Gherlei, Blajul, vechiu domeniu al principilor ardeleni, cu îndatorirea de a face o şcoală şi o tipografie, care nu funcţionau încă [2].

Guvernul împărătesc părăsia deci pe Inochentie şi pe toţi ai lui în sama dietei ardelene, şi aceasta, ca în 1744, făcu să se audă strigăte de mânie împotriva „Valahilor" osândiţi la veşnica lipsă de drepturi, la veşnica robie şi umilinţă.

[1] *Ibid.*, p. 65 şi urm.
[2] Nilles, *o. c.*, pp. 529, 533 şi urm.; Hurmuzaki, VI, p. 569 şi urm.

Omul care crezuse în dreptatea ce se află totdeauna la Viena, de unde n'o poate smulge nimeni, era acum zdrobit de înfrângere. Odată ce Unirea nu putea aduce înălţarea prestigiului Scaunului său şi desrobirea poporului românesc, pe care râvnise să-l capete întreg pentru Biserica sa, — din Maramurăş, unde se luă la ceartă cu Bizanţie şi refusă sfinţirea urmaşului acestuia, Blajovschi, pentru că nu voià să vie la dânsul ca la un Mitropolit al său [1], până la Braşov, unde crezuse prin înfăţişarea lui să poată câştiga pe negustorii din Şcheiu [2], — el începu să se îndoiască de nevoia teologului străin ce-i stătea în coastă şi de alte înoiri, până ajunse să deplângă scăderea rostului Bisericii sale, care fusese Mitropolie odată [3].

O mişcare se porni pentru ortodoxia părinţilor, a bunilor şi străbunilor, şi Vlădica fu pârât, poate chiar de „teolog" şi de alţii din preajma lui, că are un amestec într'însa, că după latineasca lui muncită vrea să facă a se auzi la Viena glasul românesc aspru al mulţimilor întărâtate. Fu chemat să se îndreptăţească, şi, după ce aruncă, în soborul extra-ordinar din Iunie 1744, vorbe grele, care fură îndată culese, Inochentie porni, — dar nu numai la Împăratul, ci îndată de la Viena la Papa. De aici se apără, se rugă, stărui, pretinse; întrebă „pe ce poartă a Evangheliei întră Iesuitul în staulul şi biserica episcopului", „arogându-şi putere papală", în Biserica scăzută ca simplă episcopie, de aici excomunică el, la 1746, pe teologul iesuit, în care vedea pe începătorul nenorocirii şi pribegirii sale, pe uneltitorul dibaciu al unei catolicisări depline a Românilor, pe intrigantul cu două feţe care lucrează pentru a nu li se da nimic până nu vor părăsi

---

[1] N. Iorga, *Studii şi doc.*, XII, p. LIV. Blajovschi se sfinţi în vechea mănăstire unită de la Uniev, unde se tipăriseră cărţile lui Dosoftei al Moldovei.

[2] Stinghe, *Ist. besearecei Şcheailor*, p. 116 şi urm. Cf. Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii religioase*, I, pp. 24-5, n-le 18-9.

[3] Nilles, *o. c.*, p. 592.

cea mai de pe urmă amintire a ritului strămoşesc[1]. Apoi afurisenia căzu asupra vicariului, a cucernicului vicariu, aspru la posturi, în care fierbea legume cu uleiu de in, asupra luminatului vicariu Petru Pavel Aron (25 August 1747). Pe când în urma lui Ardealul se aprindea de răscoală, asupra căreia sufla vântul vechilor suferinţe şi patimi, Inochentie, tratat de „obraznic" din partea Sfântului Scaun, sfătuit de clericii din Roma, şi bolnav de supărare, părăsia, în Maiu 1751, demnitatea episcopală, pentru a face, odată cu despărţirea lui definitivă de eparhie, pacea bisericească într'însa. Acolo la Roma se stânse el târziu, la 23 Septembre 1768[2]. „Nu pot", spunea el în durerile lui, „să slujesc lui Dumnezeu, care e adevăr, şi să plac lumii, care e minciună."

CAP. II.

Răscoala împotriva Unirii.

Ortodoxia românească din Principate nu avea aplecări spre luptă, ţinută fiind în frâu şi de frica Domnului „fanariot", care nu doria nimic mai puţin decât să supere pe Împăratul vecin. Maramurăşeanul orb care stătea ascuns în chiliile de la Uglea[3] era bucuros să nu fie închis în vre-o mănăstire, cum cereau duşmanii, şi egumenii Putnei, cari-şi păstrau legăturile cu metohul lor din Moiseiu şi cereau să se respecte acolo ortodoxia, precum „aicea, în ţara noastră a Moldovii, sânt mănăstiri şi biserici, şi au pace, de-şi ţin toată rănduiala şi dogmele Apusului"[4], nu erau câtuşi de

---

[1] Iorga, *Sate şi preoţi*, pp. 240—1.

[2] Cf. şi G. Bogdan-Duică, *Procesul episcopului Clain*, din „Foaia diecesană", 1896; Lupaş, în *An. Ac. Rom.* pe 1926; Zenovie Pâclişanu, *Corespondenţa din exil a episcopului Inochentie Micu Klein, 1746-1768*, Bucureşti 1924. Cf. Iorga, în *Rev. Istorică*, X, p. 219 şi urm.

[3] Iorga, *Studii şi doc.*, XII, p. LIV.

[4] *Ibid.*, p. 237, no. XI. Cf. culegerea de inscripţii şi însemnări a d-lui Bârlea, în *Studii şi doc.*

puțin primejdioși. Sârbii, de și se aflau în cuprinsul monarhiei chiar, erau mai neastâmpărați și gata de războiu pentru desființarea Unirii. Încă mai de mult, un episcop de Cruședol, din părțile împărătești prin urmare, Nicanor Melentievici, răsbătu până la Brașov, unde făcu un preot, pe care negustorii nu-l puteau face la Râmnic, de oare ce locul de episcop era slobod acolo [1]. Episcopatul Inăului, „ioanopolschi", se întarise bine, sprijinit fiind de toată organisația militară a Sârbilor, de „ober-căpitan", de „căpitanii" și ofițerii „Crainei", margenii încredințate pazei lor. La 1724, Vlădica Sofronie de Ravanița, care stătea în Arad și numia după acest oraș mai mare diecesa lui, izbutise a căpăta pe protopopul din Căbești și pe preoții din cinsprezece sate; el chemă și pe protopopul din Beiuș, care trimesese sol de supunere, pentru a-l pofti la Arad, cu doi „preoți aleși" și doi „oameni dintre mireani", spre a primi singhelie și numire de la un arhiereu al „credinței celei pravoslavnice a Besearecii Răsăritului, a Ierusalimului", al „legii creștinești" [2]. Vlădica sârbesc liniștia pe acei cari doriau de dânsul, spuindu-li, prin scrisori românești bine scrise de duhovnicul Arsenie, că el nu cere altă dajdie, de la sate și preoți, decât cea obișnuită și de înaintașii săi [3]. Protopopul Bihorului primi să se întoarcă la legea veche, de care se țineau acum și alte sate [4], și la 1731 Mitropolitul Vichentie de Bălgrad, aflător la Viena, pentru „confirmație", putea cere, în calitatea lui de „pravoslavnic Mitropolit al Beligradului și a tot creștinescului norod ce să află supt stăpânirea Măriei Împărătești arhiepiscop iproci", — și, ceia ce trebuia să-i înalțe autoritatea în ochii Românilor, superior al eparhiei românești a Râmnicului, — cerea, zic, ajutor bănesc de la credincioșii săi din „orașul de Dum-

---

[1] Stinghe, *Ist. besearecei Șcheailor*, pp. 131-2 și urm.; Hermann, *Das alte und neue Kronstadt*, I, p. 193 și urm.; Stinghe, *Doc.*, I, pp. 173 și urm., 188 și urm; Silviu Dragomir, *l. c.*, p. 117 și urm.

[2] Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 80-1, no. LXXV.

[3] *Ibid.*, pp. 81-2, no. LXXVI.

[4] Ardeleanu, *o. c.*, II, p. 24.

nezeu păzit Marele-Varad [Oradea-Mare] şi în varmeghiul biharschi", „de curănd întraţi în staulul oilor adevărate" [1]. Vichentie, pe când avea Scaunul Timişoarei şi Lipovei, dăduse să-i facă o cărticică de învăţături creştineşti asupra Sfintelor Taine, care apăru numai la 1765, în Iaşi [2]. Episcopul de atunci al Inăului, Isaia, nu-şi zicea numai şi: de Arad, ci adăugia la titlurile sale şi pe acela al Orăzii, puind-o chiar în rândul întâiu [3], cu toate că în acest oraş stătea, încă de la sfârşitul veacului trecut, un episcop catolic, care luptà din răsputeri pentru a ţinea în ascultare şi pe Românii din provincia sa [4], cu toate că, în sfârşit, de Camillis, apostolul Unirii, izbutise a căpăta adesiunea preoţilor din jurul oraşului şi din tot Bihorul [5]. Nici întoarcerea, la 1736, către Unire a protopopului Gheorghe de Beiuş, a celui de Orade şi a doi alţi „arhidiaconi" nu aduse trecerea întregului Ţinut la legea împărătească, şi neo-uniţii trebuiră să vadă cum supt ochii lor se adună, la Hagymád, un sobor al preoţilor ce nu voiau să se desfacă de Arad [6]. Se începură aici lupte, care aduseră odată primirea cu focuri de puşcă, trase asupra calului său, a episcopului pravoslavnic din Arad [7].

Cu scrisori de la Sârbi, de la însuşi Patriarhul Arsenie, se înfaţişă deci, în clipa când Inochentie Klein trecea prin crisa hotărâtoare, un călugăr, Visarion Sarai, „sihastrul", pe care satele româneşti din jurul Dobrei, apoi din al Devei şi Orăştiei, în sfârşit Săliştea, îl primiră ca pe un Mântuitor din eresul pierzător de suflet al legii „nemţeşti". În sunete de clopote şi încunjurat de păzitori înarmaţi, dintre ostaşii

[1] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 83-4, no. LXXIX.

[2] *Ibid.*, XIII, pp. 8-9, no. 8; Bianu şi Hodoş, *Bibl. Rom.*, II, pp. 164-6, no. 343.

[3] *Studii şi doc.*, IV, p. 84, no. LXXIX.

[4] Ardeleanu, *o. c.*, II, pp. 21-2.

[5] *Ibid.*

[6] Ni les, *o. c.*, pp. 525-6, no. IV.

[7] Ardeleanu, *o. c.*, II, p. 25.

sârbi ai graniței și dintre țerani, el trecu în voie dintr'un loc în altul, vorbind, între multe altele, cu, și, mai ales, fără rost, de drumul greu la Ierusalim pe care-l face, la Ierusalimul credinței celei sigure și drepte. Purta icoane prinse de comanac și spunea că adesea Maica Domnului i se arăta pentru a-i da învățături și a-i face proorocìi [1]. Guvernul se înspăimântă de urmările pe care putea să le aibă propaganda lui, și Sârbul, care vorbia însă foarte bine românește, oprit de a merge mai departe, peri de supt ochii acelor cari crezuseră că prin el își vor curăți sufletele de vina cea grea ce făcuseră ascultând pe preoții uniți și fiind de față la slujba lor [2].

Dar mișcarea pornise acum, și nu se putea opri așa de lesne ca drumul spre Ierusalim al călugărului sârbesc. Încă din 1741, negustorii sibiieni nu voiau să știe de preoții din Bungardul vecin, cari se plâng episcopului Inochentie: „cum am fi spurcați, așa ne țin, pentru că sântem uniiați"; faceau sfeștanie după ei și apoi liturghie, în acest lăcaș pe care-l credeau profanat [3]. *Efemeriul,* preotul companiei grecești din Sibiiu era un călugăr din Athos, care aducea din Țara-Românească deosebite cărți „schismatice" și era socotit că întețește lumea împotriva Unirii [4]. Săliștenii vecini erau priviți ca apărătorii cei mai îndârjiți ai ortodoxiei [5], și călugării de la Porcești, la vamă, de la Arpașul făgărășan, de la Scoreiu sânt pârâți ca uneltitori primejdioși [6]. Și în alte locuri, starea de spirit va fi tot aceiași.

Plecarea lui Inochentie dădu astfel semnul unei adevărate

---

[1] Nilles, *o. c.*, p. 558 și urm.

[2] V. monografia pe care d. Gh. Bogdan-Duică a consacrat-o lui Visarion în 1896 și Silviu Dragomir, *l. c.*, p. 137 și urm. (și anexele). Un fals „episcop de Ierusalim" urmă apoi, venind din Moldova; Bunea, *o. c.*, p. 172.

[3] Iorga, *Studii și doc.*, XII, pp. 41-2, no. LXXVII.

[4] *Ibid.*, pp. 52-3, no. XCIX.

[5] Bunea, *o. c.*, p. 194 și urm.

[6] *Ibid.* p. 195.

răscoale cu caracter religios. Din Roma, el numise în locul lui Aaron, vicariul-general înlăturat pentru necredință, pe protopopul din Balomiri, Nicolae. Acesta privia Unirea ca o măsură politică numai, care se dovedise greșită. Silit de Guvern să plece, el trecu munții, și fu primit foarte bine de Grigore-Vodă Ghica, Domnul muntean, care-l făcu egumen la marea mănăstire din Argeș [1]. Fiind aproape de hotar, el nu pierdu niciun prilej ca să îndemne la luptă pe Ardelenii lui, și, pentru a lovi împotriva Unirii, el merse până la Petersburg, la Împărăteasa Elisaveta, care tot pe acest timp făcu din nou, cu cheltuiala ei, biserica Sf. Nicolae din Șchei [2], și care, aliată a Mariei-Teresei, interveni de fapt, prin ambasadorul ei, pentru a se opri orice prigonire a ortodocșilor, de aceiași lege cu dânsa.

Acum, în toate satele românești aproape, țeranii chemau pe „episcopul lor", despre care înțelegeau că sufere, cine știe pe unde, pentru dânșii. Șaisprezece protopopi se uniră pentru a-l cere înapoi, și călugărul Leontie Moscuna găsia pentru aceasta cuvinte duioase: „Nimeni nu crede ce aude, nici, spune poporul, de ar vorbi înger din cer, dacă nu vine Preasfinția Ta, dar, atunci, orice li s'ar spune, toți vor asculta..., și nici focul, nici fierul nu-i va despărți de inima și dragostea legiuitului lor păstor [3]." În zădar trimese Guvernul, pentru a-i liniști, pe episcopul de Muncaciu, Olșavschi, care fu primit solemn de Iesuiți la Cluj, în cele d'intâiu zile din anul 1746, merse la Mănăștur, fu salutat românește de un Iesuit ungur, făcu, împreună cu protopopul și o samă de preoți, slujba Bobotezei, în sat și ținu chiar un sinod local [4]. El presidă mai târziu și un sinod de obște, care ceru privilegii pentru cler și întoarcerea lui Klein în diecesă [5]. Tinerii

[1] Hurmuzaki, VI, p. 602.
[2] Pe lângă Iorga, *Sate și preoți*, Stinghe, *Istoria besearicei Șcheailor*, I, p. 219.
[3] Pâclișanu, *l. c.*, pp. 101-2, no. LIX.
[4] Nilles, *o. c.*, pp. 572-3; Bunea, *o. c.*, p. 193 și urm.
[5] Bunea, *o. c.*, pp. 245-6.

Români întorşi de la Roma, unde învaţaseră cu banii diecesei, Grigorie Maior, Caliane, Cotore, nu vedeau nici ei alt mijloc de a potoli tulburările. Când canceliştii Camerei mergeau prin sate cu asigurarea scrisă a Împărătesei că nu e silit nimeni la schimbarea Unirii în lege „nemţească“ ori a Neunirii în Unire [1], nimeni nu voià să-i creadă. Dacă în părţile Bistriţei se cerea sătenilor să jure cele patru puncte, ei treceau în Moldova, precum din părţile Sibiiului, unde mai toate satele româneşti erau împotriva Unirii [2], ori ale Sas-Sebeşului, lumea, îngrozită de zvonurile ce umblau, pribegià în Ţara-Românească [3]. Dacă autoritatea încerca să se amestece, gloatele îndrăzniau să lovească pe cei ce luau apărarea preotului unit, pus pe fugă [4]. „Nu am decât un suflet“, spunea un moşneag, „pe care-l ţin pentru Dumnezeu din Cer şi nicio putere omenească nu-l poate frânge.“

De o înăbuşire cu armele prin miliţie nu putea să fie vorba: omul birnic era scump pe atuncea, şi i se iertau multe, chiar dacă era un simplu „Valah“. Catanele fură încvartirate prin sate numai pentru pază şi oprirea de turburări nouă. Dar oastea era cerută aiurea: după mântuirea războiului pentru moştenire, trecură numai câțiva ani de linişte nesigură şi apoi, la 1756, începu aşa-numitul războiu de șepte ani. Ardealul trebuia potolit cu încetul, făcându-se şi oarecare concesii, nefiind aceasta o vreme potrivită pentru asprime.

Căci de Unire se desfăcură acuma Braşovul şi toata Ţara Bârsei, cea mai mare parte din satele Secuimii, care-şi luau antimise de la episcopii de Roman, Sibiiul, cu satele încunjurătoare — în frunte Siliştea şi Răşinarii —, Ţinutul Sebeşului Săsesc, părţile Solnocului şi Dobâcei [5], unele părți

[1] Nilles, *o. c.*, pp. 574-6; Iorga, *Sate și preoți*, pp. 245-6.
[2] Bunea, *o. c.*, p. 200.
[3] *Ibid.*
[4] Bunea, *o. c.*, *passim*. Cf. Silviu Dragomir, *l. c.*, p. 150 și urm.
[5] Bunea, *l. c.*, p. 203.

hăţegane, în care preoţii ascultau de egumenul-Vlădică din Silvaş, care mănăstire veche era unul din centrele revoluţiei religioase[1], anume sate din părţile Bălgradului, înrâurite, de bună samă, de călugării de la Rămeţi, — în sfârşit graniţa toată, şi, pe lângă dânsa, cele mai multe oraşe, unde, prin avere şi dibăcie, stăpâniau Grecii din Companie. Asigurările pe care le dădură în 1750-1 ţeranii, supt înrâurirea convingătoare a miliţiei aşezate prin casele lor — un fel de *dragonade* austriece în Ardeal, ca acelea pe care le întrebuinţă Ludovic al XIV-lea, regele Franciei, împotriva calvinilor săi, aducând, nu convertirea, ci trecerea lor în Germania — nu pot avea niçio însemnătate; peste puţină vreme aşa-zişii întorşi la Unire îşi făceau cruce cu groază la vederea preotului unit şi n'ar fi călcat pentru nimic în lume în biserica legii sprijinite de Cârmuire[2].

CAP. III.

Intemeiarea episcopiilor neunite în Ardeal şi la Oradea-Mare.

Încă de la 12 Iulie 1748, pentru a nu pierde cu totul pentru catolicism pe Românii din părţile Orăzii, Guvernul fusese silit a li da un episcop unit anume pentru dânşii, şi fusese foarte bucuros că poate găsi pe un Macedonean care primise dogma romană, pe Meletie Covaciu, care fusese mai în urmă paroh la Dioszég; pentru a nu se mai crea o diecesă unită a Românilor, Meletie fu făcut episcop *in partibus,* de Tegeia, dându-i-se numai sarcina de a administra în aceste locuri[3]. Va fi făcut şi el ca şi Klein noviciatul lui de călugăr la Muncaciu, al cărui episcop îl şi consacră la 1750[4]. Se in-

[1] *Ibid.*, p. 217.
[2] Cf., *ibid.*, pp. 255-6.
[3] Cf. Nilles, *o. c.*, p. 603 şi urm.
[4] Ardeleanu, *l. c.*

titula „dinŭ mila lui Dumnezeu și Scaunului Apostolicescu arhiereu sfintei Biserici Răsăritului Orezi-Mari și alŭ Biharŭ varmedi, Grecilor, Rumânilorŭ și Rușilor, iproci“ [1], dar, de fapt, încă din 1752-3 Orădanii îi smulseră cea mai mare parte din noua lui diecesă [2]; Sinesie călătorise cu oaste de neamul său, care ajuta să-i deie un prestigiu deosebit și o nebiruită putere de convertire. Comisiunea trimeasă de Curte găsi că numai opt sate mai vreau să știe de Meletie. Silințile lui la Viena de a-și căpăta o bună organisare a diecesei rămaseră zădarnice: între ortodoxia cuceritoare a lui Sinesie și între bănuitorul și exclusivistul catolicism al episcopului latin de Oradea-Mare nu se afla loc pentru dânsul. La moartea lui Meletie, în 1770, Roma nici nu voì să-i deie un urmaș. Se numi doar, la 5 Novembre 1775, un sufragan român al singurului episcop ce putea fi în Orade, cel romano-catolic, și acest sufragan, Moise Dragoș, — sau, fiind nemeș, Dragoși, — din Turda, fost paroh în orașul unde avea acum puterea episcopală, căpătă în sfârșit, la Novembre 1777, situația nouă de episcop unit al Orăzii [3]; el fu sfințit de de noul episcop ardelean, care venise după Klein și după fostul vicariu Aron, Grigore Maior, tânărul teolog din anii 1750. Bine dăruită cu venituri, — Împărăteasa-i dădu întinsul și mănosul domeniu al Beiușului — episcopia cea nouă ajunse cea mai bogată din câte le aveau Românii de orice confesiune.

Încă din 1751, anul renunțării lui Klein, umbla printre Români o scrisoare neiscalită, care-i îndemna să-și ceară episcop neunit, adevărat ortodox. „Din toate satele să mergeți la guvernator și să răspundeți că nu voiți să aveți episcop unit“, și li spunea anume că, dacă nu vreau să ajunga „Nemți“, trebuie să-și ceară un episcop de la Carlovăț, vatra pravoslavniciei celei mai adevărate. Dacă strâng un galben de fie-

[4] Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. 295, no. 1.

[5] Ardeleanu, *l. c.*

[1] *Ibid* Cf. Silviu Dragomir, *o. c.*, II, Sibiiu 1930.

care sat și nu merg cu „mâna goală", fie siguri că vor izbândi [1]. Poate că scrisoarea, care vorbește de stăruinți la „ușa Împăratului", venia de la Trimeșii la Viena ai neuniților din Scaunele Sibiiului, Miercurii, Sebeșului Săsesc, Orăștiei și Dobrei, cari plecaseră la Împărăție în 1749 [2].

Deocamdată nu putea fi vorba de îndestularea unei cereri așa de îndrăznețe. Dar războiul, greul războiu pe care-l purta Împărăteasa, făcu minunea de a căpăta Românilor neuniți un Vlădică. Încă din 1759, după recomandația lui Kaunitz însuși, a marelui ministru austriac, se dădu grija păstoririi acestor oi rătăcite unui păstor de încredere, care nu le putea aduce înapoi la vechea turmă, dar trebuia să le împiedece de a se risipi prin vecini. Această grea misiune se încredință lui Dionisie Novacovici, episcopul Budei și al Câmpilor Mohaciului, care ajunse astfel, nu Vlădică *al* Ardealului, ci numai Vlădică *în* Ardeal [3].

Instalarea lui Dionisie, căruia nu i se putea da măcar o reședință, nici atribui venituri, ar mai fi zăbovit, dacă, din satele românești, hotărâte a-și păstra legea veche, n'ar fi răsarit „sfinți" de felul lui Visarion Sarai, pe care poporul, care ridicase cruci în amintirea lui, la margenea drumurilor pe unde trecuse, nu-l uitase încă. Astfel preotul Ioan Molnar începu să predice la un bâlciu, în versuri improvisate [4]. Iar peste puțin, în 1760, conducerea mișcarii o luă un alt preot îmbrăcat în haine țerănești, ducând cu el o falsă carte împărătească „pentru alungarea preoților uniți, având în juru-i strajă și după dânsul un alaiu potrivit cu sfințenia". Episcopul cel nou al uniților, ales în 1752, fugi din Sibiiu înaintea țeranilor răsculați, cari-l amenințară și în Blaj [5]. Preotul răsculat,

[1] Nilles, *o. c.*, pp. 601-2; Ardeleanu, *l. c.*, pp. 101-2.

[2] Bunea, *o. c.*, p. 250.

[3] Hurmuzaki, *Doc.*, VII, pp. 19-20, no. XVIII; *Fragm.*, II, p. 159 și urm.

[4] Petru Maior, *Ist. bisericească*, p. 111 și urm.

[5] Iorga, *Sate și preoți*, pp. 252-3. Cf. mai ales Bunea, *Petru Paul Aaron*, Blaj, 1902 și Silviu Dragomir, *o. c.*, II, p. 152 și urm.

Sofronie, avea fără îndoială și el legături cu Sârbii, și se zicea: „vicarăș al Sfinției Sale de la Carloveț“ [1]. Puterea duhovnicească a fanaticului, care nu era lipsit de oarecare șarlatanie naivă, ajunse așa de mare în tot Ardealul, încât Curtea trimese, în 1761, pe generalul Buccow, ca să facă pace. La 6 April, Românii din Sibiiu îi cerură un episcop, ori măcar alipirea bisericească a Ardealului la Carlovăț, neîndrăznind să pomenească numele Râmnicului, care se afla în țară străină, „la Turci“, iar, încă din $^{10}/_{21}$ Mart, Sofronie știa că s'a dat voie de viață în ortodoxie pentru Românii în Ardeal și că „maica“ Împărăteasa a trimes și un „arhiereu pravoslavnic“ [2]. Cerea însă, cu acest prilej, pentru popii ortodocși, acele privilegii care nu se aduceau la îndeplinire pentru preoții uniți, ai legii pe care o voià și era gata oricând să o apere Împărăția. Căpătă numai asigurarea că preoții, dându-și *porția* domnului de pământ, ca mai înainte, vor fi scutiți, *poate*, de „darea pe cap“, și înștiințarea că *Budanul* li-a fost dat de Vlădică și trebuie să-l asculte. Cu o proclamație ultimă în acest sens, cu o audiență la generalul și cu daruri din partea acestuia, se mântuie cariera acelui care iscălia acum numai „popa Sofronie de rit grecesc, neunit, din Zlatna, după orânduirea Bisericii Ierusalimului“ [3]. Temându-se de urmările faptelor sale, el treeu în Țara-Românească, la Râmnic și apoi la Argeșul lui Balomir [4], pe când „norodul“ îl aștepta încă multă vreme „cu dragŭ“ [5]. La 11 Iunie, Dionisie era presintat solemn la Brașov, cu miliție și ospăț, în biserica Sf. Nicolae, cea înoită de Împărăteasa Rusiei [6].

Încă de la 28 Decembre 1761 avem o scrisoare către acest nou Vlădică din partea lui Grigorie de Râmnic, urmașul lui

---

[4] Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 86-7, no. LXXXII.

[1] Iorga, *Sate și preoți*, p. 254 și urm

[2] *Ibid.*, p. 261, nota 1.

[3] Iorga, *Studii și doc.*, IV, pp. 93-4, no. LXXXVII.

[4] *Ibid.*

[5] Iorga, *Sate și preoți*, p. 261.

Climent — de la 8 Maiu 1749 —, care episcop oltean îi zice: „pururèa întru Hristos frate dorit“, îi vorbeşte de „datoriia cea frăţească şi unirea credinţii şi a dragostii“, de episcopia sa, de la Împărăteasa, asupra „neamului rumănesc neunit lăcuitori Tranzilvaniei“, de „bunele tocmiri“ ce a făcut, şi-i trimete două exemplare dintr'o carte cu biografiile arhiereilor şi „Împăraţilor“ sârbi, tipărită la el, în Râmnic, de alt „frate“ sârb, Sinesie din Arad, duşmanul cel mare al Unirii. Grigorie cere să i se ierte hirotonisirea fiului unui vechiu prieten al său din Răşinari şi dădea astfel asigurarea că de acum înainte — odată ce Ardealul are un episcop ortodox — el nu se va amesteca în hirotonìi pe acolo, al căror drept îl are Dionisie singur [1]. În 1763, Grigorie mai stăruie pe lângă vecinul său pentru un Bălgrădean care fusese şi până la „răposata întru fericire Elisavet Petrovna, marea Împărăteasă a toatei Rosiia“, Nicodim [2], ajuns egumen al Bistriţei [3].

Pe acel timp Guvernul, oprind cu groaznice ameninţări emigrarea peste munţi, luă cele mai aspre măsuri împotriva vechilor tovarăşi ai lui Sofronie, ca protopopul Simion din Bălgrad, învinuit că a dat de veste apropiata întoarcere a tulburătorului, cu Tatari. Se îndârji prigonirea celor cari mai aveau legături cu Românii de dincoace sau cu călugării ale căror mănăstiri fuseseră date jos fără cruţare, iar ei, în cea mai mare parte, aruncaţi peste hotare. Cu durere şi mânie cei de la Râmeţi spuneau în pisania lăcaşului lor că „d'întâi au fost zugrăvit... în zilele lui Matiiaş Crai, vă leatu 6879 [1486-7]“ şi însemnau pe o carte bisericească munteană, pe care ştiură să o ascundă: „cândŭ aŭ stricatŭ necredincĭoşii mănăstirea de la Râmeţi şi cea de la Geoagĭu, la ani 1762, în Avgustŭ 23, într'o zi Sâmbătă, spre perirea lorŭ“ [4]. La Prislop, la Silvaş, mănăstire pe care Petru Pavel Aaron o

---

[1] Iorga, *Studii şi doc.*, IV, pp. 87-9, no. LXXXIII.
[2] *Ibid.*, pp. 90-1.
[3] Iorga, *Sate şi preoţi*, p. 268, nota 2.
[4] Iorga, *Studii şi doc.*, XIII, pp. 158-9, no. 10.

ajutase şi sprijinise până în 1759 chiar — când se dărâmă chiliile, izgonindu-se călugării, cari fug la Sibiiu, — unul din ei plânge sfârşitul vestitei obşti, care dăduse Ardealului pe cel d'intâiu Mitropolit, şi înfierează în actul Unirii partea lui în adevăr dăunătoare:

...Să se răsnească
De fraţii din Ţara-Românească
Şi din Ţara Moldovenească, —

fraţi cari, din nenorocire, nu sânt destul de tari ca să oprească asemenea jafuri profanatoare:

Am aşteptat să vie de peste munte
Fiii mei români, să ne ajute,
Dar ţeara lor era cotropită,
De Turci şi de Greci jăfuită [1].

CAP. IV.

Noua tipografie a Bisericii unite.

Se poruncise şi oprirea totală a cărţilor româneşti de slujbă. În sfârşit tipografia, atât de mult timp aşteptată şi pregătită, se orândui la Blaj, în rândul întâiu pentru ca preoţimea unită să nu mai trebuiască a alerga la tipăriturile, pline de eresuri şi însufleţite de spiritul shismei, ale Vlădicilor noştri. La 1747 încă, tipografia putea să lucreze, în mănăstirea Sf. Troiţe, şi un meşter muntean, Dimitrie Pandovici, dădea în tipar porunca prin care se opriau banii turceşti [2]. La 1750 se publică aici „Floarea Adevărului“, o carte de polemică adunată de însuşi episcopul şi călugării din jurul său, pentru a lovi în duşmanii dogmei şi ai Bisericii sale, părând totuşi că pro-

---

[1] Iorga, *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, II, pp. 158-61.—Pentru distrugerea mănăstirilor, Bunea, *o. ult. cit.* Pentru a celor din Plosca şi Gioagiu, care aveau şi şcoli, v. Iorga, *Sate şi preoţi*, p. 274.
[2] Iorga, *Studii şi doc.*, XII, p. 46, no. XCI.

povăduieşte numai „pacea şi dragostea de obşte" [1]. La 1753, tot pentru luminarea credincioşilor, Aaron tipăria un Catehism, care ieşia din nou supt titlul de *Învăţătură creştinească* la 1756, iar în 1757 şi latineşte, cu dedicaţii către marii dregători influenţi ai Ardealului. În acelaşi an 1753 se dădea şi cea d'intâiu carte de slujbă, *Strastnicul*, care nu fusese tipărită încă dincoace (reeditat la 1773). *Liturghiile* blăjene sânt din 1756 (retipărite, cu adaus, la 1775), iar *Molitvenicul*, lucrat de un fugar din Oltenia, Ioan Râmniceanul, din 1757, *Acaftistul* din 1763 (reeditat la 1774), *Psaltirea* din 1764 (nouă ediţie la 1780), *Evanghelia* din 1765 (retipărită la 1776); *Polustavul* iese a patra oară în 1773. O ciudată *Cazanie* cu litere latine şi ortografie ungurească, tradusă pentru „consiliariţa" Margareta Tomeian şi tipărită de David Biró Piaristul, e din 1769 [2]. Atanasie Rednic, urmaşul, de la 1764, al lui Aaron, avea la îndemână pe Sandu Ieremia, tipograful ieşean, şi pe Petru Popovici, Râmniceanul. Urmează *Orologhiul* din 1766 (a cincea ediţie, 1778), *Apostolul* din 1767, *Catavasieriul* din 1769 (retipărit la 1777). Tocmai la capăt apare *Octoihul* din 1770. *Triodul* nu s'a dat.

La 1777 Grigorie Maior, episcop din 1772, publică *Arhieraticon*, tradus din greceşte, „slujba arhierească", într'o cărticică de 44 de pagini, — noutate între cărţile de slujbă ale Românilor. Un Sibiian, Petru, lucra în 1759 la *Păstoriceasca datorie*, o enciclică a episcopului, în cuprins însă de 159 de pagini, pe care o întregia, la 1760, el însuşi, prin *Păstoriceasca poslanie* sau *Dogmatica învăţătură*, răzimată pe cunoaşterea unui mare număr din cărţile sfinte şi bisericeşti, tipărite mai de mult, ale Românilor; iar Cotore, acum „vicariuş", prin *Cartea pastorală* din acelaşi an. Pe această cale se urmează şi mai departe [3], dându-se la 1761, în latineşte

---

[1] Bianu şi Hodoş, *Bibl. Rom.*, II, p. 113. E pomenită şi în plângerea călugărului din Prislop; *Buciumul*, I.

[2] Cf. Bianu şi Hodoş, *Bibl. Rom.*, II, pp. 191-2. Retipărite, Buda, 1799.

[3] Pentru o închinare latină a tipografilor către episcop, v. Iorga, *Studii şi doc.*, XII, pp. 10-1; Bianu şi Hodoş, *Bibl. Rom.*, II, pp. 153-4.

și românește, „Adevărata mângâiere" *(Epistola consolatoria)* iar la 1762, iarăși în cele două limbi, o scriere a episcopului despre „Săborul din Florențiia", al vechii Uniri din 1439, pe când operele lui Ioan Damaschin — privit ca sprijinitor al dogmei catolice — ieșe la 1763, numai în limba latină. Seria se închide atunci: niciunul dintre episcopii următori nu mai dau asemenea opere de teologie și învățătură înaltă [1], până la Vlădica Bob, în 1784.

Cum se vede, pentru lucrul cărților liturgice, cu ajutorul meșterilor de tipografie dela noi din țară și pe temeiul traducerilor făcute de Damaschin al Râmnicului, i-a trebuit noii Biserici unite nu mai puțin de douăzeci de ani, în trei episcopate ce se urmează. Ceia ce pornise Aaron, întemeietorul mănăstirii Sf. Treime, al mănăstirii sale proprii, al școlii de preoție și pentru popor, al școlilor mai înalte, în 1754 [2], fu continuat de Rednic și mântuit abia de Grigorie Maior. Certele ce izbucniră după moartea lui Aaron, când unii voiau pe Klein, adus înapoi din Roma [3], iar alții pe Maior, cu care alesul Rednic avu necontenit de lucru, neînțelegerea veșnică a acestuia — al doilea Atanasie — cu călugării-canonici din mănăstirea sa, retragerea lui, silită de Guvern, în 1782, rivalitatea între Scaunul lui din Blaj și cel din Oradea, unde nici Dragoși, nici urmașul său, fostul vicariu ardelean Ignatie Darabant (de la 1788), nu ajutară nici la întărirea Unirii, nici la înzestrarea Bisericii unite, care se feria de orice atingere a shismaticilor din Principate, cu cărțile trebuitoare slujbei. Până la isprăvirea acestei lucrări întregi, clericii ardeleni uniți trebuiră să se îndrepte tot la obișnuitele tipărituri muntene, oricât de mult le-ar fi oprit Cârmuirea. Le întâlnim pe acestea tot așa de adesea în bisericile de peste munți, ba chiar mai adesea decât edițiile

[1] Scurte răspunsuri despre Unire, în 1780; Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, II, p. 253, no. 431.
[2] Iorga, *Ist. lit. rom.*, III (supt presă).
[3] V. Pâclișanu, *l. c.*, pp. 138-9, no. CVI. Cf. și *ibid.*, p. 139 și urm.

blăjene încuviințate de Vlădică și „cei mari“ și cercetate de aproape, în ce privește dogma, de teologul care se păstră în preajma episcopilor până la desființarea Ordinului Iesuiților.

Cât privește pe Novacovici, un episcop ca dânsul, necunoscător de limbă, de țară, de oameni, desgustat de o situație care-l făcea să resideze într'o căsuță țerănească din Rășinari[1], să primească jignirile lui Aaron unitul și să-și audă, find Sârb, *Raț*, porecle ca acelea de „rață“ și „rățoiu“; un om bătrân și bolnav, lipsit de autoritate, îngrozit de halul moral al unui cler ce se ținea de bătăi și petreceri și de furia ce făcea să se ciocnească necontenit neuniții săi, cari-i cereau scutul, și uniții, pe cari din porunca Guvernului era dator să-i cruțe, să-i curtenească și lingușească, n'avea răgaz, nici bani, nici voie, și nici priceperea să lucreze cărți. Secretarul său cel d'intâiu a fost Vasile Miroliub, Sârb care știa românește, și aducea cărțile din Râmnic, de și nu le plătia[2]; urmașul lui e acum Brașoveanul Dimitrie Eustatievici. E fiul preotului Eustatie de la Brașov[3], scriitor, crescut în Chiev, în cea mai strictă ortodoxie, traducătorul „Îndreptării păcătosului“, care se tipări cu cheltuiala episcopului de Timișoara, și pentru credincioșii din diecesa aceluia, la Iași; avem de la acest harnic prelucrător o sumă de lucrări de caracter religios și moral, „Economia lui Florin cel mare“, o parte din Analele lui Baronius, tălmăcite de preotul brașovean Ștefan, „Izvoadele pentru lucruri de obște și de chilin, în scrisori de multe chipuri“. E și alcătuitorul unei gramatice românești, cerută de Constantin Mavrocordat, Domnul muntean; e apoi îndemnătorul unui Radu Tempea, unui Radu Duma și altor dascăli și cărturari bisericești ai Brașovului. A stat toată viața sa în cele mai strânse legături cu Rusia, în care el învățase școala lui Petru Movilă, „Academia Moghilă-Zoborostiană“, și cu Țara-Românească, de unde vor fi

[1] V. Iorga, *Neamul românesc în Ardeal și Țara-Ungurească*, p. 181.
[2] Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 91, no. LXXXV.
[3] V. Iorga, *Brașovul și Românii*, tabla și Silviu Dragomir, *o. c.*, I, p. 122 și urm.

ntrat slobode toate cărţile[1]. Vedem pe dascălul din Bălgrad, Ion, mergând peste hotar, după cărţi, la Munteni, în 1763[2], pe preotul Isaia din Apoldul-Mic făcând acelaşi drum pentru acelaşi scop, pe tipograful Dimitrie Lăcătuş, un Ardelean, viind din Bucureşti cu Evanghelii, Molitvenice, Catavasiere, Ceasloave, ba chiar cu exemplare din noua ediţie românească a lui Simion de Tesalonic, pentru desfacere[3].

Cu toate că Sârbii de la Carlovăţ şi cei de la Arad râvniau încă la Biserica neunită din Ardeal, viind episcopii lor până la Hălmagiu pentru a smomi, cu toate că împărţiau antimise ale „vicariuşului" lor Sofronie[4], care se afla în 1769 lângă Ruşii ce intraseră în Bucureşti şi mai trăi încă până după 1774[5], Ardealul rămase alipit, în ceia ce priveşte pe Neuniţi, de episcopia sârbească a Budei, şi, după moartea lui Dionisie Novacovici, alt Sârb, Ghedeon Nichitici, luă, la 1783, şi grija satelor ardelene ce se ţineau de ortodoxie: o bună parte dintre preoţi, — şi acel din Bălgrad[5] —, se sfinţesc şi supt acesta în Ţara-Românească. Şi supt el, ca şi până atunci, supt înaintaşul lui, bisericile întrebuinţau şi mai departe cărţile ieşite de supt teascurile din Râmnic, Bucureşti şi Iaşi.

Până la începerea unei ere nouă în viaţa bisericească a Românilor, către sfârşitul veacului, prin mişcarea de îndreptare a Putnenilor, prin marea mişcare de înoire a Paisienilor, prin mântuitoarea răspândire a ideilor din şcoala ardeleană, aceste cărţi represintă partea cea mai interesantă din cele ce se cuprind în viaţa deosebitelor Biserici care au în sama lor grija duhovnicească a neamului.

---

[1] Iorga, *Ist. lit. rom.*, III; *Braşovul şi Românii*, p. 318.
[2] Iorga, *Studii şi doc*, IV, pp. 93-4, no. LXXXVII.
[3] Iorga, *Sate şi preoţi*, p. 267 şi nota 2.
[4] *Ibid.*, p. 274 şi urm.
[5] *Gen. Cant.*, ed. Iorga, pp. 160, 177; Hermann, *l. c.*, p. 257 şi urm.; Iorga, *Sate şi preoţi*, pp. 282-3.
[6] Iorga, *Studii şi doc.*, XIII, p. 33.

PARTEA a VI-a

BISERICA DIN PRINCIPATE
ÎN
ERA RĂZBOAIELOR RUSO-TURCEȘTI

CAP. I.

Biserica munteană în epoca Mitropolitului Grigorie.

În ce privește Biserica principatului muntean, ea nu se desvoltă în altă privință decât în a publicațiilor. În București, Mitropolitul Neofit, care a scris un tratat despre miruire către Constantin-Vodă Mavrocordat și a redactat visitațiile sale pastorale din 1746-7, ultima în grecește [1], își mântuie în liniște păstoria și lasă ca urmaș al său pe alt Grec, Filaret [2]. Numai la 28 Iulie 1760, un Român, Grigorie, de la Colțea, fost eclesiarh al Mitropoliei și episcop al Mirelor (în 1740), iea Scaunul Ungrovlahiei: om fără multă cărturărie, de și învățase la școala grecească împreună cu Daponte [3], dar cuminte și evlavios [4]. Avu și o parte în viața politică a țerii, dar numai ca membru fără însemnătate al Divanurilor, fie că se ducea în Rusia cu cererile boierimii și clerului, în 1770, ori că mergea în Ardeal să ceară a se trimete înapoi

---

[1] *Bis. ort.*, II-III, XIV, p. 654 și urm.; 718 și urm.; Papadopulos-Kerameus, Ἱερ. Βιβλ., IV, p. 89.
[2] *Rev. teol.*, III, p. 373; *Bis. ort.*, XV, pp. 263-4.
[3] Erbiceanu, *Cron. greci*, p 113.
[4] Sulzer, III, p. 500: „ein ungelehrter, sehr alter, aber ehrwürdiger Prälat".

la tatăl lor beizadelele fugare [1]. Era un om de moravuri bune şi simple: îi plăceau cronicile şi, spune, la 1785, eclisiarhul său, „la masă, în loc de vorbe, poftiia cetanie“ [2].

Începută într'un războiu, cârmuirea lui Grigorie se mântuie în altul. La şese ceasuri de seară din 18 Septembre 1787 [3], el se stânge, şi, in ziua de 9 Octombre, Cosma de Buzău, arhiereu de moda veche [4], îi iea locul, prin alegere şi cu obişnuita întărire din partea Patriarhului de Constantinopol. În cursul unui al treilea războiu, Cosma moare, la 12-3 Septembre 1792 [5], şi, la 23 din aceiaşi lună, Filaret de Mire [6], apoi de Râmnic, vicariu al Ungrovlahiei în 1775 [7], om sfânt, care cerea lumii să cânte „catavasii şi irmoase, iarŭ nu cântece curveşti şi drăceşti“ [8], Grec, trece în locul lui,—înlăturând pe ucenicul lui Grigorie, Grigorie al Sidei,— în împrejurările obişnuite [9].

Stătu abià un an; primise în Oltenia cu toată cinstea pe generalul austriac Enzenberg, ca să-şi răsbune că Mavrogheni, Domnul de acelaşi neam cu dânsul, căruia Turcii îi dăduseră ţara pe mână în aceşti ani de primejdie pentru stăpânirea lor la Dunăre, îi luase cu sila prea mulţi bani, şi-l surgunise la Craiova [10]. Bănuit de Domnul, foarte credincios Turcilor, pe care-l căpătă principatul muntean la începutul anului 1793, Alexandru Moruzi, Filaret al II-lea demisionează

[1] Văcărescu, în Papiu, *Tesaur*, II, p. 288; Hurmuzaki, *Doc.*, VII, pp. 343-4. no. 200; *Fragmente*, V, p. 446 şi urm.

[2] *Ist. lit. rom.*, II, pp. 581-2.

[3] Melchisedec, în *Rev. p. ist., arch. şi fil.*, vol. V, pp. 148-9; *Buciumul*, I, p. 144.

[4] La Buzău de la 4 Septembre 1764, după ce fusese protosinghel la Mitropolie; Cipariu, *Acte şi Fragmente*, p. 226 şi urm.; *Cond. Sfântă*, p. 239 şi urm.

[5] *Ist. lit. rom.* III.

[6] *Cond. Sfântă*, pp. 225-6.

[7] Sulzer, *o. c*, III, pp. 499-501; *Cond. Sfântă*, p. 229.

[8] Bianu şi Hodoş, *Bibl. Rom.* II, p. 177, no. 355.

[9] V. articolul mieu despre dânsul, în *Conv. lit.* pe 1901.

[10] *Ist. lit. rom.*, III.

în Septembre 1793, făcând loc lui Dosoftei Filitis din Ianina,— fost egumen în București, la mănăstirea Sf. Ioan [1], și episcop, de la 11 Octombre 1787, în eparhia Buzăului, — ales la 11 Octombre, — și lăsând acestuia o mare datorie [2].

O rudă a lui Dosoftei, care scrie numai grecește, în toate scrisorile lui, Costandie, îi urmase la Buzău [3]. Singhelia lui, iscălită însă românește, e, în creștinescul sentiment de iubire și iertare față de păcătoși, în indignarea lui contra celor ce vând pe Dumnezeu cel „nevândut", un nobil document de simțire creștină [1]. Cum vom vedea, prin Partenie de Râmnic, și a treia diecesă a Țerii-Românești o avea la această dată un Grec.

Râmnicul păstrase însă mai bine până atunci datina Vlădicilor români, la cari ținea boierimea olteană. Când Climent își lăsă cârja, prin actul de „paretesis" din 8 Maiu 1749, pentru a se face schivnicul Cosma, ucenicul său, deci alt eleric din școala lui Damaschin, Grigorie, egumenul Coziei, viitorul Mitropolit, fiu al lui Gheorghiță Socoteanu, îi iea locul [5].

A fost, nu numai un bun Român, scriind numai românește și bucuros să dea neamului său cât mai multe cărți pe care să le înțeleagă, dar și unul dintre cei din urmă arhierei cari încercară, luptând împotriva Grecilor, a căror putere se măria necontenit în conducerea Domniei, dacă nu în cârmuirea țerii, să recâștige Bisericii rolul politic pe care-l avuse odinioară. Supt Constantin Racoviță, Român numai nu numele, el se înțelese pentru o acțiune de oposiție cu bătrânii boieri de țară Constantin Dudescu și Barbu Văcărescu și, în fruntea boierilor Craiovei, el merse cu pâra până la Adrianopol. Grigorie smulse astfel lui Racoviță concesii întinse: gonirea e-

---

1 Cipariu, *l. c.; Cond. Sfântă*, p. 219.
2 *Ist. lit. rom.*, III. Biografia lui a fost scrisă de d. I. D. Filitti.
3 La 18 Octombre: aceleași izvoare.
4 *Rev. Istorică* pe 1931, p. 303.
5 *Istoria eparhiei Râmnicului*, p. 141.

pitropului Domniei, Postelnicul Geanet, și altor sfătuitori nesuferiți boierimii românești, trimeterea la Constantinopol, fie și în locul, care îngăduia mare înrâurire, de capuchehaie, a vestitului Stavarachi, cumnatul lui Geanet; numirea a doi boieri români pe lângă acest represintant al Domnului și despărțirea între Vistieria țerii și a Domnului, care trebuia să consiste numai din vămi, ocne și un vărsământ de 3.000 de pungi pe an.

În același timp, se prevedea și scoaterea Mitropolitului Filaret, ca unul ce era străin — se imitau deci împrejurările moldovenești din 1750, — și punerea în loc a lui Grigorie însuși. O solie alcătuită din Mihai Cantacuzino, viitorul Ban, general rus și scriitor, și din epitropul mănăstirii și spitalului Sf. Pantelimon, Sandu Bucșănescu, merse la Adrianopol ca să roage de întoarcere pe pârâșii Domniei [1]. Când însă Racoviță, sprijinit pe puterea lui Constantin Brâncoveanu Spătarul, căpătă de la Turci trimeterea în fiare a lui Bucșănescu, rămas capuchehaie pe lângă Poartă, și firman pentru prinderea și surgunirea la Famagusta Ciprului a Văcăreștilor [2], Grigorie avu să sufere pentru fapta sa îndrăzneață, pe care de acum înainte niciun episcop nu era s'o mai încerce. La 23 August 1755 îl vedem scriind egumenului de Hurez, alt boier, cu sufletul tot așa de războinic, Dionisie Bălăcescu, pentru a-i spune că-și „așteaptă și nădăjduiește dinŭ zi în zi mântuirea" și a se ruga de o intervenție, „cu boierii, cu preoții, cu negutătorii", pe lângă Domn, Divanul său și Brâncoveanu în deosebi, ca să fie iertat, și să poată „veni la locul său", fie și plătind încă odată cât i s'a luat și dând chizeși pe rugători pentru scoaterea lui din cine știe ce mănăstire de surgun; „de acumŭ înnainte", adauge el, cu cerbicia înfrântă, „nu vorŭ mai fi ceale ce au fostŭ până acumŭ de spre partea noastră, ci vomu fi cu totulu și totu al Măriei Sale credinciosŭ și cu dreptate" [3].

---

[1] Iorga, *Gen. Cant.*, p. 124 și urm.

[2] *Ibid.*

[3] Iorga, *Studii și doc*, XIV, pp. XXIX-XXX.

Scăpând din această urgie, Grigorie se îngrijește numai de lucrurile eparhiei și de facerea bisericilor. Mihail, egumen de Cozia, nepotul lui Teodosie Mitropolitul, prefăcuse la 1737 biserica din 1681 a acestuia; negustori din Sibiiu înoiseră încă de la 1747 biserica Maicii Domnului din Râmnic; alți negustori ardeleni făcură mai târziu, cu ajutorul lui Grigorie, acum mazil, biserica Tuturor Sfinților (1762-4), și acesta singur zidise din temelie, la 1750-1, strălucitul paraclis al episcopiei, — atunci când biserica episcopală chiar o făcuse din nou, în bun stil de țară, ce nu se mai poate recunoaște acum, în zidirea nouă din vreme a lui Vodă Știrbei, înaintașul și părintele său duhovnicesc, Climent, care e și ctitorul bolniței. Grigorie prefăcu în Episcopie, reparând-o fără îndoială biserica Sf. Dumitru din Craiova, azi înlocuită prin alta, biserică în care așeză reședința sa [1]. Bolnav și bătrân, el părăsește de bună voie Scaunul său, la 21 Maiu 1764 — însă tot într'o Domnie a lui Constantin Racoviță, și fiind așa de puțin obosit și nedestoinic, încât la 26 Iulie 1770 fu pus de Manole-Vodă Gianì [2] Mitropolit al Ungrovlahiei, în locul celuilalt Grigorie, care trecuse încă de la început de partea Rușilor și se afla fugar, ca și al Buzăului, Cosma [3]. Față de Grecii din București, cari aclamau pe Muscali, Grigorie, represintând politica românească a Oltenilor, primia mai bine, supt un Domn care fusese boier al Craiovei, stăpânirea turcească. Fugì odată cu Domnul său la sfârșitul anului, dar nu trebuie să uităm că puterea lui Manole-Vodă ținu în județele oltene și până în Octombre 1771. Acel care, adăpostit în schitul de munte al Sărăcineștilor, era numit une ori „Vlădica Sărăcinescul“, putu să iscălească de aici înainte „proin Mitropolit“. Murind la 28 Decembre 1777, noaptea, el fu

---

[1] *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 143. Pentru celelalte, v. Iorga, *Inscripții*, II.

[2] Cf. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 226 și urm.

[3] *Condica Sfântă*, pp. 179-70, 192-3; cf. G. Lahovari, în *Conv. lit.*, XXVI, pp. 1068-71.

înmormântat în tinda Episcopiei, într'o vreme când cârja o ținea un arhiereu de însemnătatea lui Chesarie [1].

Tot un continuator al școlii lui Damaschin, Partenie, eclisiarhul lui Grigorie în zilele grele de prigonire, traducător al Liturghiei Sf. Iacov, din grecește [2], și al Slujbei Sf. Nicodim, Partenie, egumenul de la Tismana, birui pe cei din Cozia și Bistrița și se alese episcop în 1764 [3]. El nu mai trăia în 1770 [4], când se spune [5] că Grigorie n'a putut fi hirotonisit îndată, din causa fugii lui Cozma de Buzău și a morții lui Partenie.

CAP. II.

Noua epocă de tipărituri românești: episcopul Chesarie de Râmnic.

Chesarie, noul episcop, fu pus de Ruși după încheiarea Domniei lui Manole Gianì. De și unui frate al său i se zicea Halepliu [6], Chesarie e numit „Românul" de către Daponte, cunoscătorul cel mai bun al întregului cler contemporan. Învățase la București, în școala grecească, pe atunci condusă de Alexandru Turnavitul, adecă Târnoveanul, Grec din Bulgaria († 1761) [7], și se călugări la Mitropolie, rămâind pe lângă Mitropolitul Filaret Michalitzi, Zantiotul, iar apoi pe lângă Grigorie al II-lea [8]. Ajunse protosinghel, apoi arhimandrit,

---

[1] *Bis. ort.*, XXVIII, p. 1146.
[2] *Ibid.*, XXVI, p. 221.
[3] *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 146.
[4] Cf. *ibid.*, pp. 148-9.
[5] Cipariu, *l. c.*
[6] D. Petrescu, frate al fostului prefect al Poliției din București, mi-a comunicat că d-sa, rudă a lui Chesarie, are actele familiei și că în loc de Stan e a se ceti: State.
[7] Erbiceanu, *Cron. Greci*, p. XXVII.
[8] *Ibid.*, p. 114.

întovărăși pe Grigorie în călătoria de închinare la Petersburg, și, după o lungă vacanță a Scaunului râmnicean, ajunse vicariu, prin voința Rușilor, la Râmnic, la 26 Decembre 1771[1], iar episcop de fapt numai la 26 Decembre 1773, mulțămită tot lui Rumiențov, generalisimul împărătesc[2]. Cunoscător de grecește, latinește, franțuzește, bun cuvântător, autor al unei scrieri despre războiul în care fusese amestecat, — cartea ar fi fost parafrasată de dascălul-călugăr ieșean Ambrosie Pamperis[3], — tipăritor de cărți — a dat la Veneția o ediție a lui Grigore Dialogul, tradus în aplà de Daponte[4] —, miluitor cu o sută cincizeci de pungi al tuturor săracilor, e o figură în adevăr luminoasă, și avea dreptate acel simplu negustor care-i pomenia, la începutul anului 1780, moartea în București, cu aceste cuvinte: „Cât va sta Țara-Rum[â]nească, arhiereu ca Chesarie nu va mai dobândi“[5]. Marele tipăritor din Râmnic dădu un așa de puternic avânt cultural episcopiei sale, încât fură siliți să-l urmeze și cei doi Greci cari-l moștenira prin voința lui Alexandru Ipsilanti și a lui Mihai-Vodă Suțu: Filaret, fost de Miralichia (Mart 1780), și Nectarie Moraitul, fost arhimandrit al acestuia (Octombre 1792)[6].

În acest timp, teascurile din Râmnic și București se întrec dând la lumină noi ediții din cărțile de slujbă. Întâiu se lucrează numai la Râmnic, mulțămită lui Grigorie Socoteanu. Preotul Constantin Atanasievici, tipograful cunoscut în zilele lui Climent, și apoi urmașul lui, Constantin Mihailovici preotul, dau din nou *Antologhiul* (1752; reeditat apoi de

---

[1] Cf. *Bis. ort.*, XV, pp. 263, 602.

[2] *Cond. Sfântă*, pp. 194-5.

[3] Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 585.

[4] Posed un exemplar din această rarisimă carte (1780). Prefața cuprinde laude pentru Chesarie.

[5] Furnică, *Din istoria comerțului la Români*, București, 1908, p. 105 și urm. De acolo se vede că o soră a lui Chesarie era soția lui Șerban Otetelișanu.

[6] Greci erau, la Buzău, cei doi Filitis, de la mutarea lui Cosma în Scaunul metropolitan.

Partenie la 1766), *Catavasieriul* (1753), *Ceaslovul* (1753), *Liturghiile* (1759; ediţie nouă, supt Partenie, la 1767); *Molitvenicul* (1758; ed. 2-a, 1768), *Octoihul* (1763), *Psaltirea* (1751; retipărită la 1764, „totŭ în stihuri, pentru mai lesne cetitoriului şi înțeleagerea deplină"), *Triodul* (1761), iar *Penticostariul* numai în 1767. Pe lângă acestea, lăsându-se multele „slujbe" de sfinți ce aşteptau netipărite [1], se tipări în româneşte, pentru întâiaşi dată, după publicația slavonă din vremea Brâncoveanului, Slujba Sf. Grigorie Decapolitul, ale cărui moaşte se păstrau la Bistrița, — și deci slujba sfântului de hram începu a se face româneşte acolo; o Slujbă a Sf. Nicodim de Tismana se dădu pentru acelaşi scop la 1767, de episcopul Partenie, care fusese egumen acolo [2]. O gramatică slavonă din 1755 nu e retipărirea celei a lui Antim, ci o carte nouă, comandată de Patriarhul sârb din Carlovăț, precum acelaşi Patriarh și Sinesie al Aradului publică la Râmnic în 1761 o „Pravilă de rugăciuni", în limba lor, cu un cuprins curat național, dându-se numai Vieți de-ale sfinților, crailor și prinților sârbești, între cari e și Maxim Mitropolitul Țerii-Românești [3]. Toate aceste lucrări ale lui Grigorie și ale urmaşului său român Partenie au fost date la lumină cu „diorthosirea" Hurezenilor Lavrintie și Rafail, — acesta un viitor egumen al mănăstirii sale, — strămutați pentru acest lucru la Episcopie, și, la urmă, supt îngrijirea unui Ioan, unui Grigorie, ucenicul episcopului.

Mitropolitul Filaret Michalitzi nu dă, mult timp, nimic românesc din tipografia bucureşteană. Ba chiar întâlnim o *Psaltire* slavonă pe care i-o lucrează un nou meşter tipograf, „Barbu Bucureşteanul", în 1754, și o ediție a doua din Slujba grecească a Sf. Visarion, pentru mănăstirea lui din

[1] Ale Sf. Nifon de Cilicia, Sf. Vasile cel Nou, Sf. Sava, Sf. Efrem Sirul.

[2] E cartea din „1763" a lui Partenie, care a slujit apoi lui Ștefan din 1839 ca să redacteze Viața Sfântulu.

[3] V. şi *Studii şi doc.*, IV, p. 88; Mangra, *Slujba sfințirii bisericii*, Arad, 1905; Bianu şi Hodoş, *Bibl. Rom.*, II, p. 157, no. 327.

Larisa, zisă Duşcu, de care ţineau la noi Nucetul şi biserica Banului din Buzău, ediţie plătită de însuşi Mitropolitul şi de fratele său, Şătrarul Ioan [1]. Dacă la 1756 se publică la Bucureşti *Psaltirea* românească, meritul e a lui Cosma, viitorul episcop de Buzău şi Mitropolit, care tipăreşte şi la Buzău *Psaltirea* din 1767 şi *Catavasieriul* din 1768, iar lucrarea în 1759 a *Molitvenicului* se face de către Grigorie al Mirelor şi de un Neofit, dintre care cel d'intâiu era eclesiarh al Mitropoliei; ei şi păstrează opt parale din cele patruzeci, — deci un leu întreg, — care era preţul cărţii [2]. În 1760 începea Mitropolia lui Grigorie însuşi.

Bătrânul boier Constantin Dudescu, ocrotitorul lui Daponte şi una din căpeteniile mişcării din 1754 împotriva Grecilor, îndeamnă la cea d'intâiu publicare, plătită de un Bulgar Ilie, „oaia târlei cei creştineşti a Ohredei", a Vieţilor de pustnici, *Lafsaicon*-ul lui Heraclid de Capadocia, tradus odată, cu cheltuiala lui Ioan de Hurez, în Râmnic, de un Polon ce fusese dascăl la Braşov, înainte de 1700, Alexandru [3], şi, ceva mai târziu în Moldova, de Pahomie al Romanului poate [4]. Tălmăcirea a fost făcută, data aceasta, de un Teofilact Clucer de Arie, care, în 1759, iscălise la Iaşi, ca fost Logofăt de Vistierie, broşura „Despre lemnul Crucii" şi pe care fostul său stăpân, Scarlat-Vodă Ghica îl chemase în Ţara-Românească.

Încep acum tipăriturile bucureştene ale lui Iordachi Stoicovici tipograful, cu *Evanghelia* din chiar acest an 1760. Apoi, tocmai în 1764, cărţi de slujbă, un *Apostol* (ediţii

---

[1] Cf. Lesviodax, *o. c.*, p. 465; Iorga, *Studii şi doc.*, III, p. 85 şi urm.

[2] *Bis. Ort.*, XXIII, p. 128.

[3] Bianu, în *Col. l. Traian*, 1882, p. 599 şi urm.; Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 85; *Rev. Rom.*, II, pp. 118-20; *Bis. Ort.* pe 1887, pp. 103-5. El a tradus din nou *Penticostariul*, în 1694, şi *Psaltirea*, în 1697, dar lucrările lui n'au fost tipărite.

[4] Iorga *Ist. lit. rom.*, ed. I-iu, II, p. 218 şi nota 6.

nouă, 1774, 1784), un *Molitvenic*, foarte puțin răspândite, se dau la Mitropolie, supt Mitropolitul român [1]; un *Ceaslov* poartă data de 1767 (ed. a 2-a, 1778), un *Penticostariu* aceia de 1768 (ed. nouă 1780, 1782); *Octoihul* bucureștean e numai din 1774, *Evanghelia,* din 1775, *Psaltirea,* din același an (ed. nouă 1780), *Antologhion,* din 1777, iar *Liturghiile* din 1780 și *Catavasieriul* din 1781. Se dă în 1779 și Slujba Sf. Dimitrie din Basarabov, ale cărui moaște fuseseră aduse la Mitropolie, în 1774, de Ruși. Nu cunoaștem *Cazania* lui Grigorie, publicată în 1765 [2], dar ea trebuie să fie tot cea din 1768, și deci numai o reeditare a *Cazaniei* muntene obișnuite, apărută întâiu supt Mihai Racoviță, de și alte asemenea Evanghelii cu învățături, unele anterioare anului 1700 — ca a lui Ștefan ieromonahul din Cozia, 1688 [3] — se aflau în manuscript.

Grecii își făcuseră, cu banii Patriarhiei de Ierusalim, altă tipografie, „a neamului ortodox al Grecilor", τῶν 'Ρωμαίων, care dă, la 1767, o nouă ediție din „Mărturisirea Ortodoxă" a lui Petru Movilă, iar la 1768 o Διδασκαλία χριστιανική greco-turcească, catehism pentru Răsărit.

Aici erau meșteri și „diorthositori greci". Literele fuseseră aduse de Domn, Scarlat Ghica, din „Țara Frâncească", deci din Apus. Tot în 1768, acești străini dau încă odată broșura din 1728 a lui Hrisant, despre „Superioritatea Sf. Mormânt", adăugind hrisovul slavon al lui Nicolae Mavrocordat, pentru darea de mile către Ierusalim. Șirul se încheie în sfârșit cu un Comentariu la Gramatica lui Gazì (1768), cu o „alegere" din Psaltire de același ierodiacon Neofit, și cu Învățătura ortodoxă, a lui Meletie Pigas, despre care se spune însă că s'a tipărit la Mitropolie, unde noul Domn, Grigore Ghica, strămutase deci această slovă a Grecilor.

---

[1] Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, II, p. 162, n-le 335, 337.
[2] *Bis. Ort.*, XI, p. 7.
[3] Bibl. Acad. Rom., mss. 2319, 2672; cf. *Ist. lit. rom.*, ed. 1-iu, II, p. 219.

Războiul ruso-turc opri, apoi, tipăriturile, și Slujba Sf. Alexandru de Constantinopol, pe care Alexandru-Vodă, fiul Scarlat Ghica, o gătise de tipar, a trebuit să fie lucrată a Veneția, în 1771, de frații Glykys, vestiți prin tiparul lor, cheltuiala fiind a lui Ienachi Văcărescu poetul, care nu era în zădar *dikaiophylax* al Bisericii celei Mari din Țarigrad și care a făcut și daruri mănăstirii Dușcu din Larisa[1].

La Râmnic, Chesarie începe a publica la 1776, dând un *Octoih*. E o simplă retipărire, precum e și *Triodul* din 1777 (reeditat la 1786), *Ceaslovul* din 1779 și cel din 1781, *Psaltirea* din același an 1779 (reeditată la 1784), *Cazania* din 1781, cu care el își făcea numai datoria de a înzestra cleru din eparhia sa cu cărțile de slujbă trebuincioase, în același timp când Mitropolia dădea altele, după aceleași „izvoade" mai vechi, pentru preoțimea de peste Olt. Filaret, urmașul său care-l imită, — de și Grec —, în toate, așa precum Parteni-imitase pe Grigorie Socoteanul, dă apoi un nou *Triod* și un *Molitvenic* la 1782, un nou *Acaftist*, la 1784, un al doilea *Ceaslov* din această epocă, la 1784, un *Catavasieriu*, o *Evanghelie* la aceiași dată. *Penticostariul* se publică de către același Filaret la 1784-5, iar *Liturghiile* la 1787, când iese încă o „Slujbă", a Sf. Stelian. Era vorba de un *Orologhiu Mare*, care se lucra la 1782[2], și o a doua *Cazanie* văzu lumina după mântuirea războiului celui nou[3].

Supt Chesarie ca și supt Filaret, de la 1778 până la 1780, după o înțelegere cu Mitropolia și Episcopia din Buzău — care trebuiau să-și împartă lucrul —, se dădu bisericilor românești, care le primiră cu o nespusă mulțămire, de la un capăt la altul al teritoriului cuprins de ele, *Mineiele*, Viețile Sfinților cu slujba lor. Această mare operă, — tălmăcită, nu din slavonește, ci din grecește —, se răzima pe manuscriptele

---

[1] Iorga, *Studii și doc.*, III, *l. ult. c.*
[2] *Ist. lit. rom.*, II, p. 583.
[3] *Ibid.*, p. 373.

lui Damaschin. Chesarie, care, încă de pe când era la București, ca eclesiarh al Mitropoliei, tălmăcise „Întrebările și răspunsurile" lui Simion de Tesalonic, tipărite la 1765, începu de la capăt, cu toate că în titlul volumelor apărute supt Filaret — de la April înainte —, el își atribuie „nevoința și tâlmăcirea". Grigorie Mitropolitul ar fi ajutat și el, spune Filaret, dar, de sigur, mai mult revăzând decât în adevăr cheltuind muncă pentru desăvârșirea scrierii cărților bisericești. Clerici învățați, ca Grigorie Râmniceanul, episcop *Sidis*, ca Iosif, acesta ucenic al lui Chesarie, eclisiarhul de la Râmnic, trebuie să-și fi avut și ei partea lor în traducere, ca și în buna îngrijire a unui tipar din nenorocire lipsit și de slove netede și de teascuri bune [1].

În vremea când aceste tipărituri se perândau la Râmnic, Mitropolitul Cosma publică numai un *Octoih* (1792), iar lui Filaret, ajuns în Scaunul bucureștean, nu-i era dat să poată lucra în tipografia din nou orânduită decât *Catavasieriul* din 1793. Adevărată și puternică viață avu însă această tipografie metropolitană supt Dosoftei Filitis. În scurtul timp de patru ani de zile, supt numele arhiereului, dar, de fapt, cu priceperea și prin munca acelui Grigorie Râmniceanul, căruia i s'ar fi cuvenit de sigur Scaunul episcopal, pe care Grecii îl împiedecară de a-l căpăta, apărură „șese rânduri" de cărți religioase și liturgice, și anume, — precum spune acest autor al Prefeței la *Triodul* din 1798, cel din urmă din șir, — „Molitveanice, Ceasoslove, Psaltiri *mari* (1796), Liturghii (1797), Pravoslavnica Învățătură și Triodul". Urmă, la 1800, *Cazania* bucureșteană a lui Dosoftei, zisă ca și acea din Bălgrad, veche acum de peste o sută de ani și alcătuită în altă eră de puternică înrâurire grecească: *Chiriacodromion*, precum *Molitvenicului* celui nou din 1808 i s'a zis, ca și pe vremea Brâncoveanului, „*Euhologhiu*". Din vremea acestui

[1] V. și Iorga, *Scriitori bisericești*, în *An. Ac. Rom.*, XXVIII, p. 15 și urm.

Mitropolit, care lăsa pe Români să lucreze supt numele lui cărţile lor româneşti, avem o nouă ediţie a Slujbei Sf. Dimitrie din Basarabov, la care se adaugă cu acest prilej încă una, tradusă după Ioan Cariofil, polemistul religios din veacul al XVII-lea, Viaţa Sf. Ioan Românul, „acolutia" lui, precum şi, pentru întâia oară în Principatul muntean, Viaţa Sf. Ioan de la Suceava, patronul Mitropoliei moldoveneşti. Odată cu venirea Ruşilor se mântuì şi păstoria lui Dosoftei, care, cum vom vedea, înseamnă, *se întâmplă* să însemne, prin ivirea din mijlocul clerului nostru, sau prin coborârea în mijlocul lui, a unor personalităţi excepţionale sau distinse, şi altceva decât râvnă pentru tipărirea din nou şi răspândirea tot mai largă, în tot mai multe sate, a cărţilor de pe care preotul umil al ţeranilor cetìa cuvânt dumnezeiesc şi cuvânt de laudă a lui Dumnezeu în auzul şi cu înţelegerea mulţimii celei mari a credincioşilor.

CAP. III.

Mişcarea de înoire bisericească a călugărilor din Putna.

În cursul acestei jumătăţi a doua din veacul al XVIII-lea, Putnenii fac în Moldova ceia ce Râmnicenii izbutiseră a face în Ţara-Românească, şi Mitropolitul Iacov călăuzeşte pe aceşti Moldoveni aşa precum Chesarie călăuzise pe Oltenii lui. Constantin Mavrocordat, care şi până atunci ajutase şi poruncise chiar aducerea în Moldova a cărţilor româneşti tipărite peste Milcov, luă măsuri straşnice pentru cultivarea clerului său. Biserica de la Curtea domnească din Iaşi se prefăcu în şcoală pentru preoţimea din toată ţara, şcoală de voie ori de nevoie, cu preotul învăţător în amvon şi cu ciohodarul la uşă. Cronicarul contemporan Ienachi Kogălniceanu, care, cam slab cărturar, pare să se fi speriat tot aşa de mult ca şi bieţii preoţi cu suman şi opinci, de prin cele mai depărtate şi

singuratce sate ale muntelui, zugrăveşte astfel această şcoală a Măriei Sale: „Mai dedese poruncă de strângea toţi preoţii, diaconii oraşului la biserica Curţii, şi, după ce-i băgau dimineaţa în biserică, punea ciuhodari la uşă şi nu lăsa nici pre unul să iasă afară, puindu-le un preot ce-l avea Măria Sa învăţat la carte grecească şi românească [1], de se suia în amvon de le cetia după cum se cade a şti fieştecare preot orânduiala Bisericii şi a Botezului şi a Ispovedaniei. De care foarte se spăriese preoţii şi care nu prea ştia carte, se apuca de învăţa de al doile carte; măcar că dedese mare poroncă Mitropolitului şi episcopilor să cerceteze pre cei ce vorŭ să se preoţească sau să se diaconească şi să vadă că, de vor şti darul deplin, şi aşa să le deie darul preoţiei şi alŭ diaconiei [2]."

Prin porunca sa din 1742, Constantin-Vodă, înoind scutirea de dări a clerului întreg, orânduia ca toţi preoţii să se înfăţişeze la episcop, pentru ca în patruzeci de zile să înveţe neapărata cunoştinţă a „înţelesului tainei bisericeşti", ca orice candidat de preoţie să fie întâiu „ispitit" de arhiereu asupra pregătirii sale şi să înainteze pe rând până la vrednicia de preot; călugării nu vor mai umbla pe drumuri, şi ei nu vor putea fi primiţi decât de Mitropolit [3].

Măsuri bine venite, pe care le întregì Grigore Alexandru Ghica-Vodă, reformatorul pe atâtea terenuri, care hotărî, la 15 Iulie 1764, că nu se vor mai face preoţi fără număr, că mita va aduce după sine caterisirea, că orice numire de preot va fi precedată de o cercetare a cunoştinţilor candidatului, că nu se vor mai face biserici fără socoteală, pentru trufia unuia şi a altuia, cari, negândindu-se la starea „lăcaşului" adevărat, care e sufletul, clădesc „biserici şi paraclisuri

[1] Pentru situaţia preoţilor de la „biserica cea mare de spre gospod şi biserica de spre gospojda" în 1762, v. Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 28-9.

[2] *Letopisețe*, III, p. 213.

[3] Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 25 şi urm. Nouă scutire şi carte de diaconie, pp. 74 şi urm., 90.

proaste", făcând astfel ca altele vechi să rămâie în pustiu și ruină, că se vor răspinge prinosurile interesate sau aducătoare de gâlceavă ale celor răi, jertfele lui Cain [1]. Același Domn orândui la 1765 numirea de protopopi destoinici la fiecare Ținut, „ca să cerceteze, atât pentru preoți ce se vorŭ afla pe la Ținuturi, câtŭ și bisericile, și să îndrepteze toate, câte vor fi trebuință de îndreptat" [2]. Preoții buni se cuvine însă a fi bine tratați de dregători: „să-i pui să șadă", poruncește el ispravnicului, „cinstindu-i dupre cum se cuvine", pentru a se ridica prestigiul clerului înaintea locuitorilor [3]; până și anagnoștii, *cetețiі*, vor fi scutiți de bir, și toți membrii clerului nu vor mai avea să găzduiască pe nimeni în silă; lumea va fi silită a merge la biserică.

Încă Nichifor, Mitropolitul grec, cu tipograful său din Thasos, purtător de nume slavisat, Duca Sotiriovici, pornise tipărituri moldovenești, în care pe încetul pătrundea și limba românească. Lucrate de Ardeleanul Ioan Simionovici, de Grigore Stanovici și de Sandul din București, cărțile, numai românești, ale lui Iacov, traduse în cea mai mare parte „de pre elenie", poate cu întrebuințarea tipăriturilor muntene, se înșiră de la 1752 până la sfârșitul păstoriei marelui Putnean. Atunci când Vodă Ioan Callimachi Câmpulungeanul, care avea lângă dânsul pe un frate Mitropolit de Salonic, — de la April 1745 —, Gavriil, grecisat întru câtva prin lunga lui petrecere în Constantinopol, pe lângă Ioan, care fusese multă vreme Mare-Dragoman al Porții, stârni un conflict cu Iacov, fiindcă acesta nu voià să se plece la înoirea văcăritului, odată înlăturat cu blăstăm arhieresc, și aduse în Scaunul Moldovei, la 20 Februar 1760 [5], pe acest Gavriil [6], tipărirea cărților

[1] Melchisedec. *Cron. Hușilor*, I, pp. 279-88.
[2] *Ibid.*, p. 293 și urm.
[3] *Ibid.*, p. 295 și urm.
[4] Iorga, *Documentele Callimachi*, I, p. 399 si urm.
[5] Iorga, *Inscripții*, II, p. 176, no. 471.
[6] Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. CXIII și urm., după Ienachi Kogălniceanu, *l. c.*, pp. 241-2; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 40; *Cron. Hușilor*, II, p. 135.

românești urmează. Un Leon Gheuca, Mitropolit de la 1786, un Iacov Stamati, nepotul lui Pahomie de Roman [1], sânt și harnici tipăritori, în măsură mai mare decât Grecii din Scaunul muntean.

Supt îngrijirea lui Evloghie, dascăl la școala slavonă din Iași și unul dintre cei din urmă represintanți ai vechii slavonești stăpânitoare, se dădură un *Antologhion*, un *Apostol* (1756), un *Catavasieriu* (1778), un *Ceaslov* (1763; a 2-a ediție, 1777), o *Evanghelie* (1762), o *Liturghie* (1759), împănată, cum mărturisește și Prefața, cu multe cuvinte slavone, nu însă, din „pricină de mândrie“, ci pentru că Liturghia „nu este Cazanie sau istorie..., ci tocma însuși dumnezăești și de Duhulŭ Sfântŭ suflate cuvinte“, un *Molitvenic* (1764), patru *Psaltiri* (1752, 1757, 1766, 1782), tipărite și pentru folosul școlilor de curând întemeiate [2], și după socotința lui Iacov [3], ca și după a lui Kritias, Marele Eclesiarh al Bisericii constantinopolitane, școli pe care Mitropolitul le înzestră și cu un *Bucvariu*, cu cel d'intâiu alfabet-carte de cetire, care poartă data de 1755. Se retipări *Penticostariul* muntean și se prefăcu din elinește Slujba Târnosaniei. Cum se vede însă, cărți așa de neapărate ca *Octoihul* și *Triodul*, ca *Mineele* trebuiră împrumutate și mai departe tot de la Munteni, până ce, în sfârșit, Leon Gheuca dădu la 1786 cel d'intâiu *Octoih* moldovenesc [4]. Viețile Sfinților fuseseră traduse de Evloghie, din porunca lui Iacov, la 1758 încă, dar volumele, frumos caligrafiate de Gheorghe, fiul lui Evloghie, nu văzură niciodată lumina [5]. Ștefan Bosie, un boierinaș cucernic, adăusese, la 1751, o „Adunare de rugăciuni“, motive culese din

---

[1] După Melchisedec. *Cron. Rom.*

[2] Erbiceanu, *Mitr. Mold*, 44; cf. Iorga, *Doc. Callimachi*, I, tabla; Codrescu, *Uricariul*, III, p. 13 și urm.

[3] *Ibid.*, I, pp. 67-74.

[4] Pentru unul tradus la 1768-9, supt Grigore-Vodă Callimachi, de „Andrei dascălul, Brașovan“, v. Iorga, *Cernica*, p. 14, no. 91.

[5] Dan, *Putna*, pp. 81-2.

Psaltire de vechiul Patriarh constantinopolitan Ghenadie-Scholarios.

Mai târziu, către sfârșitul veacului, după Gheuca, pe vremea încercărilor de amestec grecesc și rusesc pe care le vom cunoaște îndată mai de aproape, în momentul războiului ruso-turc, precum și supt Iacov Stamate, se adăugă *Psaltirea* din 1790, *Ermologhiul*, cartea de cântări, din 1792, și al doilea *Catavasieriu*, din vremea ocupației lui Potemchin; în sfârșit, cărțile lui Iacov însuși: *Liturghia* din 1794 și *Psaltirea* din 1802.

CAP. IV.

Munca de cărturari a călugărilor putneni.

Cum se vede, mișcarea pornită de Iacov nu ținu decât supt cel d'intâiu urmaș al său. După ce părăsi cârja arhierească, fostul Mitropolit se adăpostise la Putna, unde i se făgăduiseră de Domnie cele mai mari înlesniri [1]. Găsi pe egumenul Calistru stăpânind o veche clădire pe care o aflase aproape în ruină, dar care se ridicase pe încetul cu cheltuiala Mitropolitului, care-și „puse toată agonisita" pentru a întări zidurile și turnurile, a cumpăra odoare și icoane, făcându-se astfel al doilea ctitor, ceia ce-i dădu dreptul de a strămuta în pridvor oasele părinților săi, dintre cari tatăl fusese îngropat întâiu la Rădăuți, și de a-și găti lui însuși loc de odihnă acolo: supt lespedea frumos săpată, după modelul vechilor pietre domnești, i se coborî trupul, din care viața se desfăcuse pe încetul, la 15 Maiu 1778, după ce Iacov fusese câteva zile, în rasa aspră a schivnicilor, părintele Eftimie [2]. Într'unul din mormintele alăturate, în al lui Ștefan-cel-Mare însuși, acest evlavios și bun arhiereu

---

[1] V. Iorga, *Doc. Callimachi*, I, pp. 427-9, no. 29.
[2] Dan, *Putna*, p. 40; cf. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, pp. 596-7.

care simția numai foarte puțin pentru îndelungatul trecut de lupte și suferinți ale neamului, văzuse scormonindu-se de oamenii Cârmuirii, în zilele când el păstorià Moldova, și scoțându-se pietre scumpe și mărgăritare, ce slujiră apoi, din porunca lui — care nu îndrăznește însă, în scrisoare, a numi pe „mortul acela“ — pentru a face cununi la sfinți. Nu numai cu acest prilej clerul românesc al epocei, cel moldovenesc mai ales, dovedia că nu poate să vadă și dincolo de margenile chemării sale strict religioase și că privia B serica lui Hristos ca una singură, pe care neamurile n'au voie s'o schimbe, nici măcar să o înrâurească, ea având un rost mai înalt și obârșie neasămănat mai sfântă. Când ispravnicul scotocia în morminte ca să vadă ce au putut ascunde călugării ocupați la reparație, Mitropolitul se gândia numai la ce lucrare nouă de giuvaiergiu s'ar putea face pentru sfinții fără de moarte din mărgăritarele rămase în neagra cenușă omenească, albe cum e credința cea adevărată, din pietrele ce păstrau după trei veacuri de întunerec aceiași flacără pe care în orice împrejurări credinciosul creștin o ține pentru Dumnezeirea căreia simte bucurie a i se jertfi [1].

Putnenii se temuseră că marele lor ocrotitor, înoitorul bisericii și chiliilor, are de gând să facă din mănăstire un mitoc al Mitropoliei; temerea lor aduse poate hotărârea cu blăstăm, din partea tuturor arhiereilor moldoveni, dată la 5 Ianuar 1756 încă, prin care se opria orice supunere a ctitoriei lui Ștefan-cel-Mare către orice autoritate [2]. La 1757 se dădu egumenului privilegiul de a purta genuncheriu sau nabederniță, cruce la gât, mitră și cârjă, ca arhiereii, — privilegiu care s'a respectat și până astăzi [3], — precum se cuvine celui ce stă în fruntea unei astfel de mănăstiri, ce „din ceput s'au cinstit a să numi cea mai întăi, cap tuturor mănăstirilor pământului Moldovii, sângură de sine stăpâni-

[1] Dan, *o. c.*, pp. 46-7.
[2] *Ibid.* p. 96.
[3] *Ibid.*

toare, nicăire supusă“ [1]. Când, în 1762, Iacov își luă în chip trainic sălașul la Putna, cu totul isprăvită, având pe egumenul numit de dânsul la toate poruncile lui, el încercă, în sfârșit, să facă din mănăstire, așa de bine asigurată și așa de mult cinstită, și un nou focar de cultură bisericească [2].

Supt Calistru ca și supt Venedict, supt Antonie și Pahomie, urmașul său [3], oarecare muncă de cărturari se simte la Putna. Pe lângă lucrări îndoielnice sau mai puțin însemnate — să notăm însă Slujba Sf. Onofrei prefăcută din slavonește, din „Trifoliul slovenesc“, de egumenul „mănăstioarei“ cu acest hram a lui Ștefan-Vodă Petriceicu, lângă Siretiu, Mitrofan, la 1764 [4] —, trebuie să se dea valoarea cuvenită operei lui Vartolomeiu Măzăreanu, ucenicul Mitropolitului Antonie, egumen de la 1757 înainte, cu întreruperi, care-și făcēa diata la 1-iu Ianuar 1770, dar care a răposat numai târziu după aceia. Era un cunoscător bun de slavonește, un vorbitor ales și bogat, care ni-a lăsat o foarte frumoasă laudă a lui Ștefan-cel-Mare, rostită în ziua obișnuită a pomenirii lui [5]; era un harnic gospodar și un îndrăzneț uneltitor politic. Îl vedem mergând și el în Rusia Țarului, cu Calistrat și cu un călugăr de la Sihăstrie, la 1757, când căpătă dreptul de a purta semnele deosebitoare ale unui arhimandrit [6]; se întoarse cu odăjdii, prapuri, icoane și cu multe cărți vechi slavone și nouă rusești, pe care Vartolomeiu avea de gând să le traducă. Ajuns egumen de Solca, el făcu o a doua călătorie rusească, pe vremea Împărătesei Ecaterina, împreună și cu egumenul Moldoviței, care începea

---

[1] Codrescu, *Uricariul*, XIV, pp. 179-80.
[2] Dan, *o. c.*, p. 98.
[3] *Ibid.*, p. 99, no. 142; p. 121; Iorga. *Doc. Callimachi*, I, p. 451, no. 76.
[4] Lăpedatu, *Manuscrisele de la Bisericani și Râșca*; din *Bis. Ort* 1906, p. 18.
[5] Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, pp. 604-8.
[6] Codrescu, *Uricariul*, XIV, *l. c.*

şi el să se uite spre Răsărit, Venedict [1]. Făceau parte din solia de închinare a ţerii, care mai cuprindea, din Moldova, pe episcopul Huşilor, Inochentie Putneanul, fost dichìu la Rădăuţi [2] — care lăsă în loc pe episcopul de Roman, Leon [3]—, iar din Ţara-Românească pe Mitropolitul Grigorie. Ca un scriitor de chemare ce era, Măzăreanu a lasat o scurtă povestire a acestui drum al său, în care se încrucişă cu un tânguitor al suferinţilor sale pentru ortodoxie, parohul de la Sân-Miclăuşul Banatului, Mihai Popovici, care, după ce văzu palate, grădini, Musee, Curte împărătească în toată strălucirea ei, se întoarse acasă cu siguranţa că Împărăteasa Ecaterina nu va lăsa nicăiri să piară pravoslavia [4]. După cuvântari solemne şi privelişti frumoase, după închinarea la moaştele din Peştera Chievului, care înlocuia acum pentru mulţi Români, mai ales din Moldova, Locurile Sfinte ale Ierusalimului, cei doi egumeni şi episcopul de Huşi se întoarseră în ţară încărcaţi de darurile „maicei" Împărătese de Cârmuirea creştină a căreia ar fi fost buni-bucuroşi. După întoarcerea din Rusia acestei „maice" milostive, Vartolomei fu numit „îndreptător al şcoalelor domneşti, episcopeşti şi mănăstireşti a' Moldovei", — şi el însuşi ţinea şcoală de preoţi, un fel de mic seminariu putnean, în mănăstire, având şi un dascăl de psaltichie tocmai din Patmos, pe călugărul Ilarion [5].

Vartolomei Măzăreanu a dat şi o sumă de traduceri din ruseşte pentru literatura profană: calendare, leatopiseţe, ba

---

[1] Pe atunci mănăstirile din Bucovina se treziau toate la o nouă viaţă. Dragomirna fu ridicată din ruine la 1762: Iorga, *Doc. Callimachi*, I, p. 456, no 93; cf. p. 460, n-rele 110, 112. Cf. şi Ipolit Vorobchievici. *Sfânta mănăstire Dragomirna*, Suceava, 1908.

[2] Melchisedec, *Cron. Huşilor*, I, pp. 225-6.

[3] Kogălniceanu, *Arch. Rom.*, I, pp. 151-2: 20 Novembre 1769.

[4] Călătoriile lui le-am tipărit în *Tribuna poporului* din Arad pe 1901. şi de acolo în broşură.

[5] Urechiă, în *An. Ac. Rom.*, X, p. 183 şi urm.; ed. lui Miron Costin de acelaşi, I, pp. 684-5; acelaşi, *Istoria Românilor*, I, p. 945, nota 1; cf. S. Fl. Marian, în *Revista politică* din Suceava, 1889, no. 7 Marian a dat şi o ediţie a Condicii Solcăi, scrisă de Vartolomeiu (Suceava, 1902).

chiar traduceri din grecește ale Fabulelor lui Esop și unor „apoftegme"; a dat o bogată formă literară condicilor de mănăstire; a prescris cronici moldovenești, a cuprins, poate, în cuvântări și dialoguri icoana Moldovei decăzute, prin lene, desbinare, trufie [1]. A tălmăcit cărți pentru schivnici, către viața cărora, supt înrâurirea noului curent rusesc, pornit de Dimitrie din Rostov, era aplecat și el ca și mai toți călugării cărturari ai Moldovei: astfel, *Leastvița,* după îndemnul egumenului Bisericanilor, Varlaam — supt Misail de Bisericani se traduseră și *Invățăturile* lui Dorotei Starețul, ale „avvei" Doroftei, chiar în acea veche mănăstire de muncă pe terenul cultural —, *„Orânduiala chipului celui mare îngeresc, Invățătura dulce sau livada înflorită, Crinii Țarinei"*, foarte mult cetită; în sfârșit călugărul putnean a voit să crească numărul cărților de slujbă, traducând, după „izvoade moschinești", *Pavecernicul, Canonul* la *pavecerniță,* „Plânsul Născătoarei de Dumnezeu", *Panahidicul, Paraclisul Sf. Petru și Pavel,* pentru hramul Solcăi, *Liturghia arhierească* [2], *Trebnicul* lui Petru Movilă, „adecă rânduiala pentru izbăvirea celor neputincioși de viforarea și năsălnicia de duhurile cele necurate", vechea carte de molitve din 1646 a marelui arhiereu [3].

Putnenii erau însă, din causa Mitropolitului Iacov, scos cu silnicie prefăcută de către noul Mitropolit Gavriil, în relații întru câtva dușmănești cu Scaunul din Iași. Dar acolo era singura tipografie, căci la o înviere a tipografiei din Rădăuți, al cării material fusese strămutat tocmai de Iacov la Iași, nu

[1] Afară de cuvântul pentru Ștefan-cel-Mare — în Kogălniceanu, *Arch. rom.*, I, — alte scrieri de această natură, în *Arch. soc. șt. și lit. din Iași,* IV, p. 327 și urm. Cf. Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. 606 și urm. — S'a spus că ele ar putea să fie și ale boierului Ionică Tăutu din 1821, supt numele căruia a fost tipărită una din ele într'unul din ziarele muntene de la 1848.

[2] V. și Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 311.

[3] V. Dan, *Putna*, p. 160 și urm.; iar mai ales lista definitivă din Lăpedatu, *l. c.*, p. 18 și urm.

se gândia nimeni, şi cu atât mai puţin episcopul Dosoftei Herescul, fiu de boierinaş, deprins a lăsa viaţa să se scurgă lin şi de la care n'a rămas nimic decât un turn de clopote, fără proporţii şi fără valoare arhitectonică, la reşedinţa lui rădăuţeană[1]. Era lipsă de înţelegere, neputinţa unei conlucrări între Mitropolie şi mănăstirile de sus, în care se trezise iarăşi, urmând mişcării Ruşilor, viaţa călugărească, şi dintre care Putna adăpostia pe Mitropolitul Iacov, Solca avea pe Măzăreanu, Moldoviţa pe tovarăşul de misiune al acestuia, Sânt'Onufrie pe alt egumen scriitor, iar Dragomirna, dreasă la 1762 de Filip Catargiu[2], cuprindea, din Septembre 1763, în locul celor doi-trei călugări de ţară ai egumenului Teofan, pe cei şeizeci şi patru de fraţi hotărâţi la „viaţă obştească", la rugăciunea, la gospodăria, dar mai ales la lucrul împreună pentru cultură, supt călăuzirea unui nou oaspete de peste Nistru, Paisie Velicicovschi[3], care venia însă, cu cei mai mulţi dintre dânşii, din Athos şi din Ţara-Românească, unde stătuse un timp în schitul Vărzăreşti, de lângă hotarul Moldovei[4].

Acest Rus din Pultava, fiu de protopop, ucenic al şcolii din Chiev, la care învăţă şi Eustatievici Braşoveanul, viitorul inspector al şcolilor româneşti neunite, plecase din mănăstirea sa de frica Polonilor prigonitori în ajunul căderii Regatului lor, supt pretextul tocmai al acestor vrăjbi confesionale întârziate, şi se întorsese la Pecersca, noul Loc Sfânt al ortodoxiei slavo-româneşti. Trecând prin Moldova, unde ucenicii lui Dimitrie de Rostov şi urmaşii acestora erau prea bucuroşi să primească un „frate" din „Ţara Rusească", e pătrunse până la mănăstioara Poiana Mărului, din judeţul Râmnicului-Sărat, unde găsi un stareţ de neamul său, aspru

---

[1] V. Dan, *Rădăuţi*, p. 114 şi urm.
[2] V. mai sus, p. 164.
[3] Codrescu, *Uricariul*, IX, facisimile al iscăliturii lui.
[4] Ştirile despre Paisie, din „Adunarea cuvintelor celor pentru ascultare", Neamţ, 1817, Prefaţa.

schivnic după învățăturile Patriarhului Silivestru de Antiohia [1], pe Vasilie, cel d'intâiu întemeietor de lăcaș pentru viața comună, de *obștejitie* călugărească, și autor al traducerii lui Nil de la Sorsca, cetire plăcută shimonahilor și foarte răspândită deci [2], și al „Întrebătoarelor răspunsuri adunate din Sfânta Scriptură". Limba românească o deprinse Paisie stând aici laolaltă cu harnicii și evlavioșii supuși ai părintelui Vasilie. Petrecu apoi la Athos, în mănăstirea Pantocratorului, făcând linguri și învățând grecește. La Athos, în schitul Sf. Ilie și la Simopetra, se desăvârși el și în cunoașterea limbii elinești, la ucenicul său, ieromonahul muntean Macarie, școlar al lui Turnavitu, ca și Grigorie, ca și Chesarie, ca și marele dascăl Manase Eliade, lumina învățăturii grecești a timpului, mirean toată viața lui, dar având necontenite legături cu cei mai mari și mai vestiți clerici ai timpului [3].

CAP. V.

Începutul literaturii teologice la Români.

Pe atunci un început de literatură *teologică*, tradusa întâiu din slavonește, dar îndată din grecește, de-a dreptul, de la izvorul însuși, se înjghebase în țerile noastre. Pe când, la București, doar preotul Radu de la Treisfetitele traducea pe *Antihristul* rusesc din 1703 [1], pe când cetitorii de cărți religioase căpătau de la dascălul de slavonește Staico *Dioptra* saŭ *Oglinda* lui Filip Solitariul [5], Oltenii începuseră, supt în-

---

[1] V. mai sus.
[2] Iorga, *Manuscriptele mănăstirii Cernica*; din „Bis. Ort." pe 1902, p. 6, no. 12, no. 50; *Ghighiu și Argeș*, pp. 23-4, no. 6.
[3] Cf. Iorga, *Ist. lit. rom.* cu *Scrisori de boieri olteni* și cu *Scriitori bisericești*.
[4] Iorga, *Cernica*, p. 24, no. 174.
[5] V. D. Rousso, *Studii bizantino-române*, București, 1907, p. 9 și urm.

demnul lui Damaschin, care avea gata și *Tâlcul Evangheliilor* de Teofilact al Bulgariei [1]. Un Mihalcea Logofătul de taină, care-și zicea *Litterati* în loc de *Litteratus*, pe latinește, porni tot acolo rândul „tălmăcirilor de pe grecie“: fusese la capuchehaielâcul românesc din Constantinopol, împreună cu Constantin Diichiti, autorul ziarului Campaniei în Moreia [2], până pe vremea lui Ștefan-Vodă Cantacuzino și a lui Nicolae Mavrocordat, și, odată cu intrarea celor cinci județe în stăpânire germană, veni de se așeză acolo. Om evlavios, el cheltui o parte din economiile sale pentru a înoi pe la 1726 schitul vâlcean Țarca, metoh al Titireciului, făcut pe la 1680 de un călugăr grec din Tricala, Dionisie. După întoarcerea Olteniei la principatul muntean, Mihalcea e îmbrățișat, pentru învățătura și priceperea sa, de Constantin-Vodă Mavrocordat, care-i încredințează traducerea „Comorii“ lui Damaschin Studitul, de Salonic, de *Solun*, lucrare pe care o săvârși în 1747, adăugindu-i și alte Șepte cuvinte de suflet folositoare și un Tâlc la „Tatăl Nostru“. Logofătul dădu și tălmăcirea *Cuvintelor lui Efrem Sirul,* după ediția venețiană din 1720 [3], iar la 1729 el încercase chiar o lucrare de compilație, din deosebite „cărți filosofești și duhovnicești“, „elinești, grecești și arăpești“, pe care o intitulă poetic: „Mănunchiu de flori“ sau *Chita florilor*, închinând-o episcopului de Râmnic, Inochentie [4].

Tipărituri teologice românești încep întâiu în Țara-Românească, unde Mitropolia dă la lumină o nouă ediție din *Învățătura bisericească* a lui Antim, mai mult o circulară pe înțeles pentru preoți — în Moldova se tipărise pentru același scop, la 1732, „Învățături preoțești despre Taine“ [5], — iar la

---

[1] Lăpedatu, *Damaschin*, p. 18.

[2] Am dat o nouă ediție a acestei scrieri, în colecția Comisiei Istorice a României. V. *Cron. Muntene*, din „An. Ac. Rom.“ pe 1899 (XXI).

[3] V. și Iorga, *Ghighiu și Argeș*, p. 57, no. 17; ms. din 1761.

[4] Lăpedatu, *Bisericani și Râșca*, p. 35 și urm. V. și Codrescu, *Uricariul,* VII, p. 20.

[5] Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, II, p. 43, no. 206.

Râmnic se publică la 1740 *Preoția* cu datoriile clerului mirean[1]. Apoi apar *Întrebările bogoslovești și cu răspunsuri*, culese din scrierile marelui Atanasie de Alexandria, pe care le „tâlcuiește“ un necunoscut urmaș al lui Mihalcea, Ianachi, fost al doilea Postelnic, deci, chiar, prin dregătoria pe care o avuse, și încă supt Domni așa de învățați ca Mavrocordații, un bun cunoscător al limbii grecești vechi și nouă. Se poate ca același Ianache să fi prefăcut în românește, după cererea Mitropolitului Neofit Cretanul, cuvântările omiletice, vestitele „Cazanii de prăznuire“ ale predicatorului grecesc mai nou, de la sfârșitul veacului al XVII-lea, Ilie Miniatul[2]. Apoi până la 1750 nu se mai dă aici decât o nouă ediție a „Pravoslavnicei Mărturisiri“, la 1745, și alta a „Mărgăritaor“, în anul următor.

Acum Ieșenii, supt Mitropolitul Iacov, încep și ei cu lucrări de teologie. Se dă la 1751 „Sinopsis adecă adunarea a celorŭ drepte taini“, cu canoane și altele ce trebuie „la taina duhovniciei“, carte care, de alminterea, se mai publicase, dincolo de Milcov, și poate chiar în Iași, la 1747. „Adunare de multe învățături“, din 1757[3], e însă o lucrare nouă, operă a lui Iacov însuși, care declară că a „alcătuit dinŭ multe Scripturi“ „acĭastă cerească floare, adecă cărțulie“, pentru folosul preoților, ca și mai vechea *Sinopsis*. Tot la 1757, predicatorul Nicolae Mauroeides își dă în original, aici, la Iași, „Mreaja apostolilor“, Ἀποστολικὸν δύκτιον. Știm că Teofilact, fostul logofăt de Vistierie, a dat o cărticică des-

[1] Cf. și *Învățăturile pentru ispovedanie* ale Mitropolitului Grigorie, 1764; *Bis. ort.*, XI, p. 7. Pentru o *Învățătură arhierească* din Iași, 1771, v. Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, II, p. 197. A treia ediție din circulara lui Antim, în București, 1774; *Capetele de poruncă* ale aceluiași *ibid.*, 1775.

[2] Cf. și Iorpa, *Ist. lit. rom.*, ed. I, II, p. 45, nota 1; p. 429.

[3] Pretinsa ediție din 1753 e o greșeală a lui V. Popp, *o. c.*, p. 79; se spune în titlu că s'a tipărit supt Scarlat-Vodă Ghica, și acesta *nu* domniă în 1753.

pre Lemnul Sfintei Cruci, şi aceasta tălmăcită din greceşte de-a dreptul de al doilea boierinaş cunoscător al limbii elineşti. *Îndreptarea păcătosului cu duhul blândeţelor*, din 1765, e un manuscript slavon al lui Vichentie Ioanovici, fost episcop de Arad, trimes spre publicare de Pavel Nenadovici, Patriarhul de Carlovăţ.

Dar această tipăritură îndemnă pe Mitropolitul Gavriil să poruncească a se face din greceşte o noua traducere românească a cărţii, pe care o intitulează, spre a se deosebi de cealaltă, „Îndreptarea păcătoşilorŭ, adecă învăţătură către celŭ ce să pocăieşte, cumŭ se cade să se ispoveaduiască"; Evloghie dascălul iscăleşte doar ca *diorthositoriu*. Numai în 1771, prin sârguinţa acelui Toma al doilea Logofăt, Toma Cara, din care Ruşii, cari ocupau Moldova, ar fi vrut să facă legislatorul acestei ţeri[1], se lucră o „Alcătuire înaurită", traducere a cărţii Evreului convertit Samuil Rabbi, care scrie împotriva iudaismului, încă o tălmăcire din greceşte, după textul din Lipsca, 1769. *Itica sau ieropolitica* lui Vartolomei Măzăreanu — din ruseşte, după o ediţie de la Pecersca, din 1712, — rămase însă şi mai departe în manuscript, cum rămase şi altă traducere, din 1747, a lui Ghenadie Cozianul[2].

În Râmnic apare la 1760 cea d'întâiu carte de combatere a Uniţilor ardeleni, cari deschiseseră ei războiul prin publicaţiile de la Blaj ale lui Aaron[3]: „Carte sau lumină cu dreapte dovediri pentru Vavilonulŭ celŭ tăinuitŭ, carele iaste la Rămleani": e tradusă după originalul grecesc al lui Nil de Salonic, fără a se arăta prin cine s'a făcut lucrarea. Chesarie, viitorul episcop de Râmnic, iscăleşte însă ca traducător

---

[1] V. „Învăţătură a însuşi stăpânitoarei Măriri Ecaterinii II către rânduita epitropie preste alcătuirea arătării a unii noao legiuitoare Condică, tălmăcită.., care s'au tălmăcitu de Thoma 2 Logofet"; Iaşi, 1773. Cf. Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. 1-a, II, pp. 446-7.

[2] V. Iorga, *Ghighiu şi Argeş*, p. 29 şi urm., no. 19.

[3] V. mai sus.

a doua Prefață la „Întrebările și răspunsurile“ lămuritoare de dogmă ale lui Simion de Salonic, apărute la București în 1765. Traducerea cărții lui Nichifor Theotokis, Corfiotul ajuns Mitropolit de Cazan, împotriva lui de Camillis și a Unirii, scrisă după 1763, apăru numai în cea d'intâiu jumătate a veacului al XIX-lea[1]. Iar *Cuvintele* lui de Nichifor Theotokis, traduse din porunca lui Filaret la 1793[2], nu se publicară niciodată.

Macarie, prietenul lui Paisie și fost egumen de Bistrița, apare ca traducător la 1775 numai, când se dă, din manuscriptele lui, la București, volumul din *Omilii* al vechiului Macarie Egipteanul, un ascet și acela. Mai lucrase versuri, o bucoavnă, un dicționariu, o gramatică[3], un „Mic prinos“ Fecioarei[4], apoi, poate, o „Carte de suflet folositoare“[5], o traducere a Tâlcurilor Psalmilor de Teodoret (1787[6]), *Haritovreiton Paradeisos*, „Tainica Florărie“, și poate „Scara lui Iacov“[7], *Tipicul*, „Oglinda tainică a vieții călugărești“, „Calist“, Viața lui Dimitrie de Rostov, Ioan Scărariul, Sf. Chiril de Alexandria, Bogoslovia, Tâlcul Apocalipsului, etc.[8], — ce bogăție de muncă spornică! —, dar lucrarea de căpetenie, mântuită în 1782 abia, a acestui om învățat și harnic, pătimind însă de multe ciudățenii, în traiu, de sigur, ca și în scrisul neobișnuit, în stilul plin de neașteptate și neîngăduite cuvinte, e traducerea *Vieților Sfinților* din grecește, lucrare uriașă, care a văzut tiparul numai târziu, după oarecare prefaceri, în Moldova, tocmai în tipografia întemeiată anume mai târziu de Paisieni, în rândul cărora se înscrisese

---

[1] Iorga, *Ghighiu și Argeș*, pp. 17-9.
[2] Iorga, *Cernica*, p. 23, no. 151.
[3] Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. 1-a, II, p. 275 și urm.
[4] Iorga, *Ghighiu și Argeș*, p. 58, no. 19.
[5] Lăpedatu, *Bisericani și Râșca*, pp. 12-3.
[6] Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. 1-a, II, p. 391; *Bis. ort.*, XII, p. 673 și urm.; XVIII, pp. 298 și urm., 303 și urm., 695 și urm.
[7] Iorga, *Cernica*, p. 23.
[8] Iorga, *Studii și doc.*, VII, pp. 309-10.

printre cei d'intâiu. El muri la o dată necunoscută, lăsând după el faima că, atunci când Grecii aveau pe un Manase Heliades, el era „dascălul cel mare" pentru Români[1].

Aceste traduceri arată sfârșitul total al influenței slavone în Țara-Românească: cel din urmă destoinic dascăl de această limbă fusese strălucitul caligraf preotul Floru, traducătorul Tâlcului Psaltirii; lăsă numai ucenici slabi, cum e Constantin dascălul, cari nu pot sta alături de un Evloghie din Moldova[2]. O nouă legătură între slavona, înviată mai ales pentru cetirea și tălmăcirea Vieților Sfinților, celor vechi și noi, între schivnicii închinați numai lui Dumnezeu și limba grecească, acum cultivată, nu de Greci, nici pentru Greci, și mai puțin pentru grecisare, ci pentru lărgirea și adâncirea studiilor de teologie, pentru înzestrarea Bisericii și îmbogățirea literaturii prin cărți tălmăcite fără mijlocire din această limbă, era s'o facă Paisie, ai cărui ucenici, „Sloveni" și Români, în curând nu mai puțin de trei sute cinzeci,—„sobor" fără păreche, ca număr, ca pregătire, ca evlavie și ca fel de viață, harnic și ideal —, începură încă de la așezarea lor în Dragomirna, la 1763, rostul lor cultural în hotarele Bisericii, care se lărgiau tot mai mult.

CAP. VI.

Biserica din Bucovina anexată la Austria și noul Guvern străin.

La sfârșitul răsboiului ruso-turc din 1768-74, Austria poruncì trupelor sale să înainteze pe teritoriul moldovenesc

---

[1] Iorga, *Cernica*, p. 24, no. 162; cf. p. 23, no. 156; p. 25, n-le 197-9, 200-1.

[2] Pentru Floru, v. *ibid.*, p. 17, no. 115; Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. 1-iu, I, pp. 421-457; Melchisedec, în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, vol. IV, p. 522; Urechiă, *Ist. Rom.*, I, p. 822.

vecin cu Galiția de curând anexată, la cea d'intâiu împărțire a Poloniei: peste puțin, prin convenția din Palamutca (1776), Turcia ceda, fără să aibă dreptul — ceia ce făcea din această convenție un act nul în în dreptul ginților —, tot Ținutul Cernăuțului, un număr de sate din al Hotinului, ca și Ținutul Sucevei în mare parte și al Câmpulungului întreg. Se născoci un nume pentru noua provincie împărătească și se găsi potrivit unul slav, necunoscut oficialității moldovenești sau poporului român, Bucovina.

În „Bucovina" era cuprinsă cetatea Sucevei, unde stătea încă dichìul Mitropoliei, acum Metodie, arătând că astfel acesta era Scaunul arhiepiscopal vechiu și adevărat, apoi Dragomirna lui Paisie și a soborului său; Putna, în care Iacov mai trăia încă; Humorul, care stătea poate tot supt egumenia lui Calistrat [1]; Voronețul, cârmuit de Macarie [2]; Sântilie, cu alt egumen Macarie [3]; Solca lui Măzăreanu, care se bucurase la începutul războiului, crezând că poate însemna acum în fruntea condicilor sale de documente numele „prèblagocestivei însuși-stăpânitoarei marei Doamnei noastre Imperatriții Iecaterini Alexievni, a toată Rosie și a diadohului ei, bine-credincîosului Domn și mare cniaz Pavel Petrovici" [4], și Sucevița, aproape uitată. Mănăstirea Todirenilor, din Burdujeni, a lui Toader, fratele lui Ieremia Movilă, închinată de mult, rămase la Moldova [5].

La început, partea înstrăinată a Moldovei păstră vechea ei alcătuire bisericească, dichìul îndeplinind și funcții episcopale, fără a fi împiedecat de nimeni, iar grija arhierească asupra târgurilor și satelor având-o Dosofteiu Herăscu, epis-

---

[1] Iorga, *Doc. Callimachi*, I, pp. 464-5.

[2] V. *Condica mănăstirii Voronețul*, ed. Sim. Fl. Marian, Suceava, 1900.

[3] *Ibid.*, p. 35.

[4] Începutul la *Condica mănăstirii Solca*, ed. cit.

[5] Marian, *Inscripțiuni de pe manuscripte și cărți vechi din Bucovina*, Suceava, 1900, pp. 46, 49-50; cf. Iorga, *Inscripții*, I, no. 1.

copul de Rădăuți, care nu se crezuse îndatorit a rămânea în Moldova turcească. El luă parte și la ceremonia teatrală a închinării și jurământului locuitorilor „bucovineni" către marea Împărăteasă creștină desrobitoare [1]. Numai în 1781 se luă hotărârea de a împiedeca orice legături și pe terenul bisericesc între partea anexată și teritoriul domnesc, și, la 24 April din acest an, Mitropolitul Gavriil trebui să renunțe la drepturile lui metropolitane [2]. Fără a se întreba la Constantinopol, fără a se observa vre una din formele pe care le impun canoanele, Austria procedă în chestia alcătuirii Bisericii bucovinene tot așa precum procedase Rusia de curând (1771) în Moldova ocupată.

La moartea episcopului de Brăila, Daniil [3], aceasta împărțise, în adevăr, diecesa raialei cucerite, pentru moment, între eparhiile Buzăului (Brăila însăși), Hușului (Ismail, Reni, Chilia, Cetatea-Albă, Tighinea-Bender) și Rădăuțului (Hotinul, unde, la 1765, după cererea lui Daniil însuși, Patriarhia constantinopolitană se învoise a numi pe Neofit, egumenul de la Sf. Gheorghe din București, autorul unui comentariu la Gramatica lui Gazì și al unei „Alegeri din Psaltire", viitorul *efimeriu* al Grecilor din Sibiiu [4]). Apoi Guvernul provisoriu rusesc dădu episcopia Hotinului unui Amfilohie, probabil Putnean, care trebui să stea și pe urmă în Moldova, la mănăstirea lui Zagavie, lângă Hârlău, ori la Iași, scriind cea d'intâiu geografie — după Bouffier, tradus în italienește, — și cea d'intâiu aritmetică, pe lângă *Gramatica teologhicească* a lui Platon de Moscova, din 1795 [5].

---

[1] V. I. Grămadă, în *Viața Românească* pe 1908.

[2] Wickenhauser, *Radautz*, p. 45 și urm.

[3] Pomenit între ctitorii bisericii basarabene de la Căușani; Iorga, *Inscripții*, II, pp. 14-5, no. XVII.

[4] Bianu si Hodoș, *Bibl. Rom.*, II, pp. 190-1, 193; Iorga, *Scriitori bisericești*, pp. 5-6. Pentru împărțirea diecesei „Proilavului", v. Melchisedec, *Cronica Hușului*, I, p. 312 și urm.

[5] Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. 1-iu, II, p. 388 și urm , p. 519, nota 3; Melhisedec, *Cron. Rom.*, II.

Tot astfel acum, dintr'o zi pe alta, Dosoftei ajunse, şi primi să ajungă, episcop *liber*, scutit de orice amestec, al Bucovinei împărăteşti, dându-i-se şi drepturi asupra mănăstirii Marelui-Schit din Galiţia, întemeiată în veacul al XVII-lea, se pare, şi având supt ascultare Suceviţa. Era un fel de Mitropolit cu patentă de la Viena, fără titlu şi fără recunoaştere în cuprinsul lumii ortodoxe, un funcţionar bisericesc de nuanţă răsăriteană al Guvernului Statelor austriace. În loc ca un arhiereu să-i vestească schimbarea esenţială de situaţie, aceasta i se semnifică prin generalul comandant, Enzenberg, care binevoì să-l cerceteze în chiliile din Rădăuţi [1]. Un *consistoriu,* pe care Biserica ortodoxă nu-l cunoaşte şi cum n'a funcţionat vre unul în Moldova ori în Ţara-Românească, dar cum îl avuseră episcopii din Făgăraş, încă de la Ioan Patachi, i se alipi, pentru a-l sfătui şi a-l spiona [2]. Dosoftei se declară gata, chiar de la această întâlnire, să iea protocol de purtările preoţilor şi să înfrâneze pe călugări, asigurând şi el pe ofiţerul străin că aceşti clerici trăiesc în de obşte moral. Enzenberg îi arătă că are de gând să restrângă numărul călugărilor, să scrie averea mănăstirilor, să aleagă egumeni el însuşi, într'un sobor de călugări, şi cu doi egumeni vecini [3], să împiedece cărţile bisericeşti din Moldova, de şi recunoştea că n'are cu ce le înlocui, cele din Blaj fiind unite [4]. Administratori străini erau să între în mănăstiri, care vor forma o singură organisaţie economică supt controlul Guvernului; schiturile se vor închide neapărat. Contabilitatea şi statistica, regularitatea, precisia trebuiau să iea locul, în toate, vechilor datine şi canoanelor imutabile. Generalul era sigur că, prin decretele şi execuţiile sale, e în stare a reforma o Biserică plină de păcate, ceia ce se potrivia, de alminterea, cu întregul sistem de guvern anti-clerical

[1] Wickenhauser, *l. c.*, p. 48; cf. Zieglauer, *Geschichtliche Bilder.*
[2] Wickenhauser, *l. c.*,
[3] *Ibid.*, p. 50 şi urm.
[4] *Ibid.*, p. 53.

al lui Iosif al II-lea [1]. La 1783 el târî pe Dosoftei în Cernăuţi, unde decretul din 12 Decembre 1781 mutase, necanonic, episcopia, şi unde el trebui să facă din banii săi o biserică mai cuviincioasă pentru ca să aibă unde se închina. Arhimandritul Meletie, proegumenul Antonie din Putna şi un Gherasim primiră să scrie, împreună cu Balş, averea mănăstirilor [2].

Cu aceasta începu, supt bătrânii ochi îngăduitori ai lui Dosoftei, prigonirea. Egumenii de Voroneţ şi Sântilie [3] fură izgoniţi, fără niciun drept, ei fiind pe viaţă şi răspunzători numai faţă de un sinod; cei de Solca şi Humor, „trimeşi la pocăianie în mănăstirile lor". Guvernul militar voia o şi mai aspră pedeapsă a „lui Macarie din Sântilie", trimeterea lui aiurea, aceiaşi surgunire pentru Antim de Humor şi Metodie, urmaşul la Solca al lui Vartolomei, care fugise în Moldova, ca şi Voroneţeanul, vecinul său [4], şi, pe lângă ei, pentru doi protopopi şi un număr de preoţi şi călugări [5]; singur Venedict de Moldoviţa se învrednici de mulţămirea noilor stăpânitori [6]. Se ceru chiar episcopului, pe un ton de poruncă, să poftească pe „domnul Mitropolit" *(Herrn Metropoliten)* din Moldova a ceda averea în moşii a Mitropoliei sucevene [7], pe care o numia biserica „Sf. Gheorghe din Suceava" [8]. Şi, ani de zile, se purtă cu dânsnl o luptă înverşunată pentru a-i despoia Biserica de Coţmanul dat de vechea Doamnă Anastasia, de chiar teritoriul rădăuţean şi de două sate în Moldova [9], în schimb pentru o leafă, mai mare ori

[1] V. o hotărâre a lui *ibid.*, la p. 68.
[2] *Ibid.*, p. 54.
[3] Cf. p. 152 şi urm.
[4] *Ibid.*, p. 58.
[5] *Ibid.*, p. 74.
[6] *Ibid.*, p. 61.
[7] *Ibid.*, pp. 64-5.
[8] V. răspunsul Mitropolitului, în Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, p. 309.
[9] Wickenhauser, *l. c.*, p. 67 şi urm.

mai mică, „aşa cum se obişnuieşte pretutindenea". În zădar aduse înainte Dosoftei că nu poate călca *pravila*, nici părăsi ce nu e al său, el care e „de treizeci de ani cununat cu această eparhie" [1] şi s'a deprins „să-şi afle odihna" acolo, în Rădăuţi; în zădar plânse lacrămi calde înaintea prigonitorilor [2]: i se îngădui numai, de milă, să păstreze Rădăuţul în câţi ani mai are de trăit. Era vorba acum să-l supuie Patriarhului sârbesc de Carlovăţ [3] — şi aceasta se şi făcu, la 6 Decembre 1783, în chestii de dogmă mai ales, iar la 8 Decembre 1786 în toate, episcopul bucovinean fiind chemat la sinoadele sârbeşti. I se trimesese de acolo, ca „îndreptător", un fel de teolog oriental, arhimandritul de la Şistatovici, Ghedeon Nichitici. Se prevăzu chiar să se crească popii tineri în studii mai înalte şi în ştiinţe la Liov [4], pe lângă că se începu o şcoală de preoţie în Bucovina chiar [5]. Se hotărî apoi îndată „să lipsască călugării de la economiia moşiilor", afară doar de o grădiniţă pentru aier [6], şi să se împuţineze lăcaşurile lor mai mărunte, ba chiar să se părăsească unul ca Dragomirna, pentru că e „alcătuit din aşa de mulţi oameni strânşi laolaltă şi deosebiţi, cu faimă rea, şi mai e şi la graniţă" [7]. Enzenberg voia să păstreze doar Moldoviţa, Suceviţa şi Putna [8]; numărul preoţilor va fi restrâns, din atâtea sute ce erau, la... nouăzeci.

O singură măsură stârni indignare şi produse o energică

[1] *Ibid.*, p. 78.
[2] *Ibid.*
[3] *Ibid.*, pp. 86, 92.
[4] *Ibid.*, p. 90 şi urm.
[5] V. Iorgu Toma, în *Junimea literară* din Cernăuţi. pe 1908.
[6] *Ibid.*, p. 97.
[7] „Da dasselbe aus so viel möglich zusammengebrachten und verschiedenen, nicht woll beleumundeten Leuten besteht, und an der Grenze liegt"; *ibid.*, p. 91. Se închise şi mănăstirea de femei Petrăuţi; *ibid.*, p. 92, — cf. pp. 110, 114-5 —, apoi Horecea, Mămăieştii, Zamostia, Luca, „Babin" şi „Christacek".
[8] *Ibid.*, p. 98.

protestare: aceia a secularisării mascate. La 10 Ianuar 1784, Dosoftei, apoi Nichitici, acum episcop neunit al Ardealului, și arhimandritul Gherasim arătau că o astfel de hotărâre nu se poate fără un sobor de obște și că daniile Domnilor Moldovei sânt făcute pe vecie [1]; se ceru ajutor la Carlovăț. Se răspunse că e vorba numai de o „luare în administrație", care, fiind voia Împăratului, se va face neapărat. Dacă episcopul și noul său îndreptător, un Ardelean, arhimandritul Földvari, „Feldioreanul", nu rămaseră în hotărârea lor, egumenii atinși de măsura Guvernului declarară acum că sânt hotărâți a pleca din țară și că nu vor mai asculta de episcopul Bucovinei. E bine să cunoaștem numele acestor clerici, cari fură judecați în Consistorii și surguniți, după destituire, în alte mănăstiri sau zvârliți peste hotar: Iacov de Putna, Antonie de Sucevița, Artimon de Solca, Venedict de Moldovița, Antonie de Humor, cel mai greu lovit; fu iertat numai, pentru boală, Ioanichie de Dragomirna [2]: Ignatie de Voroneț se depărtase singur. Ei nu cutezară însă a duce mai departe împotrivirea și se rugară de iertare, dar Venedict, un minunat gospodar — cum recunosc și dușmanii [3] —, și Antonie treceau în curând și ei granița [4]. Supt conducerea Germanului Beck administrația „fondului religionar" se orgànisă acum, în 1785 [5]. Planul de „regulare a mănăstirilor" din 29 April 1780 fu iscălit apoi de Dosoftei, împotriva conștiinții și voinții lui exprimate, la 1789: mănăstirile erau reduse aproape la nimic, în toate privințile [6]. Numirea egumenilor era să se facă din Carlovăț. Șeșe protopopi (de Cernăuți, Ceremuș, Nistru, Berhomète, Vicov, Suceava; vicari la Câmpulungul Moldovenesc și la cel Rusesc) și doi vicari erau să ajute pe episcop, — rânduială care ținu până târziu

[1] *Ibid.*, p. 101.
[2] *Ibid.*, pp. 103-5.
[3] *Ibid.*, pp. 156-7.
[4] V. raportul, *ibid.*, p. 191.
[5] *Ibid.*, p. 120.
[6] *Ibid.*, p. 121.

în veacul următor. În același an, el închidea ochii în temnița-i onorabilă din Cernăuți [1].

Urmașul lui, Sârbul Daniil Vlahovici, de la mănăstirea Covila († 20 August 1822, după o păstorie de treizeci și trei de ani și îngropat la Dragomirna [2]), nu știŭ — de și condusese școala de preoție a înaintașului său — să înalțe prestigiul unei Biserici decăzute. Acești episcopi ai Guvernului nu dădură măcar noii Biserici cărțile trebuitoare, și *Octoihul* din 1804 rămâne o raritate: și aici cartea din Principate hrăni pe credincioșii Ținuturilor înstrăinate. *Austria ruinase prestigiul, valoarea culturală și națională a Bisericii românești din Bucovina, precum încercase a face același lucru cu Biserica românească din Oltenia, o jumătate de veac mai înainte.*

---

[1] Cf. și articolul d-lui I. G. Sbiera, în „Enciclopedia Română" din Sibiiu.

[2] Cf. Iorga, *Inscripții*, II, p. 12, no. 28; cf. Vorobchievici, *Dragomirna*, p. 39.

PARTEA A VII-a

INVIEREA SPIRITULUI BISERICESC

PRIN

REFORMA LUI PAISIE DE NEAMȚ

CAP. I.

Paisie și paisianismul în Principate.

Călugări fugari din Bucovina catolicilor, a prigonitorilor samavolnici, a revoluționarilor mireni, călcători de canoane și nimicitori de datine alergară în Moldova, trezind la o nouă viață mănăstirile puțin locuite și fără vre-un rost cultural din Moldova rămasă supt ascultarea Domnului[1]. Un Meletie Ghica, fugar „pentru că n'a găsit de cuviință să se strice obiceiurile țerii și rânduiala ortodoxiei", ajunse până la Athos și Smirna. În Slatina lui Lăpușneanu se așeză fugarul Macarie de Voroneț[2], în Râșca, Venedict de Moldovița[3]. Schiteni, dela Schitul-Mare din Galiția, întemeiară în județul Botoșani mănăstirile nouă Coșula și Zghireni[4], dintre care cea d'intâiu fusese bogat dăruită de boierul ctitor din veacul al XVI-lea, Vistierul lui Rareș, Teodor[5]. Vartolomei Măzăreanu, care nu zăbovi nici el să părăsească Bucovina, după începerea „reformei" mănăstirești — la 1-iu Ianuar 1779, neprevăzând-o, el lăsă Putnei întreaga lui avere[6], — se adăposti la Roman,

[1] Wickenhauser, *o. c.*, p. 107.
[2] Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 358 și urm.
[3] Melchisedec, *Cron. Rom.* II, p. 115; Wickenhauser, *l. c.*
[4] Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, pp. 339-40.
[5] V. cap. *Coșula* și *Vorona* din *Studii și doc.*, XVI.
[6] Marian, în *Revista politică*, 1889, no. 7; Urechiă, în *An. Ac. Rom.*, X, p. 208, nota 2.

unde era, la începutul unui veac nou [1], egumen al mănăstirii Precista, făcută din nou de episcopul nemţean Ioanichie, într'un timp când Constantin Racoviţă clădia la Focşani mănăstirea Proorocului Samuil, închinată poate Alexandriei, şi la Iaşi mănăstirea Sf. Spiridon [2], toate trei cu spitale. Vartolomei însuşi venise la egumenia Precistei după Gherasim Putneanul, care era egumen acolo la 1787, când prefacu biserica [3], şi avu el însuşi ca urmaş — şi până la 1826 — pe alt Bucovinean, Gherasim [4].

În sfârşit, Paisie Velicìovschi fu printre cei dintâiu cari trecură în Moldova pravoslavnică, stăpânită de un Domn pravoslavnic, cu frică de Dumnezeu şi respect pentru Biserică. Încă din anul luării Bucovinei, la 14 Octombre 1775 [5], el îşi făcea întrarea în mănăstirea Secul, încăpătoare clădire cu multe chilii, în care, de mult timp, nu se mai desfăşura vre-o muncă — de aici însă, din noua ctitorie a lui Varlaam, veniseră episcopii de Huşi Varlaam I-iu (1690 şi urm.), Iorest (1714-27) şi Ghedeon (1728-34) [6] —, mănăstire pe care i-o dăruise Grigore-Vodă Ghica. Numărul „fraţilor" din „soborul" său se înmulţi însă aşa de răpede, încât Constantin-Vodă Moruzi, urmaşul lui Ghica, simţi, în August 1779, nevoia de a-i da un lăcaş din cele vechi pentru a face să domnească în el noul spirit de harnică muncă în scrisul şi tălmăcitul cărţilor.

Neamţul, după petrecerea în zidurile sale a Polonilor întâiu, a cătanelor nemţeşti pe urmă, se afla în stare proastă, de şi din mijlocul călugărilor săi, cari nu erau mai luminaţi

---

[1] *Ibid.*, p. 233, nota.

[2] Cf. Iorga, *Inscripţii*, II, p. 156 şi urm.; Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 64-5.

[3] Iorga, *Inscripţii*, II, p. 22, no. 2.

[4] *Ibid.*, no. 1.

[5] La 21 Iulie era la Dragomirna; „Adunarea", *l. c.*

[6] Sava, înaintaşul lui Iorest, -- de la 1709 —, fusese din Pângăraţi; Melchisedec, *Cron. Huşilor*, I, p. 172.

sau aprinși de râvnă decât ceilalți, se ridică la 1718 episcopul de Roman, — apoi Mitropolit, — Gheorghie, cel de Huși, Varlaam, care a fost egumen acolo dela 1716 la 1720 [1], apoi, la 1735, alt episcop de Huși, Teofil, care fusese, timp de zece ani măcar, egumen nemțean. Teofil trecu, în 1743-4, la Roman și de aici, peste puțin, în Septembre 1747 — el murise la zi întâiu din această lună —, oasele i se strămutau la mănăstirea lui de postrig, unde, fiind el un cărturar de slovenie, ca toți arhiereii din generația sa, o inscripție mai mult în această limbă-i înseamnă locul de îngropare, în pridvorul bisericii lui Ștefan-cel-Mare [2]. Ioanichie, episcop de Roman (1747-69), e și el tot Nemțean: este și ctitorul schitului Vovedenia, de nouă viață în sihăstrie [3], și el sprijine pe cărturarul stareț de Neamț Grigorie [4]; fratele lui, Nicolae, trăi până la capătul vieții ca monah acolo, la Neamț [5], îngropat fiind apoi în mănăstire, ca și Ioanichie însuși. E însă cel din urmă arhiereu care porni din acea mănăstire, căci și urmașii lui Teofil la Huși, Ierotei (1744-52) și Inochentie (1752-82), și cel de la Roman al lui Ioanichie — unde, adăugim, Atanasie, cel din 1724 la 1733 [6], fusese Putnean —, Leon Gheuca [7], sânt călugări din Putna, din rândul cărora făcea parte, de alminterea, și Gavriil Mitropolitul, care petrecuse acolo înaintea norocului său [8].

Într'o frumoasă scrisoare, Paisie spune cum a primit fără voie grija mănăstirii sale celei nouă, cum „soborul" său dela Secul l-a petrecut până la Neamț cu lacrămi, cum n'a putut

[1] Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 206.
[2] Cf. Melchisedec, *ibid.*, pp. 206-14; *Cron. Rom.*, II, pp. 28-9; *Notițe*, p. 6.
[3] Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 51-5, 65 și urm., 80 și urm.
[4] *Ibid.*, p. 78.
[5] *Ibid.*, pp. 86-7.
[6] Îi urmează, scurt timp, Daniil de Solca; Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 21.
[7] *Ibid.*, p. 95.
[8] Iorga, *Inscripții*, II, pp. 175-6, no. 471.

adăposti mai mult decât vre o cinsprezece vechi ucenici de-ai săi în chiliile puţine ce se puteau locui aici, cum e nevoie de lucru mult pentru a se aduce în bună stare această mai veche mănăstire a Moldovei întregi, cum cel d'intâiu gând la sosire i-a fost să se închine icoanei Maicei Domnului făcătoare de minuni, pe care „se învrednicise de trei ori a o nea cu păcătoasele mâni“, atunci când, încă tânăr, făcea drumul la Sfântul Munte [1]. Avea de gând să zidească bolniţă şi chilii nouă, cu două rânduri, aşa cum se văd astăzi, să facă o nouă reparaţie a clădirilor bisericeşti, după aceia, veche de aproape jumătate de veac, a episcopului de Roman, Pahomie. El trăi aici până la 15 Novembre 1794 [2].

În liniştea bogată de la Neamţ, Paisie, scriindu-şi epistolele de îndrumare către toţi cei ce ţineau de *regula* lui, şi chiar către cei de acasă, din Pultava, îşi pregăti de lucru ucenicii cărturari: „Slovenii“: Sofronie, urmaşul lui în egumenie (1794-1803), Ioan, care a fost şi el egumen († 1812), seninul bătrân Dosoftei [3], Doroftei, ucenicul lui Sofronie, Ştefan ierodiaconul, traducător († î. 1807), pe tovarăşii la tălmăciri ai lui Ştefan, „dascălul“ Isac, trecut în rândurile schivnicilor, şcolarul acestuia, Iosif, apoi Stratonic, Antonie, Rafail, dar mai ales Gherontie. Spiritul cel nou pătrunse la Agapia Veche, unde în 1789 stătea „stareţul“ Macarie cu „doisprezece părinţi la obşte“; la Hangul, se pare, al cărui monah Galaction se îndeletnicia cu copiarea cărţilor; la Bisericani, unde Veniamin, arhimandritul şi egumenul din 1803, pare a fi un Paisian [4] şi unde scria Mitrofan, călugărit de Paisie [5]; la Râşca, unde Antonie egumenul se afla cârmuind pe aceiaşi vreme [6], după Chiril arhimandritul, tălmăcitorul celui d'intâiu *Tipicon*

---

[1] Iorga, *Studii şi doc.*, VII, p. 159 şi urm.
[2] Melchisedec, *Notiţe*, pp. 6-7.
[3] V. şi Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. 1-iu, II, p. 393.
[4] Lăpedatu, *Bisericani şi Râşca*, p. 31.
[5] *Ibid.*, p. 33.
[6] *Ibid.*, p. 32.

și acela care „au adus luminata mănăstire la cea lui Dumnezeu plăcută viață călugărească", fiind și învățătorul ierodiaconului Gherasim, care a fost apoi cel d'intâiu tipograf muntean[1], al lui Ioan și Meletie, scriitori. Un Agafton, Rus, întemeiè schitul Vorona, în pădurile Botoșanilor, schit de „Sloveni", din „Malorosia" și Bucovina, Moldoveni și Români, strânși din toate părțile. Schiturile de la munte, Vovidenia, Pocrovul, Tarcăul, aveau schivnici după vechea rânduială a lui Dimitrie de Rostov, cari se uniră la mișcarea paisiană.

Munteni se adauseră la „sobor": un Rafail din Hurez[2], un Grigorie din București, care se așeză la Căldărușani, mănăstirea lui Matei Basarab, al cării egumen Dosoftei, mort la 1807[3], arată să fi ascultat și el de-a dreptul învățăturile marelui dascăl de călugărie nouă; Chiriac Râmniceanul[4], care ajunse călugăr la Căluiu; Gheorghie, care stătu în fruntea mănăstirii Cernica de lângă București, o fundație a familiei Știrbei. Schitul Iezerul, Poiana Mărului, poate Vărzăreștii, Ghighiul de lângă Ploiești, Dălhăuții, Ciolanul din Buzău, Cheia prahoveană, din 1835-9[5], toată partea de spre Moldova a Principatului muntean, suferi binefăcătoarea înrâurire a lui Paisie.

Și, pentru călugărițe, — care trăiau la Socola, zidită de o fată a Lăpușneanului, apoi la „Soborul Maicelor" din Iași, biserica Sf. Paraschive, care se mai păstrează încă[6], — făcu Paisie un lăcaș ales, la Văratec; la 1802 apoi, Alexandru-Vodă Moruzi, adecă Mitropolitul Veniamin, mută pe cele din Socola la Agapia, ca să se facă loc Seminariului[7]: aici erau să învețe cu „dascal bătrân procopsit la învățătură" „carte grecească și elinească", alegându-se și dintre ele apoi „dascale",

---

[1] Iorga, *ibid.*, pp. 45-6, 49, 51
[2] Iorga, *Cernica*, p. 15.
[3] Iorga, *Studii și doc.*, VII, pp. 308-9.
[4] V. Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. I-iu, II, p. 381, nota 3.
[5] V. Iorga, *Inscripții*, I, pp. 68-9; II, p. 247 și urm.
[6] *Ibid.*, II, pp. 198-9, no. XLIV.
[7] Codrescu, *Uricariul*, VII, p. 128 și urm

şi să deprindă „lucruri de mână, adică cusuturi, hramuri, chilimuri şi cusuturi de veşminte arhiereşti şi alte iscusite lucruri, care acestea sânt pentru cinstea şi folosul lor şi pentru podoaba Patriei“.

De altminterea, aici un Domn chiar fusese cucerit de ideile reformei, şi astfel la Maiu 1776 Alexandru-Vodă Ipsilanti hotărî că în *obştejitii* nu vor întra decât cei „ispitiţi cu cercarea cuviincioasă, de vin adecă cu gândŭ de spăsenie“, oameni maturi, întregi la minte şi slobozi, lipsiţi de greutăţi de familie; el mai adăugia că fraţii nu vor avea „încurcătura alişverişurilor“, despărţindu-se de lume cu totul, printr'o „diată de moarte“, că ei nu vor râvni altă mâncare decât „cea proastă şi lesne câştigată a obştii“, nici alte veşminte decât „ceale sărăceşti şi lesne cumpărate“, că nu vor părăsi mănăstirile şi nu vor lăsa pe nimeni să vie în ele „cu cântece lumeşti sau cu necuvincioase fapte“, că atât „chinoviarhul, adecă necealnicul obstejitiei“, cât şi skeuophylaxul, „păzitoriu de vase“, şi economul să fie de casă şi „neschimbaţi“, iar egumenul nici va vinde, nici va cumpăra moşii, mărgenindu-se a chivernisi bine averea ce a găsit[1].

În toate „obştejitiile“, care au în fruntea lor un „nacealnic“ sau „stareţ“ şi cuprind mulţi călugări-preoţi şi călugări-diaconi, şi un număr de „duhovnici“ aleşi, se văd chipuri de-ale începătorilor curentului reformei religioase: Paisie însuşi, Gheorghie de „Căldăruşani i Cernica“, Doroftei, care urmă lui Gheorghie în cea d'intâiu mănăstire. Şi apoi episcopii, Mitropoliţii de care va veni vorba îndată trăiseră după norma paisiană, înainte de a lua în mână pateriţa de arhierei. În vechile dulapuri se mai păstrează, ori se mai păstrau până la strămutarea lor la Academia Română, — pe lângă tipărituri slavone, greceşti, româneşti, une ori şi latine, cărţi de slujbă, de cetire, de teologie, adesea şi unele cărţi profane, — căr-

[1] Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 551 şi urm., no. 4.

țile ieșite din răbdătoarea muncă a mai multor tălmăcitori și caligrafi. Mai mult din cele care privesc călugăria: Sf. Petru Damaschin, „Hotărârile pe scurt“ ale Sf. Vasile, „Cuvintele“ aceluiași, „Rasoforul“ sau cartea „despre Tundere“ și alte scrieri ale lui Nichifor Theotokis, „Marco Pustnicul“, „Catafighiotul“, „Stavrofilia“, — Iubirea Crucii adecă —, Ion Scărariul, Viața lui Dimitrie de Rostov, a Sf. Calist, „Oglinda tainică a vieții călugărești“, Teodoret, Chiril de Alexandria, „Ceale patru cărți ale Bogosloviei“, Tâlcul Apocalipsului, Isaia Pustnicul, „Cuvântul pustnicesc“ al lui Nil, „Scara Raiului“ de Ioan Sinaitul, Efrem Sirul, Paterice, între care cel de la Pecersca, „Capete lucrătoare“ ale lui Nichita Stethat, călugăr din mănăstirea constantinopolitană Studion, Sf. Grigore Sinaitul, Simion Noul Bogoslov, Învățăturile și scrierile lui Paisie ș. a.[1].

CAP. II.

Paisianismul și Biserica Moldovei supt Mitropoliții Leon Gheuca și Iacov Stamati.

Deocamdată între această viață vioaie a mănăstirilor de „obștejitie“ și între oficialitatea bisericească nu era o legătură strânsă nici măcar în Moldova. Mitropolitul Gavril trăi până la 20 Februar 1786[2]; el lăsă ca schimbările neprielnice ortodoxiei și rosturile românești să se îndeplinească în Bucovina fără să se amestece și dădu Mitropolia ca locuință Domnului, după focul ce-i mistuise Curtea, el însuși adăpostindu-se în mănăstirea Golia, unde și muri. Pe vremea lui se făcu biserica Sf Gheorghe de lîngă Mitropolie, în care biserică Gavriil, ctitorul ei, slujia mai bucuros decât în ade-

---

[1] Cf. Iorga. *Cernica*; Lăpedatu, *l. c.*; Iorga, *Ghighiu și Argeș*; *Studii și doc.*, VII, *l. c.*

[2] Iorga, *Doc. Callimachi*, I, pp. CLXXXV, 407; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. XLVIII; Iorga, *Inscripții*, II, pp: 175-6.

văratul lăcaş metropolitan al Doamnei Anastasia Duca, Stratenia, care fiind, prin vânzările nechibzuite ale lui Gavriil, încunjurată de prăvălii jidoveşti, — ca şi Sf. Gheorghe, de altfel, care avea „locuirea Jidovilor până aproape de altarul ei“, — fu prefăcută apoi, la 1796, în paraclis al şcolii înalte de greceşte, al Academiei domneşti, întemeiate de Grigore Alexandru-Vodă Ghica [1]. Că a fost bun şi darnic, „tatăl cel prea-blând şi prea-iubitor al tuturora, cârja celor săraci, mângâierea celor întru necazuri“ [2], nu e de ajuns pentru a-i acoperi greşeala de a nu fi ştiut să represinte, cu demnitatea şi hotărârea cuvenită, în astfel de împrejurări grele, Biserica sa.

Un fecior de boier, Leon Gheuca, crescut pe lângă Gavriil, care-l făcu şi protosinghel al Mitropoliei, ajunse pe rând episcop de Roman, la 2 Februar 1769, supt Grigore-Vodă Callimachi, nepotul lui Gavriil, lăsându-se cu voie la o parte şi Inochentie de Huşi şi Dosoftei de Rădăuţi apoi şi locţiitor de episcop al Huşilor, la plecarea în Rusia a lui Inochentie, în 20 Novembre 1769 [4], şi, în sfârşit, la 1786, înlocuitor al patronului său statornic, ca Mitropolit, cu toată îndrăzneaţa încercare a Patriarhului pe lângă Poartă de a se face numire de Mitropolit prin el şi soborul său [5]. Era un om încă tânăr şi de o creştere aleasă, care învăţă franţuzeşte — limbă pe care o ştia şi Chesarie de Râmnic, comandând „le Mercure français“, *Enciclopedia* şi Istoria Moldovei de Carra — ca episcop, care-şi făcuse bibliotecă la Mitropolie, reparată prin îngrijirea lui şi înzestrată cu case de locuinţă şi paraclis în ele, cu două moşii nouă, Rotarii şi Prisăcanii [6], care avu prieteni ca vestitul Tabulist şi

[1] Erbiceanu, *l. c.*, pp. XLIX, 41-2.
[2] Iorga, *Doc. Calimachi*, I, p. 407.
[3] Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 95 şi urm.
[4] Kogălniceanu, *Arch. Rom.*, I, p. 151 şi urm.; Melchisedec, *Cron. Huşului*, I, pp. 306-7.
[5] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 451-2.
[6] *Ibid.*, p. XLIX.

părinte al literaturii sârbești, Dosoftei Obradovici, crescătorul lui Grigore și lui Alexandru Callimachi [1]. Primi de la Obradovici dedicația unei predici de Zolikofer, tradusă în sârbește, și comandă traducerea unui „Heliodor sau istorie etiopicească“ [2]. Când era numai protosinghel, ceruse lui Măzăreanu să-i prefacă în românește „Itica ieropolitică“ [3]. Voià să deie cetitorilor moldoveni în tipografia metropolitană Cugetările lui Oxenstierna și pe *Télémaque* al lui Fénelon. A tălmăcit însuși o carte de „multe învățături“ mai mult morale decât religioase, din limba francesă [4]. Cum se vede, un arhiereu foarte lumareț, a cărui iubire pentru noua literatură francesă, revoluționară și deistă, se poate înțelege când ne gândim că învățatul episcop grec al Cazanului și Astrahanului, Evghenie Bulgaris, care a fost și pe la noi, traducea din Voltaire însuși și că *Charles XII* al aceluiași aflã un tălmăcitor călugăr din Iași, pe Ghervasie [5].

În timpul când Mitropolitul avea grija traducerilor sale și a celor pe care găsise că trebuie să le comande, tiparul românesc e în mâna unui Rus, legător, săpător, meșter tipograf, protopop, econom, exarh chiar al Mitropoliei Moldovei, din timpul războiului din urmă, când el, venit în Moldova încă de la 1764, va fi ținut locul lui Gavriil: Mihail Strilbițchi. Acesta dăduse în Iași o *Psaltire*, în 1784, apoi, poate, un *Antologhiu* și un *Molitvenic* în 1785, *Octoihul* de la 1786 [6], o nouă ediție a „Prăvălioarei“ muntene, învățătură pentru duhovnici, din 1781 (1784), o traducere a *Alfavîtei sufle-*

---

[1] V. Țichindeal, *Fabule*, ed. Russu, pp. XVI și urm.

[2] Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. 1-iu, II, pp. 383, 436-7, 448, nota 3.

[3] Picot, *Notice bibliographique sur le protopope Mihail Strêlbîckij*, Paris. 1905, pp. 4-5.

[4] Melchisedec, *Cron. Rom*, II, pp. 112-5.

[5] Cf. Sulzer, *o. c.*, II, p. 37, nota a; Xenopol și Erbiceanu, *Serbarea școlară din Iași*, p. 270. Cf. memoriul nostru la Academie despre francmasoni în Moldova, 1909.

[6] V. și mai sus.

teşti de Dimitrie de Rostov — *cea d'intâiu lucrare ascetică ieşită de supt teascuri româneşti* —, ba chiar un Calendariu pe 1785 şi încă o broşură [1], toate cărţi binişor lucrate de Strilbiţchi însuşi, ca şi de fiul său Policarp, din care făcu apoi un *podporucic* împărătesc, şi împodobite cu planşe de mâna celui d'intâiu. Nu rămâne şi supt noul Mitropolit, ci trece la Mohilău, pe Nistru, unde face să apară, în Iunie 1786, o a doua *Psaltire*, închinată, nu Domnului moldovenesc, un Mavrocordat, ci Împărătesei Ecaterina înseşi. Ruşii, năvălind în Moldova, aduc cu dânşii în 1788 pe Strilbiţchi, care era şi puţintel spion, purtând scrisori, în 1787, între Mitropolitul Leon, — care corespundea şi cu Austriecii [2], cerând pe lângă ei sprijin lui Dosoftei al Bucovinei, ca unul ce era şi el „patriot aceştii ticăloase patrii [3]", — şi între Ruşi [4]. *Catavasierul* său se publică astfel în Iaşi, la 1788, toamna, şi un *Molitvenic* nou iese de supt teascurile lui la 1789.

Era ajutat, în lucrarea acestor două cărţi, şi de paisianul Gherasim, din Neamţ. Apoi singur el dă *Psaltirea* din 1790-1, *Catavasieriul* din 1792, *Ceaslovul* din acelaşi an. În acelaşi timp când făcea aceste ediţii în titlul cărora se pomenesc membrii familiei împărăteşti din Rusia şi guvernatorii Principatelor, un Potemchin, un Besborodco, Strilbiţchi răspândeşte prin slovele sale: gramatice, dialoguri, cărţi de cetire ruso-româneşti, prin care să se deprindă Moldovenii cu limba noilor stăpâni. Ba chiar cărţi numai ruseşti, un *Apostol* din 1791, o traducere din englezeşte cu privire la dogma creştină, se publică de dânsul, pe lângă un număr de cărticele româneşti fără însemnătate. De almintrelea, când, după pacea din Iaşi, trupele ruseşti ieşiră din Moldova, Strilbiţchi nu rămase decât pentru a-şi isprăvi *Psaltirea* din acest an, care poartă numele domnesc al lui Alexandru-Vodă Moruzi, şi apoi

---

[1] Picot, *o. c.*, p. 18-9.

[2] Kogălniceanu, *Arch. rom.*, II, p. 292 şi urm.

[3] V. şi Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, p. 317.

[4] V. Picot, *o. c.*, p. 7 şi urm.; Urechiă, în *An. Ac. Rom.*, X, pp. 19-20; *Ist. Rom.*, III, pp. 148-9.

îl găsim la Dubasari, alt târguşor de graniţă pe Nistru, de unde trimete la 1794 un *Ceaslov* românesc[1] şi un *Bucvar* rusesc, iar în 1796 o *Alexandrie*, tipărită de dânsul în tipografia sa „volnică", are ca loc de publicare Mohilăul, „între hotariul Rosisei şi între alŭ Moldovei", unde se întorsese deci şi unde va fi murit, căci nu mai avem alte ştiri despre dânsul[2].

Încă în cursul anului 1788 poate, Mitropolitul Leon, care era greu bolnav la Galata pe vremea serbătorilor Crăciunului[3], murise. El lăsase, plecând din Roman, Scaunul Grecului Iacov, egumenul bisericii Barnovschi; prin bani acesta căpătase sprijinul Curţii lui Alexandru-Vodă Mavrocordat, şi prin bani biruise în lupta pentru episcopia de Roman pe Venedict de Râşca şi pe dichìul de la Huşi, de sigur un Putnean, Iorest; Mitropolia fiind în mânile Domnului, alegerea se făcu în biserica Dancului[4], din care Constantin Duca făcuse, prin 1703, o mănăstire, închinând-o la „cei Patruzeci de Mucenici" din Athos[5]. Iacov păstorì, încunjurat de Greci, numai până la 25 Octombre din anul aşezării sale ca episcop, 1786 şi moartea-l prinse pe neprevăzute la Focşani, după ce trecuse asupra Episcopiei vechile sale datorii şi adăugise altele nouă până la 80.000 de lei, sumă aşa de împovărătoare pentru venitul de 7.500 de lei al Romanului, încât nimeni nu mai voì să-i primească moştenirea. După o vacanţă de Scaun mai lungă şi după o chibzuire oficială pentru plata banilor fără dobânzi, se făcu, supt Alexandru-Vodă Ipsilanti, urmaşul lui Mavrocordat, care fugise în Rusia, alegerea unui nou episcop de Roman, la 19 Iulie 1787: pe lângă Varlaam de Agapia, un Paisian, se înfăţişară doi din fugarii bucovi-

[1] Melchisedec, *Cron. Huşului*, II, pp. 167-9.
[2] Pentru toate, v. Picot, *o. c.*, *passim*.
[3] Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, p. 319.
[4] Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 115.
[5] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 330-1.

neni: Macarie de la Slatina şi un fost proegumen al Putnei, Antonie, un mâncăcios trândav, care izbuti [1].

Patriarhia de Constantinopol se amestecă la vacanţa metropolitană, nefiind Domn care s'o înfrâneze. Episcopul de Roman şi noul episcop de Huşi — de la 1782 —, Iacov Stamati, un Ardelean (n. 1748), călugărit la Neamţ înainte de venirea lui Paisie (la 1765) şi ajuns protosinghel al Mitropoliei după trecerea lui Leon ca episcop de Roman, primiră *ecdosis* ca să facă o alegere pe care, în astfel de timpuri de războiu, găsiră mai bine s'o amâne [2]. Ruşii puseră atunci ca „ţiitoriu de loculŭ eparhiei Moldovlahiei" pe un arhiereu de-ai lor, din Ecaterinoslav, Ambrosie — şi la Sf. Spiridon, în 1788, ei voiră să aşeze pe un „arhimandrit grec", care slujise pe flota biruitoare a lui Orlov —, şi, pentru că acesta nu cunoştea de loc împrejurările, i se adăugi ca informator şi călăuz spionul Strilbiţchi, care putu să poarte acum titlul măreţ de „protopop al Moldovei, Ţerii-Româneşti şi Basarabiei [3]". Ambrosie merse până la Neamţ, pentru a face arhimandrit acolo pe meritosul Paisie [4]. Retrăgându-se la sfârşitul războiului, în Ianuar 1792, — fără măcar o alegere formală de Mitropolit [5], ci numai după voinţa lui Ambrosie şi a Comandei ruseşti, fu sfinţit Gavriil Bănulescu, un Câmpulungean din suita lui Ambrosie, care fusese deci prin Rusia şi purta de curând titlul de episcop al Achermanului [6]. La 9 Ianuar 1792 Strilbiţchi închina *Catavasieriul* lui Ambrosie, iar *Ceaslovul* aceluiaşi apropie numele lui Gavriil, „Mitropolit a toată Moldova", de al noului Domn Constantin Moruzi [7]. Curtea Rusiei îi trimetea în April felicitări şi o

[1] *Cron. Rom.*, la locul respectiv. Cf. Wolf, *Beschreibung der Moldau*, I, p. 149.

[2] Cf. Melchisedec, *Cron. Rom.*, I, pp. 151-2.

[3] Picot, *l. c.*, p. 20 şi urm.

[4] *Adunarea* citată.

[5] V. declaraţia în acest sens a lui Iacov în Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, pp. 321-2.

[6] V. Stefanelli, în *An. Ac. Rom.*, XXIII.

[7] Picot. *l. c.*, p. 27.

cruce de briliante. Moruzi nu voì însă pe acest nou arhipăstor al Moldovei; el făcu pe Patriarh să-l înlăture și să hotărască, în April[1], o nouă alegere, și, data aceasta, ieșì, prin Iunie — înștiințarea lui e din 22 ale acestei luni —, Iacov, episcopul de Huși, om vrednic de Mitropolie, care primise eparhia sa „prădată până în scândură și aruncată în grea datorie de 75 de pungi de bani", de Alexandru Constantin Mavrocordat-Vodă, răpitorul moștenirii lui Inochentie, și o lăsase acum cu totul slobodă. Faptul că el răscumpărase pe prinșii turci din mânile Muscalilor, cheltuind pentru aceasta 16.000 de lei, și că, la descoperirea acestei dovezi de milă pentru păgâni, el fusese mânat în tabăra de la Hotin pentru a-și da samă, îl recomandau în deosebi Porții[2]. Gavriil fu luat, în Maiu, cu sila din Iași și dus la Poartă, unde Patriarhul voì să-l dea în mânile Trimesului Rusiei; adăpostindu-se totuși, la urmă, în această țară, el căpată episcopia Gotiei în Crimeia și Ordinul Sf. Andrei[3].

Iacov era un arhiereu învățat, știind ceva grecește și slavonește, poate și franțuzește[4]. A fost și aici un foarte bun gospodar, care a zidit casa de reședință a Mitropoliților și a scos pe Evreii cari, cu cărți de vânzare și de bezmen ale lui Gavriil Calimachi, se așezaseră în jurul bisericilor Strateniei și Sfântului Gheorghe[5]; dând Mitropolia veche pe lângă Academie, el își alese pentru slujba sa arhierească biserica nouă a lui Gavriil[6]; o mare reparație, în 1797, cuprinse

---

[1] Erbiceanu, *Ist. Mitr. Mold.*, p. 320.

[2] Cf. Melchisedec, *Cronica Hușului*, I, pp. 346-7, 367 și urm. Mai ales însemnata notiță de pe pp. 366-7.

[3] Cf. Iorga, *Acte și fragmente*, II, pp. 345-6, 348; Melchisedec, *l. c.*, p. 367, nota; pomelnicul din Erbiceanu, *Mitr. Mold.*; Stefanelli, *l. c.*

[4] Memoriul, cu idei înaintate, în chestia școlilor, pe care-l iscălește el, — Codrescu, *Uricariul*, III, p. 13 și urm., — pare să fie însă mai mult al lui Scarlat Ghica, boier care făcuse studii în Apus.

[5] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 42.

[6] *Ibid.*

amândouă clădirile și bolțile negustorilor ce le încunjurau[1].

Păstorî unsprezece ani, scăpând și de intriga, care voià, în 1796, să-i ieie Scaunul, și de cuțitul unui nebun, care-l răni în același an[2]. Chiar de la începutul stăpânirii lui arhierești, ierodiaconul Gherasim și tipograful cel nou, popa Mihalachi — firește deosebit de Strilbițchi —, dădeau o *Liturghie*, în 1794; o *Psaltire* urmă numai în 1804, apoi un *Apostol* și un *Molitvenic*[3]. Afară de aceasta se dădu o ediție nouă din cartea rabinului Neofit, *Înfruntarea Jidovilor* (1803), operele lui Amfilohie de Hotin, ba chiar un *Calendariu* și romanul *Critil* și *Andronius*, ieșit de supt teascurile Mitropoliei la 1794.

La 10-11 Mart 1803 Iacov Stamati muria de dropică, și-i urmă un fiu de boier mare, un ucenic al lui Paisie, un scriitor și un om de influență, eclesiarhul, egumenul de Sf. Spiridon, episcopul de Huși — din 1792 — și apoi de Roman — din Iunie 1796[4] —, Veniamin Costachi, în mirenie Vasile, fiul lui Grigoraș Negel[5]. Cu un an înainte, o retipărire a cărticelei Mitropolitului Gheorghie despre icoana din Neamț începea acolo șirul tipăriturilor[6]. Paisianismul triumfa și în organisarea episcopală a Bisericii moldovene și în literatura bisericească a Românilor.

---

[1] Cf. Wolf, *passim* și tesa păr. M. I. Michaileanu, 1895.

[2] *Ll. cc.*

[3] Picot, *l. c.*, p. 14, nota 2

[4] Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 160 și urm.; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 42 și urm.

[5] V. broșura mea despre dânsul în „Bibl. Minervei".

[6] Picot, *o. c.*, p. 15.

PARTEA a VIII-a.

UNIREA CURENTULUI RELIGIOS PAISIAN, SPRIJINIT DE ARHIEREII DIN PRINCIPATE, CU NOUL CURENT NAŢIONAL DE PESTE MUNŢI.

CAP. I.

Episcopul de Argeş, Iosif.

Până atunci, paisianismul reformator prin credinţă, disciplină şi muncă literară căutase alte drumuri pentru a ieşi la iveală. Paisie trimesese la Bucureşti pe unul dintre „fraţii" mai tineri, pe Gherontie, dorind să aibă, pe lângă atâţia cunoscători de slavoneşte, şi un traducător din limba elinească. Ucenicul stareţului din Neamţ îşi făcu studiile la noul dascăl grec din Bucureşti, Lambru Photiades. Aici se împrieteni cu un Muntean, Grigorie. Din porunca Mitropolitului Dosoftei, ei amândoi dădură la 1794 o ediţie românească a „Cărţii folositoare de suflet", care se răspândi aşa de răpede, încât trebui retipărită la 1799 şi 1800 [1]. Ei tălmăciseră şi vestitul *Tâlc* al lui Teofilact, operă de care se vorbeşte prin anii 1790 [2]. Până se hotărâră la acel pelerinagiu spre Athos, din care se întoarse numai Grigorie, căci Gherontie muri pe cale în Filipopol, la mănăstirea Sfinţilor Anarghiri [3], ei mai gătiră şi alte lucrări de teologie după originale eline.

---

[1] Codrescu, *Uricariul*, XXIV, pp. 396-7.

[2] Iorga, *Scriitori bisericeşti*, pp. 33-4.

[3] Prefaţa la Ἐπιτομὴ τῶν θείων δογμάτων; cf. şi a *Checragariului* din 1814 şi *Bis. ort.*, XII, p. 532.

În același timp se găsia tot în Țara-Românească un arhiereu, ucenic a lui Chesarie, fost protosinghel la Râmnic, îngrijitorul tiparului supt episcopul Filaret, care, fiind născut în Loviștea Vâlcii, poate din neam de Ardeleni, trebuia să aibă legături cu Ardealul, de care-l apropia numirea sa ca întâiu episcop al Argeșului, ridicat ca Scaun arhieresc din ruinele sale, în August 1794 [1], pentru „doauă județe, adecă al Argeșului și al Oltului" [2]. În sfârșit legăturile sale în București îl făcuseră a cunoaște pe Gherontie și Grigorie și a prețui curentul paisian. Astfel cărturăria olteană a lui Damaschin, Grigorie și Chesarie, noua mișcare ardeleană, care începea, cum se va vedea chiar acum, să apropie de Românii de dincoace, și pe neuniții treziți la cultură, și pe Uniți, scăpați de exclusivismul catolic, și, în sfârșit, călugăria reformată a Moldovei, se unesc în Iosif de Argeș, ori, cum i se zicea, cum își zicea însuși, „Argeșiul". Asupra operei și însemnătății acestui înaintaș al lui Veniamin Costachi se cuvine a ne opri.

Iosif, care a fost și un foarte bun gospodar, dregând minunata biserică a lui Neagoe-Vodă, în care băciuiseră doi ani de zile Turcii, pe timpul războiului din urmă, și clădi bisericuța Sf. Nifon, făcând și, din nou, casele de locuință arhierești, a fost un statornic patron al Nemțenilor, a căror râvnă pentru Biserică și carte, ale căror curate gânduri de îmbunătățire a vieții mănăstirești și de înălțare a culturii clerului în de obște era în măsură a le înțelege. Încă din 1796, doi ani după traducerea de către dânsul a „Imitației lui Hristos" [3], el știa că Gherontie și Grigorie, „doi părinți călugări din Moldova", au gata *Tâlcul* lui Teofilact, pe care

---

[1] *Cond. Sfântă*, p. 279 și urm. Cf. Zilot Românul, în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, vol. V, p. 73.

[2] *Cond. Sfântă, l. c.*, *Tomos*-ul patriarhal pentru noua diecesă nu s'a publicat și nici pretextul întemeierii ei nu se cunoaște mai de aproape. Cf. pentru eparhia Buzăului, la 1544, „Tunusli" (Mihai Cantacuzino), trad. Sion, p. 101 și urm. și actul din *Rev. Ist.*, IX, pp. 173-177.

[3] Ms. de la Cernica, semnalat de păr. D. Furtună.

el ar fi vrut să-l vadă tipărit în Ardeal, cu cheltuiala corespondentului său obişnuit, marele negustor sibiian Hagi Constantin Pop [1]. Făcu să se tipărească la Bucureşti, în noul aşezământ privilegiat al boierinaşilor Clinceanu şi Topliceanu, cari întrebuinţau pentru cărţile bisericeşti pe un călugăr din Neamţ, Isaia, o nouă ediţie dintr'o carte de combatere a „Volteriştilor, păgânilor adecă, celor fără de Dumnezeu, ai veacului acestuia“, *Apologhia* contra *celor fără de Dumnezeu*, traducere a lui Gherontie singur, după Dimitrie de Rostov, se pare [2]. La 1816, episcopul de Argeş, care era însuşi un scriitor, dădu la Neamţ o ediţie a traducerii sale din Atanasie de Paros, Ἐπιτομὴ τῶν θείων δογμάτων, „Prescurtarea despre dumnezeeştile dogme“. Şi *Paraclitichì*, altă tălmăcire a lui, iese tot în mănăstirea lui Paisie. El făcu pe Grigorie să traducă „Tâlcuirea pe scurt“ a lui Nichifor Calist Xantopulo şi rugă pe stareţul de Neamţ Gherontie s'o tipărească, la 1814. Din programul noii şcoli monastice moldoveneşti, el nu primia avântul de înstrăinare de lume, setea de suferinţă meritorie faţă de Dumnezeu, a Nemţenilor: se făcea însă, din toată inima, părtaş la opera lor de cultură, prin care aceşti smeriţi călugări şi-au câştigat recunoştinţa tuturor timpurilor [3].

CAP. II.

Schimbarea în sens românesc a spiritului în Biserica unită: Samuil Clain, Şincai şi Petru Maior ca răsvrătiţi religioşi.

Privirile lui Iosif se îndreptau însă, nu numai către muncitoarele chinovii ale paisianismului, ci şi către fruntaşii ierarhiei şi ai literaturii româneşti în Ardeal.

---

[1] Iorga, *Scriitori bisericeşti*, pp. 33-4.

[2] Pentru ediţia din 1803, v. Iorga, *Ist. lit rom.*, ed. I-iu, II, p. 403, nota 1.

[3] V. D. Furtună, *Ucenicii stareţului Paisie în mănăstirile Cernica şi Căldăruşani*, Bucureşti 1928, p. 66 şi urm.

Până şi în rândurile Uniţilor se făcuse acolo o schimbare prielnică pentru strângerea din nou a legăturilor cu Românii din Principate. Cea d'intâiu generaţie de clerici uniţi avuse adese ori intransigenţa aspră sau fanatică a neofiţilor, trufia celor cari pentru întâiaşi dată gustă o cultură mai înaltă sau se împărtăşesc de onorurile şi înlesnirile materiale pe care orice oficialitate le are la îndemână pentru a smomi şi cuceri. Titluri ca acela de baron, de sfetnic împărătesc, daruri de tot felul, de la frumosul lanţ de aur cu medalia stăpânitorului până la apanagiul de domenii, relaţii cu fruntaşii Bisericii catolice, studii la Unguri sau în Apus — numai Iancu din Sâmcel, călugărul Isaia, care a tradus „Vedeniile Sfântului Grigorie“ [1], învăţase la Chievul ortodox, iar călugărul Leontie Moschuna era dintre ucenicii dascălilor greci de neamul său [2], — făcuseră din episcopii şi canonicii, din profesorii blăjeni de până la 1770 nişte despreţuitori ai vechii ortodoxii umile şi sărace şi ai celor cari, în Ardeal chiar, sau dincolo de munţi, trăiau în acelaşi întunerec dogmatic şi în aceiaşi lipsă de cultură sau de drepturi.

S'ar fi crezut că tinerii, cari, pe urma unui Aaron, unui Rednic, Maior, Cotore şi Caliani, unui Meletie Neagoe, cari prin învăţătura în străinătate-şi câştigaseră cele mai înalte ranguri bisericeşti, venind din Apus, vor duce şi mai departe aceste porniri de isolare faţă de ceilalţi Români, de adoptare tot mai deplină a catolicismului, în fond ca şi în formă chiar. Se văzu însă îndată că acei mai buni dintre ei, — un Samoil Clain (n. Septembre 1745), de acasă Maniu Micu, fiul protopopului din Sad, frate al Vlădicăi Inochentie şi al surorii protopopului Neagoe din Broşteni şi Armeniu; Gheorghe Şincai (n. 1753-4), vlăstar al boierimii făgărăşene, venit din Şinca-Veche şi purtat pe la reformaţii din Oşorheiu, pe la Iesuiţii din Cluj şi Piariştii din Bistriţa;

[1] Cipariu, *Acte şi fragmente*, p. 107; Iorga, *Studii şi doc.*, XIII, p. 156.

[2] V., pentru el, şi *Ibid.*, XII, p. 42, no. LXXVIII.

Petru Maior (n. c. 1760), din părțile Bistriței, fiul protopopului de la Căpușul-de-Câmpie, crescut la Oșorheiu și Cluj,— caută alte drumuri. De la început, dacă tustrei se călugăriră[1], în mănăstirea de viață aspră a lui Aaron, viața aceasta de caznă pentru sfințirea prin răbdări și înfrânare, prin slăbire și dureri, în veșnice posturi cu „mazăre au fasole au linte fiartă, dar cu niciun uleiu direasă", disciplina aceasta, pe care Vlădica Rednic o întări încă — „toată legea", scrie același Samuil Micu, „ar fi vrut să o facă călugări și să supună pe toți la viața grea"[2]—, li displăcu. Începu să li cadă greu și îndumnezeirea actului Unirii, pe care cât de puțină cercetare istorică îl putea reduce la adevărata lui valoare, și nepotul episcopului Inochentie, al celui care, într'o clipă de desnadejde, se aratase gata să taie legăturile cu catolicismul, spune apriat că „Atanasie [Rednic] în toată Dumineca, la exortații, atâta lăuda școlarilor Unirea, până ce unii își pierdeau gustul de a-l mai auzi"[3]. Certele dintre călugări, cari-și râdeau de „bataia lui Dumnezeu" și de „ajutoriul Preacesti", îl desgustară adânc[4]. De și Clain ajunse „prefect" la mănăstirea Sf. Treimi, apoi eclesiarh și consistorial pe lângă acest bun gospodar de biserică și școală care era Rednic cel „greu la fire și nu lesne iertătoriu", de și trecu bucuros la Colegiul pazmanian din Viena, unde învăță mai departe filosofie și teologie, ajungând apoi *efemeriu*, duhovnic la Colegiul Sf. Barbara, întemeiat la Viena pentru școlari uniți, el nu căpătă mai multă tragere de inimă pentru călugărie, dar nici pentru Unire ca act mântuitor de suflet și deschizător, prin legea cea nouă, a unui mai bun viitor românesc. Își întrebuința vremea în a traduce din Părinții răsăriteni, ca Sf. Vasile cel Mare, Sf. Doroftei, pe cari-i cetiau așa de mult și paisienii din Principate, și din

---

[1] Samuil, la 14 Octombre 1762; Șincai, în 1774.

[2] Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. I-iu, II. pp. 162-5; Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 124.

[3] În fragmentele din Cipariu, p. 105.

[4] *Ibid.*, pp. 116-7; Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. I-iu, II, p. 166.

cari „Cuvintele" celui din urmă apărură la Râmnic, în 1784[1]. Peste câteva luni, el făcea să iasă la Viena, cu tiparul lui Kurzbeck, două mici studii în legătură cu datinile „Bisericii grecești răsăritene", despre Căsătorie și despre Posturi[2], și doi alți Români învățați, protopopul Para, care studiase la Sf. Barbara, și parohul din Bistrița, fost elev al Institutului pazmanian, îl pârau la Gran ca răspânditor de idei schismatice și dușman al Sfintei Uniri, fiind pe lângă aceasta un prost și „un om de nimica"[3]. Cartea de rugăciuni pe care o dăduse tot acolo la 1779, „Rogacioni de sera", avea mai mult scopul de a încerca o nouă ortografie a limbii românești, întoarsă spre obârșia ei, — pentru mai deplina vădire și mai marea glorie a coborârii din Romani —, cu litere latine[4].

La Viena se împrieteni cu Clain, celalt mare scriitor al Bisericii unite românești, Gheorghe Șincai, care petrecuse la Roma de la 1775[5] până pe la 1780, luând doctoratul în filosofie și teologie, și voià acum să învețe, stând la Sf. Barbara, dreptul[6], să lucreze în biblioteci pentru istoria neamului și să lege relații cu învățați ca Benkö și Cornides[7]. Nici acest tânăr unit n'avea respect pentru „Unința", care lasă neamul „fără credință"[8], pentru Papa și Iesuiți pe cari-i crede în stare a falsifica și diplome, pentru Latinii din preajma Împăratului, cari, la începutul veacului, „înșelaseră", pentru motive politice, pe Români, dând ceva „popilor", dar lăsând pe „no-

---

[1] Traducerile, din 1768 și 1769, în mssle 920 din Bibl. Seminariului blăjean și 366 din Bibl. Episcopiei din Orade.

[2] *De matrimonio*, 1781 — cf. ms. 1367 din Blaj — și *Dissertatio de ieiuniis graecae orientalis Ecclesiae*, 1782.

[3] „Nullius frugi homo"; „asinus ad liram". Așa l-ar fi judecat și episcopul Maior; Nilles, *o. c.*, pp. 317-8.

[4] Ed a 2-a Blaj, 1801, supt titlul de *Acathistu*.

[5] Urechiă, *Ist. Rom.*, I, p. 1172, nota 1.

[6] Șincai, *Cron. Rom.*, II, p. 431; *Orodias*, în *Archivu*, p. 247 și urm.

[7] Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. 1-a, II, p. 202 și urm.

[8] Șincai, *Cron. Rom.*, I, pp. 353, 417; cf. II, pp. 213, 215, 354, 437; III, pp. 285-6, 288, 297, 363, 413-4, 455-6.

bili cu buzele drâmboiate“ şi uitând cu totul de „jugul bieţilor proşti“, iobagii.

Şi Petru Maior venise după aceleaşi studii romane, dar fără diplome, şi cu aceleaşi păreri despre „Italieni“ şi despre „monarhia Papei“ şi infailibilitatea, „nesmântnicia“ lui, despre dreptul de a convoca şi presida sinoadele, pretenţiile de stăpânire universală, domeniul temporal sau „vremelnic“ de care se zăpăciau alţi studenţi trimeşi la Roma, şi el scria astfel, nu mai târziu decât în 1783: „O de-ar fi apărat Dumnezeu neamul românesc de acest feliu de oameni învăţaţi şi teologi, cari numai cu autentie, cu ţiful şi cu vâlfa ce au în haine şi în locul lăcaşului său, vrau sa învingă pe toţi; de spun ceva de la Roma, să taci, să înlemneşti, să caşti gura. De arăţi din Sfinţii Părinţi, din Soboare şi din istoria cea veche a Besearicii asupra părerilor lor, îndată eşti schismatic, şi mai rău decât ereticii... Romei încă din vreamurile ceale de mult începuse a-i răsări coarnele! [1]“.

Urmă îndată abdicarea episcopului Grigorie Maior, în 1782, şi în locu-i fu numit (21 Octombre; consacrat 6 Iunie 1784) Ioan Bob (n. 1739), fiu de nemeş chiorean catolic şi de Ungurоaică, Candida Timandi, şi ucenic al Iesuiţilor din Cluj; fusese novice la Blaj numai când avea douăzeci şi cinci de ani şi mântuise toată învăţatura; funcţionase ca profesor de sintaxa şi gramatică în locul lui Grigorie Maior şi plecase iaraşi între Iesuiţi, până când i se dadură funcţii administrative la Blaj, pentru ca sa meargă apoi la nouă studii în Sâmbăta-Mare. Acesta ţinea strâns la Unire şi nu vedea ma departe decât cercul datoriilor sale de administrator al averii bisericeşti. O duşmănie fireasca se stârni deci între bogatul, mareţul, pomposul episcop, care se încunjura la 1807 de un

[1] *Procanonul*, ed. C. Erbiceanu, Bucureşti, 1894; extras din „Bis. ort.“, p. 47.
Aceste ideî le exprimă el într'o cercetare de drept asupra canoanelor şi „tocmelii bisericeşti“, „spre folosul mai cu samă a Românilor“, *Pronomul*.

corp de canonici ascultători[1], şi între cei doi tineri călugări, cari-şi căutară de acum înainte o altă îndreptare.

La 1784, Clain cerea să fie scos din rândul călugărilor. Aceiaşi cerere o făcu şi Şincai, care, venit în Blaj încă de la 1780, mântuise de tipărit *Catechismul cel Mare,* aprobat de teologii Ştefan Sabo şi Ioan Halmaghi, — carte de şcoală, el însuşi fiind catechet, apoi director al şcolii de Stat de acolo[2]. Acestălalt conducator sufletesc al generaţiei sale se pusese în serviciul şcolilor celor nouă pentru popor, pe care le deschisese Cârmuirea cu spirit laic, anti-religios al lui Iosif al II-lea, şi dăduse Românilor încă de la 1781 *Bucvariul* fără colorit religios din Viena, *Aritmetica* din 1782 (ed. nouă, Blaj, 1785), *Bucoavna* româno-germană de la Sibiiu, din 1783 (ed. nouă, 1788; Blaj, 1795), căreia-i corespunde un *Alphavit* blăjean din acelaşi an. Şincai, care lucrase cu Samuil Clain o gramatica românească în limba latină, — apărută tot pentru proclamarea nobilei origini a graiului şi a neamului, în Viena, la 1780, — pregătia pentru aceleaşi şcoli nouă cea d'intâiu gramatica latină-română, „spre folosul şcolilor valahico-naţionale“, care aparu, cu traduceri nemţeşti şi ungureşti ale exemplelor, la 1783, în tipografia Seminariului. O „Istorie a Naturii sau a Firii“ era gata de tipar[3].

Doisprezece ani întregi, Şincai avu grija învăţământului laic în limba românească, lângă Eder, directorul Saşilor, şi Eustatievici, al neuniţilor, întemeind vreo trei sute de şcoli în oraşe şi în sate[4]. De Vlădica nu-i păsa şi-şi râdea fără încunjur de dânsul la 1792[5]. Numai la 1794 Şincai fu răpus prin judecată de Bob, care făcu să i se iea locul şi să fie chiar închis, până în 1795, începându-se astfel rătăcirea lui

[1] Nilles, *o. c*, p. 665 şi urm.

[2] O alta cu acest titlu şi litere latine apăruse la Buda, în 1780, odată cu un Catechism, prescurtat cu aceleaşi litere; Bianu şi Hodoş, *Bibl. Rom.*, II, p 250; cf. Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. 1-a, II, p. 205 şi nota 7.

[3] *Ibid.*, p. 205.

[4] *Ibid.*, pp. 204-5; Hurmuzaki, VII, pp. 443-4.

[5] Cipariu, *Archivu*, p. 480; Papiu, *Şincai*, pp. 103-4.

printre Unguri — cu scurte popasuri la Oradea lui Darabant și la Viena —, care-i ținu până la moarte.

În același an, Petru Maior, iritat de încercarea ce făcuse Bob de a smulge protopopilor, — în cari Maior, el însuși protopop la Reghinul-Săsesc de la 1784, după ce fusese profesor de logică, metafisică și drept natural la școala înaltă înaltă din Blaj [1], vedea pe urmașii „chorepiscopilor“ de odinioară —, ultimele drepturi ce mai păstrau, scria „Protopopadichia“, *Nedreptatea făcută protopopilor,* tratat despre „puterea, drepturile sau privileghioanele“ lor, carte ascuțită în polemica împotriva „papistașilor“. Cu Biserica romană n'a rupt-o niciodată și și-a păstrat până la sfârșit corespondența cu Propaganda, dar, când îl vedem numind pe Bob: „Vlădica Uniților“, iar pe păstorul sârb al Românilor de legea veche; „episcop al Neuniților“ [2], înțelegem bine că nici Maior nu mai era legat cu inima de Biserica blăjeană.

Cererea de a părăsi călugăria, pe care o făcură Șincai și Maior, fusese primită, dar se refusase, în Ianuar 1785, cea făcută de Clain, îndemnându-l la „liniște“ și poruncindu-se ca el „să fie păstrat în mănăstire“ [3]. Nu i se dădu acestuia nici parohia din Sibiiu, pe care o ceruse, dar în 1790 el trecu în acest oraș la o rudă a sa, Efrem Muntiul [4]. Pe atunci Samuil cel învățat dedica lucrări de ale sale Patriarhului ortodox din Carlovăț, cu care ar fi stat în legaturi încă din 1784 [5], și se putea crede că a părăsit cu totul Unirea. Când Guvernul ardelean trimese, în 1794, spre cercetare *Istoria Bisericească,* tradusă după a lui Fleury, de Clain, împreună cu dedicația incriminată, i se zice preot neu-

---

[1] Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, p. și urm.
[2] *Istoria Bisericii Românilor,* Prefață; cf. p. 360.
[3] Ordinul, în Bibl. din Orade, ms. 1336.
[4] Ms. 885 din Blaj.
[5] *Archivu,* p. 717.

nit[1], și canonicii lui Bob, consultați, declară că în adevăr cartea, lucrată și după „autori catolici“, cuprinde în sine „zgura neunirii“ *(schoriam disunionis)*. Se credea chiar că el vrea să se facă episcop al neuniților, pentru care Bob l-ar fi închis bucuros, cum a și cerut Guvernului, în 1797, la mănăstirea din Muncaciu[2].

CAP. III.

Biserica neunită și cea d'intăiu organisare a ei.

Vlădica neunit Dionisie Novacovici murise în Scaunul său unguresc la 8 Decembre 1767[3], după ce stătuse până la sfârșit mai mult în Ardeal. Cu prilejul morții celui d'intâiu Sârb care a avut grija sufletească a Românilor din această țară, se hotărî că este o episcopie a acestora, și anume una „exemptă“, cum se declară și episcopia Rădăuțului după ruperea silită a legăturilor cu Biserica metropolitană a Moldovei. În Octombre 1768 administrarea ei provisorie se dădu episcopului sârb din Vârșeț, Ioan Gheorghievici, care fu chemat întâiu la Viena pentru a primi instrucții[4]. Urmașul lui Dionisie ca episcop de Buda, Sofronie Chirilovici, fostul lui vicariu budan și fost stareț la mănăstirea Sf. Mihail din Grabaț, căpătă apoi grija Episcopiei neuniților ardeleni și ungureni, la 1-iu Decembre 1770: după cererea întregului cler ortodox al Românilor, i se îngădui a-și lua reședința la Sibiiu[5]. De Paști în 1772, el era la Belgrad, și avem o scrisoare a lui cu această dată, în care-și zice numai „smerit episcop neuniților în Ardeal“[6]. După dânsul, de la care nu ni-a ră-

[1] *Ibid.*, p. 715.
[2] *Ibid.*, p. 675 și urm.
[3] P. Maior, *Ist. Bis.*, p. 131.
[4] Bunea, *P. P. Aaron și Novacovici*, p. 258 și nota 4.
[5] *Ibid.*, p. 254, nota 1.
[6] Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. 86, no. CLXII

mas, se pare, niciun antimis [1], veni (Novembre 1783; instalat 1-iu Iulie 1784) al treìlea Sârb, Ghedeon Nichitici — ca protopop în părţile Abrudului, îl găsim pe la 1780 [2],— care stătuse deci un timp în mijlocul Românilor din Ardeal, apoi pe lângă cei, de curând luaţi în stăpânire, ai Bucovinei, şi a cărui aducere în Ardeal a folosit şi în răscoala de iobagi a lui Horea, în care i sè păstra şi lui un rost de împăciuitor prin predică şi blăstăm [3]; antimisele lui, care poartă datele de 1784 şi 1786, îi dau titlul, mai limpede, de „pravoslavnicŭ episcopŭ alŭ Marelui Prinţipatŭ alŭ Ardealului" [4]. Muri la 6 Decembre 1788, şi, până la numirea succesorului său, vedem preoţi români mergând pentru hirotonie la episcopul sârb al Timişoarei [5].

Al patrulea episcop ortodox de neam sârb, Gherasim Adamovici, trăi şi el supt conducerea directorului şcolar Eustatievici, care întocmia, la 1790, Cazaniile, „dezvoaltile şi tălcuitele Evanghelii a' Duminecilorŭ, a' sărbătorilorŭ şi a' orreşcărora zile, spre trebuinţa cateheţilorŭ şi a' dascalilorŭ uniţi", tipărite la Bart, în Sibiiu, cea d'intâiu tipăritură oficială a Bisericii pravoslavnice ardelene, pe când până atunci avem numai cele două tipărituri sibiiene, din 1789, ale dascălului braşovean Radu Duma, *Preoţia sau îndreptărea preoţilor,* o nouă ediţie, şi încă un catehism pentru şcolile „normaliceşti" neunite. Era în legaturi strânse cu ierarhia sârbească, şi-l vedem luând parte, în August 1790, la alegerea, în Timişoara, a Mitropolitului sârbesc. Avea „rezedenţie" la Sibiiu, şi grija ei rămânea, cu prilejul unor asemenea lipse,

---

[1] Pentru antimisele deosebitele Biserici şi diecese româneşti, v. *ibid.*, XII, pp. LXV şi urm., 297 şi urm.; cap. respectiv; XVI, p. 123 şi urm. şi cap. Sinaia.

[2] *Ibid.*, XIII, p 23, no. 6. — Pentru numire şi instalare, Matei Voileanu, *Momente din viaţa bisericească a Românilor, 1780-1787*, Sibiiu, 1902, pp. 25-6.

[3] V. mai sus, cap. despre Biserica bucovineană.

[4] Iorga, *Studii şi doc*, XII, p. 301, no. XX.

[5] *Ibid.*, XIII, p. 78, no. 189.

tot în sama cărturarului preot din Rășinari, caligraful Sava Popovici [1]. Gherasim iscăli împreună cu Bob, care, în acest cas, deci, îl recunoscu, acea „carte" de plângere a tuturor Românilor către Împăratul drept și milostiv, acel *Supplex libellus Valachorum*, pe care-l redactă Iosif Meheși din Cluj, fiul protopopului din Mănăștur și ajuns prin meritele sale sfetnic împărătesc. El muri în 1796, la 13 April, și clerul românesc își arătă și acum, ca și după moartea lui Nichitici, dorința de a nu mai avea un Sârb ca episcop [2], și astfel silințile lui Dimitrie Sercovici de a căpăta Scaunul sibiian rămaseră zădarnice; preoții și protopopii voiau neapărat pe Vlădica „din neamulu și săngele seu", în locul străinilor cu „foarte puțină pentru binele cel de obște tragere de inimă și purtare de grije" [3].

Locul lui Adamovici l-ar fi voit Clain, și Guvernul spune lămurit, la 30 Maiu 1796, că el ar fi vorbit cu unii din clerul neunit, făgăduindu-li ca, după alegere, ar lepăda Unirea [4]. Lucrul n'ar fi de mirare într'un timp când unul din canonicii uniți de la Orade, învățatul Nichita Horvat, lăudat ca scriitor și de Clain, făcea să apară la Viena o *Poslanie* „sau dreapta oglindă a păcii, dragostii și unimii, prin carele cu dreapte dovediri cei uniți să mântuescŭ de hulele carele lor li să aruncă, *iară Neuniții, nici iritici a fi, nici shismatici, mai ales în neamul romănescu a nu să putea aeve zice, pentru a neamului rumănescŭ folos și mângăiare*" [5]. Așa credea și Clain, care, în marea sa istorie a Românilor de pretutindeni, rămasă netipărită, n'are un singur cuvânt rău despre Neuniți

---

[1] *Ibid.*, XII, p. 112 și urm.; XIII, p. 156.

[2] Cipariu, *Archivu*, pp. 719, 737. — Data morții în *Siebenbürgische Quartalschrift*, V, p. 179.

[3] Cf. încă Ștefan Hărăguș. *Preoțimea română în veacul al XVIII-lea*, din „Telegraful Român" pe 1907; Lupaș, *Az erdélyi gör.-kel. egyház*, și Matei Voileanu, *o. c.*; Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, Sibiiu 1889, 1897, 2 vol.

[4] Cipariu, *Archivu*, p. 717.

[5] Iorga, *Studii și doc.*, XIII, p. 16, no. 27.

și deplânge, dintre toți Românii supuși Împăratului, numai pe cei din părțile Sătmarului, cari ascultă de un episcop rus, al Muncaciului, și pe cei din Banat, cari au în Biserica lor stăpâni sârbi [1]. Să nu se uite apoi că, Scaunul din Sibiiu rămâind mult timp neocupat, vicariatul îl avu, după ortodocșii Ioan Popovici de Hondol și Nicolae Huțovici (1805), unitul secretar de Cameră Aron Budai († 29 Mart 1847), fratele poetului, gramaticului și lexicografului Ioan Budai Deleanu [2]. Clain se duse peste puțin la Oradea, unde și Darabant și canonici cu Samuil Vulcan și Corneli îi erau prieteni și la întors ținu predică în biserica neunită a Turzii [3]. La 1798 însă i se poruncì de Guvern să nu părăsească Blajul, unde va fi bine ținut la mănăstire: din partea lui, el dăduse totuși asigurarea că în Sibiiu și în împrejurimi a sfătuit pe târgoveți și săteni să treacă la Unire [4] și că a izbutit să distrugă ura față de Uniți, rugându-i a trăi „ca frații"; el aminti că a fost rugat să predice la Rășinari și Săliște, ceia ce n'a putut face însă [5]. Decât să stea închis, voià mai bine să treacă la ritul catolic [6]. De fapt însă, el era, cum spun și neuniții în certificatul lor, iscălit de Ioan Popovici de Hondol, ca vicariu, și de Aron Budai, ca notariu, numai „hulitoriu de înpărăchierile întră neamul nostru în rândul legii" [7]. Abia peste vre-o patru ani putu el să plece, după ce, predicând ultima oară, spuse cuvintele, grele pentru puternicii din Blaj, că „nici-odată n'a cugetat că din piatră va stoarce apa" [8].

---

[1] Iorga, *ist. lit. rom.*, ed. 1-a, II, p. 193.

[2] Cipariu, *Archivu*, pp. 719, 637; *Organul luminării* pe 1847, no. 14.

[3] Cipariu, *Archivu*, p. 718.

[4] Cei din Gura-Râului declară că ar face și aceasta, dacă ar fi ajutați într'un proces cu Sașii; *ibid.*, pp. 719-20.

[5] *Ibid*, p. 720.

[6] *Ibid.*, p. 736.

[7] *Ibid.*, p. 737. — Și în 1805 Românii neuniți își cerură episcop de „naționul lor, pe Nestor Ioanovici, care fusese fecior învățat, dară sărac de avere" și învățase în străinătate (Stinghe, *Doc.*, II, pp. 263-6).

[8] Cipariu, *l. c.*, p. 739.

CAP. IV.

Lucrările de teologie ale celor trei mari scriitori ardeleni.

Înainte și după aceste împrejurări de pătimașă prigonire, cei doi tovarăși de lucru ai lui Clain lucrau, unul, Șincai, la cărțile de școală și apoi la greaua operă a Cronicei sale, iar celalt, Maior, la tratate de polemică rămase netipărite, precum și la culegerile-i de predici: „Propovedaniile la îngropăciunea oamenilor morți“, „Didachiile, adică învățăturile pentru creșterea fiiilor, la îngropăciunea pruncilor morți“ (1809) și „Predice sau învățături la toate Duminicile și sërbătorile“ (1811), la un *Télémaque* românesc, care se tipări în 1818, la scrieri filologice[1], apoi la o Istorie a începuturilor românești, „Pentru începutul Românilor în Dacia“, care se publică în 1812 abia și, în sfârșit, la *Istoria Bisericii Românilor*, și anume „atât a acestor din coace, precum și a celor din colo de Dunăre“, care, începând a se tipări la 1813, fu oprită și confiscată pentru criticile ei îndrăznețe[2], spre a fi preschimbată apoi și împărțită sau vândută numai în această formă schilodită.

Cum se vede, Maior aducea servicii din cele mai mari predicatorilor, dându-li în mână cuvântări alcătuite într'o așa de curgătoare limbă. Iar, în *Istoria Bisericii Românilor* de pretutindeni, carte făcută numai în scurtul spațiu al nopților de iarnă din „unsprezeace săptămâni“, dar foarte larg concepută și surprinzătoare, el tratează vechile timpuri de viață religioasă, fără osebire, epoca Vladiciei de Balgrad în Ardeal, Unirea, care e de „credința“, și nu de „leage“ și are în vedere scopuri materiale ce n'au fost atinse, ajungându-se în schimb la rușinea tiraniei „teologului“ și la prigonirea împotriva Neuniților, ca și cum nu s'ar ști „că mai multe muște

[1] V. Iorga, *Ist. lit. rom.*, tabla.
[2] Cf. și Cipariu, *Acte și fragm.*, p. 145 și urm.: din partea inedită.

se prind cu miiare decât cu oțet"[1]. Se ating, în partea despre credință, ca și în a doua, despre ierarhie, împrejurările mai nouă la Blaj, la Orade, la Muncaciu și la Sibiiu, care urmează, după el, vechiului Scaun bălgrădean; critica nu lipsește pe alocurea, dar Maior făgăduise a spune și mai multe despre „faptele cele scălciate ale celor putearnici", ce trăiesc încă. Toată urmarea, cu privire la istoria bisericească a Principatelor și a Românilor din Balcani, lipsește.

Dar *era de sigur o nouă, mare și binefăcatoare ideie aceia de a trata la un loc istoria Bisericii Românilor de supt toate stăpânirile*, și ivirea acestei opere arată cât de mult slăbise în acest timp antagonismul zădarnic, exclusivismul fanatic, oarba pornire de a învrăjbi oamenii din același neam în numele aceluiași Dumnezeu[2]. Studiile de limbă; de istorie, coborându-și resultatele și în judecarea evenimentelor religioase, îndreptaseră astfel, în parte măcar, răul cel mare pe care-l făcuse pofta de traiu bun, ambiția de drepturi, vanitatea de onoruri, frica de orice Guvern, a preoțimii de dincolo.

În acest timp, munca fără preget a lui Clain, la Viena, la Blaj, la Sibiiu, la Bălgrad, la Orade, dă Românilor de dincolo o întreagă literatură bisericească.

Cercetând cu luare aminte textul biblic în originalul grec și în cel latin, el începu o tălmăcire nouă a Bibliei întregi după Septantă, înoind față de Biblia din 1688, mai ales în Vechiul Testament; o mântuì singur în trei ani la 1786, și cartea enormă fu publicată, după o revisie, probabil mai mult răbdătoare decât competentă, de Bob, în tipografia metropolitană, la 1795[3], — monumentală lucrare, de și de o valoare literară mai mică decât vechea traducere, dar totuși în stare și singură să deie un veșnic nume acelui ce a să-

[1] P. 55; cf. Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 163 și urm.
[2] Cf. Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. I-iu, II, p. 259 și urm.
[3] Cf. Cipariu, *Archivu*, p. 700.

vârşit-o. Pe lângă „Cuvintele" Sf. Vasile şi ale lui Doroftei, Clain mai traduce pe Anastasie Sinaitul, pe Ioan Gură de Aur, pe Chiril de Ierusalim, pe Pahomie, Grigorie de Nazianz, Ioan Damaschin, Sf. Epifanie, Sf. Efrem şi Sf. Clement, mai toţi părinţii pe cari un rând întreg de şcolari ai lui Damaschin, Grigorie şi Chesarie, ale căror lucrări le cunoaşte Clain şi le laudă, îi tălmăciseră dincoace de munţi. Astfel el fu îndemnat să scrie însuşi *Propovedaniile sau învăţături la îngropăciunea oamenilor morţi*, care văzură lumina înainte de ale lui Maior, la 1784, lucrare pentru popor, făcută, spune însuşi scriitorul, nu cu „măestrie ritoricească, nici cu graiu de vorbă înnaltă şi adâncă, ci mai de josŭ şi mai prostŭ, ca şi cei proşti să înţăleagă şi să se folosească", vrednică însă de toată luarea aminte prin limpeziciunea acelui stil familiar pe care Clain singur, între tovarăşii săi învăţaţi, îl are. Spre sfârşitul vieţii lui, el pregătia o nouă ediţie mărită sau o carte nouă de predici, de *Conţii (conciones)*[1]. A dat cea d'intâiu traducere (1803) a *Imitaţiei lui Hristos*, pe care Bob o tipări la 1813, supt titlul ridicol de „A Thomii de la Câmp (Kempis!) de Urmarea lui Hristos patru cărţi", fără a pomeni numele tălmăcitorului. Aşa se întâmplă şi cu altă lucrare a lui, adesea retipărită, din Segneri, vestitul predicator iesuit „Povăţuire către cel ce se pocăeşte".

Lucrări de teologie, prelucrări şi traduceri fuseseră începute şi de alţii: se citează, de Cotore, „Despre schismaticiia Grecilor"[2], Cartea de religia şi obiceiurile Turcilor", o „Istorie a schismei Grecilor" după Maimbourg[3], o nouă Pravilă de canoane, rânduită alfabetic; Ioan Halmaghi teologul scrisese „Învăţătura pentru proşti"; prepositul Ştefan Popp un tratat despre Botez[4]; Ioan Mărgineanu „Pildele şi învăţătu-

---

[1] Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. 1, II, pp. 174, 176.
[2] Ms. 921 din Blaj; cf. Iorga, *Ist. lit. rom.* ed. 1-a, II, p. 178.
[3] Clain, în Cipariu, *Acte şi fragm.*, p. 104 şi urm.; cf. în *Instrucţia publică*, II, p. 72.
[4] *Ibid.*

rile Sf. Scripturi"; Ioachim Popp, *Teologia dogmatică*, de care era profesor la Blaj; Dimitrie Ivaşco, canonic şi protopop la Muncaciu, o Teologie *dogmatico-morală*, Chiril Ţopa, parohul de Sibiiu şi protopop de Haţeg, altă *Teologie morală*[1].

Clain dădu însă cel d'intâiu un curs sistematic de învăţături înalte bisericeşti, prelucrând *Logica*, *Dreptul firii*, *Etica*, *Politica*, *Metafisica*[2], mântuite încă înainte de 1796, *Teologia morală*, „moralicească" — după Wenceslas Schwanz —, pe care Bob o opreşte întâiu, pentru a o tipări pe urmă, la 1796, reţinând însă la el exemplarele, de frica unei nouă ediţii a autorului[3]. A lucrat, în iarna lui 1789, la Orade, *Canoanele sfintelor soboară*[4]. O „Praxis consistorialis" trebuie să se adaoge, „Praxisul forului bisericesc". Un tratat despre revelaţie, „Credinţa creştinească cea descoperită", e citat şi el în notele lui Şincai la „Orodias". Vasile Filipan lucrase o *Istorie bisericească* după un original latin. Tot Clain însă, după trudă de mulţi ani, isprăvi traducerea marii opere a lui Fleury, care era gata la 1799, dar nu se publică niciodată[5]. O prescurtare, „Istoria bisericească pe scurt pentru folosul iubitorilor de învăţătură", era gata în 1790. I se ceruse de Bob şi un *Tâlc* mai larg al Vechiului Testament, pe care-l refusă, cu toate că întovărăşise cu mici lămuriri Biblia tradusă de el[6].

O viaţă de om, oricât de lungă, nu se poate întrebuinţa mai bine: cel puţin, până la dânsul, nimeni nu făcuse atâta, nici măcar, mai de curând, harnicul Macarie din Căldăruşani şi Cernica.

---

[1] V. şi Iorga, *Studii şi doc.*, XIII. p. 111. Pentru *Adunarea de rugăciune*, din slavonă, a lui Nicolae Popa din Câmpeni, ms. 926 din Blaj.

[2] *Instr. Publică*, II, p. 72.

[3] Cipariu, *Archivu*, p. 715 şi urm.

[4] Papiu, *Şincai*, p. 120, nota.

[5] Mss. în Bibl. Seminarului din Blaj. Inşirarea lor, în Iorga, *Ist. lit. rom.*, II, ed. 1-iu, p. 169 şi urm., p. 408 şi urm.

[6] Traduceri profane dădu din Marmontel, *Belisariu*, şi din Lucian, *De veris narrationibus*.

Cu atâtea, așa de bune și așa de felurite manuscripte, episcopia din Blaj și-ar fi putut câștiga un mare nume și o însemnată situație culturală, punând tiparul său întru ajutorul celor trei însemnați scriitori ai Ardealului, și mai ales al lui Clain, care-și închină toată priceperea și munca sa fără păreche Bisericii. Din teascurile lui Bob cel fără înțelegere pentru cultura mai înaltă și menirea ei apare doar, la 1786, un frumos *Acaftist*. Ani întregi de zile apoi, tipografia blăjeană nu mai da nimic.

Pe acest timp Guvernul ardelean părăsise Sibiiul, care pastra însă o mare însemnătate, nu numai în ce privește negoțul, cam decăzut, dar mai cu deosebire în domeniul social și în al spiritului. Știm că Vlădica neunit izbutise a se strămuta acolo. „Greci" bogați, din Compania de negoț, cu *efimeriul* lor adus de peste Dunăre, vorbiau și scriau totuși mai mult românește. Un Avram Meheși, un Teodor Aaron, un Popovici de Hondol, fruntași ai inteligenței românești, locuiau statornic în Sibiiu. Din Sad pornise, pentru ca să învețe medicina la Viena, unde se făcuse oculist, un frate al agitatorului neunit preotul Molnar, zis Tunsul pentru că i se tăiase pletele: Ioan Molnar [1]. După o călătorie de afaceri în Țara-Românească și după un rol pacificator în numele Guvernului față de răscoala lui Horea, el fu numit profesor de specialitatea sa la Universitatea de curând întemeiată în Cluj. Era ocrotitul baronului Bánffy, guvernatorul Ardealului, și-i dedică o gramatică germană a limbii românești, singura întinsă și practica, și care pentru aceia și avu mai multe ediții (cea d'intâiu, la Viena, în 1788). Era și un bun gospodar și, pe lângă *Retorica* lui și Istoria universală după Millot, menite școlilor românești mai înalte, ca și o parte din prelucrarile lui Clain, el tălmăci și potrivi după nevoile poporului nostru

---

[1] Cf. Hurmuzaki, *Fragmente*, II, pp. 134-5; Petru Maior, *Ist. Bis. Rom.*, p. 110 și urm,; Popea, *Mitr.*, p. 143; Cipariu, *Archivu*, p. 625; Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. 1-iu, II, p. 286 și urm.; Lupaș, în *An. Ac. Rom.*

cărticele despre creşterea albinelor („Povățuire cu praxis către sporirea stupilor"): poate şi alte lucrări de economie vin de la dânsul[1].

În 1789, Molnar, care era „filosof" după noua rețetă francesă a lui Voltaire şi, încă mai mult, francmason — doctrină pe care o aflau şi Românii din Principate prin câte o traducere, şi o îmbrățişau boierii cu influență şi fețe bisericeşti chiar[2] —, se gândia să tipărească pentru Românii săi un ziar, de cuprins economic şi moral, supt forma poporală a învățaturilor unui popă Miron din Valea-Frumoasă[3]. Voià să-l tipărească la tipografii sibiieni de pe vremuri, Hochmeister sau Petru Bart, care, acesta din urmă, fu poftit în curând să vie la Bucureşti, de Mitropolitul Filaret, pentru a conduce tipografia metropolitană[4]. Neizbutind cu acest proiect, de şi Guvernul îşi dăduse aprobarea, numind ca revisor pe directorul Eustatievici, nici cu acela, mai târziu, al unei foi de noutăți politice pe vremea războaielor Revoluției francese (1793), Molnar, pe care Împăratul îl facuse nobil: „de Müllersheim", atunci, în 1793, formă îndată planul unei „societați de învățați din Valahia" şi al unei biblioteci literare supt supravegherea episcopului neunit Gherasim, bibliotecă la care aveau să colaboreze scriitorii români din Ardeal şi din Ungaria, ca şi cei din Principate, spuindu-se chiar, în petiția lui Petru Bart, că e vorba de o societate bucureşteană. Apoi schimbă numele, după observații oficiale, în acela de „Soțietate filosoficească a neamului romănesc în Mare-Prințipatulŭ Ardealului". Un apel către Românii din „țară", publicat la 1795, pune în vedere apariția, cu bani de boieri şi arhierei bogați, a unor tratate de Geografie, Fisică, Matematică,

[1] V. Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. 1-iu, II, p. 246.

[2] V. Iorga, în *An. Ac. Rom.* pe 1928.

[3] Ilarie Chendi, *Inceputurile ziaristicei noastre*, Orăştie 1900.

[4] Iorga, *Scriitori bisericeşti*, p. 22: „Răposatul a inceput corespondență cu tipograful de aici, ca să vie acoio şi să aşeze tipografia lui la Sf. Mitropolie; cum a şi venit, dar nu şi-a ascuns scopul, pentru că a găsit paretisit din Scaunul Mitropoliei pe răp. chir Filaret".

Filosofie, Istoria Românilor, de „Teologhie moralicească a Răsăritului“, precum și „alte istorii bisericești“. Acestea sânt însă manuscriptele lui Clain, și nu trebuie să uităm petrecerea în Sibiiu pe acest timp a marelui traducător religios.

Biblioteca rămase însă în stare de proiect. La Sibiiu se tipări numai, pentru speculă, pe lângă unele mărunte cărți profane, o nouă ediție din *Pildele filosoficești* (1795), din *Alfavita sufletească* (1803) și *Liturghia*, cea d'intâiu carte liturgică pentru Néuniții Ardealului, la 1798 (ed. a 3-a, 1809), *Ceaslovul* din 1809 — Clain își dă aici Acaftistul, la 1801, iar Hagi Constantin Pop tipărește pe socoteala lui un Acaftist al Sf. Cruci, în 1802 [1]. Brașovenii, cari aveau cărturari ca Radu Duma și Radu Tempea, de la 1797 director al școlilor neunite și gramatic [2], dau la frații Boghici, de la ei deacasă, cărți de cetire sau de slujbă, ca retipărirea *Florii Darurilor* sau publicarea „Rânduielii Mortului“ (1807-8, 1810).

Era însă la Buda o mare tipografie, din veniturile căreia se hrănia Universitatea și, pentru a folosi acesteia, Guvernul îi dăduse privilegiul de a tipări cărți cu litere cirilice. Pentru revisia din punctul de vedere al ideilor cuprinse într'însele fu numit la 1803 Samuil Clain, care scăpă astfel de temnița mănăstirii din Blaj [3]. El rămase aici până la moarte, în 13 Maiu 1806 [4], îngrijindu-se, între altele, de vestitele Calendare în care-și tipări și o parte din Istoria Românilor. Prin presența lui Clain la Buda, stăpân peste cel mai frumos și nu cel mai scump tipar, prin râvna pentru religie a lui Molnar, pe care însă Șincai îl batjocurește odată ca schismatic pentru că sprijinise pe alt concurent la locul de corector, Onișor [5],

---

[1] Cf. *ibid.*, p. 42.

[2] Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. 1-iu, II, p. 290 și urm.

[3] *Ibid*, p. 173 și urm.

[4] Șincai, III, pp. 129-30; Cipariu, *Archivu*, p. 739; îngropat la 15 în cripta parohiei catolice din Ráczváros.

[5] Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. 1-iu, II, p. 212.

prin aşezarea la Argeş a lui Iosif, păstrătorul moştenirii marelui Chesarie şi patronul paisienilor, se statornici o legătură prielnică vieții bisericeşti a Românilor din toate Ținuturile. Tipărituri-model, care se cumpărară dincolo ca şi dincoace de munți, o semnalară îndată.

Încă din 1793, acel prieten al lui Iosif şi al lui Molnar, Hagi Constantin Pop, bogatul negustor sibiian, cerea voie să retipărească *Mineele* lui Chesarie, dar el primi, pe lângă binecuvântarea, cerută prin Iosif, a Mitropolitului Filaret, şi înştiințarea că acesta se gândeşte însuşi la o a doua ediție. Filaret îşi părăsi însă, peste câteva luni, Scaunul, şi Mitropolitul Dosoftei Filitis, care publică din nou, prin sârguința singhelului Grigorie Râmniceanul, fostul egumen de Vieroş, *Pravoslavnica mărturisire*, apăsându-se în Prefață asupra biruinții ultime a pravoslaviei în hotarele Țerii-Româneşti şi ocărând „buzele împuțite ale hulitorilor celor ce măşâesc în urmele începătorilor de dejghinări, carii cu coada lor au târât după sine atâtea mulțimi", nu avu niciun fel de înțelegere cu Ardelenii, cari şi pentru câştig se pregătiau de lucrul Mineielor celor nouă. Abia în 1795 Hagi Constantin Pop îşi face iarăşi oferta. În vremuri grele de ciumă, ea nu aduce nicio urmare, dar Iosif, care nu prea era bunul prieten al Mitropolitului, tipăreşte la Sibiiu, fără a se arăta locul, o Alegere a rugăciunilor din Psaltire, pe care o cunoaştem din tipăriturile moldoveneşti, şi o Slujbă a St. Nifon, ocrotitorul Argeşului [1]. Era vorba ca Mineiele să fie lucrate cu banii lui Pop la Mitropolie [2]. Anul următor aduce propunerea de a se tipări însă la Sibiiu *Tâlcul* lui Teofilact, pe care Chesarie încă-l avea gata după izvodul lui Damaschin [3], iar ceva mai târziu i se dă de ştire negustorului că, dacă vechiul *Tâlc* trebuie îndreptat după greceşte, Gherontie şi Grigorie au altul, tradus tocmai din acea limbă [4]. La această dată Molnar

[1] Iorga, *Scriitori bisericeşti*, pp. 23-5.
[2] *Ibid.*, p. 27.
[3] *Ibid.*, pp. 28-9.
[4] *Ibid.*, pp 33-4.

intervenise, căci Iosif ştia acum, în 1796, „răvna ce are pentru procopsirea şi întemeiarea neamului nostru românesc“ [1]. Afacerea se tot zăbovi, şi în 1800 nu mai era vorba de publicarea „Mineelor de lună“, la Buda sau la Râmnic, la Bucureşti, ci de o alegere, un *Antologhiu*, în trei volume, având numai la sfinţii cu „sărbătoare pe deplin“ slujbe, iar la ceilalţi „stihirile vecerniei“ [2]; Bart făcu însemnarea cheltuielilor pentru o mie de exemplare.

---

[1] *Ibid.*, p. 31.
[2] *Ibid.*, p. 40.

PARTEA A IX-a.

UNIREA TUTUROR CURENTELOR RELIGIOASE ÎN OPERA LUI VENIAMIN, MITROPOLITUL MOLDOVEI.

CAP. I.

Noile tipărituri ieșene.

Înca din 1796, Iosif asigura pe Pop că o parte din „Teofilact“ ar fi gata să o ieie „unŭ episcopu alŭ Romanului de la Moldova“ [1], cu care erau în legatură Gherontie și Grigorie, traducătorii. Episcopul nu e altul decât Veniamin Costachi, care, copil fiind, fugise de-acasă pentru a merge la Neamț, dar fusese totuși călugărit, nu în lăcașul dorit al lui Paisie, — care avea cu dânsul și un fecior de boier din familia Ruset [2], — ci la Huși, de episcopul Iacov. Ajuns Mitropolit, in 1803, și deci stăpân al teascurilor din lași, Veniamin își începu tipăriturile cu vestita *apologhie* a lui Dimitrie de Rostov, care ieșì tot în acest an. Altă carte călugărească, tradusă de Gherontie și Grigorie, „Întrebările și răspunsurile oarecare bogoslovești“ ale Sf. Atanasie, iese de supt teascurile ieșene tot în 1803. Și la 1805 Nemțeanul ierodiacon Gherasim dădea acel *Tâlc* al lui Teofilact, pentru tipărirea căruia peste munți vorbisera aceiași tălmăcitori nedespărțiți, prin Iosif, la 1796. În același stil curat, curgător,

[1] Iorga, *Scriitori bisericești*, p. 34.
[2] Iorga, *Studii și doc.*, VII, p. 162.

plin de perioade frumoase după sintaxa originalului și cuprinzând numai *„ziceri* de obște uneltite și cunoscute între amândouă țerile“, era tradusă și „Descoperirea cu amănuntul a pravoslavnicii credințe“, de Ioan Damaschin, în prefața căreia cei doi călugări numesc cu recunoștință pe Veniamin *„ctitor al limbii noastre“* (1806). Încă o carte despre cele Șepte Taine, o *Tâlcuire* a lor, poate tipărită și mai înainte după un text slavon, e tradusă din nou de Veniamin însuși și tipărită în mijlocul noului războiu ruso-turc, la 1807. În această din urmă cărticică e, pe nedrept, ură împotriva Uniților, tălmăcindu-se în tipăriturile lui Bob greșit cuvântul de „țăreni“, întrebuințat de canonicul Vaida, pentru a se însemna: locuitori din Țara-Românească; dar, când Veniamin atacă astfel, pentru că ar fi zis ortodocșilor din Principate: „țărani și proști, el fiind așa“, pe un „din Blaj oarecarele, deșart de socoteală și plin de fumuri“, el arată că până la Iași ajungeau și tipăriturile Blăjcnilor și că astfel vechea circulație a cărților în tot cuprinsul clerului de limbă românească se restatornicise acum[2].

Planul lui Veniamin era și mai mare: el voià să se ieie la întrecere cu acei Uniți despre cari scria așa de aspru: în Socola erau să se așeze „școale de paradosirea bogosloviei și de tălmăcirea Sfintelor Scripturi“, „dascali procopsiți în limba moldovenească“, pentru a învăța „dogmele“ pe „feciorii de preoți și diaconi“. Tot odată, alți „dascali în depline științe“ erau „să tălmăcească cărți bisericești, ca, cetind ucenicii, să se învețe științele și dogmele bunei Credinți“. În același timp, Moldova se făcea adăpostul cântăreților reformei în Psaltichie: Veniamin primi pe protopsaltul Bisericii celei Mari, Petru din Efes, și-i dădu, la 1805, 300 de lei pe lună, „pentru ca să paradosască musica“ [1], și o a treia categorie de dascăli trebuia să pregătească pe viitorii

[1] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 345-6.
[2] V. și *Rev. Istorică*, X, p. 126.

preoţi şi în această privinţă [1]. Astfel, înainte de Munteni, cari se gândiau însă şi ei la un asemenea institut [2], Moldovenii îşi avură Seminariul.

Războiul aduse oprirea publicaţiilor ieşene. Ruşii, stăpâni de la sfârşitul anului 1806 pe amândouă ţerile, credeau că nu vor mai trebui să iasă din ele, provincii *încorporate* la Împărăţia lor şi din care goniseră pe consulii şi agenţii Puterilor, ca unii ce nu mai aveau niciun rost în teritorii definitiv anexate. Gavriil Bănulescu fu adus din Rusia, unde fusese Mitropolit de Chiev, dar trăia bolnav şi retras, încă din 1803, cu pensie de 3.000 de ruble pe an [3], pentru a fi făcut exarh peste Moldova ca şi peste Ţara-Românească. Partidul Balş din Iaşi şi partidul Filipescu din Bucureşti cerură, odata cu scoaterea lui Constantin-Vodă Ipsilanti, regent al Principatelor, şi chemarea de la Dubăsari a lui Gavriil.

După multe dovezi de neîncredere şi duşmănie din partea autorităţilor ruseşti, Veniamin se retrase la mănăstirea Neamţului, şi, în Februar 1808, el demisionă, arătând că are nevoie să petreaca la munte, „pentru mântuirea sufletului şi din pricina slăbiciunii sănătaţii“ [4]. Trebuia, după chiar cererea sa, să-şi ieie locuinţa în mănăstirea Slatina, dar el rămase la Neamţ, unde petrecu până la 1812.

În locu-i veni, de la Dubăsari (Maiu), Gavriil, şi, după câteva saptămâni, el trecea, la 10 Iulie 1808, şi în Ţara-Românească, unde se căpătase prin aceleaşi mijloace plecarea Mitropolitului „turcesc“ Dosoftei Filitis [5]; era întovărăşit de

[1] Codrescu, *Uricariul*, VII, p. 128 şi urm.; III, pp. 39-43; *Foaia pentru minte, inimă şi literatură*, 1848, pp. 25-6; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 345-6. Cf. N. Popescu, *Dascălul de cântări Macarie ieromonahul*, Bucureşti, 1908.

[2] *Bis. ort.*, XVI, p. 109.

[3] Cf. şi Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 339.

[4] *Ibid.*, p. 45 şi urm.

[5] Cron. lui Naum Râmniceanu; Erbiceanu, în *Cron. greci*, pp. 279-80.

„ciracul“ lui Veniamin, arhimandritul Filotei[1] al Mitropoliei, şi de Chiril, Mitropolit al Proilavului[2].

Gavriil încercă să facă o mare reformă a clerului românesc din amândouă Principatele: începu, vestindu-i scutirea de orice dare către Stat şi în 1809 el hotărî călugărilor să nu se amestece la „lucrurile politice şi ale lumii“, să nu cate moşii în arendă, să nu locuiască „în casa mirenilor“ — ca dascali sau în altă calitate —, iar egumenii fură poftiţi a nu face împrumuturi — casul lui Chiril de la Mihai-Vodă, osândit şi în Divan, care prădă mănăstirea cu 300 de pungi şi care scăpă de răspundere făcându-se... „supus frances“, era recent[3], — fără iscălitura exarhului însuşi[4]. Iosif de Argeş, cel mai vrednic dintre toţi clericii munteni, fu pus „efor al tuturor mănăstirilor din ţară, şi închinate şi neînchinate“, la 23 Mart 1809[5]. Gavriil mărgeni numărul preoţilor de sate şi al călugarilor, numi protopopi de judeţe şi creă consistorii. Se luară şi cele d'intăiu măsuri împotriva egumenilor greci.

În Moldova, el nu s'a gândit a face alt Mitropolit, pe când în Ţara-Românească, prin ucaz al Ţarului, Şef al Bisericii ruseşti, în care acum prin dreptul de cucerire era cuprinsă şi a noastră, Dosoftei fu „depărtat“ (29 Novembre 1809) şi trimes în surgun întăiu la Dobrovăţ, apoi la Aninoasa, în sfârşit la Târşor, iar în locul lui fu numit un Grec din Mi-

---

[1] V. şi Iorga, *Studii şi doc.*, VII, p. 349.

[2] Gavriil stătu aici până la August; *ibid.*, p. 280. Bulat în *Arhivele Basarabiei*, II; *Rev. Istorică* pe 1930, pp. 141-3. Cf. aceleaşi *Arhive*, I. 3.

[3] *Ibid.*, p. 283.

[4] *Ibid.*, p. 285. Pentru reforme, şi Arbure, *Basarabia*, p. 742 şi urm.

[5] *Ibid.*, p. 286. Întorsul lui Gavriil la Bucureşti, în ziua de 8 Ianuar 1810; p. 289. Măsuri analoage fură luate de Veniamin la întoarcerea lui în 1813: să nu se ţie de călugări bani ascunşi, să nu se facă negoţ, să nu meargă la târguri, să aibă pentru avere o casă comună, să nu fie lefi, să nu se facă ospeţe cu lume străină, să nu se bea şi să nu vândă vin „pe la chiliile de afară“, să nu aibă cai şi arme, să nu se facă primblări depărtate; „la maice fără blagoslovenia stareţului nimene să nu îndrăznească a merge“; episcopul Visarion, în *Rev. istorică*, X, pp. 290-3.

tilene, fost de Arta, dar trecut prin Petersburg, Ignatie[1], la 15 Ianuar 1810. Iosif de Argeş trebuia să epitropisească pe străin, el fiind un „arhiereu de încredere, caracter bun şi iubitor de rânduiala şi frumuseţa cea bisericească şi care mai ştie şi greceşte“[2]. Gavriil păstră însă şi după aceasta drepturile sale de exarh al Sinodului, şi astfel slujba la încoronarea Ţarului n'o făcu în Bucureşti Ignatie, care, trimes în Moldova din Mart, la „biroul exarhicesc“[3], veni numai la 5 Maiu, ci tot Gavriil[4].

În vremea acestuia, meşterii de tipar din Iaşi dau numai cartea de rugăciuni din 1809, pe când, în Bucureşti, Ignatie nu cheltuieşte nici pentru *Octoihul* din 1811, — reeditat după cel din Râmnic, 1810, al lui Iosif Argeşiul. În urma păcii din 1812, el trecu în Italia, la Pisa, unde vedem că i se dedică un *Sogno di Scipione,* din greceşte[5], şi unde se afla şi după 1821[6]. Gavriil rămase exarh pe jumătatea de Moldovă care se smulse de Ruşi cu acest prilej, dându-i-se numele, fals şi fără niciun rost, de „Basarabia“[7]. Aici el păstra şi iubirea limbii româneşti şi legăturile cu cei de acasă, din Câmpulungul lui, cari-i trimeteau câte un băiat dornic să înveţe. Moştenitor al episcopilor de Cetatea-Albă, de Hotin, de Proilav şi Dristra — care, de spre partea Turcilor, se păstra şi la

---

[1] Erbiceanu, *Cron. greci*, pp. 289, 291; Bulat şi *Rev. Ist.*, *ll. cc.* (înştiinţarea către Dosoftei la 2 Ianuar 1810).

[2] Bulat şi *Rev. Ist*, *ll. cc.*

[3] *Ibid.*

[4] *Ibid.*, pp. 291-3.

[5] Papadopol-Calimah, în *Rev. p. ist., arch. şi fil.*, IV, p. 126; cf. *Bis. ort.*, XVI, pp. 317-8.

[6] Bianu, în *Revista nouă*, I; Iorga, *Scriitori greci*, p. 10. Cf. şi Iorga *Studii şi doc.*, XVI, pp. 513-4, no. 29).

[7] La început, în 1807, locuitorii Basarabiei reale, ai foastei raiele turceşti fuseseră supuşi provisoriu Mitropolitului Moldovei; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 340. Pentru schimbul moşiilor din Basarabia ale Mitropoliei cu un Iordache Vartolomei, *ibid.*, pp. 355-7 şi urm., 390.

1825[1], episcopi fiind în acest timp Calinic şi Antim[2] —, el rămase aici până la sfârşit († 30 Mart 1821), cu titlul de „exarh,-Mitropolit al Chişinăului şi Hotinului[3]“, având ca „vicariu“ pe un episcop de „Acherman şi Bender“, Daniil, Dimitrie Sulima[4], din Nicolaev, fost „vicariu“ şi la Iaşi[5].

O simplă hotărâre împărătească, un nou „ucaz“, ajunsese şi pentru această spârcuire a teritoriului metropolitan al Moldovei, alcătuit canonic de vechii Domni cari întemeiaseră Biserica. O „duhovnicească tipografie“ a Basarabiei, — se făcuse şi un seminariu —, dădea încă din 1815 noua *Liturghie* basarabeană, apoi un *Ceaslov,* şi la 1820 *Molitvenicul* şi „Rânduiala sfinţirii Bisericii“. Şirul cărţilor româneşti se opri aici destul de răpede, şi, ceia ce era şi mai rău, nu se îngădui măcar pătrunderea celor din Moldova, creându-se veşnicul *cordon* de carantină împotriva bolii periculoase a comuniunii sufleteşti între membrii unui neam fără noroc[6]. Când Nemţenii îşi cerură moşiile din Basarabia, Mitropolitul Gavriil, care primise în dar o *Psaltire* de-a lor, îi îndreptă la „bunăvoinţă împărătească“, iar colonia lor, a Noului Neamţ, pe care o întemeiară pentru a nu le pierde nu-şi câştigă un rost cultural românesc[7].

---

[1] Melchisedec, *Cron. Huşilor*, II, pp. 164-5.

[2] Înaintaşul lui Chiril din 1788 şi urm. fusese, la 1777, un Ioachim; *ibid.*, p. 160.

[3] Scrisoare a lui Gavriil către stareţul Silivestru de Neamţ şi Secu; Chişinău, 6 Novembre 1817; în Iorga, *Studii şi doc.*, VII, p. 349.

[4] Melchisedec, *Cron. Huşilor*, II, p. 161; cf. Arbure, *Basarabia*, p. 550 şi urm.

[5] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p 352; Arbure, *o. c.*, p. 747. Mitropolia Proilavului nu mai funcţiona, ocupantul fiind fugar la Constantinopol, iar urmaşul, Chiril, reţinut la Dubăsari; Bulat, în *Rev. Ist., ll. cc.*, (şi pentru alţi candidaţi la Scaunul principal basarabean). V., pentru trecutul eparhiei, şi Iorga, *Studii şi doc.*, VI, p. 367, no. 1177.

[6] Un mare număr de schituri fără cărturari, clădite în veacul al XVIII-lea, trecură astfel la Ruşi, pe lângă mănăstirea lui Ştefan-cel-Mare, Chipriana, mănăstirea Hâncului de pe vremea lui Duca şi schitul Şaba, anterior anului 1700.

[7] Pentru procese ale mănăstirii, Iorga, în *An. Ac. Rom.*, 1912.

În adăpostul sigur şi fericit de la mănăstirea Neamţului, Veniamin va fi dus cu dânsul meşterii săi de la Mitropolie, cei cinci zeţari, zece drugari, patru pilcari, patru probari, doi prefăcători şi pisătorul de chinovar[1], cari-i lucraseră în Iaşi. Cu ei, „tipograful" Gherasim putu să tipărească şi aici cărţi din acelaşi izvor. Astfel încep, supt ochii acelui care dusese paisianismul la triumf, lucrările tipografice nemţene, şi încă din Iulie 1807 apărea volumul I-iu, pentru luna Septembre, de început al anului în vechea socoteală, al *Vieţilor Sfinţilor*, pentru prefacerea din greceşte a cărora — întâia lucrare de acest fel după a lui Dosoftei Mitropolitul Moldovei — se ostenise un călugăr „slovean" care nu mai era în viaţă acum, ierodiaconul Ştefan. Anul următor dădu apoi două cărţi de Psaltichie, după sistemul cel nou. În 1311 Gherontie publică apoi Cazania, *Chiriacodomion*, pe care Veniamin însuşi o talmăcise.

Peste un an Moldova întreagă îl chema să-şi ieie înapoi Scaunul în primire.

CAP. II.

Tipărituri ardelene şi noul şir de tipărituri al lui Veniamin Costachi. Veniamin şi tulburările din 1821.

Încă de la 1807, se împlinia gândul lui Iosif de Argeş de a da la iveală *Mineiele* îndreptate după ale lui Chesarie, şi anume înlăturându-se Vieţile de sfinţi luate de la Ruşi, cele culese de prin „filade" şi aducându-se alcătuirea lor în potrivire cu or'ginalele greceşti[2]. La Buda, în înţelegere cu Clain, se făcu tiparul, după ce şi Molnar revisuise din punct de vedere al limbii textul, îndreptat în toate privinţile de Iosif[3]. Din această strălucită carte, colecţii, „trupuri", se vân-

---

[1] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 44-5.

[2] V. Iorga, *Scriitori bisericeşti*, pp. 24-5.

[3] Cf. Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. I-a, II, pp. 175, 212, 289 nota 1, 377 nota 7; *Studii şi doc.*, XII, pp. 162-3, no. CCCXXXVIII; *Scriitori greci*, pp. 9-10; *Bis. Ort*, XVII, pp. 32-4.

dură îndată până în Moldova, cu 80 de florini nelegate şi 94 legate [1]. Pretutindeni se întâlnesc marile volume pe hârtie albă, tare, ca frumoasa literă maşcată şi titlul înflorit cu chinovar, poate cea mai frumoasă lucrare tipografică pe care, în desfăşurarea ei, a avut-o Biserica noastră.

Pe când *Mineiele* din Buda, cărora li urmă la 1807 un *Acaftist*, tot al lui Clain de sigur, şi la 1808 o *Psaltire*, pentru slujbă, nu pentru şcoală, erau primite cu bucurie pretutindeni unde se slujia româneşte, ca o adevărată binefacere, la tipografia din Blaj se lucrau broşuri ocasionale, ca aceia pentru instalarea lui Vulcan, în 1807 [2], — *Logica* şi *Dreptul Firii* de Clain apărură la Sibiiu, — câte o mică lucrare a episcopului însuşi, precum „Forma clerului şi a păstorului celui bun“ (1809), volumele din care se alcătuieşte cartea de concurenţă a canonicilor, *Teologhia dogmatică şi moralicească*, după Tournelly, operă din care părţi ieşiră deosebit la 1801, 1802, 1804, câte un Catechism în ediţie nouă (1815), „Cărţi de învăţături creştineşti despre deşertăciunea lumii şi datoria lumii în fieştece sfat“ (1807), iar, dintre cărţile de slujbă, *Triodul* din 1813, *Evhologhiul* din 1815, *Strastnicul, Evanghelia* din 1816. La Orade, Samuil Vulcan (n. Blaj, 1758), fostul profesor la seminariul Sf. Barbara, — seminariu dus pe la Erlau şi Liov înainte de a fi închis, — foarte mult serbătorit de scriitori timpului, români, dar şi străini, cari aflau la el masă întinsă şi prietenoasă găzduire, precum şi, întâmplător, ajutoare în bani, mai făcu, pe lângă seminariul său, şi o tipografie. Dar, dintre canonicii cari-l încunjurau, numai unul, Gheorghe Farcaş [3], lucră pentru Biserică, dând o Istorie bisericească, pe lângă un Tâlc al Psalmilor şi altul al Noului Testament, care însă rămaseră netipărite. Iar, cât priveşte pe Neuniţi, nu poate fi vorba de un tipar al lor pentru cărţi de slujbă, fie şi la tipografii particulare: Psal-

---

[1] Iorga, *Studii şi doc.*, *l. c.*

[2] Cf. Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. 1-a, II, pp. 416-7.

[3] *Orodias*, în *Archivul* lui Cipariu, pp. 295-6; *Schematismul* festiv al Oradiei din 1900 şi I. Ardeleanu, *o. c.*, II.

tirile sibiiene și brașovene din 1810 (Boghici), 1811 (Sibiiu), 1812 (tot acolo) câte un *Paraclis* (1815; tipărit de Constantin Manzovici) ori *Acaftist* (Sibiiu, 1821) nu constituie literatura religioasă de care poate avea nevoie o Biserică.

Deci cărțile de slujbă rămaseră a le lua Ardelenii din Buda: *Octoihul*, din nou tradus din grecește, la Neamț, „de oarecarii părinți" și corectat de Iosif al Argeșului, apare la 1811 [1], după ce o altă ediție se dăduse la Râmnic [2], în anul precedent, cu mai puțin lux. *Evanghelia* din Buda are data de 1813; *Triodul* se publică la 1816, cu binecuvântarea Patriarhului din Carlovăț, care o dăduse și unei frumoase *Cazanii* de Viena, de la sfârșitul veacului trecut (1793) [3]. *Apocalipsul* apare acum întâia oară ca o carte deosebită. *Teologia pastorală* a lui Clain (1817), cărți religioase pentru școli sau cântăreți se adaugă în timpul cât avu locul de revisor Petru Maior, care și muri aici la 1821. Încă din 1816 îndemnătorul și corectorul cărților liturgice din Buda, Iosif de Argeș, tipărise la Neamț — în Moldova el avea legături și cu Gherasim, urmașul lui Veniamin la Roman [4] — *Epitomì* τῶν θείων δογμάτων a lui Atanasie din Paros, care nu se putea publică la Buda pentru cuprinsul ei de dușmănie față de catolicism și pentru polemicile cu „scornirile străine" și „necurățiile apusenești afumate.

Atelierul cel mare de lucru pentru Biserică e însă în Moldova, la Neamț [5], unde Veniamin publică cel d'intâiu *Tipicon* tradus de Nemțeni din grecește (1816), un *Octoih* ca acela din Râmnic, datorit acelorași traducători (două ediții), *Ceaslovul* mare și mic (1817), *Psaltirea*, *Evanghelia* din 1818 (ed. nouă,

[1] Cf. și Iorga, *Scriitori bisericești*, pp. 45-8.

[2] Aici urmașul lui Filaret, episcopul Nectarie, un Grec din Moreia, de la 16 Decembre 1812 Mitropolit, dă *Molitvenicul* din 1793, *Apostolul*, *Evanghelia* din 1794 și *Psaltirea* din 1796.

[3] V. Bianu și Hodoș, *Bibl. Rom.*, II, pp. 350-1.

[4] Iorga, *Scriitori bisericești*, p. 45.

[5] La Iași iese o singură lucrare, neînsemnată.

1821), *Rugăciunile* (1819), *Liturghiile*, pe care însuşi Mitropolitul le îndreptă, în 1819. *Psaltichia* iese a doua oară acum. Cărţile folositoare călugărilor se îmbulzesc la tipar: găsim *Scara* Sf. Ioan Sinaitul (1814), *Checragarion* al Sf. Augustin, operă a lui Gherontie şi Grigorie, închinată Mitropolitului ca unui „Voevod râvnitoriŭ şi ca cu foc suflătoriu împotriva eresurilor şi a nedumnezeirii"; *Indeletnicirea iubitoare de Dumnezeu* a lui Evghenie Bulgaris (Ἀδολεσχία φιλόθεος) (1815), *Rasoforul* (tot din 1815), *Întrebătoarele răspunsuri din Sf. Scriptură* ale stareţului Vasile de la Poiana Mărului, „Adunarea cuvintelor celor pentru ascultare" a lui Paisie, Efrem Sirul, tradus de Nemţeanul Isaac, *Cartea folositoare de suflet* din 1819. Şi împotriva Uniţilor, pe cari trebuiau să-i atace cu învierşunare aceşti clerici cari stăteau supt înrâurirea intoleranţei ruseşti, se dau tratate de dogmă şi polemică, de la mica traducere din „franţuzeşte", din „galliceşte", a Mitropolitului, „Cărticică îndemânatecă în potriva celor ce bolesc la ceale pentru adevărul şi covârşirea Sfinţitelor Scripturi" (1819), până la „Adunarea dogmelor", *Apologhia* din 1816, tratatele lui Nichifor Xantopulo, între care şi *Antifoanele*. Urâte cărţi, pe hârtie vânătă muscălească, dar opere de îmbogăţire a literaturii religioase a Românilor şi de prefacere a scrisului lor prin „limba noao românească", pe care traducătorii o pun cu mândrie în faţa „limbii prea proaste şi neuneltite" de până atunci.

Revoluţia grecească de la 1821, tulburarile pe care le produse şi între Români, ocuparea de către Turci a Principatelor împiedecară deocamdată urmarea acestei opere folositoare, care punea la disposiţia călugarilor traducători mijloacele băneşti şi sprijinul Mitropoliei Moldovei. Veniamin Costachi, care, după datina ţerii, luase cârma unei Căimăcămii după fuga peste Prut a lui Mihai-Vodă Suţu, înţeles cu eteriştii, în mânile cărora lăsa acuma puterea, nu putu să vada pe înlocuitorul Paşei de Siistra şi pe ostaşii acestuia. Aşteptându-se, ca mulţi alţii, la un amestec hotărâtor al Rusiei

pentru a aduce o nouă ordine de lucruri, el trecu în Basarabia și, știind că, de frică, a făcut molitfă lui Ipsilanti, căpetenia Grecilor răsculați, — în schimb, își trimesese ierochirixul, pe Ghenadie Roset, la Brăila, ca să asigure de credința țerii pe Turci —, el rămase în adăpostul său basarabean din Colincăuți până destul de târziu în noua Domnie de țară a lui Ioan Sandu Sturza. Avea cu dânsul pe protopopul de odinioară al Hotinului, ocupat de Nemți, Leon Asachi, învățat preot galițian, din care Veniamin, urmând exemplul dat mai înainte de Gavriil exarhul cu Strilbițchi Rusul [1], făcuse un „protoprezviter a toată Moldavia“, cu unele drepturi arhierești [2]. Ceilalți doi episcopi ai țerii, Gherasim de Roman, fugar bucovinean și Putnean, fiul preotului Clipa din Vicovul-de-sus [3] și fost dichìu la Slatina, și Meletie de Huși, trecuseră și ei granița, dar pentru a merge în Bucovina, pe când Grecul Grigorie de Heracleia, unul dintre arhiereii cu titluri *in partibus* cari se adăpostiau de la un timp pe lângă unul sau altul din Mitropoliții noștri, făcea uneltiri politice la Chișinău. Bietul dichìu, Isaia, lăsat singur la Iași, nu știa cum să mai împace necontenitele cereri ale ostașilor străini și păgâni. Cel puțin el era lăsat acolo să îngrijească de eparhie, pe când Gherasim de Roman, fu *mazilit* de comandantul turc, care puse să i se facă un nou episcop, Meletie, la Târnova, atentat neauzit de grosolan împotriva datinelor și drepturilor Bisericii noastre [4], care nu avu însă, firește alte urmări, căci Gherasim își luă mai târziu Scaunul în stăpânire, „argosind“ și prigonind până la moartea sa, în

[1] Cu privire la tipăriturile acestuia, să se adauge la cele spuse mai sus știrile nouă și îndreptările cuprinse în fasc. IV din vol. II al *Bibliografiei Românești*.

[2] Iorga, *Ist. lit. rom.*, ed. 1-iu, II, p. 512. El se gândia în April 1822, fugar la Grozinți, a merge în Rusia, pentru închinarea moaștelor; Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 230-1.

[3] Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 389. A fost la Huși de la 1796 la 1803.

[4] Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, pp. 187-8.

1826, pe acela care îndrăznise a-l înlocui în asemenea împrejurări [1].

Când Veniamin putu să vadă fără nicio teamă Moldova sa, Mitropolia era aproape ruinată, ca şi biserica Sf. Nicolae Domnesc; Seminariul de la Socola stătea pustiu şi, dintre dascălii de curând aduşi din Ardeal, — un Fabian-Bob, rudă a episcopului unit, un Costea, un Manfi, un dr. Vasile Pop, Braşovean, pe care-i căutase de-a dreptul acasă la el învăţatul fiu al protopopului Lazăr, Gheorghe Asachi, — numai cel d'intâiu se întoarse [2]. La munte, Slatina lui iubită, unde se gândise a se retrage şi unde-şi pregătise ultimul adăpost şi locul de îngropare, ca şi Secul, cel d'intâiu lăcaş al lui Paisie, erau în ruine: cea din urmă mănăstire fusese cetăţuia de apărare desnădăjduită a eroului căpitan Iordachi, care se aruncă în aier împreună cu turnul de unde împroşcase cu gloanţe pe Turcii urmăritori. La Neamţ Gherontie „tipograful" trebui să-şi ascundă teascurile, ca şi colile trase din *Evanghelie* [3], şi să-şi îngroape litera. Trebuia multă muncă pregătitoare înnainte ca Mitropolitul, care şi în surgunul său basarabean lucrase, traducând „Istoria Scripturii Vechiului Testament", „Istoria Scripturii Noului Testament" şi „Funia sau frânghia întreită", o discuţie a dogmei, să poată începe tipăriturile sale. Nu treceau însă decât puţine luni, şi, încă în 1823, teascurile, mutate la Iaşi, porniau lucrul.

CAP. III.

Biruinţa curentului paisian în Principatul Ţerii-Româneşti.

Pe aceasta vreme Scaunul muntean ajunsese şi el, printr'o adevărată revoluţie naţională, în stăpânirea Românilor. Ur-

---

[1] *Ibid.*

[2] V. Iorga, *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I, p. 106 şi urm. Pentru dascălii ruşi precedenţi, Arbure, *o. c.*, pp. 745-7.

[3] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 228.

mând tradiţia Mitropoliţilor greci, Ioan-Vodă Carageà, noul Domn al Ţerii-Româneşti după retragerea Ruşilor în 1812, nu chemă înapoi pe Dosoftei, a cărui viaţă se va încheia într'un târziu, în ziua de 14 Decembre 1826[1], la Braşov, unde a fost şi el îngropat în biserica făcută de bogatul boier Grigore Brâncoveanu, în cetate chiar, şi înzestrată prin testament cu moşiile Poiana Mărului şi Sâmbăta-de-sus. Dar Carageà îşi căută alt Grec. Era foarte potrivit Moraitul Nectarie de Râmnic, şi el fu ales. Nectarie uită cu totul exemplele date de înaintaşii săi şi tipări un mare *Molitvenic* şi o *Apologhie*, — a lui Dimitrie de Rostov, se pare, — pe când Grecul pe care-l lăsase în Scaunul râmnicean, Galaction de Govora, nepot al lui Nectarie, dădea *Liturghiile*, o *Învăţătură pentru spovedanie* şi traducerea, de călugărul Rafail, a *Vieţii Sf. Vasile cel Nou*[2].

De oare ce la Buzău era Costandie Filitis, nepotul fostului Mitropolit Dosoftei, Iosif al Argeşului se găsi a înfăţişa singur elementul românesc în Episcopat. Mulţi boieri cu iubire de neam socotiră că aceasta nu se poate îngădui. Ei cerură şi izbutiră a căpăta de la slabul Domn bătrân Alecu Suţu jertfirea Mitropolitului mâncău şi trândav, ca şi a episcopului buzoian, împotriva căruia nu se puteau aduce învinuiri de imoralitate. Pe când Buzăul era căpătat de un Român dintre boierii Răteşti, Gherasim, a cărui mamă fusese o Bălăceancă[1], Mitropolia o lua, poate nu fără bani, un alt Român, un tânăr arhimandrit, fost până atunci egumen de Tismana, Dionisie Lupu, titular de Sivas (n. 25 Februar 1769) pe care contemporanii lui îl laudă pentru vorbă ne-

---

[1] Lesviodax, *o. c.*; pp. 407-9; Iorga, *Braşovul şi Românii*, pp. 247-8, 266 şi urm. Urmaşul lui, Nectarie, se stinse tot acolo, la 13 Octombre 1825; Iorga, *Braşovul şi Românii*, pp. 247-8; *Studii şi doc.*, XIII, pp. 68-9.

[2] Ca ucenici ai lui Nectarie trebuie să se însemne un Daniil, un Ioanichie de Stratonichia; v. testamentul lui în Iorga, *Braşovul şi Românii*, p. 266 şi urm.

[1] Zilot, *Cronica*, în *Rev. p. ist., arch. şi fil.*, V, p. 75.

tedă, desinteresare, iubire a culturii și pricepere în ale Bisericii ca și în ale Statului [1].

Dionisie făcea parte din școala Râmnicenilor. Era aspru față de egumenii cari împrumutau pe socoteala mănăstirii lor [2], cu simoniacii, cu preoții fără carte. N'a făcut, ce e drept, și el un seminariu ca acel din Moldova, — exarhul Gavriil plănuise unul —, dar a trimes în străinătate pe cei d'intâiu bursieri meniți a fi profesori la școala mai înaltă românească, deschisă de Gheorghe Lazăr, și între ei se afla și un tânăr cleric, Eufrosin Poteca, ucenic al Academiei domnești, care încă din 1818 tipăria la Buda o traducere a sa, „Mai nainte gătirea spre cunoștiința lui Dumnezeu" [3]. Cu banii Eforiei merseră în Apus pentru a studia musica Nil-Nicolae Poponea și Macarie, care-și zicea „Portarie" al Mitropoliei, și acesta din urmă, un înoitor în notația psaltichiei, stăpânit de ideile reformei bizantine a lui Petru Efesiul, care făcuse la București tipar de psaltichie grecească, publică la Viena, în tipografia Armenilor mechitariști, cu privilegiu pentru lucrările în limbi răsăritene, trei cărți de basă ale mișcării de prefacere: *Theoriticonul*, *Anastasimatariul* și *Irmologhiul* [4]. Din partea lui însă, Mitropolitul n'a putut să deie altceva decât un „Cuvânt" al lui Hrisostom și o Prescurtare a Psaltirii, de Sf. Augustin (1820).

Dionisie fugi în Ardeal după retragerea din București a lui Tudor, căruia i se supusese mai mult de frică, iscălind în buza tunului îndreptat asupra casei din Belvedere a lui Dinu

---

[1] *Ibid.*; cf. *Bis. Ort.*, XII, p. 271; XIV, p. 410; Urechiă, în *Tinerimea română*, noua serie, I.

[2] *Bis. Ort.*, XIII, pp. 271-2.

[3] Cf. Iorga, *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I, p. 61 și urm.

[4] N. M. Popescu, *Macarie ieromonahul*, *passim*. Mai târziu a lucrat *Antologhiul*, *Stikirariul*, *Irmologhiul calofonic*, *Fricestniarul*, *Liturghia*, alte cântări și, pentru episcopul Chesarie, *Prohodul*, strămutat, pentru întâia oară, *poetic*, din grecește, care s'a tipărit la Buzău în 1836; v. N. M. Popescu, *Ediția Prohodului ieromonahului Macarie și edițiile altora*, în „Biserica Ortodoxă" pe 1908.

Golescu memoriile de plângere şi îndreptăţire către Poartă ale Domnului pandurilor. Ca şi Veniamin, el aşteptă în exilul său de bună voie începerea, printr'o nouă cucerire, a erei ruseşti definitive. La chemările stăruitoare ale Domnului numit de Turci în 1822, Grigore Dimitrie Ghica, el răspunse că e greu bolnav de picioare şi nu poate veni [1]. Vodă trebui să-l înlocuiască, şi, după multe tânguiri umilitoare către Ţar şi cei de pe lângă dânsul, Dionisie, aşezat din mărinimia lui Grigorie Ghica în mănăstirea Dealului, se stânse în Bucureşti [2].

Dintre ucenicii lui Chesarie, Iosif de Argeş, de candidatura căruia la Mitropolie fusese vorba în 1819, murise la 27 Octombre din anul următor, făcând loc unui spiritual şi intrigant Grec, cu spiritul voltairian, Ilarion de la Dealu, care ştiu să înteţească la răscoală pe Tudor, dar nu fu în stare să-l şi scape [3]. El lăsase un ucenic, pe Nicodim Greceanu, de la Căldăruşanii paisieni, care face la Sibiiu în 1811 o tipăritură după Polizoi Contu, „Învăţături de multe ştiinţe folositoare", revăzută de însuşi Iosif, căruia i se şi dedică opusculul [4].

El declară că s'a ostenit „spre folosul neamului românesc", precum Veniamin în lucrările lui din 1822 avea în vedere „întrebuinţarea româneştii tinerimi". Astfel de idei, luate din cetirea unor scrieri ale Ardelenilor — îndată veni Istoria originilor româneşti de Petru Maior —, le avea şi un călugăr dintr'un neam de ţerani venit din Jina Ardealului, lângă Sibiiu (n. în Corbi, 27 Novembre 1764), Naum Râmniceanu, care stătuse pe lângă episcopul Filaret, şi, înainte de a-şi începe lucrările şcolare, morale şi literare şi de a căuta, după o

[1] V. şi Erbiceanu, Prefaţa la *Cron Greci*.

[2] V. Hurmuzaki, X, tabla. Muri la 7 Februar 1831, în casa-i de la Bucureşti, în mahalaua Batiştii, şi a fost îngropat la Mitropolie; Lesviodax, *o. c.*, p. 410.

[3] *Bis. Ort.*, XIII, pp. 208 şi urm.; 274; XIV, pp. 419-22.

[4] Cf. Papiu, *Şincai*, p. 81; *Bis. Ort.*, XIV, p. 411; Iorga, *Scriitori bisericeşti*, p. 50. V. şi D. Furtună, *Ucenicii stareţului Paisie în mănăstirile Cernica şi Căldăruşani*, p. 76 şi urm.

lungă carieră de cântăreț și dascăl, odihna la Cernica, unde muri după 25 Novembre 1834, călătorise în Banat, venind din Sibiiu până la Lipova și la mănăstirea Hodoș-Bodrog (1788).

n Sibiiu fusese așezat în Septembre 1810 (și sfințit la 21 April 1811) ca episcop românesc parohul Sas-Sebeșului, Vasile Moga, om cinstit, bun bisericaș, dar cu totul lipsit de însușirile mai înalte ale preoților[1]. El îngriji de o mai bună creștere a clerului său, dar nu știŭ să-l înzestreze cu cărți, fiind poate și prea slab, prea sărac pentru aceasta. Moga, care nu putu să păstreze pentru Ardeal pe Gheorghe Lazăr, avea oarecare legături cu Principatele, și în 1820 el dădea voie dascălilor de latinește să plece la „Iași, în Țara-Românească[2]. Iar, pe când el gospodărià ticnit pe neuniții lui, în Banatul supus ierarhiei sârbești, mișcarea literară nouă dă și lucrările pentru biserică ale preotului din Becĭcherecul-Mic, Dimitrie Țichindeal (n. c. 1755), care, în dorința lui, firească la un profesor-catehet al școlii pedagogice, de a face ca și clerul românesc bănățean să știe mai mult decât „îmbrăcarea și dezbrăcarea, ȥicerea Evangheliilor, deșchiderea și închiderea dverilor, ieșirea la oameni, arătarea și întrarea în altariu“, tipări la 1808 „Epitomul saŭ scurte arătări pentru sânta besearică, pentru veșmintele ei și pentru dumnezeiasca liturghie care se săvârșaște într'însa, așijderea și pentru preotul și slujitorul lui Dumnezeu, prin scurte întrebări și răspunsuri“ și avea gata un tratat despre serbători după Sârbul I. Mușcatirovici, o Teologie Pastorală, una Dogmatică și o Istorie a Bisericii, care nu văzură lumina[3].

Dar marea osteneală pentru a da cărți de slujbă, de teologie, de polemică, se cheltuia tot la Iași. Nici alegerea ca

---

[1] S'au păstrat tânguiri ale lui, mișcătoare, contra guvernului împărătesc.

[2] Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. 209, no. LV.

[3] Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II, p. 422 și urm.

Mitropolit muntean a lui Grigorie Nemțeanul (n. București, c. 1765), pe care Ghica-Vodă-l descoperi în pacea-i studioasă de la Căldărușani și-l făcu în două zile, din diacon, preot și episcop[1], la 10-11 Ianuar 1823, nu strămuta tiparul în altă parte. Cele mai multe lucrări făcute de Grigorie cu nedespărțitul său Gherontie ieșiseră la Iași sau la Neamț, ori și la București, înainte de aceasta, — afară de cele rămase în manuscript —: *Chiriacodromiul* în 1801, *Teofilact* (1805), *Teologia lui Ioan Damaschin*, în 1806, *Adunarea de dogme* a lui Atanasie, în 1816, *Antifoanele*, în 1817, ca și o *Antirisis* grecească împotriva lui Neofit Duca, marele dascăl bucureștean, „pentru fecioria" călugărească, apoi *Cuvintele* Sf. Casian, *Exaimeron* al Sf. Vasile, în 1827, „Pentru preoție" a lui Grigorie de Nazianz și a lui Ioan Hrisostomul, *Cuvânt al lui Ghenadie Scholarios*, în 1827, *Patericul* în 1828, *Cuvintele* lui Fotie și lui Grigorie Palamas, despre Purcederea Sf. Duh împotriva Latinilor, *Cuvintele* lui Bryennios, *Puțul* și *Împărțirea de grâu* ale Sf. Ioan Hrisostomul, care, acestea două, apărură la Buzău, în 1833[2]. Ca Mitropolit el dădu doar câteva — prea puține — cărți de slujbă: retipărirea *Vieților Sfinților* de la Neamț, precum și o cărticică de polemică împotriva Armenilor, mai mult o curiositate bibliografică decât o scriere menită să poarte luptă reală împotriva unei primejdii serioase, *Pentru eresurile Armenilor* (1824), apoi *Pravoslavnica Mărturisire* (1827), *Spițele neamurilor și Sfătuiri către duhovnici* (1827)[1]. Până la noua năvălire a Rușilor în 1828-9, când el nu voì să se plece voii lor și, urmărit de meschine și urâte intrigi boierești pentru bani, fu expediat, la 10 Februar 1829, în Rusia, de unde se întoarse zdrobit și aproape de moarte[1], păstorind numai de la 22 August 1833 până la 22 Iunie 1834[4], Grigorie a fost, ceia ce nu era toc-

[1] Hurmuzaki, X, p. 209 și urm., n-l CCLXXXI. V. biografia lui de păr. Grigore Tomescu, București 1925.
[2] V. Lesviodax, *l. c.*
[3] Hurmuzaki, X, p. 625 și urm.
[4] Lesviodax, p. 413; Tomescu, *d. c.*

mai de așteptat, mai mult un mare moralisator prin exemplu, decât un luminător al clerului său și un înțelegător al curentelor noi, care i-au părut totdeauna suspecte. Scrieri dau alții, ca Eufrosin Poteca, întors din Apus, după studii de filosofie și științe, care traduce Discursul asupra Istoriei Universale al lui Bossuet, apoi Cuvântările lui Massillon, opere de-ale misticului rus Alexandre de Stourdza, tratate de școală și pregătia chiar o lucrare asupra mănăstirilor muntene, după ce, luându-i-se catedra de filosofie de la școala românească a Sf. Sava, unde lucra după linia trasă de marele său dascăl Gheorghe Lazăr, el se adăposti ca egumen la Gura-Motrului, unde se și stânse la 1859 abia[1]. Și protosinghelul Mitropoliei se face cunoscut prin vre-o traducere din grecește.

Dacă, deci, pentru învățătura înnaltă a limbii grecești Academia din București rămase până la închiderea ei, în 1821, cea mai bună și mai cercetată școală,—Mitropolitul Veniamin, care-și avu și el bursierii: la Chalke pe Gheorghe Săulescu, crescut supt umbra lui, mai târziu în Apus un grup întreg de tineri, pentru carieră profesorală în domeniu laic, trimese și el la București pe un Iancu Nicola, și alți cinci tineri[2],—înainte și după 1821, cărțile pentru tinerimea „românească" și pentru clerul românesc ortodox, „moldo-vlahicesc", „româno-dachicesc", spune Veniamin, — ca un Petru Maior, un Naum Râmniceanu, în Prefața „Funiei întreite", — apar în Moldova[3]. Astfel, până în războiul din 1828-9, Veniamin publică *Psaltirea, Antologhiul, Evanghelia, Graiurile Maicei lui Dumnezeu, Liturghiile* din 1834, în formă de „Evanghelistariu", un Molitvenic, pe care-l intitulează, după rusește, „Molebnîc", apoi cel d'intâiu *Ermologhiu* de cântări nouă,

---

[1] G. Dem. Teodorescu, în *Rev. p. ist., arch. și fil.*, II, p. 1 și urm.; cf., Iorga *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I, p. 61 și urm.

[2] V., în general, Iorga, *Ist. învățământului*, p. 180 și urm.

[3] Și în timpul tulburărilor dela 1821, Nemțenii apucă a da în Iași *Învățătura părintească*, a Patriarhului Antim de Ierusalim, supt îngrijirea episcopului de Huși, rămas vicariu metropolitan.

care răsbate. — pe când al lui Macarie, gatit totuşi pentru toţi Românii şi recomandat pretutindeni, se cumpără foarte puţin şi se păstrează mai mult ca o curiositate[1]. Cărţi nouă de literatura noastră religioasă sânt şi alte publicaţii ieşene, ca *Maslul şi Aghiazmatariul*.

Dar, în acelaşi timp, se dă o literatură teologică, nouă cu desăvârşire, din nou tălmăcită de părinţii din Neamţ, în mănăstirea lor sau în cele ce erau legate cu dânsa, ori de Mitropolit chiar, în care se deştepta tot mai mult chemare de scriitor, râvnă de luminător al legii, la Iaşi. Pe lângă cele trei lucrări de traducere făcute la Colincăuţi, *Învăţăturile hristianiceşti* privesc mai mult clerul mirean; *Cartea folositoare*, *Nevăzutul războiu*, *Invăţătura creştinească*, un Catechism explicat, *Apantisma*, care spune lupta şi în titlul său, reprodus de-a dreptul din greceşte, alcătuiesc un întreg arsenal de discuţie dogmatică. Cea d'intăiu Pravilă pentru judecata canonică e aceia a lui Veniamin, şi tot el dă Bisericii româneşti culegerea întreagă a canoanelor, *Pidalionul*. Un „Iubitoriu de înţelepciune“, lucrare a Mitropolitului, apare apoi, pe vremea ocupaţiei ruseşti, la 1831. Din Iiie Miniat traduse el, după 1828, *Piatra Scandelei*, pentru combaterea catolicismului, care, de curând, cu toată împotrivirea Mitropolitului şi a boierilor, căpătase un întâiu episcop de Bacău residând în ţară, care nu cunoştea de multă vreme decât modeşti Prefecţi franciscani sau părinţi iesuiţi[2]. După Evghenie Bulgaris el dă *Îndeletnicirea spre buna murire*. Era fără păreche această îndelungată muncă, făcută cu atâta tragere de inimă, între oameni carî-l înţelegeau de multe ori, dar altă dată îndrăzniau să ridice insulta şi până la curăţia cugetului său şi la rodnicia faptei sale[3]. La urmă el lăsă, după

[1] Iorga, *Scriitori bisericeşti*, p. 54 şi urm.

[2] Iorga, *Studii* şi *doc.*, I-II, p. 163 şi urm. Pentru dorinţa catolicilor din Corni de a-şi face biserică în Huşi, Melchisedec, *Cron. Huşilor*, I, pp. 393-4; v. şi pp. 428-9.

[3] V. Iorga, *Doc. Cailimachi*, II, p. 71 şi urm. Şi când era la Roman, piscop tânăr, cutare poet de cenacul boieresc a luat în batjocură viaţa i privată.

atâtea tipărituri, și două lucrări în manuscript, *Tâlcul Psaltirii*, tradus, cum văzurăm, și la Orade, și *Trimeterile Sf. Pavel*[1]. Astfel Veniamin putea scrie fără laudă de sine aceste cuvinte: „Nădejdea care am hrănit și hrănesc în sufletul mieu că, înmulțindu-se cărțile și științile în limba nației, dacă nu eu, dar urmașii miei se vor învrednici a se folosi de cliros învățat și încuviințat și a câștiga norod luminat în știința hristianiceștilor învățături, m'au făcut neadormit și neobosit în tâlmăcirea sfintelor cărți, — din care multe stau netipărite, pentru neînlesnire“.

---

[1] Publicate de fostul Mitropolit Primat Atanasie.

PARTEA A X-a.

LUPTA BISERICII CU STATUL ȘI LUAREA EI ÎN STĂPÂNIRE DE ACESTA. ORGANISAREA BISERICILOR DE PESTE MUNȚI.

CAP. I.

Sfârșitul vechilor curente de cultură bisericească.

Cei trei mari ierarhi din acest timp, Veniamin, Iosif și Chesarie, avură ucenici și urmași, cari se întâlnesc și până pe pragul vremilor noastre. De la marii lor dascăli ei moșteniră smerenia călugărească — Veniamin a fost îngropat *afară* din mănăstirea Slatina, iar Grigorie al Țerii-Românești *afară* din Mitropolie, și nici de la unul nu s'au păstrat epitafe, — iubirea pentru cártea bisericească, pentru tiparul bisericesc, pentru cultura specială a clerului, fiind toți doritori de tipărituri și sprijinitori de școli, măcar în măsura pe care li-o îngăduia un nou veac, îndreptat spre alte ținte. Ca și aceia, ei fură buni gospodari, cari știau la ce trebuie să se cheltuiască banul Bisericii. Ca și dânșii, în sfârșit, mai ales în ultima fasă a manifestării lor, acești arhierei fură străbătuți de acel spirit „patriotic", de care era stăpânită întreaga societate contemporană, spirit care făcea pe Iancu Nicola să dedice încă din 1829 lui Veniamin, ocrotitorul său, — după ce lucrase o „Culegere de înțelepciune", cu doi ani înainte,— un *Manual de patriotism,* în care amesteca lauda Mitropolitului Moldovei și a Mitropolitului muntean cu amintiri

emoționate ale obârșiei romane, și care se simte așa de puternic în spusele lui Macarie „musicantul" despre „patrioții râvnitori" ce trebuie neamului, despre dorința ce ar avea-o el „de a-și împărți cărțile de pomană" între Românii din toate părțile, despre lumina pe care o așteaptă încă poporul său [1].

A. BISERICA MOLDOVEI.

De lângă Veniamin se desfăcu fratele lui Alexandru Beldiman, autorul poemei despre Eterie, acel Filaret, împodobit cu titlul de onoare de Mitropolit *Apamias*, al Apameii, care, după ce fu „proiestos" al Slatinei moldovenești [2], trecu în Țara-Românească supt Grigorie — paisianismul desființase acum hotarele religioase — și ajunse acolo egumen la mănăstirea domnească a Câmpulungului, pe care a și reparat-o în 1833 ca să

...lase nemuritoriu
Al său nume pre pământ la cei ce-s viețuitori, —

spune el însuși pe o tablă amintitoare [3].

Un al doilea ucenic al lui Veniamin, după vrâstă, e un fiu de boier — cum se vede, exemplul Mitropolitului făcuse și alți urmași ai familiilor nobile să se ducă la mănăstire pentru a se pregăti să fie arhiereii Moldovei, — Sofronie Miclescu (n. c. 1790), care luă Scaunul Hușilor la 1-iu Iunie 1826 [4], după trecerea la Roman a lui Meletie Brandaburul, Bucovinean din Suceava (la Huși, 1803). Sofronie era un arhiereu care primise bună învățătură, și avem de la dânsul scrisori grecești bine stilisate și frumos caligrafiate. El a ajuns, în 1851, Mitropolit al Moldovei pe urma lui Meletie († 1848),

---

[1] Iorga, *Scriitori bisericești*, pp. 51-6. Cf. Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 414.
[2] Iorga, *Inscripții*, I, p. 51, no. 14. De curând s'a găsit, îmi spunea d. Al. Lăpedatu, corespondența lui cu Veniamin în această calitate.
[3] Iorga, *Inscripții*, I, pp. 134-5; cf. Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 413-4.
[4] *Ibid.*, p. 269.

cel d'intâiu succesor al lui Veniamin, pe care nici pe departe n'a fost în stare să-l ajungă, şi în nicio privinţă.

Veniamin Roset, alt coborâtor al unei mari familii, rudă cu copilul care-şi făcea la 1775 învăţătura pe lângă Paisie în mănăstirea Secul, fusese egumen în noul schit paisian al Doljeştilor [1], după ce Veniamin Mitropolitul îl va fi făcut însuşi călugăr, dându-i numele său şi oprindu-l, un timp, pe lângă dânsul ca arhidiacon şi arhimandrit. Păstoria-i la Roman începe după strămutarea lui Meletie Brandaburul, la 2 Februar 1844. Înlocuit un timp cu Chesarie Sinadon, de Mihai-Vodă Sturdza, împotriva căruia uneltise cu tinerii boieri, rudele sale, el se întoarse îndata în Scaun, pe care-l ocupă apoi fără întrerupere până la moarte, care se întâmplă puţin timp după ce candidatura sa la Mitropolie cazu, în 1851 [2], faţă de a lui Sofronie Miclescu.

Un alt Roset, Ghenadie, era egumen la Slatina, arhimandrit şi ierochirix la 1825 [3].

Până la sfârşit stătu pe lângă Veniamin, după demisia acestuia în Ianuar 1842, Meletie Istrati, fiul unui răzeş din părţile Romanului şi fratele scriitorului, al agitatorului politic împotriva Unirii, Nicolae Istrati. De la Slatina el trecu la 1851 în rândul arhiereilor, patru ani încheiaţi după moartea, în 18 Decembre 1846, a lui Veniamin [4].

Şi înlocuitorul lui, ca vicariu, Iustin de Edesa, apoi Varlaam Cuza, de la Sf. Spiridon, Nectarie Hermeziu, care fu ales ca al doilea vicariu la Roman în 1856, Atanasie Troados, şi chiar Calinic Miclescu, nepotul lui Sofronie (n. Suceava, 16 April 1822) şi Mitropolit al Moldovei după izgonirea lui Sofronie (1865), iar apoi cel d'intâiu Mitropolit al României

---

[1] V. şi *ibid.*, pp. 289 şi urm., 463-4. Chipuri de-ale lui la Seminarul Veniamin din Iaşi.

[2] Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 200 şi urm.

[3] Iorga, *Inscripţii*, I, p. 51, no. 16.

[4] V. Melchisedec, *Cron. Huşilor*, I, p. 456 şi urm.

(1875), se ridicaseră tot supt ochii lui Veniamin Costachi.

De şi ultimi representanţi ai unui curent în decădere, nicio însuşire a sufletului lor, nicio râvnă la munca literară nu aminteşte această creştere de către cel mai mare din dascălii bisericeşti mai noi ai Moldovei.

Decăderea noii vieţi călugăreşti orânduite de Paisie se vede încă mai bine, la obârşie chiar, în mănăstirile surori Neamţul şi Secul. Tipografia se închise în curând, după ce mântuise *Vieţile Sfinţilor* şi dăduse *Octoihul* şi *Psaltirea* din 1836; ea lucra însă şi în 1847, când scoate *Triodul* cel nou. Şcoala care era vorba să se facă în 1843 încă, fiind prevăzută prin „aşezământul" domnesc din acest an, răzimat el însuşi pe testamentul lui Paisie, — la 1832 se vorbise chiar, pe această cale, de amestecul Guvernului, de un spital şi o şcoală [1] —, nu se deschise decât la 1853, şi călugării, cari uitaseră toată datoria şi tot trecutul lor, n'o îngăduiră în mănăstire, ci-i dădură fiinţă, mai mult pentru mireni decât pentru clerici, la Târgul-Neamţului. Planul cel mare din 1855 de a se face două grade, dintre care cel superior — gimnasiul — cu opt ani şi, mai presus de ele, şi o Facultate teologică de patru ani, cu profesori doctori în teologie, cu internat, cu colecţii de tot felul, cu bibliotecă şi fermă-model, rămase în proiect numai. De la o vreme (din 1856) iarăşi se trimeseră la Târgul-Neamţului toţi ucenicii, afară de acei cari voiau să asculte lecţii de curată teologie, ca să urmeze zădarnicele „clasele facultative" de la trei necunoscuţi clerici, dintre cari doar unul avea diploma de doctor. După ieşirea din Domnie a lui Vodă-Ghica, se declară mănăstirea lipsită de mijloace, şi, desfiinţându-se şcolile din târg, afară de una primară, se reduseră anii de studiu ai seminariului. Acesta fu apoi complectat până la opt clase print'o poruncă a Caimacamului din vremea războiului Crimeii, Balş, dar numai

[1] N. Dobrescu, *Studii de Istoria Bisericii române contemporane*, I, Bucureşti, 1905.

pe hârtie, el rămâind doar „o umbră". Biata şcoală de preoţie cu patru clase numai se târî apoi până la focul din 1862 [1].

Tot în zădar ceruse Guvernul provisoriu, în 1858, ca Nemţenii să facă şcoli pe moşiile mănăstirii, fie şi cu dascăli dintre călugării „cei mai bătrâni, cuvioşi şi cu ştiinţă de carte", în stare a da feciorilor de ţerani cunoştinţa cetitului, scrisului, a socotelilor şi a catechismului [2]. Iar făgăduiala lui Grigore Cuza şi Mihail Kogălniceanu că din partea Cârmuirii se va avea grija unei „radicale reforme" [3] nu avu urmări.

B. BISERICA MUNTEANĂ.

În Ţara-Românească, urmaşul lui Grigorie, pe care-l şi înlocuise în timpul petrecerii silite peste Nistru, e Neofit, egumen la Sf. Gheorghe Nou, episcop al Râmnicului de la 1824, — când se retrage, silit, Galaction, — până la 1840. Era un Bucureştean (n. 1-iu Ianuar 1787) şi fusese grămăticul lui Galaction [4], ceia ce înseamnă o creştere grecească, fără niciun ideal de muncă literară ori tipografică în folosul Bisericii. Înaintaşul lui dăduse două *Liturghii* (1813, 1817), o Viaţă a Sf. Vasilie şi *Invăţătura pentru ispovedanie* (1813); supt Neofit nu se mai lucrează nimic la tipografia din Râmnic, precum în Moldova nu mai lucrează nimic urmaşii lui Veniamin în Scaunul metropolitan.

Urmaşul lui, ales la 14 Septembre 1850, Nifon, născut în Bucureşti, dintr'o familie de blănari, — Bulgari de obârşie, spuneau duşmanii lui [5], — titular de Sivas, a fost egumen la Cozia (1844), bun următor al datinelor de ctitorie şi cultură.

---

[1] Dobrescu, *l. c.*

[2] *Acte oficiale atingătoare de starea de acum a monastirilor Neamţul şi Secul*, f. a.

[3] Broşura citată, p. 52.

[4] *Bis. Ort. Rom.*, XXVII, p. 191.

[5] Bolintineanu, *L'Autriche, la Turquie et les Principautés danubiennes*, Paris, 1854.

în munții Buzăului el făcu, din marea avere pe care o strânsese cum îl lăsa conștiința, un schit de călugări, și dădu călugărițelor din Țara-Românească, pe care le găsim și în alte mănăstiri nouă de lângă București, Țigănești, Pasărea, — făcută de Cernicanul Timoftei la 1813 [1] și adausă de însuși Calinic, în 1847, — și Ciorogârla, plus frumoasa biserică nouă de la Zamfira în Prahova [2]. Nefiind destule cărți bisericești, care se aduceau acuma din Moldova și din Ardeal, iar tipografia din Buzău fiind socotită ca „necomplectă“, Nifon hotărî facerea din nou a tipografiei metropolitane, așa de pustiită, încât mai rămăseseră doar „vre-o câteva ocà de slove ruginite, care nu se mai pot întrebuința“. Se aduseră la 1850-1 două teascuri, o mașină din Viena și hârtie de 5.000 de lei. La 19 Februar 1852, Mitropolia înștiință Guvernul că tipografia e „întru tot complectă și a început cu ajutorul lui Dumnezeu tipărirea cărților bisericești“ [3]. Aici se dădură *Apostolul* din 1851, *Liturghiile* din 1853, *Molitfenicul* din 1854, *Triodul* din 1856, *Evanghelia* din același an, *Chiriacodromiul*, după cel din Buzău — și acesta după cel din Neamț —, la 1857, *Mineiele* în sfârșit, la 1862, — cele mai multe din aceste cărți supt privigherea lui Dionisie Romanò, despre rostul căruia va fi vorba mai departe.

Nifon a întemeiat seminariul Regulamentului Organic, cu mult înainte de a prevedeá prin testamentul său seminariul personal care-i poartă numele. El a presidat și la întregirea supt Știrbei-Vodă a operei de reparație, gospodărească, dar absurdă și criminală din punct de vedere al istoriei și artei, pe care o începuse Bibescu-Vodă la Bistrița, total prefăcută, la Tismana desfigurată, la Dealu. La Arnota, Mislea, Mitropolia Târgoviștei, la Stelea, la Târșor, la Vieroș, stilul vechiu nu fu schimbat, dar la Curtea Veche din București, la Sf.

[1] Iorga, *Inscripții*, I, p. 73. V. Damian Stănoiu, *Mănăstirea Țigănești*, București 1927.
[2] Iorga, *Inscripții*, II, p. 76 și urm.
[3] Iorga, *Viața lui Știrbei-Vodă*, II, pp. 28, 100.

Gheorghe Nou din acelaşi oraş, la Sf. Spiridon Vechiu, tot caracterul bisericilor fu nimicit, cu o inconştienţă naivă, de un Villacrose, un Tabai şi deosebiţi Unguri sau Nemţi [1].

Un bătrân Cernican (n. Bucureşti, 1787), fost egumen al mănăstirii Cernica mulţi ani de zile, Calinic, ales la Râmnic în 1850, fiind şi candidat de Mitropolie al Ruşilor, făcea parte dintre Paisieni [2]: el se însemnă doar printr'aceia că aduce înapoi Episcopia de la Craiova, unde se mutase, spre marea mulţămire a lui Neofit, după focul din 1847, şi repară toate clădirile, aducându-le în starea, cu totul prefăcută, de astăzi [3]. El înţelegea să puie în mişcare tipografia, pentru aşezarea căreia hotărî casele ce slujiseră odinioară ca bolniţă a călugărilor. Vechi lucrări apăr astfel din nou, şi se dau în mânile preoţilor: *Cartea foarte folositoare de suflet*, *Preoţia*, *Mărturisirea Ortodoxă*, ba chiar şi câte o traducere mai nouă, ca *Jurământul preoţilor*, fără a se mai însemna un număr de cărţi de ritual [4]. Ca un bun călugăr ce era, Calinic repară schitul Popânzăleştii şi înalţă din nou Frăsineii [5]. Ca şi Grigorie, ca şi Veniamin, el ducea viaţă aspră de schivnic şi nu ştia preţul banului, pe care-l împrăştia darnic în faceri de bine [6]. Trăind în sfinţenia muncii şi a înfrânării, era socotit ca sfânt de credincioşii din eparhie, şi părerile de rău ale tuturora se îndreptară mult timp către mormântul lui, pe care-l voise la Cernica, locul lui de învăţătură şi de pregătire duhovnicească [7], unde se retrăsese († 11 April 1868). Trăind până departe în timpuri nouă pe care el nu le mai înţelegea, nici pentru a le combate, precum ar fi fost

[1] Iorga, *Inscripţii*, II, p. 80 şi urm.; *Viaţa lui Ştirbei-Vodă*, II, p. 118 şi urm.

[2] V. D. Furtună, *Ucenicii stareţului Paisie*, p. 78 şi urm.

[3] Iorga, *Corespondenţa lui Ştirbei-Vodă*, tabla.

[4] V. *Bis. Ort. Rom*, XVIII, p. 10; *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 163 şi urm.

[5] *Istoria eparhiei Râmnicului*, pp. 164-5. Cf. şi cartea protoiereului râmnicean Meletie Răuţu, 1908, pentru ilustraţii.

[6] *Ibid.*, p. 165.

[7] V. şi Iorga, *Studii şi doc.*, V, p. 496, no. 66.

datoria sa, cruţat de dânsele, venerat pentru o vrâstă ca a sa şi pentru o astfel de viaţă chiar şi de cei mai antireligioşi din noul curent apusean, care stăpânià Statul cel nou, el încheie cu vrednicie şirul curaţilor călugări fără arginţi, al ctitorilor de cărţi şi clădiri de închinare, al sufletelor de arhierei cari o clipă nu şi-au închipuit că fapta ori gândul lor scapă de supt ochiul privighetor al lui Dumnezeu [1].

Grecul Ilarion de Argeş trebui să-şi părăsească episcopia, pentru grelele sale păcate politice din 1821; Grigore Ghica făcu să se aleagă în locul fugarului de la Braşov, care nu voià să se mai întoarcă, pe Grigorie Râmniceanul, arhimandritul Mitropoliei, care lucrase până atunci la publicarea de cărţi, dar nu mai avea putinţa de a o face în noul său sălaş. Murind el pe vremea Ruşilor, în 1828, aceştia aduseră înapoi pe Ilarion, care duse tot viaţa lui veche de Voltairian *frondeur*, fără pricepere pentru interesele deosebite ale neamului nostru [2]. El a ţinut, fără folos pentru cultura românească, Scaunul Argeşului până la 7-8 Ianuar 1845, când muri. După locotenenţa unui Samuil de Sinai (Sinadon), Argeşul căpătă în sfârşit un arhiereu în sensul vechimii evlavioase şi muncitoare, pe Climent, care, „patriot de la mănăstirea Spitalului Sfântului Pantelimon“, cum îşi zice însuşi, fusese de la 1827 egumen la Găiseni, unde, după aceiaşi mărturie, „s'a ostenit de a făcut multe lucruri vrednice de pomenire“, şi anume — cum e casul cu *Vieţile Sfinţilor* din 1830, — „cu bani din reservă“ [3]. La Argeş, îl vedem pe Climent îngrijindu-se de starea dărăpănată a bisericii lui Neagoe, cu pietrele din turnuri „mişcate“, învelişul spart, zugrăveala stricată, marmura de jos sfărâmată, florile de piatră căzute, şi numai

[1] V. *Istoria eparhiei Râmnicului*, pp. 165-6, mai ales după *Bis. Ort.*, XXII, XXIV.

[2] Totuşi el făcuse a se celebra o slujbă cu lacrimi pentru Tudor Vladimirescu, pe care-l sfătuise; *Rev. istorică*, II, articolul despre o cronică neobservată.

[3] *Inscripţii*, II, pp. 50-1. Moare la 7 Octombre 1862; Dobrescu *o. c.*, p. 111.

înţelegerii Caimacamului Alexandru Ghica-Vodă, care-i răspunse că „artisticele sculpturi şi podoabe trebuiesc pipăite cu respect, şi de artişti snperiori“, se datoreşte că Mănăstirea Argeşului n'a fost şi ea prefăcută după modele apusene [1]. Aici la Argeş era să păstorească, în sfârşit, câtva timp, de la 1873 la 1875, acel Iosif Naniescu, în care paisianismul dă o ultimă floare târzie de neîntinată viaţă şi de închinare către Dumnezeu şi lumina ce se revarsă de la el asupra sufletelor omeneşti [2].

Şi Gherasim Rătescu, de la Buzău, ales, cum am văzut, în 1819 de duşmanii Grecilor, era dintre Paisienii cei mai adevăraţi, fără să aibă însă nici învăţătura lor, nici râvna lor de a răspândi lumina asupra celorlalţi. După cinci ani de păstorie nulă din punctul de vedere al culturii bisericeşti, el părăsia Scaunul său pentru a se face schivnic la Căldăruşani, mănăstirea de *obştejitie* care văzuse abia pe Grigorie părăsindu-şi chilia de sărăcie şi muncă: aici a răbdat el asprimile „schimei celei mari“ până la 1844.

Un Bucureştean trecut prin obişnuita pregătire mănăstirească la Cernica, Chesarie, crescut în spiritul lui Iosif de Argeş, căpătă eparhia Buzăului la plecarea spre schimnicie a lui Gherasim. O piatră de mormânt la episcopia Buzăului spune cine i-a fost mama, şi inscripţia e aşa de frumoasă, ea oglindeşte aşa de bine pietate fiască şi credinţă absolută în sufletul care singur trăieşte şi nu se stinge în lumina desăvârşită a cerurilor, încât ea merită să fie reprodusă: „Mă întrebi, o cetitorule“, dictase Chesarie, „cine sânt eu: Sânt maica episcopului de Buzău Chesarie; zac supt această rece piatră, aşteptând judecata cea mai de apoi. O vai şi vai! 73 ani am trăit: am venit, am văzut; am plecat; nălucă toate mi s'au părut. Şi tu dar ceteşte şi înţelege ceia ce ceteşti;

[1] Iorga, *Domnia lui Ştirbei-Vodă*, II, p. 120.
[2] V. o cuvântare frumoasă a lui în Iorga, *Cuvântări de îngropare şi pomenire*.

vino-ţi în simţire, şi, abătându-te de la rău, fă binele,—căci şi tu mâine poimâne vei fi asemenea ca şi mine; 1839, Aprilie 1"[1]. Născut în Sălişte la 1784, trecut, ca mulţi tineri Ardeleni săraci din aceste sate alè mărginenilor mocani, la mănăstirile mai apropiate din hotar, poate la Ciolanul, spre care se îndreaptă evlavia lui, el ajunse vataf al Mitropoliei, apoi, la 5 April 1825, episcop de Buzău, după ce se văzuse că Gherasim nu cugetă să se mai întoarcă din adăpostul său[2].

Chesarie nu era un scriitor, şi nimic nu ni-a rămas scris de la dânsul. Nu era un om învăţat, un cunoscător de greceşte, de franţuzeşte, poate de latineşte, ca Ilarion. N'avea, ca acesta, care a ţinut o strălucită cuvântare la mormântul Mitropolitului Grigorie, darul cuvântării retorice înflorite. Nu era nici un schimnic cu viaţă de sfânt prin înfruntarea tuturor suferinţilor, prin înstrăinarea de toate bunurile vieţii celei mai modeste, ca Râmniceanul Calinic, ori chiar ca Gherasim, pe care-l înlocuia. Dar activitatea lui inteligentă, gospodăria lui chibzuită, călugăria lui cinstită, spiritul lui de organisaţie, talentul lui de cârmuire, într'o lungă păstorie de douăzeci de ani, care ţinu până la 30 Novembre 1846, toate aceste însuşiri fac dintr'însul o figură desluşită, puternică şi dau drept celor ce l-au văzut lucrând şi presidând lucrul iniţiat de dânsul a-l numi„ colosală umbră", a-i pomeni „multele în puţin timp jertfiri spre gloria Domnului, patriei şi eternei sale memorii", a-i privi mormântul — unde totuşi mai ieri i se arăta, prea „călugăreşte", craniul expus la aier liber! — ca „sacru"[3].

Episcopia din Buzău a fost ridicată de dânsul din ruine, fiindu-i „turlele slăbite de cutremure" şi clădirea întreagă „despodobită de toată frumuseţa", ba încă şi prădată de eterişti în 1821. Se poate zice că el a făcut aici ceia ce făcuse Iosif la Argeş, ori Veniamin la Huşi. Din nenorocire

---

[1] Iorga, *Inscripţii*, I, pp. 361-5.

[2] Hurmuzaki. X, p. 348, no. CCCCXIII. Îndreptare datorită păr. D. Furtună.

[3] Iorga, *Inscripţii*, I, p. 365, no. 5. Cf. Iorga *Viaţa lui Ştirbei-Vodă*, II

prin dărâmarea vechilor turnuri zidite la 1740 de episcopul Metodie, prin înlăturarea stâlpilor ce despărţiau pronaosul de naos, prin înlăturarea vechii catapitesme, a vechilor privazuri de la fereşti, făcute acum, spune cu mândrie însuşi episcopul, „cu meşteşug arhitectoresc", prin distrugerea vechii zugrăveli, această reparaţie radicală, începută cu aşa de bune intenţii şi urmată cu atâta „râvnă şi grea cheltuială", a stricat cu totul vechiul caracter al bisericii lui Matei Basarab, înoită în veacul al XVIII-lea[1]. Pe vremea şi prin îndemnul lui s'a făcut în Buzău şi Biserica Sfinţilor Apostoli, pe care el o sfinţià la 1833[2]. Mănăstirea Ciolanul a fost ridicată din nou, „din temelie" chiar, „ajutând" numai „părinţii schitului", ori „pravoslavnicii creştini", la 1828[3]. Supt el s'au clădit şi bisericile din Brăila, căpătată de Ţara-Românească prin tratatul de la Adrianopol, în 1829, şi alipită la episcopia Buzăului, împreună cu toată foasta raià[4].

În acelaşi timp, pe lângă seminariul întemeiat de dânsul — şi al cărui rost în desvoltarea ulterioară a Bisericii îl vom vedea, — Chesarie aducea de la Neamţ pe călugărul tipograf Gherontie şi începea, cu dânsul şi ucenicul său, Meletie, un nou şir de cărţi bisericeşti, în înţelegere cu Mitropolitul Grigorie, de care era, şi trebuia să fie, strâns legat. Traducerile acestuia din Ioan Gura-de-aur se publică aici în 1833, şi tot în Buzău se dau *Vieţile Sfinţilor,* noile „Mineie" din 1830-6, după cele nemţene, şi *Theodoretul* din 1840. În aceleaşi minunate litere, aduse din Ungaria, episcopul de Buzău tipăreşte, pe lângă o Evanghelie, cea de-a patra ediţie a *Bibliei,* după a lui Şerban-Vodă, a lui Clain şi a Ruşilor, cari o publicaseră la Petersburg, de curând. E o ediţie revăzută, cu anumite schimbări la un text care întrebuinţează de-o potrivă pe cel bucureştean şi pe cel blajean[5].

---

[1] Iorga, *Inscripţii,* I, pp. 363-4, no. 929.
[2] *Ibid.,* p. 363, no. 928.
[3] *Ibid.,* p. 67-8.
[4] Cf. *ibid.,* II, pp. 52-3. V. Iorga, *Începuturile Brăilei,* 1930.
[5] V. observaţiile lui G. Coşbuc, în *Viaţa literară* pe 1907.

Ucenic al lui Chesarie a fost, în sfârșit, — am spus-o — Iosif Naniesau Naniescu, de loc din Răzlău, în Basarabia, care, după ce primi cinul călugăresc de la Chesarie, dându-i numele învățătorului și modelului său, Iosif de Argeș, — precum însuși primise de la Iosif numele marelui Chesarie de Râmnic, care-l formase, — ajunse egumen la Șerbănești peste Olt[1]. De aici trecu la Găiseni, fiind acum protosinghel, și găsi urmele bunei gospodării a lui Climent; și astăzi se văd acolo, în simpla biserică de sat, cu locul cotropit de brigadirii silvici ai Eforiei Spitalelor Civile, policandrul și sfeșnicele dăruite de egumenul Iosif. La București nu se mai păstrează nimic din frumoasa biserică a Sărindarului, în care acest minunat bisericaș a stat ca egumen, cu rang de arhimandrit, de la 1863 înainte, fiind și profesor de religie la liceele bucureștene și chiar, câtva timp, director al Seminariului. L-am văzut episcop de Argeș, înviind vremurile cuvioase ale lui Iosif cele d'intâiu.

Ales Mitropolit al Moldovei la 1875, acest Basarabean, care a trăit până la adânci bătrânețe în chiliile sărăcăcioase de lângă măreața Mitropolie a lui Veniamin Costachi, zidită după planurile lui Gheorghe Asachi însuși și sfințită de un Rege al României, a fost, ca și marele Veniamin, cel veșnic milostiv și darnic, păzitorul cinstit al averii rămase Mitropoliei, în clădiri, odoare și odăjdii, slujitorul credincios în biserica Dumnezeului său și, neasămănat iubitor de cultură, ca un inel de aur între bronzul vechilor timpuri de carte bisericească și fierul aspru al noii culturi laice revărsate și asupra Bisericii. Care a fost Ieșeanul, Moldoveanul, Românul cu iubire pentru legea strămoșilor săi, care să nu fi vărsat o lacrimă caldă când trupul bătrânului de optzeci și doi de ani se coborî, la 1902, călugărește, afară din zidurile bisericești, în care el, sfânt viu, stătuse închinându-se treizeci de ani între chipurile sfinților nemuritori? O epocă din istoria Bisericii românești s'a încheiat în clipa când genele lungi albe se aplecară pe obrajii supți de viață aspră, pecetluind pentru vecie lumina ochilor vii.

[1] V. Iorga, *Inscripții*, I, pp. 165-6, no. LXIV.

CAP. II.

Cultura laică și Statul după norme apusene în lupta lor cu Biserica românească.

A. ȘCOLILE NOUĂ.

Alte școli decât mănăstirile, alte cetiri decât ale vechilor volume de ascesă, alt mediu decât al „fraților" din *obștejitie*, altă tradiție decât aceia care printr'un lung șir de ierarhi se urca până la Alexandru-cel-Bun al Moldovei și până la Alexandru fiul lui Basarab al Țerii-Românești dădură, în forme prescrise de un Stat, încălcător în puterea altor doctrine de cârmuire decât ale Voevozilor, o altă generație de arhierei Bisericii românești.

Acțiunea școlilor celor nouă trebuie urmărită întâiu.

Dacă ar fi trăit seminariul din Neamț, în chiliile însuflețite de Paisie, cu profesori purtând rase de călugări, el ar fi pregăti clerici potrivit cu datina. Seminariul ieșean însă, nu. El avuse, încă înainte de 1821, profesori ardeleni, ca Bob, poet, nepot de Vlădică unit, fost unit el însuși, ca Vasile Pop, doctor în filosofie, autor de scriere latină asupra obiceiurilor poporale românești, de bibliografie, de articole prin foile din Brașov[1], ca Mamfi și Costea, crescuți în același spirit național și laic. Ei nu-l putuseră da nici Bisericii unite, din ce în ce mai isolate, și nici Bisericii neunite a lui Moga (— 11 Octombre 1845)[2], care, supt conducerea seminarială a lui Gheorghe Haines, fost preot la biserica brașovenească a Brâncoveanului[3], nu găsia legătura cu cultura timpului sau și-și pregătia preoții numai cu „cetanie curată fără opinteale sau poftire sau rupere a cuvintelor... cu lovirea cuvântului la acțent sau oxìe", cu „scrisoare dezvoaltă și sloboda...,

[1] V. Iorga, *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I.

[2] Se născuse la Sas-Sebeș în ziua de 19 Novembre 1774; Iorga, *Studii și doc.*, XIII, p. 181, A, no. 10.

[3] Iorga, *Ist. lit. rom. in veacul al XIX-lea*, II, p. 470.

priiveghind tare dascalul la aceaia ca să nu despartă slogurile", cu „cathihisisul cel mic, de rost bine, din tablă în tablă", cu cetirea Apostolului, Evangheliei şi Liturghiei „cu glas cuviincios", cu „patru părţi ale arithmeticii", cu „cântările bisericeşti şi aşezarea slujbelor după tipic", cu norme de creştere ca „starea cu trupul drept, părul pieptănat, unghiile tăiate, faţa şi mânile spălate"[1], — educaţie ca aceia a vechilor noştri ucenici de mănăstire, cari totuşi o dădeau şi pe „grecie", învăţau Octoihul tot şi „seamnele psaltichiei", heruvicul, priceasna, rânduiala Vecerniei şi a Liturghiei, „axioanele de preste an şi aghioasele", deprinzându-se a cânta „de răsuna mănăstirea", dar nesocotindu-se „îndestulaţi cu atâta învăţătura"[2]. „Cursuşul şcoalei candidaţilor de preoţie" din Sibiiu nu adăugia mult la această învăţătură, şi puţini ieşiau înainte la venirea arhiereului în paraclis, în „capelă", pe când cei mai mulţi „se trăgeau la uşă" de frica ignoranţei lor[3]. Ca la Blaj, şcolarii de la Socola învăţau teologie înaltă, filosofie, limbă greacă şi latină, iar pe urmă toate ramurile culturii superioare religioase se introduseră în program.

Regulamentul Organic din 1832 prevedea studii pentru orice preoţi, şi el hotăra prefacerea Seminariului într'o Academie ortodoxă ca la Chiev, cum şi ajunse de fapt prin reforma de la 1839, care după dreptate-i dădu numele de „Seminariu Veniamin"[4]. Bănăţeanul Damaschin Bojinca, şcolar al Seminariului ortodox din Arad (de la 1822), jurist, îngrijitor al „Bibliotecii" care apărea pentru toţi Români la Pesta, ca şi urmaşul său, Bucovineanul Vladimir Sohupan, vre-un ucenic de-al episcopului Isaia Băloşescu, erau oameni apuseni, în stare să conducă după cuviinţă o astfel de instituţie. Dar calitatea inferioară a profesorilor ce se puteau avea, un preot Teodorescu, un Lupu David, un Olărescu, un Veniamin

---

[1] Iorga, *Studii şi doc.*, XII, p. 201; cf. p. 209, no LV.
[2] Iorga, *Scriitori bisericeşti*, p. 28, nota 2.
[3] Iorga, *Studii şi doc.*, XII, p. 208, no. LIV.
[4] V. Adamescu, *Istoria Seminariului Veniamin*, Bucureşti, 1904, şi lucrarea mai veche a lui C. Erbiceanu.

Popescu, și chiar a celor aduși din Bucovina, cu cultură laică și fără credința în nație a Ardelenilor, Procopovici, Nasiovici, Mandicevschi, împiedecară înălțarea unei școli, pusă totuși în așa de bune condiții materiale[1]. Bojinca aduse, de alminterea, și profesori de peste munți, pe Dimitrie Stoica și pe Maramurășeanul Gheorghe Vida, călugărit ca Gherman, care începu cea d'intâiu ediție a lui Șincai[2]. De la 1851[3], Seminarul avea *opt* clase.

Când, pentru a satisface anume vechi prejudecăți, numărul anilor de studii și al materiilor se împuțină, doritorii de cultură dintre preoții cari făcuseră mai mult decât școlile de catehism de la episcopie sau cele organisate cu același îndreptariu prin ordin domnesc în anii '50, aveau la îndemână marea școală ieșeană a mirenilor. Cu venitul a trei moșii smulse Grecilor de la Trei Ierarhi, ea se întemeiase prin Asachi, prin Săulescu, întors de la studii, și supt ocrotirea directă a lui Veniamin și a boierului Mihai Sturza. Ajungând Domn la 1834, Mihai făcu din această mare școală de românește Academia profană, zisă „Mihăileană", după numele aceluia care, mai târziu numai, trebuia s'o lovească, prefăcând-o acum într'un pension frances pentru nobili, în care clericii ridicați din popor nu mai aveau ce să caute. Până atunci însă, porțile Academiei erau larg deschise fiilor de preoți sau de săteni cari voiau să-și desăvârșească studiile. Iar cine voià să meargă mai departe în domenii special bisericești era trimes de Veniamin, care păstra strânse legături cu arhiereii ruși, care purta pe piept Ordinul Sf. Ana și care aducea mirul din Rusia[4], la Chiev, unde, și acuma ca și supt Petru Movilă, ca și pe vremea lui Teodor Corbea și a lui Eustatievici Brașoveanul, se afla cea mai înaltă școală de „bogoslovie" a Românilor.

---

[1] Adamescu, *Ist. Seminariului Veniamin*, pp. 62-3. Cf. și Iorga, *Ist. Învățământului*, pp. 279-81 și aiurea.
[2] Erbiceanu, *Ist. Sem. Veniamin*, pp. 59, 75.
[3] Urechiă, *Ist. Școalelor*, III, p. 29; Iorga, *l. c.*
[4] Melchisedec, *Cron. Hușilor* și *Cron. Rom.* V, și mai sus.

CAP. III.

Biserica bucovineană în acest timp.

A. NOII CLERICI: SCRIBANII ŞI GENERAŢIA LOR. EPISCOPUL MELCHISEDEC.

În acest amestec al „patriotismului" de acasă, al ideilor de origine romană, de simpatie pentru Apusul frances, pentru limba, pentru civilisaţia lui liberală, pe de o parte, cu ortodoxismul strict, pe de alta, care se răzima pe nestrămutate canoane, se formă un alt rând de conducători şi represintanţi de căpetenie ai Bisericii noastre.

Doi din ei sânt fiii unui preot din Burdujeni [1], târguşor la care s'au gândit în zilele lor de mărire, dăruindu-i, — pe lângă vechea mănăstire a lui Teodor Movilă şi a lui Miron Costin, stăpânită la 1785 de Grecul Anania de Sivas şi zugrăvită atunci de alt Grec, Veniamin din Troia sau „Troada" [2],— biserica lor, care, făcută de Filaret, cuprinde mormântul lui Neofit [3], şi un spital de pomenire. Fiul cel mai mare al preotului Ioan, Nicolae, călugărit ca Neofit [4] în schitul paisian Gorovei, nouă fundaţie a călugărilor din Neamţ, veni la Iaşi ca preot român la Trei Ierarhi, din care arhimandritul grec trebui să plece cu vremea; el predică la Mitropolie cu titlu oficial, încă din 1838, după ce mântuise cursurile Academiei. În acest an îndrăzneşte a tipări cu litere latine — ştia şi italieneşte —, într'o ortografie îndreptată de profesorul ardelean Câmpeanu, adus la Seminariu de Bojinca, un „Catichis sau învăţături de căpitenie a' Bisericii ortodoxe". Cu Eftimie Murgu, Bănăţean, care fusese chemat şi el ca profesor la Iaşi, tânărul cleric merge la Bucureşti, ca să urmeze cursurile de la Sf. Sava. Intră în conflict, el,

[1] „Fiu de Levit", îi zice lui Filaret un articol de ofense publicat în „Bucovina", no. 29.

[2] Iorga, *Sate şi mănăstiri*, p. 6.

[3] *Ibid.*

[4] V. Erbiceanu, *Neofit Scriban*, în „Bis. Ort." pe 1888.

preot care traducea pe Lucian—tradus însă și de alți clerici, *înainte de dânsul* —, care cetia franțuzește, admira pe Voltaire ca și „filosoful" Mitropolit Gheuca, și făcea versuri naționaliste — cu Filaret Beldiman, represintantul vechii școli paisiene, ba chiar cu Mitropolitul. Fu închis la Neamț, unde se credea că se poate pocăi mai bine. În surgun, face școli, la Folticeni, la Neamț chiar, unde îndreaptă manuscriptul *Pidalionului*, ca să se îmbuneze cu „stăpânul" [1]. În 1846 era paroh la Sf. Vasile din Iași și director al școlii mirenești inferioare din Trei Ierarhi, în care calitate, precum și în aceia de profesor la Seminariu, el scrie cărți de școală. Mai târziu a fost unul din luptători pentru Unirea Principatelor [2]. Biruitorii, pentru cari luptase cu o nebișnuită energie, îl făcură episcop titular de Edesa și locțiitor al Argeșului, unde înlocuia pe un strict călugăr fără amestec în politică și fără idei conducătoare luate din Apus, Climent (—1865). În lupta pentru organisarea canonică a Bisericii României, luptă de care va fi vorba în deosebi mai departe, el fu numit episcop al acestei eparhii, dar, supt înrâurirea fratelui său poate, el refusă cârja care i se întindea cu simplu decret domnesc. Într'o serie de lucrări, combătu întreaga politică religioasă a lui Vodă-Cuza [3]. În „duplul paralel între Bisericile ortodoxe și confesionale apusene" (1852), a represintat punctul de vedere strict ortodox față de unii tineri indiferenți supt raportul confesional, iar în „Istoria Mitropoliților Moldovei" (Paris, 1857) îndrăznise a se atinge de puncte grele din Istoria Bisericii naționale. A tradus din nou *Mărgăritarele lui Ioan Gură de aur* și a compus *Cuvinte bisericești* (București, 1868), ba chiar o *Călătorie la Pământul Sfânt (ibid.*, 1875). A mai scris *Epistolii* (1843) și *Învățături*. A murit retras în Burdujeni, unde stătuse de la 1872 la 1884 [4].

---

1 V. și Iorga, *Ist. lit. rom.. în veacul al XIX-lea*. I, pp. 176-8,

2 V. broșura sa *Unirea și neunirea Principatelor*.

3 Titlurile broșurilor și la Dobrescu, *o. c.*, pp. 124-5.

4 V. asupră-i și D. Lascar, *Neofit Scriban*, teză de licență, București, 1898. Cf. articolul arhimandritului Iuliu Scriban, în *Enciclopedia Română*, III, pp. 917-8.

Fratele lui Neofit, Vasile (n. 1811) școlar al lui Bob, începu ca profesor laic al Academiei, scriind o retorică, o gramatică francesă, o geografie [1]. În 1838, e trimes la Chiev pentru studii teologice; aici îl face călugăr, în 1841, Mitropolitul Filaret, cu un an înainte de a-și isprăvi studiile supt auspiciile lui A. de Stourdza, ale cărui opere mistice le traduce, după Efrosin Poteca, în același timp când pregătește, întăia oară după Petru Maior, cu gânduri „patriotice", o „Istorie Bisericească a Românilor" [2], care, redactată în rusește, se păstrează într'un manuscris de „400 de coale" [3]. Ca egumen al Socolei, el stă în fruntea seminariului până la 1848, când, find socotit om primejdios, iar seminariul o pepinieră de revoluționari, Filaret fu izgonit, numărul claselor reducându-se la patru. Supt revoluționarul Domn Grigore Ghica el alcătuiește o lege prin care clerul moldovenesc ar fi căpătat, pe lângă seminarii eparhiale, un mare seminariu central, cu un curs de gimnasiu, și o Facultate, o Academie ca aceia în care învățase el. Nu izbuti să o realiseze, dar conduse cu destoinicie, împodobit și cu titlul de arhiepiscop Stavropoleos, seminariul, până în epoca Unirii. Atunci purtă lupta canonică lângă fratele său, refusând a fi episcop împotriva canoanelor.

in seminariul lui Filaret și al lui Neofit Scriban au ieșit un mare număr de tineri preoți cari puteau sta pe aceiași treaptă a culturii cu mirenii cari făcuseră studii mai bune. Să amintim pe frații Erbiceanu, dintre cari unul, Gheorghe, era bun cunoscător de grecește, iar celalt, Constantin, profesor al Facultății de Teologie din București și membru al Academiei Române, a îmbogățit prin nenumărate contribuțiuni documentare cunoștința trecutului nostru bisericesc; apoi pe Ioan Mandinescu, autorul unei Istorii Universale foarte prețuită pe vremea ei. Prin Socola a trecut Ghenadie Enăceanu (n. 6 Februar 1837 în Iași), care călători,

---

[1] Iorga. *Ist. lit.* citată, I, p. 174. Cf. tesa păr. C. Vasilescu despre el.
[2] Iorga, *Ist. lit.* citată, I, p. 178; Hurmuzaki, *Supl.* I, vol, IV. p. 228.
[3] Cf. Iuliu Scriban, în *Enciclopedia Română*, III, p. 918.

pentru complectarea studiilor, la Atena, — de la constituirea Regatului grecesc, începe a fi și ea cercetată de teologi — și la Chiev, fu profesor de grecește la Seminariul Statului în București, apoi director la Seminariul „Nifon“, profesor la noua Facultate de Teologie din Capitala Regatului român, în sfârșit, de la 1887, episcop la Râmnic, unde gospodăria lui a lăsat urme. A scris, pe lângă cărți de școală, și un număr de studii istorice folositoare, despre Petru Movilă mai ales, și a păstrat, în visitațiile sale [1], multe inscripții de peste Olt. E editorul „Condicii sfinte“ oltene și tipăritorul multor documente din colecția, foarte bogată, pe care și-o alcătuise și care se află astăzi la Academia Română († la Neapole, 14 Ianuar 1898) [2].

Încă un episcop muntean ieși din școala Scribanilor; Iosif Bobulescu, tot din Burdujeni (n. 15 Decembre 1818), preot însurat cu nepoata lor; profesor la Seminariul Socola pe vremea Unirii și tovarăș de luptă al lui Neofit și Filaret; arhiepiscop de Sivas, egumen la Sf. Spiridon din Iași, de la 1880 episcop al Râmnicului — deci înaintașul direct al lui Ghenadie, — retras la 1886 și mort patru ani mai târziu.

Să adăugim pe protosinghelul Teoctist Scriban, profesor, până la 1856, la același Seminariu, pe Romul Scriban,
până la 1856, la același Seminariu, pe Romul Scriban,
al cărui nume chiar e o proclamație de naționalism cu basă romană, redactor la „Dacia Română“ prin anii '60 și poet distins, un August Scriban, un Ghenadie Șendrea [3], un Marchian Folescu, egumen la Coșula și întemeietorul celei mai

---

[1] *Visite canonice, însoțite de note istorico-arheologice*, București, 1892.

[2] V. C. Erbiceanu, în *Bis. Ort.* pe anul 1889; Ruțu, *Geografia eclesiastică a județului Vâlcea*, p. V și urm.

[3] V. Neofit Scriban, *Cuvâut la înmormântarea episcopului Ghenadie Șendrea*, Iași, 1861.

vechi şi mai bune şcoli primare din Botoşani[1], — cum se vede, tot clerici din părţile de sus ale Moldovei, în apropierea Bucovinei.

Acolo însă bunul episcop Isaia Băloşescu, născut în Putna şi crescut în şcoala de mănăstire de acolo, egumen al Dragomirnei în 1793, apoi al Putnei, iar de la 1823 episcop, făcu în adevăr un „Institut teologic" la Cernăuţi şi un „seminariu" superior — şi Veniamin trimese acolo, pe la 1826, pe „tânărul Iordachi", dându-l în seama episcopului şi a superiorului de la Seminariu, Ardeleanul Melchisedec Lemeni[3], — dar nu ştiù să-i insufle acel pronunţat spirit naţional care a făcut mărirea Seminariului moldovenesc din Socola[3]. Iar urmaşul lui, Eugeniu Hacman (n. 1793), nepotul egumenului de Dragomirna, student la Viena, unde învăţă româneşte pe viitorul Împărat Ferdinand, călugăr la Carlovăţ (1823), profesor la „Institut" şi, la patruzeci şi ceva de ani, episcop în locul simplului său predecesor, a fost un organisator de şcoli româneşti cu caracter confesional — ca în Ungaria, — un Român militant, care a introdus limba sa în locul celei latineşti în şcoala cea înaltă de teologie. Dar nu poate fi vorba de un rol al lui, care să se poată compara cu acel jucat de fruntaşii generaţiei patriotice à clerului din Principate, şi mai ales din Moldova[4]. Iar, cât despre politica pe care a urmat-o în organisarea bisericească a Românilor din monarhia vecină, aiurea se cuvine a o înfăţişa şi a o judeca din punctul de vedere naţional, permanent şi ireductibil, — căci de un punct de vedere canonic ortodox nu se poate vorbi la nişte episcopi cari de la început până la sfârşit au mers după indicaţiile Statului.

Dar cel mai însemnat dintre clericii formaţi în noul mediu

---

[1] Botuşănenii i-au închinat după moarte o broşură, azi foarte rară.

[2] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 415-6.

[3] Tarnavski, în *Enciclopedia Română*, I, p. 377; v. şi Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 464-6, 473-4.

[4] Cf. Sbiera, *ibid.*, II, pp. 639-40.

naţional, care avea legături însă cu Rusia, prin Paisie însuşi, prin înaintaşii săi din veacul al XVIII-lea, şi, de curând, prin Veniamin, e Melchişedec.

Şi el un fiu de preot, din părţile Neamţului, unde dragostea pentru călugărie era de vre-o jumătate de veac în inima tuturor tinerilor de prin sate cari se credeau chemaţi la altă menire decât lucrul câmpului. Născut la 15 Februar 1823 [1], în casa, binecuvântată cu unsprezece copii, a parohului Petru Ştefănescu din Gârcina, Mihail învăţă la şcoala Sf. Ioan, apoi la a Trei Ierarhilor din Piatra vecină, biserică nouă, făcută în cursul anului 1837 şi sfinţită numai târziu, peste zece ani, de Iustin al Edesei, care a mai fost pomenit; iconomul Vasile Ştefănescu, care se îngriji de zidire, poate să fie o rudă a preotului din Gârcina [2]. La 1834 întră în Seminariul Socolei. Îl părăseşte pentru a fi dascăl de sat în Şerbeşti, pe moşia Cantacuzinilor din ramura lui Ioan Canta cronicarul, care e şi ctitorul din nou al bisericii, — plină până. astăzi de bune cărţi din veacul al XVIII-lea [3], împreună cu un *Tipicon* care fu dat satului de însuşi Mitropolitul Veniamin. Mihai Ştefănescu se întoarce apoi la Seminariu după înmulţirea claselor acestuia, şi la 1843 el era profesor la această şcoală înaltă a clerului moldovenesc. La 1848, după câteva luni de surgun în mănăstirea Neamţului, unde, adecă, ar fi fost trimes în vederea întemeierii unui seminariu [4], el pleacă la Chiev, ca odată dascălul său, Filaret Scriban, şi cu acelaşi sprijin al puternicului Alexandre de Stourdza; în trei ani iea titlul de magistru în teologie, pe care numai Filaret îl căpătase până atunci; ca şi acesta, e făcut călugăr de Filaret al Chievului. Se întoarce la catedra sa, şi la 1852 Mitropolitul Sofronie, care urmase vicariului Mardarie de Apameia, îl numeşte protosinghel. Trece la Huşi ca să conducă seminariul început

[1] V. C. C. Diculescu, *Episcopul Melchisedec*, Bucureşti, 1908, p. 1, nota 1.

[2] V. Iorga, *Inscripţii*, II, p. 24, no. 50.

[3] Cf. Melchisedec, *Notiţe*, pp. 132-3; Iorga, *Inscripţii*, II, p. 233 şi urm.

[4] Diculescu, *o. c.*, pp. 7-9.

de Meletie Istrati la 1856, când capătă şi rangul de arhimandrit. Rămâne şi după moartea lui Meletie, pe care-l plânge pentru peirea înainte de vreme, de pe urma amărăciunilor produse de politica nenorocită a fratelui său; e acum pe lângă Ghenadie de Tripole, Şendrea, care ţine locul de episcop; capătă de la acesta, de la miniştrii Dimitrie Cantacuzino şi Mihai Racoviţă îmbunătăţiri la Seminariu[1]. În 1860 e ministrul de Culte al lui Kogălniceanu, dar numai trei zile, Adunarea, nevroind a suferi ca „un călugăr să steie pe banca ministerială[2]. De la 1862, după Şendrea, ţine el, tot cu titlul de Tripoleos, locul de episcop, iar la 1864 e numit titular la Dunărea-de-jos.

Deprins din Rusia să asculte de voia stăpânului ţerii şi cunoscând din studiul istoriei bisericeşti a Moldovei, cu care se ocupa de un timp, desele amestecuri ale Domnilor în rosturi religioase, care după canoane nu-i puteau privi, el nu protestă împotriva tiraniei necanonice a lui Vodă-Cuza. Ajunge episcop la Roman în 1879.

Aici a trăit el treisprezece ani († 16 Maiu 1892), în vechile chilii dărâmate de lângă biserica lui Rareş, fără a se plânge de îngustimea traiului său, nici a-şi cere clădiri mai potrivite şi cu demnitatea lui de episcop şi cu valoarea lui personală. Îmbrăcat simplu, străin de lumea mireană a claselor mai înalte, purtând cu mândrie veşmântul roşietec de şaiac mănăstiresc, Melchisedec a dus o viaţă care poate fi un exemplu oricui. Odată a mers în Rusia, cu o misiune a principelui Carol, pentru a încredinţa pe cei mari de acolo cât de falsă e calomnia că România e o ţară prigonitoare de ortodoxie, care-şi pregăteşte trecerea la catolicism (1868)[3]. Motive de partid l-au ţinut de-o parte de Mitropolie.

Opera lui Melchisedec se ţine, întâiu, în domeniul ştiinţii teologice. Pentru Seminariul de la Huşi prelucrează el, după

---

[1] *Cron. Huşilor*, I, pp. 458-60.

[2] Diculescu, *o. c.*, pp. 42-3.

[3] Cf. Dobrescu, în *Conv. lit.* pe 1907, şi mai ales Diculescu, *Un episod diplomatic*, 1907 şi *o. c.*

izvoare ruseşti, o *Liturgică* (1853), un *Tipic* (1854), o nouă *Teologie dogmatică,* la 1855, apoi o *Scurtă introducere în ştiinţile teologice* (1856), în sfârşit, după cererea lui Meletie Istrati, *Catehismul ortodox* (1858). A publicat în 1860 o *Introducere* la *Biblie*, la 1863 o *Teologie pastorală* şi la 1883 *Cuvinte* ale Sf. Ioan Gură de Aur. De la un timp însă, studiile de istorie a Bisericii româneşti îl câştigă, şi el dă pe rând preţioase documente, cu note archeologice şi lămuriri, într'un stil limpede şi lipsit de orice pretenţii, în *Cronica Huşilor* (1869) şi *Cronica Romanului* (1875), la care voià să adauge o Istorie a Mitropoliei, rămasă în manuscript, precum şi, de sigur, Istoria episcopiei Rădăuţului. Visitaţiile şi le-a întrebuinţat pentru a strânge inscripţii de biserici şi mănăstiri. care alcătuiră volumul său de *Notiţe istorice şi archeologice.* E editorul unei părţi din opera lui Ţamblac, căruia i-a închinat un studiu. Ca membru al Academiei Române, el a publicat în Memoriile ei inscripţiile bucovinene, pentru întâiaşi dată într'o formă corectă, şi, trecând în domeniul istoriei bisericeşti muntene, a tratat părţi dintr'însa în biografiile lui Antim (1886), lui Filaret al II-lea [1] şi lui Dionisie Romanò de Buzău. Atenţia lui s'a oprit în sfârşit şi asupra legilor străine care au avut credincioşi pe pământul Principatelor, şi acţiunea catolicilor, a calvinilor, a unor secte ortodoxe rătăcite, ca Lipovenii, au aflat în el un cercetător destul de obiectiv. A scris şi o lucrare de polemică, „Papismul şi starea actuală a Bisericii ortodoxe în România" [2]. Mai puţin fericit a fost cu încercarea lui de a întroduce neologisme în cărţile liturgice, pe care le revisui [3].

Activitatea lui Melchisedec a provocat emulaţie în rândurile clericilor înalţi ai României. Ghenadie Enăceanu şi-a dat silinţa de a se ţinea de colegul său în episcopie. Iar, după

---

[1] V. şi D. Furtună, *o. c.*, p. 34 şi urm.

[1] V., pentru lucrările lui inedite, Diculescu, *o. c.*, pp. 97-8, 111-21, 123 şi urm.

[2] V. Ghibu, *Limba cărţilor bisericeşti,* Sibiiu, 1905.

Ghenadie, episcopul de Râmnic Atanasie, Moldovean din părțile Vasluiului, apoi Mitropolit, a crezut că nu se poate serba, din parte-i, mai bine jubileul regal din 1906 decât dând, cu ajutorul celor mai bine înzestrați dintre cei ce-l înconjură, o foarte bună carte cuprinzând „Istoricul eparhiei Râmnicului“ [1].

B. SEMINARIILE MUNTENE.

În alte împrejurări se desvoltă noua viață de cultură a clerului în Țara-Românească.

Aici seminariile superioare prevăzute de Regulamentul Organic se întemeiază încă de pe vremea lui Alexandru Ghica, cel d'intâiu Domn al noului regim. Într'un timp când în toate ramurile învățământului se căutau profesori ardeleni, când Damaschin Bojinca era adus pentru a da o nouă viață Seminariului din Socola, se înțelege de ce școlile de preoți ale Muntenilor începură și ele cu directori, catecheți și profesori în mare parte de peste munți. În seminariul din București, care-și deschise cursurile la 2 Septembre 1836, puțin timp după moartea Mitropolitului Grigorie, fu numit „profesor primariu“ Nicolae Bălășescu, mai târziu călugărul Nifon (întră la Cernica, înainte de a pleca din nou „dincolo“, pentru un rol în revoluția de la 1848), de la Hașag în Ținutul Sibiiului. Acest autor al celui mai bun dicționariu latin-român, din nenorocire neisprăvit, era ajutat de Zaharia Boerescul, profesor de teologie dogmatică și pastorală și de limba latină, și el, după cât se pare, tot Ardelean [2]. Era vorba pe atunci și de o publicație religioasă a lui Bălășescu, care e cunoscut și ca un bun cuvântător [3].

Seminariul Mitropoliei muntene avea numai patru clase și era așezat în chiliile vechii tipografii de la Antim, unde stătu până la 1840; în 1842 i se face loc în acelea de la fundația

[1] V. Kalinderu, Discurs de intrare la Academia Română.
[2] V. *Gazeta Transilvaniei* pe 1838, p. 38.
[3] V. Iorga, *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I, p. 288.

Banului Mihai Cantacuzino zis Măgureanul, clădită la 1756 de egumenul Sărindarului, Sofronie, la „Schitul-Măgureanului“ [1]. Încercările de a-l aşeza statornic, într'o clădire proprie, nu izbutiră; supt urmaşii lui Bălăşescu, şcoala avea, pe la 1850, vre-o sută de interni, afară de externii şi de simplii „candidaţi ce sè hirotonisesc după grabnice trebuinţe“, aceştia alţi cinzeci [2]. O îndreptare se aduse numai în Domnia lui Vodă-Ştirbei, când, după ocupaţia străină, seminariul se deschise solemn, cu cinzeci de şcolari, la 24 Maiu 1851, dar numai cu două clase [3]. Veniamin Catulescu era „inspector“ în 1852 [4]; Ardeleanul Dionisie Romanò, director şi profesor de religie, în 1855 [5].

La Râmnic, pentru Seminariul „preparandial“ al lui Neofit se începură lucrări încă din 1835, potrivit cu legea din 2 Novembre 1834; ele se mântuiră numai în 1837, şi la 8 Novembre — un an mai târziu decât la Bucureşti — încep cursurile, cu treizeci de şcolari interni şi numai doi profesori. Unul din ei, cel de căpetenie, era vice-protopopul de până atunci al Braşovului, Radu Tempea, care-şi zicea Tempian, adus anume pentru aceasta în ţară. Tempea era un bun cuvântător, şi el a tipărit discursurile sale „la sfinţirea steagurilor Ţerii-Româneşti“ (1834) şi la deschiderea Seminariului (1837); cel ţinut la examenul şcolarilor săi în 1845 a rămas în manuscris. Mai e cunoscut prin prelucrarea sa *Oglinda statului politicesc şi bisericesc*, apărută când se afla încă la Braşov, în 1835, şi prin opera sa de *Pravilă manuală* din 1844 [6]. La 1844 era încă „inspector“ şi profesor al teologhiei

[1] Iorga, *Viaţa lui Ştirbei-Vodă*, II, p. 101. Pentru biserică, v. Iorga, *Inscripţii*, I, pp. 297-8.

[2] Iorga, *Viaţa lui Ştirbei-Vodă*, *l. c.*

[3] *Vestitorul românesc*, pe 1851, no. 43.

[4] *Ibid.*, pe 1852, la no. 89; cf. no. 55. V. şi Mitropolitul Athanasie, *Istoria mănăstirii Cernica*, 1930, pp. 203 nota 1, 248-56

[5] *Ibid.*

[6] V. *Istoria eparhiei Râmnicului*, p. 287 şi urm.; Baiulescu, *Monografia comunei bisericeşti gr.-or. române a Sfintei Adormiri din cetatea Braşovului*, Braşov, 1898, p. 122.

morale“[1]; peste un an se retrăgea la schitul argeşean Flămânda, unde a şi murit. Pe lângă acest Braşovean, dintr'o vestită familie de cărturari şi însufleţit de cele mai frumoase sentimente pentru neamul său, întâlnim şi un preot, Vasile Teodorescu, căruia i se zice „Ardeleanul“[2]. Şi Ioan Procopie, al treilea profesor, e Ardelean. Seminariul a fost mutat, după focul din 1847, la Craiova, apoi după „revoluţie“ (1851) în mănăstirea Bucovăţ, a doua oară în Craiova, până ce episcopul Calinic îi făcu din nou locul în Râmnic.

La Buzău, Ardeleanul Chesarie chemă pentru Seminariu pe Gavriil I. Munteanu, un văr al profesorului Florian Aaron. Munteanu, născut în Vingard, la 1812, fu profesor poate de la deschiderea şcolii, în ziua de 15 August 1836, cu douăzeci de candidaţi la preoţie. Era şi un bun scriitor, cu dorinţă de a folosi naţiei şi Bisericii prin cărţi; el, care a tradus „Patimile lui Werther“ (1842), e şi traducătorul unor *Meditaţii religioase* în două volume (1838-42), al unei nouă versiuni din „Urmarea lui Hristos“ (1845), al unui manual de „Sinoptică“ (1846). Tot prin iniţiativa lui, episcopia începe a tipări *cea d'intâiu foaie bisericească* în româneşte, „Vestitorul bisericesc“, „foaie religioasă şi morală“, care a dat, pe lângă materiale amestecate, şi cuvântări ale lui Ilarion de Argeş şi Poteca[3].

La această publicaţie tovarăşul lui Munteanu era un cleric de obârşie din Sălişte (n. 1806), care trecuse şi prin mănăstirea Neamţului, prin tipografia lui Clinceanu şi Topliceanu, prin şcoala de la Sf. Sava şi prin cămările episcopului Ilarion, şi aici la Buzău se îngrijia de seminariu ca şi de tipografie, Dionisie Romanò[1]. Profesor încă din 1832, el îşi

---

[1] Cf. şi Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, ed. 1-iu, II, p. 291, nota 1.
[2] *Ist. eparhiei Râmnicului*, p. 290.
[3] Iorga, *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I, pp. 287-8; Ghibu, în *Telegraful român*, LIV, pp. 397-8.
[4] V. Iorga, *Inscripţii*, I, p. 365, no. 923.

ţinu locul până în 1842, când, înainte de moartea lui Chesarie — şi Munteanu părăsi Buzăul, trecând la Râmnic, în 1845[1] — el trecu la Seminariul Mitropolitului, ca director, post pe care-l avu până la Revoluţie. Încă înainte de 1845 el scrisese *Catihisul* şi alte cărţi de şcoală pentru seminarii, cărţi pe care le complectară apoi doi Bucureşteni, Anton Pann, cunoscutul scriitor al poporului, prin cărţile sale de cântări după sistemul nou, *Anastasimatariul* şi *Teoreticonul*, şi Alexandru Geanoglu Lesviodax, prin *Istoria bisericească pe scurt*, tălmăcită din greceşte, cu multe şi însemnate adausuri, şi după documente, privitoare la eparhiile româneşti muntene şi la Mitropolia Moldovei, precum şi cu extrase din *Condica sfântă*. După 1848, Dionisie începu să dea la lumină „o mică bibliotecă religioasă şi morală, adunare de rugăciuni"[2], în care se află traduceri de un Ilie Benescu, un Pleşoianu. Tot odată, din însărcinarea Mitropolitului Nifon, el tipăreşte, un an de zile, a doua revistă pentru preoţi, *Ecoul eclesiastic*[3]. Stătu un timp la mănăstirea Sadova, şi apoi merse înapoi la Neamţ, unde avu, câtva timp, şi stăreţia şi de unde fu scos samavolnic de Guvern, la Septembre 1856. Supt Cuza-Vodă e locţiitor de Buzău, în locul ştersului Filotei, — urmaşul lui Chesarie, şi Ardelean ca şi acesta —, pe care Ministeriul îl înlătură pentru nebunie (a murit la 16 August 1860 numai[4]). Numit la Huşi ca episcop, el trece la Buzău, unde a răposat la 1873.

Dionisie, care a strâns şi o mare bibliotecă, păstrată asazi la Academia Română, a lăsat un însemnat număr de manuale, care se pot pune alaturi cu ale lui Melchisedec: a tradus *Confesiunile* Sf. Augustin, strălucitul *Geniu al Creştinismului* de Chateaubriand, două lucrări călugăreşti, *Manualul adevăratului religios*, *Mângâietorul celor întristaţi, celor bolnavi şi celor bătrâni*, din franţuzeşte se pare, ca

[1] *Istoricul eparhiei Râmnicului*, p. 290; cf. *Rev. Ist.*, XII, pp. 85-7.

[2] Iorga, *Viaţa lui Ştirbei-Vodă*, II, p. 100. Cf. Daniil Tomescu, în *Bis. ort. rom.*, Nov. 1915; *Rev. Ist.*, VI. p. 269.

[3] *Ibid.*, p. 54. Cf., asupra lui, tesa d-lui Gh. Popescu.

[4] Iorga, *Inscripţii*, I, p. 366, no. 934.

și cărțile lui de școală. Unionist ca și Filoftei, adânc iubitor de neam, ultimele lui cuvinte nu cuprind rugăciunea sufletului ce se desface din legăturile sale, ci această singură cerere catre Dumnezeu: „Doamne, nu pedepsi România după păcatele fiilor ei". Aceste cuvinte sânt săpate și pe mormântul ui [1].

Din aceste seminarii muntene, cu cele patru biete clase ale lor — seminariul metropolitan cu șepte clase, prevăzut de legea din 1847, nu se întemeiè decât în vremea noastră—, cu gospodăria lor slabă [2], nu răsări o asemenea pleiadă de clerici culți, patrioți, conștienți de misiunea lor ca acei din Moldova. O singură personalitate mai însemnată și mai distinsă iese din ele: acel Atanasie Stoianescu, din București, fost paroh la capela ortodoxă din Pesta, director la Seminariul din Râmnic, egumen la Sadova și Flămânda, pe care Neofit voià să-l aresteze la 1848 pentru amestecul în Revoluție [3] și care, scăpând de această urgie arhierească, ajunse el însuși arhiereu Troados la 1859, apoi, în 1865, episcop necanonic, trecător, la Roman, iar la 1873 statornic și canonic episcop de Râmnic: el a fost acela care, cu trei ani înainte de moartea sa — e îngropat ca un Paisian, la Cernica —, a binecuvântat oștile României nouă, care la Corabia treceau Dunărea spre biruință [4].

---

[1] *Ibid.*, p. 365, no. 933.
[2] Un scandal la Buzău supt Filotei, în Iorga, *Viața lui Știrbei-Vodă*, pp. 102-3.
[3] V. *Cuvântul Adevărului* pe 1908.
[4] *Istoria eparhiei Râmnicului*, pp. 166-7.

PARTEA a XI-a.

AMESTECUL STATULUI ÎN BISERICA DIN ROMÂNIA. ORGANISAREA EI. ALCĂTUIREA DEFINITIVĂ A BISERICILOR ROMÂNEŞTI DE PESTE HOTARELE ROMÂNIEI. ÎNCHEIERE.

CAP. I.

Lupta şi înfrângerea Mitropolitului Veniamin.

Cu aceşti oameni, atâţia dintre ei foarte luminaţi, unii bine înzestraţi sufleteşte, şi toţi — afară de acel Neofit care, urând Revoluţia de la 1848, a fost silit să o servească, a trădat-o, i-a prigonit afiliaţii, pentru ca pe urmă să cadă tot pentru păcatele sale revoluţionare (27 Iulie 1849) —, desăvârşiţi patrioţi în cel mai vechiu şi mai frumos înţeles al cuvântului, Biserica românească ar fi putut lua un nou avânt şi scrie un bogat capitol în istoria timpurilor nouă. Ceia ce a împiedecat-o de la aceasta, a fost amestecul Statului, care, de la Chiselev până în timpurile de azi, a luat-o în stăpânire, une ori încetul cu încetul, alte ori prin lovituri mari neaşteptate, smulgându-i pe rând moşiile, averea cealaltă, drepturile, autonomia sprijinită pe canoane, cultura proprie, şcolile speciale, autoritatea şi prestigiul, urmând întru aceasta, când exemplul Rusiei cu Biserica robită, când al Apusului, cu Biserica pe alocuri cu totul izgonită afară din viaţa oficială, după ce însă i s'au luat mai toate mijloacele care-i pot îngădui să se ţie de sine.

Acest proces de intervenție, încălcare și aservire, — de care nu sânt vinovați oamenii, adesea plini, dacă nu de credință și de cunoștințile necesare, măcar de bunăvoință, ci curentele generale, ideile europene, și nu mai puțin exemplul situației Bisericii neamului în provinciile românești pierdute,— rămâne să-l studiem în desvoltarea lui.

Mitropolitul Veniamin pare să fi avut și o concepție superioară despre drepturile sale, despre chemarea sa ca șef al Bisericii. Din corespondența sa cu Sofronie de Huși, îl vedem luând de la sine hotărâri în chestiile cele mai însemnate privitoare la dânsa. El hotărăște, fără să mai întrebe pe cineva, aducerea mirului de la Chiev [1], el dă norme în cas de despărțenie, înlăturând vechiul sistem al „carții" prin care pe cale de contract privat un soț putea îngădui pe celalt să plece [2]; el se pronunță pentru botezarea din nou a neortodocșilor cari se convertesc — veche discuție resolvită astfel în trecut —, sau, dacă se împotrivesc, măcar ungerea cu mir și postirea după norma răsăriteană [3]; el oprește — după porunca din Constantinopol însă — căsătoria „sudiților", a supușilor străini cu pământenii [4]; el caută să aducă la ortodoxie secta rusească a scopiților [5]; el prevede ca un bărbat însurat sau o femeie măritată, cari voiesc să meargă la mănăstire, să facă trei ani de încercare [6]; el caterisește pe preoții cari cunună pe cei înrudiți de sânge [7] și pe preoții cari ieau chezășie asupra lor [8]. El poruncește episcopului să

---

[1] Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 437. La 1823 el se cerea din Constantinopol, ca și deslegarea în unele casuri canonice; Erbiceanu, *Mitr. Mold*, pp. 402-3.

[2] Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 431.

[3] *Ibid.*, pp. 428-9.

[4] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 259.

[5] Melchisedec, *o. c.* pp. 431-2.

[6] *Ibid.*, pp. 435-6.

[7] *Ibid.*, p. 435.

[8] *Ibid.*, pp. 427-8.

nu facă speculă cu schimbarea antimiselor pe la bisericile de sate [1], și micșorează prețul lor.

Când egumenii greci, din neamul vinovat de trădare, sânt scoși din țară, cum ceruse și o partidă dintre boieri [2], — se opri și publicarea scrierilor Sf. Vasile și Grigorie, cu comentariile profesorului Vardalah, cum se îndatorise prin contract Mitropolia [3], — Veniamin numește pe egumenii cei noi, români, ai mănăstirilor închinate[4] și pe preoții-iconomi de la bisericile din orașe care fuseseră până atunci puse în rândul mănăstirilor. El alcătui singur regulamentul cel nou de viață călugărească în cuprinsul lor, hotărând să fie acolo un duhovnic, un diacon, doi cântăreți, un „paraclisiarh", un „prescurariu", un chelar, pe lângă slugi [5], introducându-se și slujba ca „a mănăstirilor care sânt cu sobor de părinți" și orânduindu-se „panahizi sau pomeniri" pentru ctitori, oprindu-se orice împrumut, orice cheltuială neînvoită de Mitropolie, închizându-se porțile mănăstirii pentru locuitorii ei, oprindu-se călugării de a lua prin sate rostul preoților de mir [6].

Orice încălcare din partea Guvernului întâmpină împotrivirea lui. Astfel de încălcări încep încă supt regimul turcesc din 1821. Astfel Caimacamul Ștefan Vogoridi, strâns de nevoia ocupației turcești, porunci lui Meletie de Huși, locțiitor de Mitropolit, să adune veniturile Scaunului metropolitan pentru a le da ca ajutor țerii, cum se ceru și episcopilor; tot atunci se luă și jumătate din venitul mănăstirilor neînchinate, scutindu-se *obștejitiile* cele mari: Neamțul, Secul, Agapia și Văratecul. Moșiile Mitropoliei fură arendate la mezat, în cursul aceluiași an greu, 1822 [7]; Meletie fu silit chiar să

---

[1] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 274.
[2] Cf. Hurmuzaki, X, p. LXIX și urm.
[3] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 281-2, 433-4.
[4] *Ibid.*, pp. 262-3, 264 și urm.
[5] *Ibid.*, pp. 265-6.
[6] Cf. și *ibid.*, p. 434. V. și mai sus.
[7] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 239, 242. Cf. și revista *Ioan Neculce*, VI, pp. 277-9.

facă împrumuturi pentru a scăpa ţara de nevoile întreţinerii Turcilor [1]. Clerul fu supus unei dăjdi pentru *ajutorul* Cârmuirii strâmtorate [2], dar nu „zapciindu-se“ prin dregători mireni, ci prin oameni arhiereşti. De la mănăstirile închinate, trecute, cum văzurăm, în sama „durelnicilor“ egumeni de ţară, se luă cea mai mare parte din venit, lăsându-li-se numai un „analogon“ — deocamdată pe doi ani, — de o treime, pentru ţinerea în bună stare şi pentru reparaţiile de nevoie [3]. Veniamin se plânse la 1825 în ceia ce priveşte felul de administraţie, de către Stat, a moşiilor, pe care acesta înţelegea, şi supt noul Domn Ioan Sandu Sturza, să le exploateze pentru trebuinţile sale. Grija lor se dase în adevăr unei comisiuni din care făcea parte Mitropolitul cu doi mireni, Gheorghe Buhuş şi Dumitrachi Ghica [4], şi se adăugia că, „sarcina trebuinţelor ce are Prea Sfinţia Sa Părintele Mitropolitul, nelăsându-i vremea de a sta de-avalma lucrătoriu împreună cu boierii rânduiţi“, i s'a cerut a numi un înlocuitor, pe egumenul Isaia Giuşcă, de la Socola [5], şi aceasta împotriva socotinţii clerului înalt şi a boierilor că trebuie un comitet la Mitropolie, alcătuit din doi boieri, dar şi din Mitropolit, din toţi episcopii, „fără de nicio amestecare particularnică sau a Domniei“, păstrându-se la Mitropolie şi partea pentru „întrebuinţări a pământului, ca în sânul patriei, spre a se cheltui după anaforaua zisului comitet“ [6]. Nu odată el a intrat în conflict cu Domnia supt acest nou stăpânitor [7].

Când Ruşii ocupă ţara în 1828, ciocnirile între autoritatea

---

[1] *Ibid.*, pp. 244, 399-400. Pentru Meletie şi *Rev. Ist.*, IV, pp. 147-9.

[2] *Ibid.*, pp. 247, 254.

[3] *Ibid.*, p. 264 şi urm.

[4] *Ibid.*, p. 405.

[5] Cf. şi *ibid.*, p. 406 şi urm.

[6] *Ibid.*, p. 208.

[7] Sturza a îngăduit lui Veniamin mănăstirea Floreştii pentru a pune acolo maice; *ibid.*, pp. 452-6, şi a dat bani pentru facerea Mitropoliei celei nouă.

politică şi Biserică nu încetează, ci cresc, noii cârmuitori fiind deprinşi de acasă de la ei cu stăpânirea prin ucazuri şi reglemente a eparhiilor şi a mănăstirilor supuse cu totul Ţarului-Patriarh Veniamin porunci ca oamenii bisericeşti să se îndrepte mai întâiu către el şi apoi către Guvern, ca „analoghia", partea ce revenia clerului la cheltuiala cărăturilor pentru oaste, să se hotărască de autorităţi de faţă cu protopopii sau, cum se zicea acum, *protoiereii* — cari aveau, într'o organisare mai complicată, după cea rusească, a Bisericii, supt ei pe *proestoşi* sau blagocini [1] — şi preoţii să nu primească astfel ţidulele de plată decat de la superiorii lor [2]. Nu se dădu ascultare cererii generalului president Palin de a se strămuta afară din Iaşi cimitirul, pentru motive de sănătate şi „bună poliţienească orânduială" [3]. Va fi fost silit însă a urma „invitării" lui Palin de a face milostenii săracilor de ziua Împăratului, ba chiar de a strânge bani pentru statuia lui Caramzin [4].

Pentru averile mănăstireşti închinate se numi altă comisie mixtă, în care exarhii Athosului, Ierusalimului şi Sinaii stăteau lângă Teodor Balş şi Costachi Conachi poetul [5] şi lângă doi arhierei ai ţerii, numiţi de Mitropolit, şi cea d'intâiu grijă a Ruşilor fusese a declara că drepturile de proprietate ale Sfintelor Locuri sânt restatornicite [6], potrivit şi cu firmanul pe care-l căpătaseră la 1827 [7], dar pe care Domnii, înţeleşi cu Turcii, nu-l observaseră [8]; prisosul resultat din exploatarea moşiilor trecea în păstrarea Băncii din Odesa [9]. În sfârşit,

[1] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, p. 355.
[2] Melchisedec, *Cron. Huşilor*, I, pp. 429-30.
[3] *Ibid.*, pp. 278-9, 282-3.
[4] *Ibid.*, pp. 287-8, 481.
[5] *Ibid.*, pp. 440-1, 442-4.
[6] „Averile stătătoare a' Sfintelor Locuri s'au dat iarăşi precum era din ceput rânduite"; *ibid.*, p. 449.
[7] Hurmuzaki, X, p. 608.
[8] Codrescu, *Uricariul*, I, pp. 372-6.
[9] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, *l. c.*

lui Chiselev îi revine îndoielnicul merit de a fi voit să prefacă întâia oară mănăstirile de rugăciuni și cultură ori artă bisericească în adăposturi pentru lepădăturile și naufragiații societății: în adevăr, plictisit de vederea cerșitorilor pe străzile Iașului, el orânduise trimeterea la mănăstiri a întregii calicimi. Mitropolitul Veniamin zădărnici însă această măsură, propuind ca episcopiile să se cotiseze pentru ca să asigure celor ce nu pot trăi decât prin pomană un ajutor de treizeci de bani pe zi [1].

În Țara-Românească știm în ce chip sălbatec s'a purtat același Guvern rusesc față de Mitropolitul Grigorie. Generali grosolani ca Joltuhin, „filosofi" fără religie, având ură împotriva călugărimii, ca Pavel Chiselev, nu puteau respecta vechile privilegii ale Bisericii noastre. Când o nouă comisiune începu să lucreze viitoarea Constituție a Principatelor, Regulamentul Organic, Minciaky, fostul consul, presida boieri luați într'ales, dar niciun cleric nu luă parte la desbaterea proiectelor, pentru care Neofit, locțiitorul de Mitropolit muntean, protestă în fruntea protipendadei, lăsată și ea la o parte [2].

Astfel alcătuit, Regulamentul poartă pecetea anti-clericalismului frances și a stăpânirii Bisericii de Stat ca în Rusia. Viața canonică deosebită pe care o dusese până atunci Biserica românească e înlăturată fără crutare și fără pietate, fără simț istoric și fără înțelegere a drepturilor ce derivă din prescripții cu caracter nestrămutat și dintr'o practică de atâtea veacuri. Episcopii și Mitropoliții se aleg de Adunările Obștești extraordinare, cuprinzând un număr covârșitor de laici, și clerului nu i se mai vine decât sarcina de a-i sfinți după datină. Rânduiala seminariilor se prevede

[1] Melchisedec, *Cronica Hușilor*, I, pp. 430-1.
[2] Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 457-8; cf. și *Bis. Ort.*, XVII, p. 482; XXIII, p. 1013 și urm.

prin lege, ca şi titlurile pe care trebuie să le aibă viitorii preoţi. Se pregăteşte în sfârşit o nouă administraţie a întregii averi bisericeşti şi crearea unui Ministeriu al Bisericii, „Logofătul trebilor bisericeşti".

În spiritul legii celei nouă de organisare vedem în principatul muntean pe „Logofătul trebilor bisericeşti", Barbu Ştirbei, înlăturând pe preoţii sfinţiţi în Bulgaria şi puindu-i la bir cu ţeranii, hotărând că în niciun sat nu vor fi mai mult de doi preoţi, dând numirea lor în puterea protopopului, dar şi a proprietarului şi a juraţilor, aşezând *eforii* la bisericile din oraşe, cu răspundere faţă de „maghistrat", împuind arendarea averilor lor înaintea acestuia şi a ministrului [1].

CAP. II.

Luarea în stăpânire de către Stat a averilor episcopiilor şi mănăstirilor de ţară.

Încă de la 1835 Statul cel nou lua asupră-şi grija moşiilor ce se ţineau de mănăstirile neînchinate: nu se găsi nimeni să proteste, regimul rusesc impunând tăcere şi lui Veniamin, iar Mitropolia munteană fiind vacantă după moartea lui Grigorie, — rămăseseră vicari amândoi episcopii, până la alegerea, tocmai în ziua de 29 Iunie 1840, tot supt Alexandru-Vodă Ghica, a lui Neofit, care nu era dintre cei cari vorbesc, cu primejdia lor, în folosul instituţiei pe care o represintă. Nu se făcu măcar, ca în Bucovina, un fond special, din care să se acopere întâiu cheltuielile pentru Biserică; averea dăruită de ctitori numai pentru rugăciuni mântuitoare de suflet şi pentru pomenirea numelui lor trecu la un loc cu celelalte izvoare ale Vistieriei. Mănăstirile cu „sobor", în Ţara-Românească: Căldăruşanii, Cernica, Ciolanul, Sinaia, Poiana-Ma-

---

[1] Iorga, *Viaţa lui Ştirbei-Vodă*, I, p. 11; după darea lui de samă din 1840.

rului, Dălhăuţul, Ghighiul, Cheia, Predealul, Nifon; cele de călugăriţe din acelaşi principat: Ţigăneştii, Răteştii, Pasărea, Mănăstirea dintr'un Lemn, Sămurcăşeştii [1], mănăstirile corespunzatoare din Moldova [2] avură aceiaşi soartă ca şi celelalte.

După această d'intâiu măsură veni, în 1840 la Munteni, a doua: luarea administraţiei moşiilor şi averilor eparhiei de la Mitropolit şi de la episcopi, dându-se în mâna capului „Departamentului Credinţei". Pentru a se putea face acelaşi lucru în Moldova, unde Veniamin avea nevoie de toate veniturile Mitropoliei pentru tipografie şi pentru binefacerile sale, era nevoie să se deie la o parte marele şi sfântul representant al Bisericii de odinioară, slobodă în a face bine şi stăpână pe toată moştenirea trecutului. El nu se împotrivi, şi la 18 Ianuar 1842 îşi dădea demisia [3], zicându-se a fi împovărat de ani, dar mai ales cu totul incapabil de a lua asupra-şi răspunderea unei schimbări care lovia în canoane. Pe când el pleca spre mănăstirea Slatina, unde se stinse, împăcat cu gândul că „toate mijloacele câte împrejurările l-au în lesnit, le-a întrebuinţat spre renaşterea şi sporirea naţiei", pentru „înflorirea Sfintei Biserici şi patriei" şi chemând „îndurarea lui Dumnezeu asupra aceştii creştine ţeri" [4], — Dom-

---

[1] V. *Rev. p. ist. arh. şi fil.*, vol. II, p. 40. În *Foaia* din Braşov, pe 1848, pp. 280-1, se atacă sistemul „aristocratic" al sateliţilor „egumeneşti" şi „proistoşilor colţaţi" din mănăstirile muntene. Se cere „concentrarea" în câteva mănăstiri cu număr fixat de o sută de călugări, dintre cari douăzeci de fraţi. Cere însă şi „să ni se iea moşiile din mânile noastre şi să ni se rânduiască o leafă potrivită chemării noastre", pe lângă „masă comună" şi uniformă călugărească.

[2] V. şi mai sus, cap. precedent.

[3] Ştiri foarte interesante în *Foaia* din Braşov, pp. 193-5, 205 şi urm. E vorba şi de un episcop care nu e „născut pământean" şi care râvneşte pe calea simoniei moştenirea lui Veniamin, păzit cu oaste în Slatina, cerut de popor şi de Rusia şi ameninţat cu moarte. Acolo — p. 207 — şi în „Bucovina" din Cernăuţi se atacă violent şi Scriban, directorul seminariului. Scriitorul din „Foaia" îl declară „lipsit de cunoştinţele unui teolog", pe când celalt îi atacă numai caracterul.

[4] V. şi Andrei Vizanti, *Veniamin Costachi*, Iaşi, 1881.

nul, același Mihai Sturza cu care lucrase alături pentru întemeiarea școlii românești, înainte și după 1821, lua în 1844 (Veniamin muri numai la 28 Decembre 1846) măsurile revoluționare pe care vecinul său muntean apucase a le adopta încă din 1843.

Averea Scaunelor arhierești — spune legea munteană — se împărția în șepte, și numai patru șeptimi erau să fie ale Mitropolitului sau episcopului, care va ținea, ca orice funcționar răspunzător, „ștate de personal" pentru „simbrii" pe care Adunarea va trebui să le recunoască „în cea d'intâiu sesie"; va avea, pe lângă alți „amploiați", un „vicariu" și un „Consistoriu", întărit de Domn, fiindcă „are înclinare cu partea mirenească". „Ștate" se vor înainta, se vor „supune" și pentru seminarii — Mitropolitul trebuia să ție două —, care vor avea neapărat de două ori mai mulți școlari decât până atunci. Banii pentru reparații se vor vărsa într'o „Casă de reservă"; și pentru milostenii se va face „o listă întărită cu pecetea Mitropolitului". Pădurile se vor vinde „în Obșteasca Adunare", în folosul aceleiași Case. Darurile credincioșilor se vor trece „într'o condică șnuruită", pecetluită cu pecetea Mitropolitului și adeverită de Logofătul trebilor bisericești[1]. În Moldova se reproduseră întocmai aceste măsuri de umilință și jignire, dând doar în mânile Mitropolitului, dator cu o contabilitate în regulă, nu patru șeptimi din veniturile averii ce i se confiscă fără drept și fără îndreptățire, ci mai mult, *cinci* șeptimi[2]. O Casă Centrală primi de acum înainte banii pe cari în acestălalt Principat îi socotia și controla *Vornicul averilor bisericești*, noul ministru de Culte.

Această stare de lucruri cerea o singură întregire: secularisarea averilor mănăstirilor închinate, cu privire la care Regulamentul orânduise că o parte din veniturile lor va fi dată

[1] Și în Erbiceanu, *Mitr. Mold.*, pp. 490-2.
[2] V. *Manualul administrativ*, II, pp. 261-7.

Statului pentru opere de cultură şi binefacere. Încă de la 1835 ar fi voit-o Ştirbei, care zugrăvia starea lor ticăloşită în cuvinte energice de revoltă: „Halal de mănăstirea în care se mai găseşte o candelă aprinsă înaintea altarului! Halal de biserica în care ard câteva făclii şi unde un preot în zdrenţe, neplătit, mai vine să cetească liturghia!“ [1]. Se hotărî, neputându-se lua o măsură pe care n'ar fi îngăduit-o Rusia, sprijinitoarea statornică, pentru scopuri curat politice, a Grecilor abusivi, cari nu mai represintau acum o singură lege ortodoxă în forma ei cea mai curată, ci un neam osebit de celelalte şi având scopurile sale lumeşti bine definite, ca moşiile mănăstirilor închinate să se arendeze pe câte trei ani numai şi fără a se da bani d'inainte, ca egumenii să nu mai invoace protecţia şi să nu mai ceară judecata consulatelor, ca ei să nu distrugă, din lăcomie de bani, pădurile [2]. Mulţămită Ruşilor, mănăstirile din Răsărit, îmbogăţite prin situaţia privilegiată pe care noua organisare o făcea proprietăţii mari, putură zăbovi zece ani observarea prescripţiilor regulamentare cu toate silinţile Domnilor din acest timp, mai ales ale lui Vodă-Bibescu [3]. Supt Vodă-Ştirbei [4] numai, se ajunse la arendarea moşiilor mănăstirilor închinate prin Stat, care voià ridicarea unei părţi a preţului de arendă de către dânsul, având în vedere însă mai ales grele nevoi budgetare momentane [5]: Sfântul Mormânt şi Patriarhia din Alexandria încheiară o învoială cu Guvernele Principatelor, dar la încasarea sumelor prevăzute nu se ajunse niciodată, Athosul ţiindu-se în atitudine de duşmănie, Rusia făcând să i se audă glasul poruncitor, şi chiar agenţii la Constantinopol ai lui Ştirbei — Ghica din Moldova se mulţămise deocamdată cu o mică subvenţie — trădând interesele acelui care-i numise şi-i plătia [6].

[1] Raportul lui, citat, din 1840.
[2] Iorga, *Viaţa lui Ştirbei-Vodă*, I, p, 11.
[3] V. *Règne de Bibesco*, II.
[4] Iorga, *Corespondenţa lui Ştirbei-Vodă, passim.*
[5] Iorga, *Viaţa lui Ştirbei-Vodă*, I, p. 36.
[6] *Ibid.*, pp. 38-9.

în zădar afirmă Domnul muntean că, de fapt, „nici nu mai sânt, ca să zic aşa, mănăstiri pe pământul muntean, ci numai biserici ruinate“. În 1855 se dădu un nou asalt, Ştirbei cerând numai sfertul cuvenit, iar Grigore Ghica, prin C. Negri şi D. Ralet, cari merseră în misiune la Constantinopol, nu mai puţin de două treimi[1]. Îndată Domnii cădeau, şi Convenţia de la Paris, dând o nouă faţă tuturor lucrurilor, zăbovi, prin art. XIII, soluţia, făcând astfel necesară lovitura lui Cuza-Vodă, secularisarea violentă şi fără despăgubire, după tradiţiile Revoluţiei francese, din ideile căreia se inspira noul Domn.

De acum înainte, supt Domni regulamentari, umbre sfioase se urmează, după placul partidelor din Adunări sau, după Revoluţie şi convenţia de la Balta-Liman[2], din Divanurile ad hoc, ca acelea care, alcătuite din boieri mari — Rusia ceruse un Colegiu de şese mireni şi şese egumeni —, dădură, în 1850—1, Moldovei pe Mitropolitul Sofronie, pe episcopul de Huşi Meletie Istrati, iar Ţerii-Româneşti pe tuspatru arhiereii: Nifon, ca Mitropolit, Climent la Argeş, Filotei la Buzău, Calinic la Râmnic. Jocul boierilor, influenţele consulilor îşi aveau partea lor în aceste alegeri cu „bilete“, în care ai fi găsit orice alta decât coborârea, afirmată de Biserică, a Sfântului Duh. Cel puţin Ştirbei şi Ghica avură curajul de a face alegerile, pe când înaintaşii lor, — ferindu-se de lovituri din partea unei oposiţii, veşnic răsvrătite, de boieri neastâmpăraţi, cari, în cadrele strâmte ale Regulamentului, se jucau de-a Convenţionalii, — lăsaseră peste orice măsură şi cuviinţă Scaunele arhiereşti vacante[3].

---

[1] *Ibid.*, pp. 40-1.

[2] Iorga, *Viaţa lui Ştirbei-Vodă*, II, p 26 şi urm.; Melchisedec, *Cron. Rom.*, II, p. 216 şi urm.; *Cron. Huşilor*, I, p. 456.

[3] Un cleric moldovean se plânge de aceasta în *Bucovina* pe 1869, No. 22: „Episcopiile rămân vacante câte cinci, zece ani, atât pentru că candidaţii se întrec care să dea mai mult pentru darul ce-l vânează, cât şi pentru că lăcomia alegătorilor nu mai cunoaşte nicio margine, nu poate fi mulţămită nici cu cele mai însemnate sume de aur“. — Pentru Calinic şi T. G. Bulat, *Corespondenţa episcopului Calinic*, 1927; *Rev. Ist.*, VIII, pp. 78-9.

Cât de departe era de la acești slabi episcopi săraci, plecați către societatea mireană care-i alesese după lungi vacanțe, și îndușmăniți între sine prin aceiași ambiție de a fi Mitropoliți — ne mai fiind acum vechea normă de înaintare normală — până la idealul pe care-l avuse Veniamin: „în tot anul măcar odată a se aduna arhiereii eparhiilor împreună cu Mitropolitul lor, a se sfătui și a face chibzuirile putincioase pentru sporiul theoseviei și creșterea bunelor năravuri sau moralității evangheliceşti între credincioșii Bisericii, ca nici credința fără faptă, nici fapta fără credință să se vadă rămasă"[1]!

De la noul regim al lui Vodă-Cuza se aștepta și o nouă, trainică organisare a Bisericii. Domnul României-Unite nu era om s'o zăbovească. Avea în gând secularisarea averilor mănăstirești închinate, dar, în același timp, stăpânit în toate de ideile francese, sfătuit de oameni cari n'aveau, cu aceleași idei, cunoștințile speciale de istorie și canoane care s'ar fi cerut, el voià să desăvârșească opera, începută de Alexandru Ghica și Mihai Sturza, a desbrăcării de orice autonomie, putere și autoritate a Bisericii, surgunită în regiuni pur spirituale care sânt, bisericește, vecine cu moartea.

Îl mai îndemna și putea să-l îndreptățească la asemenea măsuri ceva: situația creată de curând celorlalte Biserici românești, de peste Carpați și de peste Molnița.

CAP. III.

Organisarea cea nouă a Bisericilor românești de peste munți.

A. BISERICA UNITĂ SUPT VLADICA LEMÉNY.

La 7 Octombre 1830 muria în Blaj Ioan Bob, ori, cum se scria el: Ioan Bobb de Kapolnok-Monostor, bogatul episcop al Românilor uniți, și era îngropat cu pompă, cuvântând ro-

[1] Melchisedec, *Cron. Hușilor*, I, p. 439.

mânește o „tristă predicare" unul dintre canonicii săi, traducătorul din nou, din evreiește, al Psalmilor (1835), Teodor Pop de Ujfalú[1]. Își lăsă toată averea „clerului său sărac"[2]. Abia după doi ani, în 1832, episcopia căpăta un titular, pe fiul de nemeș Ioan Lemény (numit la 23 August), supt păstoria căruia curentul de cultură și de înaintare politică a neamului unguresc pătrunse și în Biserica românească a Uniților, fixându-se chiar și un soroc după care limba ungurească trebuia să se introducă în slujbă. Episcopul ținuse un discurs maghiar la îngroparea înaintașului său; el se simția că face parte din clasa stăpânitoare de limbă ungurească; interes pentru cultura neamului din care totuși se ridicase, înțelegere pentru menirea lui firească, pricepere în a găsi drumul firesc pentru progresele lui nu se puteau cere de la unul ca dânsul. Ceasul absorbirii în Biserica romano-catolică a micii episcopii unite ardelene nu părea să fie depărtat.

În gimnasiul blăjean, unde erau profesori un Simion Bărnuț, un Timotei Cipariu, „profesor de teologhie" și la Seminariu, care cetia cărțile lui Radu Tempea și traduceri de-ale Mitropolitului Veniamin și care făcu bucuros drumul la București pe vremea lui Alexandru-Vodă Ghica[3], acolo era spiritul cel nou și dorința de lucru pentru neam. Seminariul cu patru ani de curs sau școala „moraliștilor" de „două ierni" ori chiar Facultatea de Teologie cu patru profesori nu erau străbătute de însemnătatea momentului. Doar în scrisul unui Ioan Rusu, care alcătuiește o geografie în trei volume, în prefața căreia face naționalismul cel mai răspicat[4], se vede că și printre clericii uniți erau oameni gata de o luptă neapărată[5]. Lemény o văzu însuși cînd scoase pe o parte din profesori de la locurile lor.

---

[1] Iorga, *Studii și doc.*, XIII, pp. 23-4.

[2] Nilles, *o. c.*, p. 672.

[3] Iorga, *Scriitori mireni*, pp. 28-30.

[4] Iorga, *Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, II, p. 229; cf. I. Rațiu, în „Foaia scolastică" din Blaj, 1907.

[5] Despre scrierea de caracter religios a unui Sigismund Pop, profesor la noul gimnasiu episcopal din Beiuș, *Foaia* din Brașov, 1846, pp. 367-8.

Çipariu e, de fapt, personalitatea conducătoare aici, și,— cu toate protestările din 1842 ale clerului din Blaj[1],—în domeniul bisericesc. În 1833, după cinci ani de profesorat la seminariul teologic și cu un an înainte de a primi și catedra de studii biblice acolo, tânărul preot (n. 21 Februar 1805), viitorul canonic (de la 11 Ianuar 1842) iea și conducerea tipografiei diecesane, pentru care-l vedem[2] comandând literă prin Eliad. Supt privigherea lui, care în literatura religioasă a dat numai târziu, la 1854, *Știința Sf. Scripturi*, iar la 1859 *Istoria biblică a Testamentului Vechiu*, se publică, după normele sale de ortografie, cea d'intăiu carte de rugăciuni cu litere latine, menită să se împrăștie larg, *Orologhiariul* din 1835, căruia-i urmă abia la 1870 un *Liturghiariu*.

B. BISERICA NEUNITA ȘI ANDREI ȘAGUNA.

Dincolo, la Sibiiu, Moga își trăia ultimii ani de bătrâneță, ajutat în conducerea diecesei și sfătuit de soțul fiicei sale Angela, Moise Fulea, protopop al Sibiiului până la 1830, de la care avem doar o cărticică a „năravurilor bune“ și o nouă *Bucoavnă*[3].

Nici în Banat nu se zăria o licărire măcar de vremi mai bune, și supremația Sârbilor rămăsese neatinsă încă. Iar în Oradea-Mare a Uniților, după Samuil Vulcan († 25 Decembre 1839)[4], care-i căpătase, de la episcopia unită rusească a Muncaciului, cele șeptezeci și două de parohii din părțile Sătmarului, baronul Vasile Erdélyi, rectorul Seminariului, făcut episcop la 2 August 1842 și instalat la 1843, nu-și înseamnă stăpânirea duhovnicească mai mult de cum a făcut Lemény, vecinul său de eparhie.

---

[1] *Foaia* pe 1846, pp. 367-8.

[2] Iorga. *Scriitori mireni*, *l. c.*

[3] Pentru cea d'intâiu, v. și Iorga, *Studii și doc.*, XII, p. 202, no. XXXVIII. = Pentru Moga și I. Lupaș, *Studii*, pp. 428-9; Iacob Radu, *Samuil Vulcan*, Oradea-Mare, 1925, p. 72 și urm.

[4] *Schematismus historicus venerabilis cleri dioecesis magno-varadiensis*. 1900.

Numai prin neașteptatul fenomen al numirii în fruntea diecesei neunite a unui òm ca Andrei Șaguna, și anume în ajunul anului de criză 1848, se datorește, — în legătură cu puternicul curent de viață ce domnià între tinerii școlari ai lui Bărnuț, ai lui Cipariu, cari erau și cetitori ai foilor lui Barit, iar, pe lângă aceasta, fuseseră înrâuriți de curentul naționalist unguresc, învierea spiritului românesc în amândouă Bisericile și definitiva lor organisare.

La 13 Iulie 1846, Guvernul ardelean înștiința pe Andrei Șaguna, arhimandritul de Covila, că e numit administrator al diecesei rămase vacante prin moartea octogenarului Moga. Noul numit, născut la 1-iu Ianuar 1809 st. n., în orășelul unguresc Miskolcz, era fiul unor negustori macedoneni și fusese crescut — după ce mamă-sa, văduvă, îl făcu, o clipă, din interes, catolic [1] — de unchiul său după mamă, Atanasie Grabovschi, care-și avea Casa de comerț în Pesta. Pe acel timp, printr'un Boiagi, printr'un Roja mai ales [2], între Aromânii așezați în viitoarea Capitală a Ungariei și între scriitorii români cari se mândriau cu obârșia romană a neamului și căutau a o pune în lumină prin lucrările lor de gramatică și istorie, se statornicise o strânsă legătură. Lui Grabovschi îi dedica Alexandru Teodorovici-Teodori, preot în Pesta și unul dintre alcătuitorii marelui Dicționariu din Buda, *Istoria Universală*, tradusă după originalul sârbesc al egumenului de la mănăstirea bănățeană a Sf. Gheorghe, Pavel Chenghelaț, și, în „înștiințarea" sa pentru o „bibliotecă românească întocmită în douăsprezece părți", Carcalechi, îndrăznețul editor de cărți românești, înseamnă pe Atanasie și pe Constantin Grabovschi; Elena Grabovschi făcea parte dintr'o societate a femeilor române din Pesta la 1815 [3]. Această

---

[1] Lupaș, în *Conv. Literare*, 1909, no. 1 și biografia complectă a lui Șaguna.

[2] V. Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. al XVIII-lea*, II.

[3] *Neujahrsgeschenk den Herren und Frauen, Bürgern und Bürgerinnen walachischer Nation, zu Pesth, am Abend des 31-ten December 1819, dargebracht vom Petrowitsch K. Fier. (sic)*; cf. O. Lugoșianu, în *Revista Nouă*, VIII, pp. 278-84.

creștere explică graiul curat românesc al lui Atanase Șaguna, — căci Atanase i-a fost, ca și unchiului numele, d'intâiu — și frumoasele lui sentimente pentru neamul românesc pe care trebuia să-l înțeleagă ca și acei bogați Macedoneni, jertfitori de bani pentru cartea românească, de la Tisa până în depărtatul Pind al obârșiei familiei lor.

După gimnasiul făcut în Pesta chiar, Șaguna merge la 1829 pentru studii teologice la Vârșeț, unde era episcopia sârbească, și pentru Românii din aceste părți. „D. Atanasie Șaguna, theolog în Vârșeț", dar stând și în Pesta, e însemnat la 1830 între prenumeranții la *Antropologhia* lui Vasici-Ungurean. Patriarhul de Carlovăț, Ștefan Stratimirovici, de la care Macarie Bucureșteanul cerea voie să-și tipărească cartea de cântari și care stătea în legătură cu bogatul Macedonean Sina [1], îl luă ca notariu consistorial și profesor. La 1833 se făcu călugăr la Hopova, în Sirmiu, mănăstire de Sârbi, unde residaseră vicarii episcopului din aceste părți [2]. Înaintând răpede, prin meritul său ca și prin excelentele relații ce avea, tânărul Andrei trece prin gradele de diacon, protodiacon și archidiacon, singhel și protosinghel. În 1842 era arhimandrit, și ajunsese ca profesor la Vârșeț, unde era episcop Maxim Maximovici, dar unde, între școlari, unii prin numele lor chiar, Popescu, Scumpie, arată obârșie românească, și unde se rătăciau și Români olteni, ca acel client al lui Vasici, „dumnealui Gheorghe Hagi Pedestrașescu, robul Muselor și al poesiei, din Valahia Mică". La 1845 începe egumenia lui Șaguna la Covila, unde erau și călugari români. De aici îl lua numirea împarateasca în locul de administrator al episcopiei Neunitilor, și, peste vre-un an de zile, în soborul din Turda (2 Decembre 1847), el capata douazeci și șapte de voturi pentru episcopie. Împaratul îl numí, si, de Dumineca Tomei în anul 1848, când izbucnise acum foc de rascoala în țară, noul Vladica era sfințit la Carlovaț, spre marea mulțamire,

[1] Iorga, *Scriitori bisericești*, p. 45.
[2] Nilles, *o. c.*, pp. 749, 754.

nu numai a supușilor săi ortodocși, ci și a uniților, dintre cari cel mai mare cu mintea, Cipariu, cunoscându-l după o lucrare a lui tiparită în *Foaia* lui Bariț, salută călduros, în *Organul Luminării*[1], pe acest virtuos „mare bărbat român". În Sibiiu era primit (24 April) cu facle, ca un erou biruitor.

Istoriei politice îi aparține conferința națională din Blaj, inițiată de canceliștii, de tinerii funcționari români din cancelarii, de la Murăș-Oșorheiu, — în chiar ziua sfințirii lui Șaguna, afară din Ardeal —, acea mare zi de 3 Maiu 1848, care văzu pe Șaguna, abia miruit ca episcop, și pe mândrul nemeș Leményi slujind alături la marea serbare de pe Târnave, unde țeränimea chemată de Bărnuț arătă prin numărul și atitudinea ei că Românii din Ardeal și Ungaria vreau să fie neam deosebit; meritul cel mare îl avea de sigur acel episcop care venia de departe în reședința rivalului său firesc, dupa felul de a înțelege al unui Bob și Moga. Trebuie să se spuie numai că, atât Lemény, cât și Consistoriul sibiian, în lipsa episcopului, chemaseră, după înțelegere cu Guvernul, numai pe protopopi și câțiva fruntași „pricepuți" și „deștepți", pe cari aceștia aveau să-i aleagă[2]. Pentru istoria Bisericii e însa de cel mai mare interes hotărârea *interconfesională* privitoare la dânsa: „Națiunea română pretinde ca *Biserica română fară distincțiune* să fie și să rămâna *de confesiune liberă, independentă dela oricare altu Biserica*, egală în drepturi și foloase cu celelalte Biserici ale Transilvaniei. Ea cere *restabilirea Metropoliei române și a sinodului general anual dupa vechiul drept, în care sinod sa fie deputați bisericești și mirenești. In același timp sa se aleagă și episcopii români liber, prin majoritatea voturilor, fara candidațiune.* La aducerea-aminte despre vechiul drept al Românilor de a avea Mitropolie și sinod general anual, s'a pro-

---

[1] Cf. Iorga, *Ist. lit. rom. în veacul al XVIII-lea*, II, pp. 242-3.
[2] *Gaz. de Transilvania*, 1848, n-le 31-2; Popea, *Memorialul*, pp. 52-3.

clamat de popor *Mitropolia română transilvană cu aplause unanim*[1]".

Supt această hotărâre iscălia Leményi întâiu şi după el Şaguna, părând că arată astfel voinţa lor de a face parte din aceiaşi Biserică românească liberă, cu titlul legiuit de Mitropolie. Amândoi fură aleşi, cu Cipariu, cu Fulea, cu canonicul Vasile Raţ şi protopopul Popasu, pentru a merge la Viena cu actele adunării.

Episcopul cel nou al Sibiiului fusese primit la Mănărade de o deputaţie de canonici şi stătuse în gazdă la colegul său[2]. Iar, dacă spusese că se va aşeza în „mijlocul pieţei" Blajului, acesta nu venia din exclusivism confesional, ci ca răspuns unor studenţi blăjeni cari nu-l voiau la Curtea episcopului lor, duşman al profesorilor[3]. Adunarea fusese deschisă chiar de Şaguna, ca să dea nota prudenţei şi a ordinii. Şi el, în circulara sa, a lăudat-o, pe când Lemény i-a desaprobat urmările şi a găsit cu cale să amintească deslușit că sânt două legi şi doi Patriarhi[4]. E de observat însă că Şaguna scrie din Blaj, la 4 Maiu, iar Leményi din Cluj, abia la 14 Iunie.

De alminterea inspiratorul adunării, Bărnuţ, spusese lămurit că *toate* „uniunile", politice ori religioase, au fost nadă străină spre „a strica pe Români", cari au nevoie doar „a se uni între sine". Şi, dacă, din prudenţă, cuvântătorul adause, — înnainte de a trece la „proselitismul" episcopilor până la Bob, —: „o crimă în contra păcii naţionale", — şi la certe ca a lui Atanasie Vlădica şi lui Popa Sofronie, unul cu „icoana sinodului de la Fiorenţa", celalt cu „pălăria în bâtă",

---

[1] Se prevedea şi dreptul de presenţă în dietă pentru episcopi, şi chiar pentru canonicii lor. V. actele în Papiu, *Istoria Românilor*, II, şi în Popea, *Memorialul*, p. 56 şi urm.; presintarea la Viena, de Şaguna, Popea, *o. c.*, p. 132 şi urm. V. şi lucrarea arhimandritului Ilariu Puşcariu despre Mitropolia sibiiană.

[2] Popea, *o. c.*, p. 71.

[3] *Ibid.*, p. 76.

[4] *Ibid.*, pp. 77-9.

şi de a semnala cum Bob a renegat libelul de apărare al Românilor ca „făt al unor spirite neastâmpărate“, că nu e vorba de „uniune dogmatică confesională, religionară“, ci „naţională“, ţerănimea arăta desluşit ce crede despre desbinarea religioasă strigând: „Da, să ne unim; să nu mai fie uniţi si neuniţi între Români!“ [1].

Iarăşi judecătorul istoriei politice e chemat a spune dacă legăturile lui Şaguna cu Ruşii în desvoltarea unei revoluţii care mână pe Leményi la dieta, de unire cu Ungaria, din Cluj, îl spăimântă cu ameninţările de moarte ale plebei şi-l făcu peste puţin să-şi părăsească Scaunul, murind despreţuit în mănăstirea Franciscanilor din Viena, au fost prielnice sau neprielnice neamului. Aceste legături puteau fi aşteptate din partea unui ucenic al şcolilor de teologie sârbeşti.

După restatornicirea prin Ruşi a autorităţii unui tânăr Împărat de la care Şaguna aştepta, fără să se fi înşelat cu totul, binele Românilor, se gândi Guvernul din Viena, care avea, nu numai o datorie de plătit Românilor, pentru loialismul dus până la primejduirea averii şi la jertfa vieţii, dar şi interese de servit prin acest popor, la organisarea lor bisericească definitivă. Biserica unită, creaţiunea lui Leopold I-iu, trebuia să meargă înnainte. Aceasta se şi hotărî, cu toată politica anti-imperialistă a lui Leményi [2], în conferinţa din Viena, la 18 Novembre 1850, aprobându-se de Împărat la 12 Decembre din acelaşi an. Paşii de nevoie se făcură la Roma, şi aici se redactă, în Novembre 1853, restabilirea pentru uniţii de limba românească *(linguae romenicae)*, înoirea vechii Mitropolii din Bălgrad, dându-se noului Mitropolit titlul de „Făgăraş şi Alba-Iulia“ [3]. Biserica Orăzii-Mari se rupse de legătura cu Scaunul primaţial unguresc; pentru Banat se facu noua episcopie a Lugojului, iar pentru părţile maramurăşene, în rostul episcopiei Vadului de odinioară, episcopia de la Gherla,

---

[1] *Ibid.*, p. 125. Pentru o încercare de unire în 1798, v. Lupaş, *Studiile* citate.

[2] *Ibid*, pp. 206-7.

[3] Bula, în *Schematismul* de la Oradea-Mare, p. 73 şi urm,

cu un vicariat permanent în Sighet, unde, cum știm, în chip statornic statuseră, în tot veacul al XVIII-lea, vicari români ai episcopului rusesc unit din Muncaciu (15 Decembre)[1]. Roma cerea doar noului Mitropolit, Alexandru Sterca Șuluț (n. 18 Februar 1794 la Abrud, fost paroh în Bistra și Șimlău; episcop de la 18 Novembre 1850, după vicariatul lui Simion Crainic, consacrat la 22 Iulie 1851) să facă, înainte de a-și lua demnitatea arhiepiscopală, profesia de credință impusă Orientalilor de Urban al VIII-lea și să se îndatorească a da raport scris la fiecare patru ani despre starea diecesei către Congregație[2].

Alexandru Șuluț, om blând și pașnic, a păstorit până la 7 Septembre 1867, având grija fundațiilor împărătești și a noii gospodării metropolitane. Chiar după ce Șaguna ajunse și el Mitropolit, nu avu nimic de împărțit cu dânsul, și, precum se văzu ă alături amândoi episcopii români la actul de ctitorie al nației politice românești, tot alături stătură la actul de ctitorie al culturii neamului, prin întemeiarea, la 1860, a unei „Asociații" menite s'o represinte și s'o desvolte în aceste părți libere[3].

Urmașul său, Ioan Vancea (n. 18 Maiu 1820; preot în Vașad și Măcău; profesor în Orade; în Iulie 1865 episcop la Gherla; la 21 Octombre 1868 numit Mitropolit), vestit prin fundațiile sale, a dat, după crearea, în 1867, a unei Ungarii autonome, — de la care se puteau aștepta firește prigoniri din punct de vedere național maghiar —, din nenorocire o direcție *romană* politicii sale, în loc să se apropie cât mai mult de puterea reală a poporului său și, în lupta firească ce era să se deschidă, să întindă mâna frățească Bisericii din Sibiiu. Totuși, precum, supt Leményi, cugetarea tinerilor, a fruntașilor intelectuali ai Bisericii unite, a scriitorilor și profesorilor trecea departe peste îngustul cerc confesional care

[1] Cf. *Ibid.*, p. 70 și urm.
[2] Cf. Nilles, *l. c.*, p. 675 și urm.
[3] Iorga, în *Prinos Sturzda.*

nu e tras nici în ceruri și a cărui brazdă nu se vede nici pe pământ, în țarina bună a sufletelor simple, astfel, dacă din curentul strict catolic a răsărit o personalitate nesimțitoare pentru neam și guvernamentală până la desgust ca episcopul Ioan Szabó din Gherla, urmașul bunului cărturar Ioan Alexi (autor de gramatică românească; 1854—1862) sau o personalitate pompoasă și deprinsă prea mult a ceda în fond, ca episcopul de Orade, Dimitrie Radu, venit după smeritul binefăcător prin școli și danii Mihai Pavel (de la 1879), ori un bun bisericaș și un primitor prieten ca episcopul Vasile Hossu din Lugoș, sau personalitatea atât de corectă, în strictele margeni ale Bisericii, a Mitropolitului Victor Mihályi de Apșa urmașul lui Vancea (de la 1894), în schimb oameni ca I. M. Moldovan, canonic, membru al Academiei Române, autor de scrieri polemice, editor al „Actelor sinodali", ucenic al lui Cipariu și continuator al spiritului liber din vremea lui Șincai, Clain și Maior, ca Augustin Bunea, canonic, membru corespondent al Academiei Române, istoric bine informat și sigur, care nu se supunea tuturor prejudecăților confesionale, ci se gândia și la neamul său, cuvântător înzestrat, în glasul căruia vibra, când trebuia, și simțul național, apărător al drepturilor românești ale Bisericii sale [1], — astfel de oameni se ridicau la acele înălțimi morale, spre care singure, orice s'ar zice din punct de vedere bisericesc, merge recunoașterea și stima unui popor.

Planul conducătorilor mișcării de la 1848 de a face din tot neamul românesc din monarhia austriacă, deci socotindu-se și Bănățenii, chiar Bucovinenii credincioșii unei singure Biserici metropolitane — ei cereau chiar bătrânului Împărat Ferdinand să se proclame „Mare-Duce al Românilor", pe când noul suveran Francisc-Iosif adause în curând la titlurile sale numai pe acela de Mare-Duce al Bucovinei —, nu fusese părăsit odată cu entusiasmul celor d'intâiu clipe.

[1] V. broșura de pomenire a lui publicată în 1912 de Liga Culturală.

La 25 Februar 1849, Șaguna însuși, marele proprietar Mocioni din Banat, Ioan Stoica, înalt funcționar ardelean, protopopul din Brașov, Ioan Popasu, Treboniu Laurian, care represinta o politică liberală laică, une ori deosebită de a episcopului de Sibiiu, un număr de fruntași din oficialitatea ardeleană și bănățeană, dar, împreună cu ei, și Eudoxiu Hurmuzachi, cel mai ales dintre șefii români în Bucovina, viitorul istoric al poporului său, și membrul bucovinean al dietei împărătești Mihail Butnariu (Botnar) cereau, între altele, deschiderea „congresului general al întregii nații" pentru a-și alege, pe lângă un „șef național" *(Nationaloberhaupt)*, un „Senat român" *(romänischer Senat)*, un agent la Viena, și „un șef bisericesc neatârnat, întărit de Măria Sa și căruia să-i fie subordonați ceilalți *episcopi naționali*" („eines selbstständigen, von Ihrer Majestät zu bestätigenden Kirchenoberhaupts, dem die übrigen Nationalbischöfe untergeordnet werden sollen" [1]). Se amintia că „Românii au avut odata un cap bisericesc, căruia ceilalți episcopi îi erau supuși, și anume — nu la Blaj, sau la Făgăraș, ori la Sibiiu —, ci la Alba-Iulia [2]". Comitetul național din Sibiiu, în care unitul Timotei Cipariu și unitul Bărnuț stăteau lângă neunitul Nicolae Bălașescu, fostul director al Seminariului din București, aprobă aceste cereri [3]. Deocamdată se ceru, la moartea lui Ștefan Popovici, episcop sârb la Vârșeț, alegerea unui urmaș român, cu privire la majoritatea românească a credincioșilor și aducându-se înainte și cererea făcută de adunarea românească interconfesională din Lugoj, în 1848, se recomanda tot odată ca administrator stareţul Patrichie Popescu [4]. Românii voiau o Facultate românească de drept la Blaj, cu „o catedră pentru învățătura legii grecești neunite" [5]. Se contestă dreptul sinodului sârbesc, chemat la Carlovăț, de a dis-

[1] *Ibid.*, p. 249.
[2] *Ibid.*, p. 263.
[3] *Ibid.*, pp. 254-6.
[4] *Ibid.*, pp. 355-7.
[5] *Ibid.*, p. 361.

cuta şi afacerile bisericeşti ale Românilor, afirmându-se că Biserica neunită e, prin limba ce întrebuinţează exclusiv, ca şi prin vechea tradiţie metropolitană, o Biserică naţională [1], şi amintindu-se purtarea întreagă a episcopilor sârbi, dintre cari Stratimirovici spunea limpede că nu urăşte nimic mai mult „decât graiul românesc". Bănăţenii, din partea lor, cereau să fie scoşi din Voevodina din nou creată şi uniţi cu fraţii lor de peste Murăş [2], pe când Orădanii voiau un Prefect al tuturor Românilor la Blaj [3]. Şaguna, întors la Sibiiu în cursul anului şi găzduit în casa Bruckenthal, negocia prieteneşte, pentru căsătoriile mixte, cu Muncaciul şi cu Blajul, fără a primi însă răspuns prielnic din ultimul centru bisericesc unit, „care din toate puterile se nevoià a susţinea starea sa suprematisatoare d'inainte de 1848", scrie Şaguna, „şi nu vrea să ştie de jurământul de la Blaj" [4]. Dar Şuluţ, atunci vicariu în Sălagiu, îi arătă toată prietenia şi-l numia „neînvins atlet", dorindu-i izbândă „în arena naţiunii noastre" [5].

În sfârşit, în 1850 se deschiseră la Viena conferinţile pentru organisarea ortodocşilor supuşi Austriei, şi ele ţinură zece luni de zile, şi în cursul anului următor. Ele nu duseră la niciun capăt [6]. În curând Guvernul retrase patenta imperială din 4 Mart 1849, care, odată cu Constituţia, dădea fiecărui popor îndreptăţirea lui naţională pe toate terenurile. În curând fu chemat sinodul pentru alegerea de episcopi la Vârşeţ, la Timişoara şi la Arad, unde Românii răsbătuseră încă din 1829, — mulţămită silinţilor făcute de foştii şcolari, crescuţi în spirit naţional, ai preparandiei (întemeiate la 1813) şi ai nstitutului teologic (care datează din 1822), în frunte cu interesanta personalitate a lui Moise Nicoară [6], — prin episcopul

[1] *Ibid.*, p 388 şi urm.
[2] *Ibid.*, p. 391 şi nrm.
[3] *Ibid.*, p. 398.
[4] *Ibid.*, p. 363.
[5] *Ibid.*, pp. 363-4.
[6] V. Puşcariu, *Documente*, II.
[6] V. Mangra, în *Tribuna* pe 1908.

Nistor Ioanovici de la mănăstirea Bezdinului și apoi, după moartea acestuia, la 1830, prin Gherasim Raț, care stăpânì Scaunul până la 1850. El nu fu primit însă, ca dușman al Sârbilor, să ieie parte la congres.

În 1860 Șaguna era în Senatul Imperiului, cu Mocioni pentru Banat și baronul Nicolae Petrinò pentru Bucovina. O nouă conferință, chemată la Viena în acest an, ceru iarăși, la 21 August, un singur sinod bisericesc pentru toți Românii, sinod din care să facă parte și mirenii — ceia ce ar fi fost un adevărat Parlament al neamului[1], — și o singură Mitropolie a tuturora; ceia ce însemna însă acum, după crearea Mitropoliei din Blaj, *numai o Mitropolie ortodoxă*. Pe temeiul acestui act, Împăratul orândui, la 27 Septembre, adunarea sinodului din Carlovăț pentru a fixà modalitatea despărțirii bisericești de către Sârbi.

Și Bucovina era, cum știm, supusă acestora. Deci și episcopul Hacman fu poftit la Sinod. El se declarase la 1849, pe vremea când corespundea prietenește cu Șaguna, pentru Biserica românească unică. Acuma însă, văzând că ea nu-i poate reveni lui, episcopul, care astfel reducea o chestie de această însemnătate la o miserabilă afacere de gloriolă personală și de egoism local, făcu să se declare printr'un sinod preoțesc că dorește Mitropolie și pentru Ardeal, dar și pentru sine.

Sinodul cel mare din Carlovăț a putut fi strâns numai în August 1863, și Hacman vorbi aici în sensul de mai sus. Se hotărî în adevăr Mitropolia lui Șaguna, pe care Împăratul o recunoscu la 24 Decembre; iar mai pe urmă și cel d'intâiu Parlament maghiar o înmatriculă, la 1868. Tot odată se făcu din Caransebeș un Scaun episcopal românesc, în paguba episcopului sârbesc de Vârșeț, unde kossuthiștii

---

[1] Ideia participării mirenilor „la consistorii și la apelatorie" o aflăm și în dorințile de la 1848 ale Sârbilor; v. *Foaia* din Brașov pe 1849, p. 36.

numiseră pentru scurt timp ca administrator al diecesei vacante pe Românul Ignatie Vuia. Cel d'intâiu ocupant a fost, dela 6 Iulie 1865, una din personalitățile conducătoare în timpul Revoluției, protopopul Brașovului și organisatorul școlilor de acolo, Ioan Popasu (n. 20 Decembre 1808, din părinți dela Vălenii-de-Munte), care învățase la Blaj și la Viena [1]. El a păstorit până la 5 Februar 1889.

Eparhia Aradului ajunse acum slobodă de orice legătură cu Sârbii și se încorporă la noua Mitropolie românească. Procopie Ivacĭcovici, episcop încă din 1850, trecu astfel de la ascultarea față de Carlovăț la subordonarea față de Șaguna. Stăpânirea lui arhierească ține până la 1873. Iar, pentru Bucovina, Hacman avu să poarte o îndelungată luptă cu mirenii din diecesa sa, cari voiau și ei participarea la Sinod câștigată de Ardeleni. Numai în 1870 se făcură în Cernăuți pregătirile pentru proclamarea autonomiei. La 23 Ianuar 1873, Hacman ajungea arhiepiscop și Mitropolit, căpătând ca sufraganți pe episcopii de Zara și Cattaro. În bucuria triumfului meschin, el muri la Viena, în ziua de 12 April st. n. din același an. Congresul bisericesc, pentru care se dăduseră atâtea lupte, nu se strânse nici supt Teofil Bendela (1873-5), nici supt Teoctist Blajeviciu, ci numai în 1882, când fostul paroh și învățător Silvestru Morariu-Andrieviciu, ajuns Mitropolit (la 12 Mart 1880), îl adună pentru a da un *statut* ca al lui Șaguna, care însă n'a fost apoi nici întărit, nici înlocuit. Mai târziu pentru vicariul Bucovinei a fost înviată episcopia de Rădăuți, însă numai ca un titlu onorific: cel d'intâiu purtător a fost Vladimir de Repta (Novembre 1898): la 17 Octombre 1902 Repta era numit Mitropolit al Bucovinei și Dalmației, Scaunul de Rădăuți având să fie reluat pentru alt cleric român.

Șaguna a fost din toate punctele de vedere întemeietorul

---

[1] Andrei Ghidiu și Iosif Bălan, *Monografia orașului Caransebeș*, Caransebeș, 1903, p. 121 și urm.; cf. Andrei Bârseanu, *Ist. școlilor Brașovului, passim.*

diecesei sale. Când a văzut întâiu Sibiiul aşa cum îl lăsase Moga, cuvinte de plângere-i sunară de pe buze: „Stam ca un nemernic, şi nu zăriam nici măcar un semn, cât de mic şi de neînsemnat, al unei episcopii româneşti în Sibiiu. Unica casă numită *a clerului*, dar şi aceia în starea cea mai primitivă, era totul ce se putea zice: al nostru“ [1]. O simplă şcoală de catehism, care dădea un învăţământ de şase luni; niciun aşezământ pentru pregătirea învăţătorilor de la cele câteva şcoli de sat rămase din zilele lui Eustatievici şi Tempea; nici măcar început de tipografie. Şaguna făcu un Seminariu de un an, ale cărui cursuri fură întinse apoi până la doi, la trei ani (1863), şi care poartă astăzi, în semn de amintire recunoscătoare, numele de *Seminariul Andreian*. Prin el s'a prefăcut vechiul cler incult, căpătând puteri nouă care cunoşteau măcar practica bisericească. Preparandia de învăţători e opera lui, care a întins foarte mult întreaga organisaţie şcolară confesională, supusă parohilor şi protopopilor săi. La 1852, — cam în acelaşi timp cu a lui Nifon, Mitropolitul muntean, — tipografia lui diecesană începu să dea clerului ardelean neunit cărţile pe care le aştepta de mult. În formatul şi cu litera tipăriturilor din Buda, se publicară, după o revisie a textului stabilit de înaintaşi, *Evanghelia*, *Psaltirea*, *Mineele*, etc. Mitropolitul a scris însuşi, prelucrând din sârbeşte, pentru ca Seminariul său să aibă o *Istorie bisericească* (1860), cu părţi consacrate Românilor, un *Compendiu de drept canonic* (1868), un Manual de canoane sau *Enchiridion* (1872), o carte de *Pastorală*.

Acesta e rolul lui bisericesc, căruia-i stă alături un rol politic şi naţional de care n'avem a ne ocupa aici.

CAP. III.

Moştenirea lui Şaguna.

Şaguna, mort la 16 Iunie 1873 (e înmormântat în Răşi-

[1] Popea, *o. c.*, p. 5.

nari), a lăsat doi ucenici, ca și dânsul strict ortodocși, ca și dânsul de o corectitudine exemplară în viața privată și în administrație, ca și dânsul, în sfârșit, oameni culți și scriitori buni. Unul, fiu al preotului din Săcele, e Nicolae Popea (n. 17 Februar 1826); student la Cluj pe vremea turburărilor din 1848, teolog la Viena, apoi cancelist la Guvern, e luat de Șaguna ca secretariu la moartea Brașoveanului Grigore Pantazi, în 1854. La 1870 fu numit vicariu în noua alcătuire a Consistoriului, și apoi arhimandrit (1871), după ce jucase un rol politic în dietele ardelene și în Senatul din Viena. Scrisese cartea de istorie și polemică „Vechea Mitropolie a Românilor din Transilvania și Ungaria" (1860), menită să arăte că Scaunul sibiian e singura Mitropolie adevărată istoricește, apoi viața lui Șaguna (1879) și dăduse culegerea de documente apărută supt titlul de „Memorialul Mitropolitului Șaguna" (I, 1889), când, tot la 1889, el fu ales episcop de Caransebeș, după ce de două ori căzuse, la alegerea de Mitropolit, din partea unui sinod, care nu prețuia totdeauna însușiri ca ale sale: în 1873 făcuse loc lui Procopie Ivaĭcovici (n. 1809), episcopul de Arad (de la 1853), care, crescut între Sârbi, avu curajul de a trece Patriarh de Carlovăț, în 1874 († 1881), iar în 1874 lui Miron Romanul (Bihorean, n. 1828), fost călugăr la Hodoș-Bodrog și profesor la Arad, unde fu episcop de la 1873 († 13 Octombre 1898). La Caransebeș veni adânc desgustat și nu mai avu inimă să lucreze ca organisator sau scriitor, pentru a continuà opera începută de Popasu prin seminariu și preparandie. La alegerea din 1898 a izbutit episcopul de Arad, un bun gospodar, de impunătoare aparență, doritor de acea strălucire exterioară pe care o încunună marea catedrală, în stil străin, din Sibiiu, împodobită cu picturile unui Smigelschi: Ioan Mețianu din Zârnești (n. 1828), care și-a făcut studiile în seminariul lui Șaguna și fusese mult timp protopop la Bran, iar, în cele politice, deputat la dietele ardelene[1]. Popea a

[1] Locul de la Arad l-a luat Ioan Ignatie Papp, căruia i-a succedat tânărul cleric Grigorie Comșa.

răposat la Caransebeș, după ce Academia Română-l primise între membrii săi, la 1908, un cleric din aceiași școală urmându-i, părintele Traian Bădescu.

Al doilea școlar al lui Șaguna, Ilarion Pușcariu, din Bran (n. 5 Septembre 1842, mort dăunăzi), arhiereu foarte cult, a scris un mare număr de lucrări pentru școală, o *Istorie bisericească* pe scurt, o *Istorie biblică*, „Metropolia Românilor ortodoxi din Ungaria și Transilvania“ și a dat materiale prețioase în două volume de documente.

De când Guvernul unguresc bănuitor putea aproba sau răspinge pe alesul Sinodului și avea, prin adausul la leafa preoților, salariul de Stat sau *congrua*, dreptul de a se amesteca în viața Bisericii românești, a cării gestiune financiară o putea controla, situația unui episcop se făcuse foarte grea, și nu era de mirare, deci, dacă personalități mai puțin răspicate ieșiau une ori la lumină în rangurile oficiale ale celor două Biserici, ca unele ce nu atrăgeau fulgerul prin prea marea lor înălțime.

Servicii politice aduse Statului unguresc, nației dominante făcură ca, la moartea foarte bătrânului Mitropolit Mețianu, locul de frunte să fie ocupat de vicariul Orăzii, un cleric care, în legături strânse cu cultura românească, autor de bune lucrări istorice (și despre Mitropolitul Sava Brancovici), membru al Academiei Române ca și Popea, trebuia să înscrie, printr'o slugarnicie mergând până la trădare față de neamul său, cea mai urâta pagina din istoria Bisericii românești ortodoxe din Ardeal. Vasile Mangra isprăvi pe timpul Marelui Razboiu, când era mai mare suferința alor sai, trimeși la lupta pentru o causa straina, printr'o moarte între ocrotitorii sai, așa de tainuita, încât s'a banuit o sinucidere care ar fi fost la ispașire.

CAP. IV.

Biserica bucovineană în cea din urmă a ei fasă.

Biserica metropolitană bucovineană, o Mitropolie într'o ţară de 500.000 de oameni, dintre cari o treime de neortodocşi, cu sufragan, mai împovărător decât folositor, tocmai în Dalmaţia, trebuia să se învârtă într'un cerc strâmt, fără să poată atinge, supt paza neobosită a Guvernului, vre una din chestiile mari care o aşteptau: soarta fondului religionar, administrat de străini în spirit străin şi pentru străini; chestia sinodului mixt, dorit mai mult pentru vanitate sau pentru egoiste scopuri de partid de către laici; chestia pretenţiilor neamului rusesc, care, înmulţit în ţară prin vagabondagiu, reclamă pentru sine, dacă nu încă toată diecesa, măcar o parte din ea, sau o nouă eparhie — pe această bucăţică de pământ —, cu jumătate din averile dăruite de Domnii şi boierii Moldovei româneşti. De la Blajeviciu, poet până la bătrâneţă, avem, pe lângă o gramatică, un *Tipic* netipărit, o Viaţă a lui Isus, o *Istorie biblică a Aşezământului celui vechiu*, o *Creştinească învaţătură a năravurilor*, toate ieşite la Viena, în lipsa unei tipografii diecesane. În zadar încercă să o întemeieze statornic Mitropolitul Silivestru (n. 14 Novembre 1818), care dădu înainte de alegerea sa un şir de bune carţi pentru şcoală, ţinu cuvântări, pe care le tipări în 1860, alcătui *Psaltichia* bucovineană din 1879 şi noul *Tipicon* din 1883[1]. Energia sa şi caracterul meticulos, de rânduială, ca şi bunul spirit românesc de care era însufleţit, îi creară o situaţie excepţională în rândul şefilor bisericeşti ai Bucovinei, situaţie care fu înalţată prin comparaţia, naturala, cu urmaşul sau, Arcadie Ciupercovici, care mântuì în despreţul public. Noul Mitropolit Vladimir de Repta fost profesor de Universitate (de la 1902), trăi numai pentru Biserica şi el înţelegea prea bine greutatea situaţiei sale pentru a încerca, în

---

[1] V. n-l jubilar al *Candelei* din Cernăuţi.

strălucitul său palat din Cernăuți, de un stil curios și pretențios, vre-o acțiune caracterisată în orice sens. El va trăi să vadă acea alipire a țerișoarei lui la România pentru care el nu cheltuise nicio silință și spre care nu se îndreptase nici-odată sufletul său de o prudență fricoasă, care singură l-a împiedecat de a fi un adevărat factor în viața nației lui.

CAP. V.

Biserica din România supt Cuza-Vodă. Loviturile date Bisericii moldovenești. Secularisarea averii mănăstirilor închinate.

Divanul ad-hoc din Moldova, supt conducerea de fapt a lui Kogălniceanu și avâud ca sfătuitori bisericești pe Scriban și pe Melchisedec, șefii partidului național între clerici, ceru „autocefalia bisericească a Moldo-României, fiică și membră a unei sfinte și sobornicești și apostolice Biserici de Răsărit..., conformându-se în totul cu credința Bisericii Răsăritului", înființarea unei *autorități sinodale* centrale, pentru trebuințile duhovnicești, canonice și disciplinare, *unde va fi represintată și preoțimea de mir* a fiecării eparhii, — care jertfise atâta în lupta pentru Unire și care avea atâția representanți în adunare —, caracterul românesc al episcopatului, neprimindu-se nici „împământeniții", crearea unor seminarii depline și pentru călugări, reforma pe base canonice a monahismului, alegerea episcopilor de Adunarea Obștească a țerii, — după canoane și „drepturile clerului *ab antiquo*", ca și după „legea fundamentală" în vigoare, — adăugindu-se la ea sinodul și *„represintanții extraordinari ai clerului monahal și mirean din fiecare Ținut al eparhiei văduve";* „salariare" de Stat a „servitorilor Bisericii", pământ pentru preoții de sate, întreținuți încă de proprietari, plată și pentru parohii catolici; *„fond clerical"* pentru toate averile bisericești, care vor alcătui *„o singură Casă,* administrată de *Departamentul*

averilor bisericeşti"; budget făcut de *sinod* şi ministru, şi controlat de Adunare; egumeni naţionali la toate mănăstirile; drept de apel de la episcopi la sinod; „eruditie teologică" cerută la episcopi; resolvirea prin Guvern a chestiei mănăstirilor închinate[1].

Cum se vede, un început de statificare, de laicisare, de *descălugărire* a Bisericii, pe care numai clerici foarte îndrăzneţi o puteau iscăli.

În acest sens şi, fireşte, mergând ceva mai departe, a lucrat Cuza-Vodă.

Încă din 1859, noul Guvern al Principatelor-Unite arăta că e dispus să trateze Biserica în acelaşi chip ca orice serviciu de Stat. Episcopul Filotei de Buzău, stăpânul unei mari averi, era nebun; nu numai că i se dădu un înlocuitor, dar averea lui fu luată în administraţie de puterea civilă.

Mitropolitul Sofronie, care de sigur că nu iubia pe Vodă-Cuza, nu era însă om să deschidă războiu cu nimeni. Dar, când, ca în Bucovina Împăratul Iosif, o comisiune mixtă cercetà felul de administraţie în *obştejitiile* moldoveneşti, îl găsi rău şi dădu prilej ministrului să pronunţe luarea în posesie a întregii lor averi, când cea mai mare parte din schituri fu închisă printr'un simplu vot al Adunării moldoveneşti[2], chemându-se cerşitori sau şcolari în chiliile goale, Mitropolitul trebui să vorbească, prin întinsa, întemeiata şi frumoasa plângere, pe care, nu numai ca arhiereu, ci şi ca bun patriot român, iubitor de neamul său, o scria[3], în Septembre 1859. Ca urmare, el fu bruscat grosolan şi apoi suspendat pentru neascultare, trimiţându-l şi în surgun la Slatina lui Veniamin. I se aduse învinuirea că s'a jucat cu anatema împotriva funcţionarilor ţerii, administratori la mănăstiri; că n'a

---

[1] V. Dobrescu, *o. c.*, pp. 93-6.

[1] Cf. Protestarea lui Melchisedec, *Cron. Huşilor*, I, p. 460.

[2] V. [Varahill Lateş], *Documente foarte importante pentru istoria Bisericii şi a naţiunii române*, Iaşi, 1867.

vrut să scoată pe starețul din Neamț [1], că provocase o mică răscoală în mănăstire — starețul, un uitat de sine și un agent rusesc, rupsese pajura țerii de de-asupra localului de școală, de care știm că de mult voià să scape [2]; — că nu vrea să facă Te-Deum de ziua Domnului; că vinde despărțeniile pe bani, că sfințește preoți fără studiile din școlile de catechism, care fuseseră organisate în toate eparhiile, la 1855.

Decretul pentru confiscarea averii chinoviilor ieșì la 19 Octombre 1860. Îndată Mihail Kogălniceanu, care era atunci ministru al Cultelor și care confunda dreptul de a urmări pe calea îngăduită de lege, care în acest cas nu poate decât să se înrădăcineze în canoane, pe un cleric vinovat de rebeliune sau de rea cârmuire cu măsura, încălcătoare și nejustificabilă din punctul de vedere al dreptului bisericesc și al oricărui drept, al oricării dreptăți, de a da Bisericii naționale înseși, înjosindu-i prestigiul și răpindu-i rostul, lovituri din care nu se mai poate ridica, începu ancheta împotriva surgunitului din Slatina, care, așteptând poate sprijinul Rusiei, nu voià să primească de bune legile Adunării și decretele Domnului. Se convocă de Guvern un sinod de doisprezece arhierei, potrivit cu Regulamentul Organic, care era încă legea țerii, ca să judece pe un Mitropolit bătrân, căzut în păcate față de un Domn tânăr [3]. Scandalul se curmă prin demisia pe care, cu câteva săptămâni înainte, știură să i-o iea lui Sofronie prieteni ai Bisericii, cari nu erau mai răi patrioți decât chiar Cuza-Vodă și Mihail Kogălniceanu.

Nimeni nu se găsi, nici chiar clericii cari scriau la revista ieșeana *Preotul*, pentru a lua apararea lui Sofronie. Nectarie Hermeziu, locțiitorul de episcop de Roman, Melchisedec, care

[1] Cf. *Adunare a cuvintelor pentru ascultare și viața starețului Paisie*, Neamț 1817; Berechet, *Autobiografia starețului Paisie*, 1918; *Rev. Ist.*, V, pp 53-5.

[2] Cuvântarea lui Kogălniceanu, 30 Iunie 1860, în *Monitorul Oficial* al Moldovei pe 31 Octombre. Cf. și n-le 19, 45 din acest an. La Dobrescu, pp. 99 și urm., 112 și urm. V. și *Răspuns la petițiunea Sf. S. Sofronie Vârnav* de starețul Timotei [1860].

[3] *Monitorul* din 1861, no. 83; cf. no. 87.

căpătase de curând acelaşi post la Huşi, nu puteau porni războiu cu o Cârmuire care arătase că nu se teme de nimic. Numai oposiţia, condusă de Lascăr Catargiu, apără causa Mitropolitului, şi, adăugindu-se şi alte atacuri, în chestii politice, Ministeriul căzu la 28 Ianuar 1861[1], fără a se schimba o politică pe care o voià Domnul însuşi. Sofronie rămase singur în nenorocirea sa, şi în curând, în Maiu 1861, el trecea înaintea altui judecător, mai chemat să-l întrebe cum a păstorit turma ce-i fusese încredinţată. Nici măcar cea mai simplă piatră de mormânt nu arată unde se odihneşte acest fiu de boier mare, care stătuse mulţi ani de zile în fruntea Bisericii moldovene.

Greşeala şi-o plăti în oarecare măsură Kogălniceanu prin legea din 1860 a seminariilor. Se îmbogăţi programul şcolii înalte din Socola şi se încercă o Facultate de Teologie, cu Scribanii şi cu Sohupan. Legea din 1864 trecu însă seminariile în organisarea generală a învăţământului, rupând şi legăturile lor fireşti cu episcopatul şi dându-li o îndreptare mireană, cu profesori luaţi, numai pentru ştiinţă, şi dintre laici[2].

La cei doi vicari din Roma şi Huşi se adăugi astfel noul vicariu metropolitan, Chesarie de Sinai, dintre arhiereii titulari, cu nume de eparhii răsaritene, pe cari, de la Veniamin încoace, Patriarhii din Constantinopol îi decretau bucuros, în schimb pentru un mic venit actual, dupa cererea Mitropolitului Moldovei sau al Ţerii-Româneşti[3]. La retragerea lui Chesarie, Guvernul, făra a întreba vre-o instanţă bisericească,

---

[1] Xenopol, *Cuza-Vodă*, I, p. 177 şi urm.

[2] Urechiă, *Ist. Şcoalelor*, III; Iorga, *Ist. învăţământului*, ultimul capitol.

[3] Cf. Melchisedec, *Cron. Huşilor*, II, pp. 170-5. Tocmai pe atunci mor, dintre aceştia, Mardarie, al doilea de Apameia, Atanasie de Sivas, de la Sf. Spiridon, Irinarh, de Diocleia, şi Ghenadie Şendrea, de Tripolis; *ibid.* — La 1792 Mihai-Vodă Suţu punea Mitropolit de Patras pe Tesalianul Policarp, fost dascăl al copiilor lui; *Rev. Ist.*, IV, 5-6.

numi ca „locotenent al Mitropoliei“ pe nepotul de frate al lui Sofronie, tânărul și mlădiosul Calinic Miclescu, care aparținea mai mult clasei sale decât cercului călugăresc în care intrase prin înrâurirea unchiului.

În Țara-Românească, Guvernul princiar știa că se poate zdrobi sau câștiga oricând sufletul șovăielnic al lui Nifon. El nu era să întâmpine niciodată împotrivirea unui schivnic depărtat de lume ca episcopul de Râmnic Calinic [1], și vedem pe Cuza, care știa să prețuiască însușiri sufletești oricât de deosebite de ale sale, făcând omagiu, într'o scrisoare personală, „religiosității și pietății“ lui [2]. Climent de Argeș, care trăi până în 1861, era dintre aceiași episcopi cari nu vreau să vadă dincolo de margenile competinței lor locale. În Dionisie Romanò, care trecu apoi la Huși, se găsise un bun administrator al Scaului buzoian.

Astfel puterea laică putu resolvi singură chestia mănăstirilor închinate, prin același Kogălniceanu care dăduse în 1861 lovitura împotriva lui Sofronie și a veleităților de neatârnare ori de autonomie ale clerului călugăresc din țară. Se urmară negocieri la București, în 1860, cu delegații tuturor Locurilor Sfinte; din comisiune făcea parte și jurisconsultul C. Bozianu, apoi, după demisia lui, un Brezoianu represintă în noua comisiune pe omul de Drept, iar Melchisedec pe omul Bisericii. Neajungându-se la un capăt, se impun toate averile bisericești muntene la o taxă de 10 % peste darea funciară obișnuită și se poruncește o anchetă asupra stării în care Grecii țin mănăstirile lor. „A patra parte“ din venituri e înscrisă acum în budget, cerându-se și pentru trecut [3].

Negocierile ar fi trebuit să înceapă din nou, cu Scarlat Fălcoianu ca specialist în materie de Drept și cu Melchisedec

---

[1] Biografia lui, în *Rev. Ist.*, VIII, pp. 78-9.
[2] *Ist. eparhiei Râmnicului*, p. 164, nota 1.
[3] Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă*, I, pp. 319-20, după care citațiile din *Monitoriu*.

pentru canoane, în primăvara anului 1862, dar Locurile Sfinte cereau arbitragiul după Convenția de la Paris, arbitragiu care nu veni. Anul 1862 încă aduce măsura de a se vărsa în Visterie câtul arendelor[1]. Peste câteva luni se scoate limba grecească din bisericile și mănăstirile stăpânite de străini[2]. Odobescu, ministru de Culte, poruncește a se opri orice încercare a Grecilor de a înstrăina comorile de artă ce se mai păstrau în mănăstirile ocupate de dânșii[3]; Brezoianu, cu B. P. Hasdeu și cu boierul versat în studii istorice Șt. Grecianu, trebuiau să facă o catagrafie a mănăstirilor cu toate averile lor. O măsură generală de izgonire a egumenilor nesupuși arăta că momentul hotărâtor se apropie[4].

La 13 Decembre 1863 se votă în sfârșit secularisarea averii mănăstirilor închinate: ca despăgubire sc întindea Locurilor Sfinte o sumă de mai multe milioane, pe care Grecii o despețuiră întăiu și o pierdură pe urmă, chestia fiind declarată ca isprăvită printr'un nou vot în alte Camere.

Noul Cod civil tradus din franțuzește luă în curând clerului nunțile și despărțeniile, ca și actele stării civile, hotărând și gradul până la care se îngăduie cununia între rude de sânge.

CAP. VI.

Schisma pentru numirile de episcopi.

Tot fără a cere vre-un *tomos* patriarhal, ori a chema vre-un sinod de țară, pe cale pur laică se întemeiè la 1864, cu județele căpătate de curând în Basarabia, afară de Cahul, trecut la Huși, dar cu Covurluiul și Brăila, — după indicațiile lui Melchisedec, care știa din studiile sale ce a fost Mitropolia

---

[1] *Monitorul Oficial* din 22 Novembre.
[2] *Ibid.*, 21 Mart 1863.
[3] Xenopol, *o. c.*, pp. 327-8.
[4] *Ibid.*

„Proilavului“ [1] — episcopia cea nouă a Dunării-de-Jos, răsplătindu-se cu ea, pentru multe și însemnate servicii, pe Melchisedec. Eparhia, cu reședința la Ismail, fu întemeiată la sfârșitul anului (17 Novembre), iar decretul iscălit la 11 Maiu 1865.

Atunci chestia canonicității izbucnise. Cuza-Vodă, care înlocuise prin lovitura de Stat din Maiu 1864 Convenția cu Statutul său de absolutism moderat, el care isprăvise cu Grecii și pusese un capăt arzătoarei chestii rurale, voi să deie Bisericii românești, pe aceiași cale de voturi și decrete, o nouă orânduială. La 20 Ianuar trecea prin Cameră și la 5 Februar prin Senat o lege, redactată de respectatul profesor Laurian, care prevedea: autonomia Bisericii românești și numirea episcopilor de către Domn, prevăzându-se și vrâsta cerută (patruzeci și treizeci și cinci de ani), și judecarea de Sinod în cele duhovnicești, iar altfel de Curtea de Casație. Un „Decret organic“ din 6 Decembre 1864 crease un sinod de clerici și laici: sinodul eparhial, cu arhiereul local, trei aleși ai preoților, decanii de la Facultățile de Teologie ce se vor înființa la Iași și București și rectorilor seminariilor. Un sinod general va fi ales la protopopii întâiu, apoi la prefecturile din orașele unde stau episcopii; el are o misiune mare: hirotonește pe arhierei, stabilește parohiile, cercetează cărțile bisericești, îngăduie călugărirea — pentru care un regulament special [2] prevedea vrâsta de șaizeci de ani, sau cinzeci pentru femei, ori infirmități —, supraveghiază pe episcopi, îi judecă în certele lor, primește apeluri împotriva hotărârilor lor și stă la disposiția Guvernului cu sfatul său lămuritor.

Îndată după sancțiunea legii de către Domn, Melchisedec căpătă Dunărea-de-jos, Dionisie Traianupoleos Hușul și, ne-

---

[1] Pentru care mai vezi Iustin St. Frățiman, în *Rev. soc. ist.-arheol. bis.* din Chișinău, XII; XIV, p. 1080; Berechet, în *Biserica ortodoxă română*, noua serie, II, p. 42; *Rev. Ist.*, VI, pp. 252-3.

[2] Tot în *Monitor*, 1864, no. 273.

plăcându-i această eparhie, el fu mutat, prin alt decret, din ultima zi a aceleiași luni Maiu, la Buzău, dându-se Hușul (la 17 Iulie) lui Iosif Gheorghian, un blând cleric, fiu de preot din Botoșani (n. 1829) și școlar al Academiei, paroh român la Paris și egumen la Burdujeni. Pe aceiași cale se încercă o numire la Argeș. La 18 Main 1865 și Calinic Miclescu ajungea astfel Mitropolit al Moldovei, pentru că fusese loaial față de Guvern, ținuse predice calugărilor și anunțase concursuri pentru locurile de protopopi[1]. Singur Nifon, păzit în toate mișcările lui, și Calinic de Râmnic, indiferent pentru astfel de vălmășaguri ale lumii, făceau parte din vechiul episcopat canonic.

Furtuna se înteți atunci împotriva episcopilor necanonici, Scribanii, Iosif Bobulescu erau în fruntea luptătorilor; cu averea, cu numele său, cu autoritatea cinstei și a bătrânețelor sale, contele Scarlat Rosetti, care făcu să apară foaia *Eclesia*, susținea causa canonicității; un Nicolae Roznovanu din Iași putea să viseze de Domnie; oposiția, care se îndrepta tot mai mult împotriva Domnului însuși, era foarte bucuroasă că a căpătat o chestie nouă. Patriarhia de Constantinopol afla prilej să-și răsbune pentru secularisare, pentru planul Domnului de a da țerii calendarul apusean, care fu răspins însă de o conferință a clerului românesc. Sinoadele de călugări și preoți, presidate de către un protopop mai popular, degenerau în scandaluri și erau lipsite de orice autoritate[2]. Discuțiile tot mai înverșunate — un cleric cu studii bune, un arhiereu, Climent Nicolau, directorul Seminariului din Iași, trase asupra Mitropolitului Calinic (1871) — durau încă la sfârșitul Domniei lui Cuza-Vodă. Se merse până la memoriul către consuli!

---

[1] Dobrescu, *o. c.*, p. 115.
[2] *Ibid.*, pp. 136-7.

CAP. VII.

Orânduirea definitivă a Bisericii vechii Românii.

Constituţia de la 1866 luă din dorinţile Adunărilor ad-hoc autocefalia, sinodul — unul singur, „central“ — şi reservă chestia numirii sau alegerii de episcopi, viitorului.

Noul principe Carol impuse o împăcare, ce nu se putea face decât păstrând pe necanonici, dar aducând pe Patriarh să-i recunoască. În nădejdea unor avantagii, ca şi din plăcerea de a fi măgulit, acesta se arătă destul de prevenitor la scrisorile arhiereilor cari-şi cereau umil iertare [1]. Visita Prinţului la Patriarh, în zilele pe care le petrecu la Constantinopol, fu şi mai bine venită pentru covârşitoarea vanitate a şefului spiritual al Răsăritului, şi Ecumenicul era bucuros şi de aceia că poate primi pe *înlocuitorul* „tiranului“ Cuza. „Biserica cea Mare“ fu consultată şi cu privire la noua lege de organisare, care se lucra foarte încet şi cu pază.

Abia la 1872 ea era gata. Mitropoliţii şi episcopii trebuiau să se aleagă de Adunarea legiuitoare, — afară de eterodocşi, — care se contopia pentru acest prilej cu sinodul; acesta era să fie alcătuit, nu din episcopi *in partibus*, din titulari ai eparhiilor pierdute de ortodoxie în Asia-Mică şi Siria, din clienţi băneşti ai Patriarhiei constantinopolitane, ci din arhierei de ţară, având şi titluri româneşti, fiecare după oraşul cel mai însemnat din eparhia pentru care era ales şi sfinţit. Se păstrează prescripţiile privitoare la limita de vrâstă a celor ce se pot alege — patruzeci de ani — şi se hotărăşte, în conformitate cu dorinţile de la 1857, ca, de la 1892 măcar, numai clerici cu titluri academice să poată ieşi din alegere; Domnul întăreşte pe basa unui raport ministerial şi el învesteşte. „Necanonicii“ lui Cuza se păstrează toţi.

Peste câţiva ani, la 1878, Episcopia Dunării-de-jos pierdea Basarabia şi primia în schimb cele două judeţe dobrogene, asupra cărora râvnia, după încetarea episcopiei „Proilavului“,

[1] *Ibid.*, p. 134 şi urm.

Mitropolitul Silistrei şi încerca să se întindă episcopul bulgăresc necanonic oploşit la Tulcea.

Numai după ce România îşi căpătă la 1877 neatârnarea numai după ce Suveranul ei se proclamă în 1881 rege, se făcură paşii trebuitori pentru a se căpăta autocefalia. „Marea Biserică" nu se împotriveşte acelor dulci presiuni care-i dau avantagii pentru a ceda formal ceia ce, de fapt, s'a pierdut de mult. Astfel ministrul de Culte Dimitrie Sturdza căpătă la 25 April 1885, după ce sfinţirea mirului se făcuse în ţară la 1882, *tomosul* patriarhal de autocefalie.

Bisericii acum autocefale i s'a dat vecinătatea unei episcopìi catolice de Iaşi şi unei arhiepiscopìi de Bucureşti. Ele crau făcute pentru străinii de această lege din oraşele noastre şi pentru sătenii unguri din Moldova cărora Primatul unguresc a încercat în zădar, în epoca de slăbiciune a noastră supt Regulamentului Organic, să li deie un cler maghiar cu sentimente naţionaliste, duşmane Statului [1]; pe lângă aceşti credincioşi ţerani, vechi catolici, câteva persoane boiereşti convertite din snobism şi modă n'aveau nicio însemnătate. Episcopiile latine le conduceau Italienii, cari ni puteau fi simpatici, ori Elveţieni indiferenţi din punct de vedere naţional (Dominique Jaquet). Încunjurată de bănuieli, şi fără o conducere unitară, sfăşiată de intrigi, nehotărâtă în acţiunea sa, această Biserică străină şi menită a rămânea străină, de şi sprijinită de propaganda, în interesul femeiesc bogat, a Institutelor de creştere, francese, a maicelor de la Notre Dame de Sion, care ştiau să întrebuinţeze patima de îngâmfare în străinism a unor strate sociale, n'avea nicio putinţă de desvoltare.

Seminariile, căzute cu totul în mâna Statului, fură de mai multe ori desorganisate şi reorganisate. Prin deosebite legi se suprimară cele ce mai dăinuiau pe lângă episcopìi, şi, urmându-se tendinţei de centralisare în toate, se păstrară numai două, la Iaşi şi Bucureşti; un al treilea, cu caracter parti-

[1] Iorga, *Studii şi doc.*, I-II.

cular și avere proprie, a trebuit să rămâie cruțat, seminariul Nifon. Preoțimea a trecut prin legea de la 1893 a ministrului Take Ionescu supt un nou regim de salariare: la sate o plătia Statul, dintr'un nou bir comunal special; la orașe o plătiau când vroiau, după un tarif fixat de lege, comunele. Nu putea fi preot rural decât absolventul de seminariu complet. Pentru a se avea preoți urbani cu titluri academice, Facultatea de Teologie a fost întemeiată, — aproape fără legătură cu Sinodul, care însă avea *și el* un drept de recomandare al profesorilor, supuși întru toate legii de Instrucție — la 1884. Cei mai mulți profesori erau mireni, cu studii de la Cernăuți, unde, mai de mult încă, Institutul teologic se prefăcuse în Facultate, cu profesori învățați ca Eusebiu Popovici, și cu limbă de propunere româuă și ruteană.

Protopopii se numiau și cu voia ministrului de partid, și acesta introdusese și procurorii eclesiastici de model rusesc, *defensorii*, cari represintau și ei nuanța politică a celui care-i numia; și consistoriile eparhiale erau numite supt auspiciile autorității laice.

În sfârșit, o Casă a Bisericii, hrănită din daruri întâmplătoare și din veniturile pământurilor parohiale sau a rămășiților averii mănăstirești confiscate de Stat, a luat ființă în al doilea Ministeriu la Culte al lui Spiru Haret (1902). O tipografie a cărților bisericești lucra în București din 1882. „Biserica Ortodoxă Română", revistă slab redactată, era servită, în schimbul abonamentului, tuturor preoților[1].

* * *

Această organisație suferia însă de mai multe rele esențiale.

Felul de alegere al episcopilor îi supunea fluctuațiilor și intereselor politice, une ori chiar intereselor personale. Epis-

---

[1] Preoțimea avea mai multe reviste de eparhie, care vegetau. Tradițiile „Revistei teologice" de la Iași ar trebui înviate.

copii nu mai puteau veni din mănăstiri, dintre care cele mai multe deveniseră închisori, spitale, asiluri, une ori şi şcoli, sau ruine, iar celelalte erau lăsate în sama unor egumeni ignoranţi şi fără demnitate, cari se impuneau alegerii episcopului pentru un motiv sau pentru un altul. Acolo nu mai era nici cărturărie, nici gospodărie, nici râvnă pentru Biserică şi simţ al chemării ei: cu două-trei mănăstiri model, dintre cele cu nume mai glorioase, bine organisate şi cuprinzând în ele seminariile, apoi Facultatea de Teologie, condusă în spirit bisericesc, de arhierei, şi Tipografia cărţilor bisericeşti, cărora li trebuia formă practică, material trainic, text curat şi limbă adevărat românească—în locul limbii modernisate care a fost aşa de mult şi cu dreptate criticată[1], — adevărate pepiniere de episcopi şi arhierei, am fi folosit mai mult decât cu toate paraginile existente. Una ori două mănăstiri de femei,— având ateliere de arte, pe care actul de fundaţie al lui Veniamin le prevedea pentru Văratec şi Agapia, unde doar de se mai lucra, în vălmăşagul oaspeţilor mireni din fiecare vară, printre cari eterodocşi, şaiac, mohair şi dulceţuri de speculă, — ar fi ajuns.

Preoţii — scăpaţi de tutela epitropiilor de enoriaşi — ar fi putut fi consultaţi în tot ce priveşte părţi din gospodăria Bisericii, reservând Sinodului dogma şi administraţia bisericească superioară şi scoţându-l de supt tutela ministrului de Culte. Nici într'un cas dintre preoţii trăiţi în mediul laic, materialist şi sceptic, amestecaţi în viaţa politică, legaţi prin interesele familiei lor din preoţie, nu s'ar fi ridicat episcopii, prin voturi date potrivit cu interesele unui partid astăzi, ale altui partid de mâne, în folosul unor clerici văduvi, foşti profesori şi elemente cunoscute în luptele politice. S'ar fi înlăturat astfel şi „afaceri" ca aceia din 1896 a Mitropolitului Ghenadie Petrescu, fost episcop de Argeş, a cărui ambiţie jigni pe unii şi servi pe alţii, aducând *caterisirea* lui de sinod, care apoi, supt alt Ministeriu, îi restitui, la distanţă de

[1] V. Ghibu, *Limba cărţilor bisericeşti.*

câteva luni (20 Maiu — 4 Decembre), situația de Mitropolit, luându-i făgăduiala că va demisiona, — „afacere“ care, unită cu „casul“ Mitropolitului Moldovei Partenie (1909), săpase esențial prestigiul clerului înalt în România. Mai triste au fost condițiile de intrigă, de delațiune, de scandal, în eare se sfârșiră două cariere episcopale: a învățatului și plinului de talent Mitropolit încă tânăr Atanasie Mironescu, care se retrase cu o creștinească smerenie la Cernica († Octombe 1931), și a asprului călugăr de la Roman, episcopul Gherasim Safirin.

Un fond al Bisericii, cu izvoare mult mai bogate decât ale Casei Bisericii, cu o conducere care să facă a se simți voința arhiereilor, — impuindu-li-se oricâtă răspundere pentru aceasta, față de înalta instituție a Curții Conturilor —, ar fi avut să suporte toate cheltuielile clerului. Iar grija monumentelor bisericești, care sânt cea mai curată falã a noastră, nu putea fi împărțită cu nimeni de o Comisiune a lor, cu caracter permanent, cu competență deplină și cu puteri executive.

Credința tare a autorului acestei cărți, era, în 1909, că numai astfel Biserica românească, în care întraseră, de o vreme, atâția tineri cu sontimente curate, s'ar fi putut ridica din zdrențele umilinții și din praful ruinelor sale. Ceia ce era necesar, pentru că în starea Bisericii unui popor se oglindește mai strălucitor moralitatea lui, condiție esențială a vieții lui de Stat și naționale.

CAP. VIII.

Biserica românească din Regat înainte de marele războiu.

În ajunul unui războiu care trebuia să hotărască asupra întregului viitor al țerii și neamului Biserica Regatului român nu mai represinta, în urma distrugerii spiritului și sensului ei prin necontenita intrușiune a Statului, adecă a partidelor

în luptă pentru stăpânirea lui, acea forţă morală care făcuse odininoară gloria ei.

În jurul retragerii silite a Mitropolitului Atanasie, în jurul procesului episcopului Gherasim Safirin se desfăşurase o aprigă luptă, în care şi cele mai josnice arme ale calomniei şi insultei fuseseră întrebuinţate, elemente periculoase folosindu-se de aceste scandaluri pentru a compromite sacra instituţie pe care pretindeau a o servi. Pamfletul, care nu cruţă nimic din viaţa privată a celui atacat, căpătase o desvoltare şi o îndrăzneală nepilduită până atunci în lunga istorie a unei Biserici oneste şi făcătoare de bine. Acusatorii erau, adese ori, cu mult mai pre jos decât aceia pe cari, în numele religiei şi a moralei, îi atacau. Câte unul din tinerii clerici bucovineni, şi nu din cei mai răi şi mai puţin pregătiţi, crezu că are dreptul să se amestece în acest trist conflict.

Încercările de reformă, ca acelea, îndrăzneţe şi susţinute cu talent, care făcură, pentru câtva timp, populară figura tânărului arhimandrit Iului Scriban, dintr'o familie de energici apărători ai punctului lor de vedere în Biserică, aveau desavantagiul că erau desorientate, recomandând une ori formule catolice [1], şi că întrebuinţau aceleaşi mijloace ca autorii de articole şi de broşuri cu caracter polemic contra persoanelor, oricare ar fi fost, de altfel, valoarea lor adevărată.

În această atmosferă veni (1910) reforma bisericească inspirată ministrului Haret de sfătuitorii săi mireni cari trecuseră prin şcoala de preoţie. Ea era puternic influenţată şi anume direct, nu prin Ardeal, de spiritul protestant. Menţinându-se toate drepturile pe care şi le arogase Statul, se scădea încă şi mai mult autoritatea episcopilor, cari rămâneau să fie aleşi şi de acum înainte de Camerele reunite, creştini şi heterodocşi fiind primiţi la vot la un loc cu ceilalţi, şi se dădea, pe lângă Sinod, atribuţii întinse unui Consistoriu bisericesc, din care făceau parte şi preoţi şi diaconi şi care hotăria cărţi de slujbă, programe, judecăţi, administraţie, finanţe. Asupra cer-

[1] V. *Neamul Românesc Literar*, I, p. 221 şi urm.

telor personale şi asupra reformelor pripite, organul Mitropoliei din Sibiiu, „Telegraful Român“ [1], scria aceste rânduri cuminţi: „Turburarea continuă în organismul bisericesc prin reforme şi para-reforme, care sânt şi înveninate une ori şi de un spirit de partid politic inevitabil, precum şi demisionări de Mitropoliţi, disciplinări de episcopi, chiar juste fiind, nu sânt în niciun cas menite a produce în organismul Bisericii acea pace neturburată, care este indispensabilă pentru reculegerea şi întărirea lui“.

De altfel Consistoriul Superior n'a câştigat niciodată autoritatea care i se credea posibilă, şi puterea a rămas, de fapt, în ciuda câtorva discursuri preoţeşti neascultate şi fără ecou, tot în mâna episcopilor. Iar aceştia erau personalităţi fără niciun relief, asemenea cu acela pe care, pentru viaţa lui incontestabil curată, şi nu pentru meritele lui de cărturar aproape sterp, sau pentru mari calităţi de inteligenţă la acest fost profesor de rasă, la acela care se cobora din boieri moldoveni, l-a ales Parlamentul reunit: Conon Arămescu Donici, fost episcop de Huşi. Atitudinea naţionalistă a acestu bătrân prelat în timpul neutralităţii noastre, când el rostia faţiş care ni este datoria faţă de ai noştri cei robiţi, era să se schimbe timpul războiului, din slăbiciune de caracter, datorită poate şi vrâstei, în cedare faţă de îndemnurile care-l chemau de partea ocupanţilor germani. Şi el va târî cu dânsul în această prapastie şi pe câţiva din oamenii cari inspiraseră până atunci cele mai înalte speranţe.

Cu cei trei moşnegi obosiţi, Conon în Regat, Vladimir în Bucovina şi Ioan Meţianu în Ardeal, la cari se adăugiau, în Biserica unită, anii înaintaţi ai episcopului Victor Mihaly de la Blaj, cu episcopi, între cari câte unul, ca parintele Traian Bădescu de la Caransebeş, urmaş vrednic al lui Nicolae Popea, îndraznise a manifesta sentimente ostile Statului unguresc, dar cea mai mare parte erau obosiţi, ca acel din Argeş, car-

---

[1] No. 36. V. şi *Neamul Românesc*, 1909, I, pp. 189 şi urm.

turarul Gherasim Timuş, ca acel din Arad, bunul gospodar Ioan Pop, sau compromis şi pentru simonie ca Dionisie Climescu din Buzău, ori, tineri încă, n'avuseră încă prilej de a se amesteca hotărît în domeniul politic, întra în războiul cel mai pierzător de vieţi,dar cel mai plin de speranţe, neamul românesc întreg.

În cursul acestor lupte, episcopatul, în toate provinciile româneşti, n'avu niciun rol, dacă se exceptează buna ţinută naţională a Mitropolitului ieşean, Pimen Georgescu, dintr'un sat prahovean, Proviţa, pe care împrejurările îl legară strâns de durerile şi aşteptările celor refugiaţi în jurul steagului, învins, dar nu necinstit, în Moldova. Bună a fost şi atitudinea părintelui Gurie Grosu din Basarabia, devenit vicariu al Mitropoliei moldovene. Episcopii ardeleni fură siliţi a mărturisi, fie şi făţarnic, aderenţă faţă de puternicii din Budapesta, şi Guvernul pusese, cum am arătat mai sus, în fruntea episcopatului transilvan al ortodocşilor pe Vasile Mangra, care plăti renegându-şi tot trecutul naţional.

CAP. IX.

Biserica României unite.

După spargerea frontului bulgar şi desăvârşirea victoriei Aliatilor era natural ca episcopilor ardeleni sa li se ofere cele d'intăiu locuri, ajunse libere prin moarte, din Biserica ţerii mărite.

Astfel cum, prin retragerea şi moartea lui Conon, Scaunul metropolitan din Bucureşti era liber, s'a ales fără oposiţie episcopul de Caransebeş, Miron Cristea, cunoscut şi prin lucrari literare de tinereţă şi unul din solii în Capitala României ai Unirii Ţinuturilor de peste munţi cu Vechiul Regat. La Argeş, mai tarziu, va ajunge episcop preotul ardelean văduv Lazăr Duma şi la Roman un alt membru al clerului ardelean, Lucian Triteanu. La Ismail şi Cetatea-Albă noul Scaun fu ocupat de Iustinian Teculescu, până atunci paroh în Alba-Iulia

însăşi. Creându-se un episcopat al armateî, el fu încredinţat, cu sălăşluirea în chiar Palatul încoronării de la Alba-Iulia, fostului protopop de Sălişte, Ioan Stoica. Protopopul Braşovului, Vasile Saftu, deşi salutase oştile germane în Ardeal, ar fi dorit să capete Scaunul de la Râmnic. Numai la Iaşi, la Galaţi, la Buzău şi la Râmnicul-Vâlcii localnicii avură administraţia eparhiei.

Ardealul îşi păstra, bine înţeles, oamenii săi. La Scaunul vacant din Sibiiu fu ales un tânăr profesor originar din părţile Bistriţei, Nicolae Bălan, unul din primii îndemnători ai întrării celei de-a doua în Ardeal a soldaţilor României, şi el arătă îndată că doreşte a merge, cu o necruţare care a putut fi criticată, pe urmele lui Şaguna, „întregind Biserica". La Cluj, episcopie nouă, Nicolae Ivan cheltui lungi şi spornice silinţi pentru a organisa o administraţie, a crea o reşedinţă şi a înălţa o măreaţă catedrală. Un vechiu luptător pentru unitatea românească, un ziarist de mare talent şi un Român neîncovoiat în lupta cu vechiul regim unguresc, Roman Ciorogariu, îndeplini cu deplină izbândă aceiaşi funcţiune de prim ctitor.

Şi în ce priveşte întemeierea noii Universităţi româneşti de la Cluj, se dovedi clerului din Ardeal aceiaşi frăţească iubire, dându-se o catedră de Istoria Românilor protopopului sălişteam de până atunci, Ioan Lupaş, autorul unor frumoase studii, de o viaţă întreagă, asupra trecutului Bisericii ortodoxe; se adăugi un alt profesor, de slavistică, d. Silviu Dragomir, care era să scrie istoria, cu ştiinţă şi pasiune, a luptelor contra Unirii.

Întors din Vechiul Regat unde-şi petrecuse toată tinereţa şi desvoltase o frumoasă activitate de istoric, cu pătrundere şi talent literar, fiind chemat apoi să apere drepturile noastre naţionale, pe lângă I. I. C. Brătianu, la conferinţa de la Paris, încă un Ardelean, acesta cu pregătire laică din Bucureşti, dar cu mult interes pentru Biserică, şi ca unul care fusese secretar, apoi membru al Comisiei Monumentelor Istorice, d. Al. Lăpĕdatu, ajungea profesorul istoriei mai vechi

a neamului la aceiaşi Universitate ardeleană: el era menit, ca membru influent al partidului liberal, să dea, în primul său Ministeriu la Culte, o nouă formă Bisericii României unite.

Opera d-lui Lăpĕdatu, adusă la îndeplinire în anul 1925, la peste zece ani după încercarea neizbutită a lui Haret, e inspirată și de unele amintiri istorice și de tendințile noului spirit în România veche, dar mai ales de ideologia șaguniană a ortodoxiei ardelene.

Basa va fi deci, pentru alegere, ca și pentru guvernare, în rosturile cele mici din fiecare eparhie ca și în cele mari ale întregii Biserici ortodoxe românești, Adunarea de asociare a episcopilor cu preoții, dar și cu un număr covârșitor de mireni. Ea, aleasă de credincioși, reali sau numai prin botezul din pruncie, va da, în forma centrală, hotărârile pe care episcopatul are pe urmă a le executa. Ea alege, la rândul ei, pe episcopi, de și Ardealul ar fi dorit să aleagă deosebi, după vechile sale amintiri, în cercul restrâns de acasă pe ierarh. La capătul actelor de alegere, o comisiune restrânsă, de trei, fără episcop, va purta grija unui budget general al Bisericii.

Cu toate bunele intenții, legea Lăpĕdatu, — despre care autorul acestei scrieri spunea într'un articol, publicat de „Europe Nouvelle", care încerca să lege reforma de întreaga tradiție a unei Biserici de sate, a unei tovărășii de bieți „popi", la cari episcopatul era un adaus tărziu, dar, bine înțeles, luat de noi, cu toate drepturile lui canonice, că deschide un întreg viitor —, n'a dat resultatele dorite de toată lumea. Alegerile s'au făcut după normele politicianismului nărăvit, prefecți puindu-și candidaturile fără să aibă nicio tragere de inimă pentru Biserică și pretinzând ca nimeni să nu fie trecut cu un mai mare număr de voturi decât dânșii; bătăi au avut loc și înaintea altarului, iar, a doua zi după aceste sforțări desperate, sălile Adunărilor — cea mai mare fiind chemată la o prea mare distanță — erau în cea mai mare parte goale și puținii presenți, mai mult clerici, mulță-

mindu-se cu ascultarea unor procese-verbale de cea mai uscată datină cesaro-crăiască.

Nici învățământul seminarial, condus ca acela al mirenilor, nu s'a resimțit de începerea, dorită, a unei noi ere. Literatura, în care nu mai jucau un rol măcar tesele de doctorat, unele originale, lîncezia ca și mai înainte, iar încercări de traducere, ca a înlocuitorului lui Safirin la Roman, episcopul Teodosie, neîntâlnind niciun interes în cercurile care trebuiau sa aibă mai multă curiositate și înțelegere. Marasmul unei stagnări, în care nu se puteau produce slabe mișcări decât atunci când se amesteca politica dominantă. Regimul ieșit din legea de la 1928 n'a avut o singură zi mare.

Nici creațiunea Patriarhatului românesc n'a zguduit o societate clericală împiedecată încă de mult de a formà din nou un adevărat organism. Ideia mijia de mult în mintea câtorva cărturari, dar și aceia laici, Biserica ea însăși neavând vitalitatea, cohesiunea, mândria necesară pentru a râvni ea însăși o țintă așa de înaltă.

Istoricii — căci numai de la dânșii a plecat mișcarea și numai prin amestecul lor hotărâtor în politică ea a biruit — știau cât de largă fusese vechea autonomie a Bisericilor din Principate, cât de înalt loc îl avea pe la 1600 Mitropolia Moldovei, bucurându-se de drepturi patriarhale, cât de mare a fost în tot Orientul creștin jertfa pentru legea țerilor noastre, și ultimele împrejurari care au scos din circulație Rusia, patrona ortodoxiei, erau de natură să încurajeze asemenea tendinți. Deci s'a făcut (1925) solemna proclamare a unei Patriarhii care nu putea lipsi nici pentru aceia că Sârbii aveau un Patriarh și exarhul patriarcal bulgăresc era mai mult decât un Mitropolit Primat. Camerele au votat legea de creațiune. Bisericile celelalte ale credinții răsăritene au primit fără protestare pe noul Patriarh, părintele Miron al României unite. trimețând chiar — până și emigrația episcopală a Rusiei — delegații lor la instalarea lui solemnă. Ba chiar împrejurările au adaus la prestigiul acestui șef al ierarhiei românești situația de regent ce i-a revenit prin statutul constituțional.

Şi totuşi hotărîrea, luată prea uşor şi fără cunoştinţa psihologiei populare, complexă, conservatoare şi mistică, de a primi calendarul apusean a provocat o scisiune care durează încă, întărită şi de o momentană cedare, pentru motive electorale, nu numai în Basarabia, dar şi în părţile de către munte ale vechii Moldove.

Legăturile organice, alcătuirea culturală, atmosfera religioasă, refacerea continuităţii cu un trecut aproape complect uitat, acestea se cer în toate provinciile ortodoxiei romaneşti, care, cu cinci Mitropolii pe ţeri create de împrejurări istorice acum dispărute şi de stăpânirea străină, nu poate avea, cu toată unitatea unui Sinod care nu şi-a aflat încă drumul sigur, acea acţiune concordantă de care, faţă de concurenţa sectelor năvălitoare şi de înaintarea spiritului de negaţie, ar avea atâta nevoie.

X.

Biserica unită.

A doua zi dup încheiarea războiului Biserica unită şi-a căpătat episcopi noi în persoana Mitropolitului Vasile Suciu, autor de lucrări istorice, vice-preşedinte al „Asociaţiei" ardelene şi a episcopului de Gherla, Hossu, Scaunul Lugojului având un pastor de mare blândeţă şi de discretă cărturarie, pe Alexandru Nicolescu, iar în cel de Orade dăinuind, dupa moartea tragică, în accidentul de la Senat, al episcopului Radu, un cleric favorabil spiritului apusean strict, represintat şi prin călugari străini, Valeriu Frenţiu. Un Scaun al Maramuraşului, unde lucrase îndelung, cu o modestie exemplară şi cu o tare conştiinţă românească, vicariul Tit Bud, a fost creat recent pentru Alexandru Russu.

Această Biserică nu mai avea probleme ale ei. Silinţile-i erau îndreptate spre păstrarea, cu moştenirea unui glorios trecut de cultură, a situaţiilor câştigate.

Dar atârnarea prea strânsă de ordinele, de altfel firești, ale Romei, a adus-o la marea greșeală de a nu fi voit să asiste, în noua biserică din Alba-Iulia, în fața venerabilei catedrale catolice a episcopului Majláth, la încoronarea primului Rege peste toți Românii.

Situația ei era să fie fixată (1929) prin concordatul, mult timp zabovit și criticat fără dreptate, cu pasiune, de o parte a clerului ortodox din Țara veche. El stabilia și legăturile tuturor catolicilor din țară cu Scaunul pontifical al Romei, supuindu-i autorității arhiepiscopului de București, care era acum, după trista epoca a unui Netzhammer, dușman național declarat în timpul războiului, păr. Cisar, născut și crescut în România (la Iași aceleași erau antecedentele episcopului Robu). Acesta era, de sigur, ca și reglementarea condițiilor create de granița occidentală pentru episcopiile catolice de acolo, un însemnat avantagiu pentru țară, fiind un zăvor tras înaintea imixtiunilor iredentiste din afară.

Pentru Biserica unită sânt încă unele amintiri de îngropat, și de căpătat încă mai mult o conștiință nouă, care să fie aceiași cu a majorității, de altă confesiune, a populației românești.

LISTA MITROPOLIŢILOR

ŞI

EPISCOPILOR ROMÂNI.

N. B. Episcopiile se aşează după vechimea lor.

I. Episcopia Cumanilor[1] (catolică) cu reşedinţa la Milcov.

Efectiv: Teodoric, călugăr Predicator (Dominican), fost prior al Ungariei, 1228 (—1241?).

Titulari (cu drepturi în Secuime):

Vitus de Monteferreo (consacrat?), capelan regal unguresc, 1332.
Toma de Nympti, Augustin, 1347-8.
Bernard, mutat la Plock, 1353—1357·60, 1363 „fost episcop".
Albert de Usk † 1371.
Nicolae de Buda, Augustin, 1371-5.
Gobelin, d. 1386 (?)[2].
Emeric Secuiul, 1431.
Grigore, 1433 (—1462?).
Ladislas de Ondola, 1469(?).
Mihail de Turon, 1468-93.
Paul, Ladislau, Dimitrie, tustrei 1502-11.
Mihail, 1512-26.
Laurenţiu(?), 1523(?).

---

[1] Cumania = după neamul stăpânitor, Ţara-Românească + Moldova de mai târziu.

[2] După Cândea, p. 13, nota 7, numai la Alba-Iulia, 1376-86. Şi altfe sânt divergenţe între lista sa şi aceasta.

II. Episcopia (catolică) de „Severin și părțile de dincoace de munți“ (Transalpina).

Predicație a Dominicanilor în Banatul unguresc al Severinului, 1237; voie de la Papa pentru regele unguresc de a numi episcopi, 1238 (episcopul Grigore din 1246 nu pare să fie din acest timp).

Grigore 1369(?)—82.
Grigore are putere și în Câmpulung.
Luca (?) și Francisc (?), 1390, 1394.
Nicolae Dimitrie (de la Ceanad).
Iacob de Cavalli, fost de Vercelli, 1412.
Dionisie, 1437.
Benedict (și pentru Moldova), 1439.
Ștefan, 1447, 1498 (altul?)
Grigore, 1500-2.

III. Episcopia Argeşului (catolică).

Nicolae Antonii, Predicator, sufragant al arhiepiscopului de Kalocsa, 9 Maiu 1380-1394 [1].

Titulari:

Francisc de S. Leonardo, Carmelit, 1390.
Gheorghe, 1394.
Andrei, 1396.
Francisc a S. Leonardo, 1399.
Ioan (?).
Gheorghe, 1402.
Ioan de Antiqua Villa, 1418.
Paul de Hunyad, 1421.
Vitus, probabil 1432.
Alţi doi, numiţi: 1438, 1441-51.
Iacob Richter, 1458.
Raimund, 1466.
Paul de Vácz, sufragant de Alba-Iulia, 1480.
Andrei, 1495.
Andrei (?), 1505.
Dionisie de Gilău (Gyalu), 1512-20.
Nicolae, 1644.

De Argeş, peste Moldova şi Ţara-Românească.

Bernardino Querini, 1590-1604 sau 1607 (?).
Ieronim Arsengo (Arsenghi), fost „vicariu apostolic şi episcop-ales al Moldovei“, rezidând în Bacău (1580-90), 17 Septembre 1607-1611.

Urmează; episcopia de **Bacău** *şi episcopi de* **Nicopole.**

---

[1] *Revista Catolică,* II, p. 364, no. 6.

IV. Episcopia de Bacău (catolică).

Titulari :

Valerian Lubieniecki, în legătură cu tradiția locuinței episcopilor catolici mai vechi în mănăstirea franciscană din Bacău, 1-iu Februar 1611—c. 1618.

Adam Goski, 26 Novembre 1618.

Gavril Fredro, 19 Iulie 1627-1631.

Ioan-Baptist Zamoyski, 8/18 Iulie 1633 (trece la Przemysl).

Matei Marian Kurski, 1651—21 Februar 1661 (mutat la Aenos).

Vicariu: Gavril Thomasii, 1660.

Atanasie Rudzinski, 31 Iulie 1665-68.

Vicariu : Petru Parcevich, 1668-73.

Iacob Goracki, 31 Ianuar 1678—...

Francisc Dluski, 22 Decembre 1681[1].

Vicariu: Vito Piluzio.

Amand Victorin Czeszejko, 1693.

Stanislas Francisc Bieganski, 24 Novembre 1698.

Toma Hanuszewicz, c. 1709.

Ioan-Damaschin Lubieniecki, 23 Februar 1711.

Adrian Skrzetucki, 23 Septembre 1716.

Iosafat Parysiewicz, 15 Iunie 1717 (sau 25 Ianuar 1718).

Toma Zaleski (neconsacrat), 13 April 1733.

Stanislas Raimund Jezierski, 20 Decembre 1737 (consacrat) — 28 April 1782.

Dominic Petru Karwosiecki, 1782—11 Mart 1789.

---

[1] Se dau datele numirii.

Prefecți ai Misiunilor Moldovei.

Felix-Anton Sauli, c. 1697—c. 1714.
Alexandru Fischer, c. 1714—c. 1718.
Silvestru de Amelia, c. 1718-c. 1724.
Ioan-Francisc Bossia, c. 1724—...
Iacint Lyssa, c. 1740—...
Romuald Cardi Damioni, c. 1744.
Ioan-Maria Ausilia, 1744—...
Francisc-Anton Mansi, 1746—...
Clement Laydet, 1752—...
Claudiu Gavet, 1766.
Ioan-Hrisostom di Giovanni, 1768.
Huiller, c. 1760—...
Iosif Martinotti, c. 1777—c. 1780.
Anton-Mario Mauro, c. 1770-c. 1784.
Fedele Rocchi, c. 1785 — 19 Septembre 1795.
Mihail Sassano, August 1796—c. 1798.
Vincențiu Gatti, 1798—c. 1803.
Dionisie Brocani, c. 1803—c. 1805.
Aloisiu Landi, c. 1805—1812.
Iosif-Bonaventura Berardi, 1812.

Episcopi în Moldova:

Bonaventura Carenzi (nerecunoscut), 26 Decembre 1808.
Iosif-Bonaventura Berardi (nerecunoscut), 4 Novembre 1814.
Ioan-Filip Paroni, titular de Iloan, 13 April 1818-1825.
Bonaventura Zabberoni, titular de Helenopolis, 1825-7.

Prefecți:

Aloisiu Landi, 1826.
Inocențiu Pamfil, 1830.
Ioan-Carol Magni, Decembre 1831-1838.
Petru-Rafael Arduini, titular de Carrae, 1838-43 (strămutat la Alghero).
Paul Sardi, titular *Verrensis*, 1843-8.
Anton de Stefano, titular *Bendensis*, -59.
Iosif Salandari, titular de Marcianopole, 1864-73.
Anton-Maria Graselli, titular de Trapezopolis, 1874-5.
Ludovic Maranzoni, titular de Gortyna, 1875-7.
Fidelis Dehm, titular de Colophon, 1877-80.
Nicolae-Iosif, Camilli, titular de Mosynopolis, 1881-94.

Episcopi de Iași:

Camilli, 1883—1894.
Dominic Jaquet 1894—1903.
Camilli, a doua oară, 1903.

V. Episcopi de Nicopole, având grija Principatului muntean.

Paul Dovanlia, 1792—6 Iulie 1804.
Francisc Ferreri, c. 1807—16 Novembre st. n. 1813.
Fortunato Ercolani, 1815—1820 (rechemat; mutat la Città-di-Castello, 1822).
Iosif-Maria Molajoni, sosit la București, 2 Decembre 1825-47.
Angelo Parsi, c. 1847—63.
Iosif Pluym, 1863—9.
Ignațiu Paoli, 19 August 1870.

Arhiepiscopi de București.

Paoli, 27 April 1883 arhiepiscop; † 27 Februar 1885.
Paul Iosif Palma, 19 Maiu 1885—† 2 Februar 1892.
Otto Zardetti, 14 Ianuar 1894—† 10 Maiu 1902.
Xaveriu de Hornstein, 31 Mart 1896—† 3 Iunie 1905.
Raimund Netzhammer, 16 Septembre 1905.

VI. Episcopia de Siretiu (pentru Moldova-de-sus) (catolică [1]).

Cf. pentru adausuri la această episcopie și la celelalte episcopii catolice, și dr. Wladyslaw Abraham, *Biskupstwa lacinskie w Moldavii w wieku XIV i XV*, Lemberg, 1902; Carol Auner, *A Romániai magyar telepek történeti vázlata*, Timișoara, 1908. V. și Schmidt, *Romano-catholici per Moldaviam episcopatus et rei romano-catholicae res gestae*, Budapesta, 1887,— pe lângă Eubel, *l. c.*

Efectivi:

Andrei Wasilo Jastrzebiec, din Cracovia, sufragan al Cracoviei, 9 Mart 1371 (mutat la Halicz, apoi la Vilna, 17 Februar 1387).

Ștefan Martini, 8 Iunie 1394—...

Ioan Sartorius, capelan regal, vicariu de Ierusalim și Iosafat, 1400, 1402.

Titulari:

Ștefan Zajaczek, 1430.

Nicolae Venatoris, din Ordinul Sf. Pavel Eremitul, 5 Mart 1413 (numit la Scardona, 1418).

Toma Erneborn [Grueber][2], Dominican, 31 Iulie 1413 —...

Ioan al II-lea, 29 Iulie 1434.

Urmare, de fapt, episcopia de Moldova.

---

[1] Cf. Auner, *Episcopia de Siret*, în „Rev. catolică", II.

[2] Candrea, *o. c.*, p. 28.

VII. Episcopi de Moldova sau Baia Moldovei
(catolici).

Ioan, Dominican, Ungur, c. 1420.
Petru din Czips (Czipser), 30 April 1438.
Nicolae, sufragant de Lemberg, 1447.
Ioan al II-lea Rosa, Predicator, c. 1452-5.
Ioan al III-lea Minulem sau Ioan de Camenița, sufragan de Alba-Iulia, c. 8 Iulie 1457-c. 1476.
Ioan Simion (Dawidicz) (același?), pomenit la 11 Septembre 1461.

Titulari: tru de Insula, Minorit, 29-31 Mart 1446.
Stă la Cetatea-Albă (1484?).
? 1502.
Toma de Zagradino (?), 1497.
Mihail Marinowski, 1510.

VIII. (I ortodoxă) Mitropolia Ungrovlahiei.

(MITROPOLIȚII: EXARHI AI PLAIURILOR, ADECĂ MUNȚILOR; CF. NUMIREA DE MUNTENI.)

Iachint (Hyakinthos), episcop de Vicina, *însărcinat* cu Mitropolia *munteană*, cu „toată Ungrovlahia“ „plaiurilor“, ca *exarh*, delegat al Patriarhiei de Constantinopol, Maiu 1359—c. 1379.

Antim, fost *Daniil Kritopulos*, întăiu la Severin și în părțile oltene, cu titlul de „al unei părți din Ungrovlahia către Severin“, al „unei jumătăți“, Octombre 1370—1381.

Hariton, *protos*, întăiu-stariț la Atos, 1379-81.

Antim, ca singur Mitropolit al Ungrovlahiei; schimnic, 1381-8.

Antim, întors în Scaun, 1389-...

Atanasie, Mitropolit al Severinului, 1389-401; rezidă în țară la 1394.

Macarie (?), 1442.

Iosif, prin 1460.

Macarie, pomenit la 23 Mart 1482-3.

Teodor, înainte de c. 1510.

Organisația Patriarhului mazil de Constantinopol, *Nifon*, 1500-1508.

Maxim (Maximian; fost Gheorghe) Brancovici, Despot sârsc, . 1507—...

Macarie, tipograful, între 1508 și 1514—c. 1530.

Mitrofan, c. 1530; pomenit 1533.

Varlaam, supt *Radu* de la Afumați; pomenit, 1538, c. 1541, 1544.

Simion,
Mihail, } c. 1540.
Ieremia

Anania, pomenit 1545-7, 1556; † 3 Februar 1558; îngropat la mănăstirea Argeșului, ca rudă a lui Neagoe-Vodă.
Simion (cel de mai sus?), 1558.
Efrem, pomenit 1560.
Daniil, pomenit 1566.
Eftimie, pomenit 1568-9—74.
Serafim, apare 1576-8; † c. 1590.
Mihail I-iu (al lui Petru Cercel), 1586.
Nichifor, pomenit 1590.
Exarhul *Nichifor Parhasios* pentru amândouă țerile; numit 1592; se află în 1595.
Exarhul(?) *Dionisie Ralì*, Mitropolit de Târnava; 1593-601.
Mihail al II-lea, d. 1590-3.
Eftimie, 1593—Maiu-Iunie 1595.
Mihail, a doua oară, Maiu-Iunie 1595—...
Eftimie, a doua oară, 159...—1605.
Luca, fost de Buzău, 1605—1629.
Grigorie, 1629—1937.
Teofil, fost de Râmnic, 1637-48.
Ştefan, 1648—c. Novembre 1653.
Ignatie Sârbul, 1653; retras 1655; pomenit şi 1659.
Ştefan, a doua oară, 1659— † 25 April 1668.
Teodosie de Veștem, ales la 20 Maiu 1668, scos în primăvara lui 1672.
Dionisie de la Atos, primăvara lui 1672, † 24 Decembre 1672.
Varlaam de Glavacioc, ales 24 Decembre 1672 — 26 April 1679; † după Septembre 1698.
Teodosie de Veștem, a doua oară, 26 April 1679, † 27 Ianuar 1708.
Antim Ivireanul, 28 Ianuar 1708 (metathesis patriarhală la 21 Februar)—August 1716.
Mitrofan, fost de Nisa, August 1716—1720.
Daniil de Aninoasa, 1720—1732.
Ştefan, 1732— † 16 Iulie 1738.
Neofit Cretanul, fost al Mirelor, 1738-54.
Filaret Michalitzi, 1754—Iulie 1760.

Grigorie, fost al Mirelor, 28 Iulie 1760— † 18 Septembre 1787.
Grigorie Socoteanu, 26 Iulie 1770 (—c. Octombre 1771 în Oltenia), † 28 Decembre 1777.
Cozma, fost la Buzău, 9 Octombre 1787— † 12-3 Septembre 1792.
Filaret al II-lea, fost al Râmnicului şi vicariu (1775), 23 Septembre 1792 – Septembre 1793 (demisionat).
Dosoftei Filitis din Ianina, fost de Buzău, 11 Octombre 1793 (15 Ianuar 1810, scos; 1812, retras); † 14/26 Decembre 1826.
Gavriil, exarh al Sinodul rusesc, Iulie 1808—Maiu 1810.
Ignatie Grecul, numit 15 Ianuar, instalat 5 Maiu 1810 — 10 August 1812.
Nectarie, fost la Râmnic 1812—1-iu Maiu 1819 (retras; † 13 Septembre 1825).
Dionisie Lupu, titular de Sivas, 1-iu Maiu 1819 (pribeag 1821; înlocuit Ianuar 1823; † 7 Februar 1831).
Grigorie din Căldăruşani, 10-11 Ianuar 1823 – 10 Februar 1829 (scos de Ruşi); întors 22 August 1833—† 22 Iunie 1834.
  Vicariu: Neofit de Râmnic, Februar 1829—22 August 1833; de la 22 Iunie 1834 la 1840.
Neofit, fost la Râmnic, 29 Iunie 1840—27 Iulie 1849 (demisionat).
Nifon, 14 Septembre 1850— † 5 Maiu 1875.
Calinic Miclescu, fost Mitropolit al Moldovei, 31 Maiu 1875 — † August 1886.
Iosif Gheorghian, fost de Huşi, 1886—29 Mart 1893 (retras); reales 5 Decembre 1896— † 29 Ianuar 1909.
Ghenadie Petrescu, 1896—20 Maiu 1896 (scos); restabilit 4 Decembre; retras 5 Decembre. † Septembre 1918.
Atanasie Mironescu, ales la 5 Februar 1909 — 28 Iunie 1911. † 9 Octombre 1931.
Conon Aramescu-Donici, ales la 14 Februar 1912—31 Decembrie 1918. † 7 August 1922.
Miron Cristea, ales la 31 Decembre 1919, investit 1 Ianuar 1920. Patriarh de la 1 Novembre 1925.

IX. (II) Episcopia Severinului și a Noului-Severin sau a Râmnicului.

N. B. Episcopii vechi de Severin sânt de fapt Mitropoliți ai Ungrovlahiei ca și ceilalți Mitropoliți.

Ilarion,
Ioasaf,
Iosif I-iu,
Prohor,
Grigorie, } 15..—1577.
Grigorie,
Sava,
Onufrie,
Luca,

Leontie, c. 1508.
Paisie, 1535.
Daniil, de Severin și Ardeal, 1577-8.
Eftimie de la Olteni, c. 1580.

Mihail, apoi Mitropolit, c. 1590.
Efrem, c. 1590—după 29 Decembre 1591.
Teofil I-iu, c. 20 Mart 1592—c. 1601.
Efrem, c. 1601—c. 1612.
Teofil al II-lea, apoi Mitropolit, c. 1619-37.
Ignatie Sârbul, apoi Mitropolit, 1637—c. Novembre 1653.
Dionisie de Cozia, c. Novembre 1653—Septembre 1658.
Ignatie Grecul, Septembre 1658— † Mart 1668.
Serafim, Mart 1668—c. 1671.
Varlaam, apoi Mitropolit, c. 1671—Decembre 1672.
Ștefan (schimnic: Sava) de Sadova, ales 15 Ianuar 1673—1693.

Ilarion, 30 Iunie 1693—16 Mart 1705 (scos, ca eretic).
Antim Ivireanul, apoi Mitropolit, 16 Mart 1705—28 Ianuar 1708.
Damaschin, 28 Ianuar 1708— † 5 Decembre 1725.
Vicariu: eclesiarhul *Dionisie* (opt luni).
Ştefan de Govora, ales şi întărit de Împărat; 15 Octombre 1726, nesfinţit— † 20 August 1727.
Inochentie de Tismana, ales Septembre 1727, întărit 11 Maiu 1728; † 1-iu Februar 1735.
Climent („exarh Severinului şi a toată Mehadia"), ales 28 Iunie 1735; instalat abia Maiu 1737; retras 8 Maiu 1749 (schivnic Cosma).
Grigorie Socoteanu, 8 Maiu 1749—21 Maiu 1764 (retras) (apoi Mitropolit).
Partenie, 21 Maiu 1764—c. 1770.
Chesarie, vicariu, 26 Decembre 1771; episcop, 26 Decembre 1773— † 9 Ianuar 1780.
Filaret, fost al Mirelor, apoi Mitropolit. Mart 1780—Septembre 1792.
Nectarie Moraitul, apoi Mitropolit, toamna 1792—16 Decembre 1812.
Galaction, 25 Ianuar 1813— retras în 1824.
Neofit, apoi Mitropolit, 1824—1840.
Calinic, 14 Septembre 1850— † April 1868.
Atanasie Stoianescu, 1865 (canonic, de la 1873)— † 9 Februar 1880.
Iosif Bobulescu, 30 Novembre 1880— sfârşitul anului 1886.
Ghenadie Enăceanu, 10 Decembre 1886— † 14 Ianuar 1898.
Atanasie Mironescu, apoi Mitropolit Primat, 12 Mart 1898—5 Februar 1909.
Ghenadie Georgescu, Februar 1909—† 23 Decembre 1912.
Sofronie Vulpescu, 6 Maiu 1913—11 Iunie 1918.
Antim Petrescu, 15 Septembre 1918—6 Novembre 1918.
Vartolomeiu Stănescu, ales la 6 April 1921.

X. (III) Episcopia de Cetatea-Albă (titulari; residă în Moldova).

Iosif, frate (?) cu Petru și Roman-Vodă, deci de pe la 1378.
Concurent: Meletie de la..., 138—.
Protopopul Petru, c. 1390; dichìu, vicariu, „exarh" patriarhal, 1395.

XI. (IV) Mitropoliţi ai Moldovei.

Ieremia, numit de Patriarhia constantinopolitană pentru „Maurovlachia", c. 1392—1394 (trece la Târnova).

Iosif, al „Moldovlahiei", mutat de la Cetatea-Albă, 26 Iulie 1401—după 1407.

Macarie, „al Moldovlahiei", 1415 (?)—c. 1429.

Grigorie, unit numit de Papa, 1436.

Ioan,
Samuil,
Ioanichie,
Vasilie,
de Suceava, sau poate şi de Roman (v. Roman); 1429—c. 1451.

Damian, ales la Constantinopol, 1437—c. 1449.

Ioachim de Agathopolis, c. 1449—1451.

Teoctist, 1451 † 18 Novembre 1477.

Gheorghie Nemţeanul, 1477—1510-1.

Teoctist al II-lea (?) 1490-1—c. 1503.

Teoctist al II-lea, sau *al III-lea,* 1510-1— † 15 Februar 1528 (mort ca schimnicul Teodor).

Calistrat, 1528—...

Teofan, fost de Rădăuţi, 152... 153...—1538-9.

Grigorie Roşca, 1541—1564.

Teofan, 22 Septembre 1564-72.

Anastasie, fost de Roman, 1572-8.

Teofan, a doua oară, 1578-81 (fuge în Polonia), 1582 (înainte de 11 Septembre)—c. Decembre 1587.

Gheorghie Movilă, fost de Rădăuţi, pomenit la 20 Decembre 1587; fugar în Tirol şi Veneţia, August 1591; întors la 1595, după August.

Agafton, fost de Roman, 1591 (pomenit întâiu la 25 Februar 1592).

Nicanor, după Februar 1592—c. 1594.

Mitrofan, pomenit la 10 August 1594.
Mardarie, fost de Rădăuți, după Iunie 1595 — August 1595.
Gheorghie Movilă, după August 1595; fuge în Polonia, Maiu-Iunie 1600; întors c. Septembre 1600.
Dionisie Ralli, fost de Târnova, numit Iunie 1600 (—Sept.).
Teodosie Barbovschi, fost de Rădăuți, pomenit începutul lui 1606—c. Iunie 1608.
Anastasie Crimca, fost la Roman, pomenit c. 15 Iunie 1608; scos în 1617.
Teofan, pomenit la 25 Mart 1617—c. 1619; 1622-3 petrece în Bistrița olteană.
Anastasie Crimca, a doua oară, c. 1619—c. 1629.
Atanasie, c. 1629— † 13 Iulie 1632.
Varlaam, hirotonisit 23 Septembre 1632—c. April 1653; testamentul din urmă, 18 August 1657; † înainte de 16 April 1658.
Ghedeon, c. April 1653—c. 1659.
Sava, fost de Roman, c. 1659— † 5 Ianuar 1664.
Ghedeon de Secul, 1664—c. 1670-1.
Dosoftei, pomenit 1670-1; fuge în Polonia, Decembre 1673—Ianuar 1674; închis 1676-7; fugar în Polonia 1686, toamna; episcop de Azov și Taganrog; † 1711.
Teodosie, 1674—c. 1676-7; † după 1697.
Sava de Putna, 1687—retras, 1700-1.
Misail, fost de Roman, 1700-1—1708.
Ghedeon de Agapia, 1708-23.
Gheorghie de Neamț, 1723-4—1730 (?).
Antonie, 1730 (?) — plecat cu Rușii 1739 (după Novembre; Mitropolit de Bialogrod și Oboian (1741); † 2 Ianuar 1748.
Nichifor Grecul (Peloponesianul), 1739 (după Novembre) sau 1740—Novembre 1750.
Iacov, fost la Rădăuți, 13 Novembre 1750 — Februar 1760.
Gavriil Callimachi, fost de Salonic, 20 Februar 1760—† 20 Februar 1786.
Leon Gheuca, fost de Roman, Februar 1786— † sfârșitul lui 1788 sau începutul lui 1789.

Amvrosie de Ecaterinoslav, vicariu, 1788—Ianuar 1792.
Gavriil Bănulescu, fost la Acherman, Ianuar-April 1792 (apoi de Gotia).
Iacov Stamati, c. 22 Iunie 1792—10-1 Mart 1803.
Veniamin Costachi, Mart 1803—Februar 1808 (retras).
Gavriil Bănulescu, ca exarh al Sinodului rusesc (şi pentru Principatul muntean), instalat Maiu 1808 (numit Mart).
Veniamin Costachi, 1812—Ianuar 1842 (retras; † 18 Decembre 1846).
Meletie, fost la Roman, 1843—† 1848.
Sofronie Miclescu, fost la Huşi, 1851—1860.
Calinic Miclescu, apoi Primat, 18 Maiu 1865—1875.
Iosif, fost de Argeş, 1875—1902.
Partenie, fost al Dunării-de-jos, 1902—Ianuar 1909 (retras).
Pimen, fost al Dunării-de-jos, ales 5 Februar 1909.

XII. (V) Exarhi maramurăşeni, residând la Sf. Mihail din Peri, lângă Sighet.

Pahomie, 1391.

Apoi egumeni:

Simion Sălăgeanul, 1458.
Ilarie, 1494.

Urmează episcopi de **Vad.**

În **Muncaciu** *episcopi ruşi şi români:*

Petronie, recunoscut de Mihai Viteazul, 1600.
Sârghie, fost egumen de Tismana, d. Iunie 1600, sfinţit 1603—1614.

Alţi episcopi ruşi:

Atanasie Krupeski, 1614.
Eftimie, 1618.
Petronie, a doua oară, 1623.
Ioan Grigorovici, 1627.
Vasile Tarasovici, sfinţit de Mitropolitul Moldovei Varlaam, 1633—abdicare, 1642.
Dimitrie de Moiseiu, Român, ortodox, 1635—c. 1640-50.
Petru Partenie Rotosinschi, (la Ungvár), 1649, sfinţit în Ardeal, 1651.
Porfirie Ardan, calvinisant, 1649.
Ioanichie Zăican, neunit, 1658—84.
Iosif Voloşinovschi, calvinisant, 1670—5.
Mihail Serbin, „arhimandrit" de Muncaciu, Decembre 1675.
Teofan Mavrocordat, 1675.
Ieronim Lipniţchi, 1685-8.
Metodie Racoveţchi, ortodox, 1688.

XIII. (VI) Episcopia Vadului („de Rhew").

Ilarion, pomenit 1523.
Varlaam, 1527.
Anastasie, supt Petru Rareş (1529 şi urm.).
Tarasie, 19 Iulie 1546—1550.
Gheorghie, 5 Ianuar 1550—...

Pierderea Ciceului de Domnii Moldovei aduce, până în epoca lui Mihai Viteazul, suprimarea acestui Scaun.

XIV. (VII) Noii episcopi de Vad şi Maramurăş („în Ardeal şi Maramurăş"), precum şi pentru Ardealul-de-sus.

Eftimie, fost al Ardealului, 157...—c. 1579.
Spiridon, sfârşitul lui 1579, recunoscut 1585—c. 1599.
Ioan Cernea (Chyernay) (stă în Vad), pomenit 1599—1600.
Spiridon, a doua oară, c. 1601; întărit de principe, 29 April 1608.
Teofil, de Ardeal, întărit şi pentru această diecesă la 21 Februar 1615.
Eftimie, întărit de principe la 1-iu Iunie 1623.
Dosoftei Moldoveanul, pomenit întâiu la 21 April 1622; de la 1624-5 şi în Bălgrad.
Venedict, 4 Maiu 1631.

Şirul lor se încheie cu anexarea diecesei de către Mitropolitul Ghenadie Brad *al Ardealului* (după 1631; titlul de Vad îl iea însă acesta şi la 4 Decembre 1628).

Nerecunoscuţi de Guvern:
Miron (de Vad) (?), August 1635—Iunie 1637.
Sava (de Bistra), 1651.
Simion Petraşcu („protopop" al Guvernului), numit 11 August 1652.
Dumitru (de Maramurăş). V. mai sus.
Savul (Sava) (episcop al părţilor de sus), numit 12 April 1650.
Mihail Molodeţ (de Maramurăş), c. 1651-7.

Iosif de Camilli, titular de Sivas; unit, c. 1689— † 1726.

Vicariu român unit: Isaia de Atos, Ianuar 1694 — † 15 Maiu 1701.

Vicariu român unit: Gheorghe Ghenadie Bizanţie, 1705.

Iosif Stoica, Român, ortodox, c. 1690—1711.

Ştefan sau *Serafim de Petrova* (Petrovan, Petrovai), toamna anului 1711-d. 1715.

Dosoftei Teodorovici, de Moiseiu (?), d. 1715—1728, 1733-4 (la Uglea).

Iosif Hodermarszky, 1707-15.

Gheorghe Ghenadie Bizanţie, de Muncaciu, 1716—1733.

Vicariu pentru Români: Procopie Hodermarszky, de la 1723-9.

Simion Olszawski, 1729-33.

Vicariu: Ioan Kupcsenko, 1733-9.

Grigorie Bulko, 1740 — † 22 Novembre 1742.

Ioan Blajovschi, 1743-4.

Blajovschi, 1738-42,

Andrei Bacinschi, 1746-54.

Daniil Havrilovici, 1754-61.

Andrei Zsetkey, 1761-72.

Mihail Paraszovics, 1772-8.

Gheorghie Köszeghy, 1778-806.

Vasilie Papp, 1806-8.

Mihail Tabacovici, 1808-13.

Ştefan Andrucovici, 1813-5.

Petru Anderco, 1815—† 2 Iunie 1869.

Urmează episcopia de *Gherla.*

XV. (VIII) Episcopia de Gherla (urmaşă a celei de Maramurăş).

Ioan Alexi, numit la 17 Mart 1854; recunoscut de Papă în Novembre; sfinţit la 28 Octombre 1855; † 29 Iunie 1862.

Vicariu pentru Maramurăş: Ioan Pavel, 24 Novembre 1860— începutul lui 1879.

Ioan Vancea, numit la 4 Iulie 1865; recunoscut 25 Septembre; sfinţit 3 Decembre; Mitropolit la 21 Octombre 1868.

Mihail Pavel, numit la 11 Septembre 1872; recunoscut de Papă la 23 Decembre; sfinţit la 26 Ianuar 1873; 29 Ianuar 1879 trece la Orade.

Vicariu: Ioan Pop, 12 Decembre 1874 — † 10 Decembre 1879.

Ioan Szabó, numit la 18 Februar 1879—1913.

Mihail Kőkényesdy, Pop, Decembre 1879 — 1-iu Septembre 1887.

Tit Budu, 15 Novembre 1887.

Vasile Hossu, 1913—1916.

Iuliu Hossu, 1917.

XVI. (IX) Episcopia — întâiu Mitropolie — de Roman sau „episcopia-de-jos a târgului Romanului".

Calist, pomenit la 30 Septembre 1445.
Tarasie, supt Ştefan-cel-Mare, c. 1472.
Vasilie, pomenit la 16 Octombre 1488 şi la c. 14 Novembre 1499.
Teoctist, pomenit la 17 Novembre 1502.
Macarie I-iu, pomenit la 1513-4.
Dorofteі, pomenit la începutul lui 1528—c. 1531.
Macarie al II-lea, 23 April 1531—Septembre 1558.
Mitrofan, fost episcop (unde?), 1550 (pus de Ilie Rareş).
Anastasie, apoi Mitropolit, 1558-72.
Grigorie (?), 1572-4.
Gheorghie, † 1574.
Eftimie, 1574—...
Evstatie, 1577—c. 1584.
Agafton, c. 1584—1591.
Nicanor (şi înainte de Ianuar 1586 „fost episcop"), 1591 (pomenit întâiu 28 Februar 1592) — după 10 August 1594.
Agafton, întors la Roman, pomenit la 13 August 1595—c. 6 Maiu 1605.
Anastasie Crimca, c. 6 Maiu 1605—Iunie 1608.
Mitrofan, 1608-13.
Pavel, 1613-6.
Anastasie, c. 1616—c. 1631.
Dionisie, fost de Rădăuţi, c. 1631-3.
Mitrofan, fost de Huşi, 1633—41-2.
Evloghie, c. 1642—c. 1648.
Anastasie, pomenit la 26 Mart 1651—c. 10 Maiu 1658.
Sava, fost la Rădăuţi, c. 10 Maiu 1658—c. 16 Decembre 1659.
Dosoftei, c. 16 Decembre 1659—c. 1671.
Teodosie, c. 1671—1674.
Ioan, fost de Huşi, 1674—c. 1685.
Sava al II-lea, pomenit la 25 August 1685— după 4 Maiu 1686.
Misail, apoi Mitropolit, toamna 1686—c. 1700-1.

Lavrintie, fost de Rădăuți, 1702—1706.
Pahomie 18 Decembre 1706, hirotonisit 18 Ianuar 1707; — Februar 1714; † Chiev, 1724.
Sava, 1714—c. 1718,
Gheorghie, c. 1718—1723-4.
Atanasie, 1723-4—c. 1733.
Daniil, 173...
Ghedeon, fost de Huși, 1734-43.
Teofil, fost de Huși, c. 1743— † 1-iu Septembre 1747.
Ioanichie, 15 Septembre 1747—începutul 1769.
Leon Gheuca, 2 Februar 1769—Februar 1786.
Iacov Grecul, Februar 1786— † 25 Octombre 1786.
Vacanță.
Antonie de Putna, 19 Iulie 1787— † Iunie 1796.
Veniamin Costachi, de la Huși, Iunie 1796—Mart 1803.
Gherasim Clipa, 20 Mart 1803— † primăvara 1826.
Meletie (necanonic; pus de Turci), 1821-2.
Meletie Brandaburul, fost la Huși, apoi Mitropolit, 1-iu Iunie 1826—1844[1].
Veniamin Roset, 2 Februar 1844— † 1851.
Vicariu: Iustin de Edesa, 1851-6.
Nectarie Hermeziu, de Sotiriupolis, 1856-64.
Atanasie Stoienescu, de Troia, 1864—11 Maiu 1865, vicariu, apoi episcop—6 Novembre 1868 (demisionat).
Isaia Vicol, de Dioclèa, vicariu, Novembre 1868—1873; apoi episcop— † 20 Iunie 1878.
Melchisedec Ștefănescu, de la Huși, 22 Februar 1879— † 16 Maiu 1892.
Inochentie Moisiu, Decembre 1892—5 April 1894.
Ieronim Ionescu, 25 Februar 1895— † 7 Novembre 1896.
Ioanichie Floru, 1897— † 28 Iunie 1899.
Gherasim Safirin, 17 Februar 1900—24 Iunie 1911 (retras).
Teodosie Atanasiu, 4 Februar 1912—1 Februar 1923.
Lucian Triteanu, 30 Mart 1923.

---

[1] 1844, și pentru Meletie ca Mitropolit.

XVII (X). Episcopi ortodocşi rătăcitori prin Ardeal.

Ioan de Caffa, 1456.

XIX. (XII) **Episcopia de Rădăuţi.**

Ioanichie, pomenit întâiu la 25 April 1472—după 1490.
Pahomie, pomenit la 18 Novembre 1504 şi 1515.
Teofan, pomenit întâiu la începutul anului 1528.
Teodosie, pomenit la 2 Mart 1548.
Mitrofan, de la Roman, 5 Iunie 1551—...
Gheorghie, 155...—† 1558.
Eftimie, 1558—...
Dimitrie, supt Despot; fugar în Ardeal; † în luptă, April 1565.
Isaia, 1572—c. 1580-1.
Gheorghie Movilă, c. 1580-1; fuge în Polonia, 1581; întors la 1582—c. Decembre 1587.
Ghedeon de Râşca, c. Decembre 1587-91.
Mardarie, 1591—c. Iunie 1595 (trece ca egumen la Drohobycz, unde şi în 1602).
Amfilohie, c. Iunie 1595—după 25 Mart 1598.
Teodosie Barbovschi, după 25 Mart 1598— fuge în Polonia Maiu-Iunie 1600; întors...
Anastasie Crimca, pus Iunie 1600 (-Septembre); apoi... — c. 6 Maiu 1605.
Ioan, fost de Huşi, c. 6 Maiu 1605—c. 1609.
Efrem, c. 1609—c. 1615.
Atanasie, c. 1615.
Efrem al II-lea, c. 1617—c. 1623.
Evloghie, c. 1623—c. 1627.
Dionisie, apoi de Roman, c. 1627—c. 1631.
Anastasie, apoi de Roman, pomenit 13 Iunie 1639—1651 (?).
Ştefan (?), Iunie 1655.
Sava, apoi la Roman, c. 1631—58.

Teofan de Putna, fost la Huşi, pomenit la 10 Maiu 1658—1667.

Serafim, fost de Huşi, 1667—c. 1682; † după 1691.

Misail de Secu, apoi de Roman şi Mitropolit, pomenit 4 Maiu 1686—toamna 1686.

Lavrintie, apoi la Roman, toamna 1686—1702.

Nicolae Vasilievici, pomenit la 8 Maiu 1694 (supt ocupaţia polonă; fotografie a unei pagini de ms. comunicată de păr. D. Dan).

Ghedeon de Agapia, pomenit la 2 Decembre 1703—1708.

Calistru, 1708—retragerea sa în Maiu 1728 (1729 ?).

Antonie, apoi Mitropolit, 1728 (1729 ?)—c. 1730.

Misail, c. 1730—c. 1735.

Varlaam, fost la Huşi, c. 1735—45.

Iacov Putneanul, apoi Mitropolit, 1745—13 Novembre 1750.

Dosoftei, c. 13 Novembre 1750; episcop exempt al Bucovinei, 12 Decembre 1781; † 2 Februar 1789.

Vladimir de Repta, 30 Novembre 1878; arhiepiscop al Bucovinei şi Dalmaţiei, 17 Octombre 1902.

Urmează: episcopi exempţi ai **Bucovinei.**

XX. (XIII). Episcopi exempți ai Bucovinei, apoi ai Bucovinei și Dalmației.

Dosoftei, 12 Decembre 1781—† Februar 1789.
Daniil Vlahovici, April 1789—† 20 August 1822.
Isaia Băloşescu, 1823—† 1834.
Eugeniu Hacman, 8 Maiu 1835; sfințit 15 August; 23 Ianuar 1873 arhiepiscop și Mitropolit; † 12 April st. n. din același an.
Teofil Bendela, 1873-5.
Teoctist Blajeviciu, 1875-82.
Silivestru Andreieviciu-Morariu, 12 Mart 1880—† 3 April 1895.
Arsenie Ciupercovici, 1895—1902.
Vladimir de Repta, de la 1902.
Nectarie Cotlarciuc
Episcopia de Rădăuți (titulară); de la Novembre 1898.

XXI. (XIV) Episcopii din Feleac, lângă Cluj.

Episcopul grec din părţile greceşti, *Marcu*, înainte de 1489.
Daniil (Danciul, fiul preotului Vlad, care găzduise pe Marcu), 1489.
Petru (fratele lui Daniil), 1538.

Pentru aceşti episcopi v. *Sate şi preoţi din Ardeal*, p. 316 şi urm.

XXII. (XV) Protopopi de Şegheşti, ai Crişurilor
(cu drepturi episcopale).

Dan, 1503.
Ioan, 1538.
Petru, 1554.
Mihail, 1608.

Calvinizanţi:

Avram de Burdan, „episcop" al Bihorului, 1641.
Petru de Ciuciu (Csucsy), numit 15 Decembre 1648.

XXIII. (XVI) Protopopi de Inidoara şi ai Haţegului.
(cu drepturi episcopale).

Petru de „Zoczath", 1506-26.
Moise Peştişel, 1582.
Nicolae, fiul lui Ioan, c. 1659.

XXIV. (XVII) Episcopia Buzăului.

Serafim, 1508.
Paisie, înainte de 1535.
Ieremia, pomenit la 1550.
Atanasie (episcop al lui Radu Iliaş), 1553-70, poate c. 1587.
Luca de Cipru, apoi Mitropolit, 1587 (pomenit 1594)—1605.
Chiril, 1605—1620.
Efrem Trufăşel, 1620—1638.
Ştefan, apoi Mitropolit, 1638—1649.
Serafim, apoi la Râmnic, 1649—Mart 1668.
Grigorie, ales 4 April 1668—1691.
Mitrofan, fost de Huşi, 10 Iunie 1691—1702.
Damaschin, apoi de Râmnic, 3 Octombre 1702—Ianuar 1708.
Ioasaf de Argeş, 14 April 1708-1716.
Daniil, apoi Mitropolit, 1-iu Octombre 1716-19.
Ştefan, apoi Mitropolit, 14 Septembre 1719-32 († 16 Iulie 1738).
Misail, 8 Ianuar 1732-41.
Metodie, 2 Ianuar 1741—† 23 Mart 1748.
Filaret, 24 Mart 1748-53.
Antim, 1753-7.
Rafail Grecul, 12 April 1757—4 Septembre 1763.
Cozma, Septembre 1763—9 Octombre 1787.
Dosoftei Filitis, 11 Octombre 1787—11 Octombre 1793.
Costandie Filitis, 29 Octombre 1793—28 Iulie 1819.

Gherasim Rătescu, 28 Iulie 1819—1824 († 1844).
Chesarie, April 1826—30 Novembre 1846.
Filoteiu, 4 Septembre 1850— † 16 August 1860.
Dionisie Romanò, vicariu, 1861-5; Maiu 1865-73.
Ghenadie, apoi de Argeș, 18(4.
Iuochentie, 1873-93.
Dionisie Climescu, 1894.
Ghenadie,

XXV. (XVIII) Episcopii din Geoagiul-de-sus.

Cristofor, recunoscut de regina Isabela la 1557.
Sava, scos înainte de 10 April 1562, restituit la această dată.
Gheorghie de Ocna, scos la 10 April 1562.

XXVI. (XIX) Episcopia calvinisantă pentru tot Ardealul.

Gheorghie de Sângiorz, adus de la Vad, „episcop și superintendent al bisericilor românești", constatat Decembre 1566-69.

Pavel din Turda, „episcop românesc", 1569—c. 1577.

XXVII. **Episcopi din Ardeal sfinţiţi la Peć şi în Principate; ortodocşi.**

Eftimie de Neamţ, 5 Octombre 1571 întărit de principe; confirmat după sfinţire la 3 August 1572. Trece 'n Moldova în Mart 1574. Întors, păstoreşte la Vad.

Cristofor, numit 6 Iunie 1574.

Ghenadie, „arhiepiscop", „Mitropolit al Ardealului" şi ţerilor supuse principelui, sfinţit c. sfârşitul lui 1578-158...

Ioan de Prislop, numit la 30 Mart 1585, hirotonisit în vară; Mitropolit în Bălgrad din 1599; izgonit 1601 † restabilit de Basta; †...

Teoctist, pomenit la 13 Mart 1606—.

Augustin, ...

Teofil de Prislop, 1614; confirmat şi în Nord la 21 Februar 1615,—...

Eftimie de Vad (?), ...

Dosoftei de Vad, pomenit în Bălgrad la 1-iu Ianuar 1625-...

Gheorghe, Ghenadie Brad, 4 Decembre 1628—începutul lui Septembre 1640.

Ilie sau *Iorest,* Septembre 1640; sfinţit Octombre—1643 (Iunie 1645 în Moldova).

Simion, Simion Ştefan, 10 Octombre 1643; reconfirmat la 7 Iulie 1615;—c. 1652.

Daniil, apoi numai de Făgăraş, numit 1652-1656; la Olt, c. 1656; scos la 1659; 20 April 1662—c. 1680 (când fugar la Bucureşti).

Sava Brancovici, numit la 28 Decembre 1656; întărit la 23 April 1662; reîntărit 24 Octombre 1679 (?); scos la 2 Iulie 1680; † 1683 (înainte de Septembre).

Ghenadie, Iulie 1659.
Iosif Buday de Piskints, ales 2 Iulie 1680—1681-2.
Ioasaf, hirotonisit 1 (11) April 1682, retras la 14 Iulie 1682.
Ioan de Vinț, vicariu, Iulie 1682—Decembre 1685.
Varlaam, numit Decembre 1685; întărit în București, Ianuar 1686; eonfirmat de principe la 19 April 1686; † 1692.
Teofil (Toma Szerémi), numit Decembre 1692 † 1697.
Atanasie Anghel, sfințit la București, 22 Ianuar 1698.
Unirea cu Biserica Romei, 7-24 Octombre 1698; confirmată la 5-14 Septembre 1700.

V. Biserica *unită* a Românilor din Ardeal și Ungaria.

XXVIII. (XXI) Episcopia de Inău (Ienopole).

Episcop român: *Teodor*, 1595 și urm.
Sava, 1608 și urm.

Asupra bătrânețelor lui, v., după Iovan Radonici, *Tribuna* din Arad pe Februar 1909.

Mateiu-Moise, 16...
Longhin Corenici-Brancovici, „arhiepiscop de Inău", în Țara-Românească la August 1643 (la mănăstirea Comana).
Sava (Brancovici; altul decât Mitropolitul), după 1643.

XXIX. (XXII) Episcopia Huşilor.

Ioan, înainte de 1600; probabil 1597-9; fuge în Polonia, Maiu-Iunie 1600; întors, Septembre 1600-1605.
Filotei, pus Iunie 1600 (—Septembre).
Filotei, a doua oară, c. 6 Maiu 1605—c. 1617.
Iosif, 1617.
Mitrofan, c. 1617—c. 1622.
Pavel, c. 1622—c. 1627.
Mitrofan al II-lea, c. 1627—c. 1633.
Ghedeon, c. 1633—c. 1656.
Sava, 1656.
Iorest, poate fost de Ardeal, 1656-7.
Teofan, 1657—c. Maiu 1658.
Dosoftei, pomenit la 10 Maiu 1658...
Serafim, apoi la Rădăuţi, 1667.
Ioan de Secul, 1667-74.
Calistru, 1674-83.
Mitrofan, apoi de Buzău, 1683-1691.
Varlaam, 1691 - Ianuar 1709.
Sava, 19 Ianuar 1709—1713-4.
Iorest, 1713-4—1727-8.
Ghedeon, 1727-8—1734.
Varlaam, c. 1735.
Teofil, c. 1735—c. 1743.
Ierotei de Putna, c. 1744—Maiu 1752.
Inochentie de Putna, Maiu 1752-30 Octombre 1782.

Vicariu: *Leon Gheuca*, episcop de Roman, 20 Novembre 1769-1770.

Iacov Stamate, apoi Mitropolit, Octombre 1782—c. Iunie 1792.
Veniamin Costachi, 26 Iunie 1782—Iunie 1796.
Gherasim, apoi la Roman, 2 Iunie 1796—Mart 1803.
Meletie Brandaburul, apoi la Roman, 27 Mart 1803—1826.
Sofronie Miclescu, apoi Mitropolit, 1-iu Iunie 1826—1851.
Meletie Istrati, 31 Mart 1851—† 31 Iulie 1857.

Vicari: *Ghenadie Şendrea, de Tripoli*, 1857—8 Novembre 1858.
Calinic de Chariupolis, 8 Novembre 1858—sfârşitul lui 1860.
Melchisedec Ştefănescu, 1860-64.

Dionisie de Traianupolis, Maiu 1865.
Iosif Gheorghian, apoi la Dunărea-de-jos, 17 Iulie 1865-79.
Calinic Dima, 1879-84.
Silivestru Bălănescu, 1884—1902.
Conon Arămescu-Donici, apoi Mitropolit Primat, 8 Februar 1902—14 Februar 1912.
Nicodim Munteanu, 18 Februar 1912—Decembre 1923 (retras).

Vicar: Teofil Mihăilescu, Decembre 1923—24 Mart 1924.
Iacov Antonovici, fost al Dunării-de-jos, 24 Mart 1924—† 31 Decembre 1931.

XXX. (XXIII) Episcopi ai Proilavului (ai Brăilei, Renilor, Ismailului, Chiliei, Cetăţii-Albe, Benderului, apoi şi Hotinului, Mitropolit „al Basarabiei şi Ucrainei", 1772 [1]).

Meletie Sirigul, 1644.
Ioanichie, 1716.
Calinic, apoi Patriarh de Constantinopol, 24 Septembre 1743-16 Ianuar 1757.
Daniil, 1765 — † d. 1772.
Ioachim, 1777.
Chiril, 1788.
Calinic, 1814.
Antim („exarh a tot ţermul Dunării"), 1821-2 (poate 1828-9).

De *Hotin: Neofit,* episcop numit, 1765.

Amfilohie (apoi egumen de Zagavia), 1795.
Visarion Puiu (fost al Argeşului), ales la 29 Mart 1923.

Urmează episcopia **Achermanului** *şi* **Benderului,** *Mitropolia* **Basarabiei** *şi episcopia* **Ismailului.**

---

[1] V. *Neamul Românesc,* XIII, n-l 237, p. 3.

XXXI. (XXIV) Biserica unită a Românilor din Ardeal și Ungaria.

Atanasie Anghel, instalat ca episcop unit la 25 Iunie 1701—† 19 August 1713.

Ioan Țircă, sfințit la 1706-7 (fuge în Moldova).

Vicari: Iosif Bardia și Régay.

Wenceslas Frantz, ales 9 Septembre 1713; neaprobat.

Ioan Giurgiu Patachi, numit 23 Decembre 1715; aprobat de Papa la 18 Maiu 1721 ca „episcop al Făgărașului"; instalat în August 1723; † 29 Octombre 1727.

Vicariu: Adam Fitter, 1727-8.

Ioan Inochentie Clain, ales la 4 Iunie 1728; întărit de Împărat la 25 Februar 1729; sfințit la 25 Octombre 1730; fuge la Roma, Decembre 1744; abdică 7 Maiu 1751; † 23 Septembre 1768.

Vicari: Petru Aaron și Nicolae din Balomir.

Petru Pavel Aaron, numit 28 Februar 1752; sfințit 1-iu Septembre 1752; † 9 Mart 1764.

Atanasie Rednic, ales 30 Iunie 1764; întărit de Papa, 15 Maiu; † 2 Maiu 1772.

Grigorie Maior, ales 15 August 1772; numit 27 Octombre; retras 12 August 1782; † Februar 1785.

Ioan Bob, numit 21 Octombre 1782; confirmat 15 Decembre 1783; sfințit 6 Iunie 1784; † 7 Octombre 1830.

Ioan Lemeni, numit 23 August 1832; întărit de Papa, 16 April 1833; sfințit 6 Iunie; retras, Mart 1850; † 29 Mart 1861.

Alexandru Sterca-Sulutiu, numit 18 Novembre 1850; confirmat de Papa, 17 Februar 1851; sfințit 22 Iulie; † 7 Septembre 1867.

Ioan Vancea de Buteasa, numit 21 Octombre 1868; întărit de Papă, 21 Decembre; † 31 Iulie 1892.

Victor Mihályi de Apșa, ales 16 April 1893; numit 9 Novembre 1894; instalat 26 Maiu 1895.

Vasile Suciu, 1-iu Ianuar 1921.

XXXII. (XXV) Episcopia de Oradea-Mare.

Meletie Covaci, titular de Tegèa, numit 12 Iulie 1748; † 1770.

Moise Dragoşi, numit sufragan la 5 Novembre 1775; episcop 26 Iulie 1776; recunoscut de Papă la 16 Iunie 1777; sfinţit la 9 Novembre; † 16 April 1787.

M. Savniţchi, neprimit de diecesă, 1787.

Ignatie Darabant, numit la 8 April 1788; confirmat de Papa la 3 Februar 1790; sfinţit la Mart; † 31 Octombre 1805.

Samuil Vulcan, numit la 25 Octombre 1806; † 25 Decembre 1839.

Vasilie Erdélyi, numit la 2 August 1842, recunoscut de Papă la 30 Ianuar 1843; sfinţit la 11 Iunie; † 27 Mart 1862.

Iosif Papp-Szilágyi, numit la 1-iu Novembre 1862; sfinţit la 3 Maiu 1863; † 5 August 1873.

Ioan Oltean, numit 1873; † 29 Novembre 1877.

Mihail Pavel, numit la 29 Ianuar 1879; † 1-iu Iunie 1902.

Dimitrie Radu, numit la 1902— † 8 Decembre 1920.

Valeriu Traian Frenţu, 1922.

XXXIII. (XXVI) Episcopi de Buda, Câmpii Măhaciului și în Ardeal.

Dionisie Novacovici, instalat la Brașov, 11 Iunie 1761; † 8 Decembre 1767.

Vicariu: Ioan Gheorghievici, 1768.

Sofronie Chirilovici (residă în Sibiiu), 1-iu Decembre 1770-1783.

Ghedeon Nichitici, 6 Novembre 1783; instalat 1-iu Iunie 1784; † 6 Decembre 1788.

Gherasim Adamovici, 1789 — † 13 April 1796.

Vicari: Ioan Popovici de Hondol (1796-805); Nicolae Huțovici, 1805; Aron Budai — 1810.

Urmează episcopi români ortodocși *de Ardeal.*

XXXIV. (XXVII) Episcopi, apoi Mitropoliţi, români ortodocşi de Ardeal.

Vasilie Moga, întâiu episcop român, fără legătură cu eparhia Budei, Septembre 1810; sfinţit 21 April 1811 — † 11 Octombre 1845.

Andrei Şaguna, administrator din 13 Iulie 1846; ales 2 Decembre 1827; sfinţit în Dumineca Tomei; 12 Decembre 1850 Mitropolit; † 16 Iunie 1873.

Procopie Ivacĭcovici, 1873-4 (patriarh sârbesc de Carlovăţ; † 1881).

Miron Romanul, 21 Novembre 1874 — † 13 Octombre 1898.

Ioan Meţianu, de la 14 Decembre 1898 — † 3 Februar 1916.

Vasile Madngra, de la 6 August 1916 — 1-iu Octombre 1918.

Nicolae Bălan, ales la 14 Februar 1920.

XXXV. (XXVIII) Episcopi ai Benderului şi Achermanului (Cetăţii-Albe).

Gavriil Bănulescu, 1791.
Dionisie.

XXXVI. (XXIX) Episcopii Argeşului.

Iosif de Sivas, 13 Decembre 1793[1]—† 27 Octombre 1820.
Ilarion, 20 Novembre 1820-23.
Grigorie Rătescu, 1823-8.
Ilarion, a doua oară, 1828—† 7-8 Ianuar 1845.

Vicariu: Samuil de Sinai, 1845-50.

Climent de Găiseni, 14 Septembre 1850-62.

Vicariu: Neofit Scriban, titular de Edesa, 1862-5.

Ghenadie, 1865-8.
Neofit Scriban, 1868-73.
Iosif Naniescu, 1873-5.
Ghenadie Petrescu, 1875-93.
Gherasim Timuş, ales 1893.
Visarion Puiu.
Lazăr Duma.

---

[1] Cf. şi Iorga, *Ist. lit. rom. în secolul al XVIII-lea*, II, p. 377 şi nota 5.

XXXVII. (XXX) Mitropolia Basarabiei.

(Urmare a Hotinului: „Mitropolit: „Mitropolit al Chişinăului şi Hotinului.“)

Gavriil Bănulescu, fost de Acherman şi Gotia şi exarh în Principate, 1812—† 30 Mart 1821.

Vicariul său: Dimitrie sau Daniil Sulima, de „Acherman şi Bender“.
Nicodim Munteanu, locţiitor.
Gurie Grossu.

Episcopii următori de Chişinău şi Acherman sânt Ruşi.

XXXVIII. (XXXI) Episcopia de Arad
(fasa românească).

Nistor Ioanovici, 1829—† 1830.
Gherasim Raț, 1830—† 1850.
Procopie Ivačcovici, apoi Mitropolit, 1853-73.
Miron Romanul, 1873-4.
Ioan Mețianu, 1875—1898.

XXXIX. (XXXII) Episcopia Lugojului.

Alexandru Dobra, numit la 17 Mart 1854; sfinţit la 28 Octombre 1855; † 13 April 1860.

Ioan Oltean, numit la 25 Iulie 1870; recunoscut de Papa la 5 Octombre; sfinţit la 18 Decembre; 1873 trecut la Orade.

Victor Mihályi, numit 25 Novembre 1874; recunoscut de Papa, 21 Decembre; sfinţit 14 Februar 1875; Mitropolit, Novembre 1894.

Dimitrie Radu, numit la 22 Novembre 1896; recunoscut de Papa 3 Decembre; sfinţit 9 Maiu 1897; trece la Oradea-Mare 1902.

XL. (XXXIII) Episcopia de Caransebeş.

Vicariu: Ignatie Vuia, 1865.

Ioan Popazu, 6 Iulie 1865, 1865—† 5 Februar 1889.
Nicolae Popea, 1889—1908.

XLI. **(XXXIV) Episcopia Ismailului (Dunării-de-jos).**

(urmare a Proilavului; creată 17 Novembre 1864.)

Melchisedec Ştefănescu, apoi la Roman, 11 Maiu 1865—27 Februar 1879.
Iosif Gheorghian, apoi Mitropolit Primat, fost la Huşi, 27 Februar 1879—22 Novembre 1886.
Partenie Clinceni, apoi al Moldovei, 10 Decembre 1886—1902.
Pimen Georgescu, 1902—5 Februar 1909.

XLII (XXXV). Episcopi ai armatei.

Iustinian Teculescu.
Ioan Stroe.

ADAUS[1].

Episcopi catolici de Iaşi (p. 315):

Udalric Copolloni (administrator), 1916—1920.
Alexandru Cisar (episcop), 1920—1924.
Mihail Robu (episcop), 1924.

Arhiepiscopi de Bucureşti (p. 316):

Alexandru Cisar, Decembre 1924.

Episcopia Severinului şi a Noului-Severin sau a Râmnicului (p. 323):

Vicari-geranţi: Alexe Şerban Craioveanul, Vartolomei Stănescu, 6 Novembre 1918—6 April 1921.

Episcopi exempţi ai Bucovinei, apoi ai Bucovinei şi Dalmaţiei (p. 338):

Vicar: Ipolit Vorobchievici, Rădăuţeanul, hirotonit la 14 Septembre 1919.

Episcopia de Cetatea-Albă–Ismail (înfiinţată la 1923) (p. 355):

Nectarie Cotlarciuc, de la 29 Mart 1923—17 Novembre 1924.
Iustinian Teculescu, de la 17 Decembre 1924.

---

[1] Tabelele de episcopi tipărindu-se fără voia mea, sânt silit a adăugi aicea complectarea lor.

Episcopii Argeşului (p. 356):

Calist Ialomiţeanul, 4 Februar 1912—† 31 Maiu 1917.
Teofil Mihăilescu, 17 Septembre 1917—6 Novembre 1918.
Vicari-geranţi: Vartolomei Stănescu şi Evghenie Humulescu Piteşteanul, 6 Novembre 1918—6 April 1921.

Mitropolia Basarabiei (p. 357):

Vicar: Dionisie Erhan, Tighineanul, ales 7 Iulie 1918, hirot. 22 Iulie 1918.

Episcopia de Arad (fasa românească) (p. 358):

Ioan Pap, 1898—† 21 Ianuar 1925.
Grigorie Comşa, de la 17 Iunie 1925.

Episcopia Lugojului (p. 359):

Vasile Hossu, 1903—1913.
Valeriu Frenţiu, 1913—1922.

Episcopia de Caransebeş (p. 360):

Miron Cristea, 1909—1-iu Ianuar 1920.

Episcopia Ismailului (Dunării-de-jos) (p. 361):

Nifon Niculescu, 22 Mart 1909—1-iu Ianuar 1921.
Vicar: Platon Ciosu-Ploeşteanul, 1922—1923.
Iacov Antonovici, 30 Mart 1923—24 Mart 1924 (trecut la Huşi).
Cosma Petrovici, 24 Iunie 1924.

Episcopia Clujului, Vadului şi Feleacului.

Nicolae Ivan, de la 19 Decembre 1921.

Episcopia Constanţei-Tomis (înfiinţată 1923).

Ilarie Teodorescu, 30 Mart 1923—28 Septembre 1925.
Gherontie Nicolau, de la 30 Mart 1926.

Episcopia ortodoxă de Oradea-Mare.

Roman Ciorogariu, de la 23 Decembre 1920.

Episcopia greco-catolică a Maramurăşului.

Alexandru Rusu, de la 2 Februar 1931.

Biserica romano-catolică.

Gustav Carol Majláth, numit episcop al Transilvaniei la anul 1897.

Arhiepiscopul Netzhammer, numit la 16 Novembre 1905, consacrat la Roma la 5 Novembre 1905, demisionat la 14 Iulie 1924.

Arhiepiscopul Alexandru Cisar, numit administrator apostolic, fiind episcop de Iaşi, la 19 Iulie 1924. Numit arhiepiscop al Bucureştilor la 12 Decembre 1924.

Biserica ortodoxă a Bucovinei.

Mitropolitul Vladimir de Repta 1902—1-iu Novembre 1924.

Mitropolitul Nectarie Cotlarciuc, 7 Novembre 1924.

Biserica ortodoxă din Transilvania.

Mitropolitul I. Meţianu, 14 31 Decembre 1898 (ales) — 3 Februar 1916.

Mitropolitul V. Mangra, 6 August 1916—1/14 Octombre 1918.

Scaunul vacant de la 1 14 Octombre 1918—14/27 Februar 1920.

Mitropolitul Nicolae Bălan, ales la 14/27 Februar 1920.

Biserica unită.

Mitropolitul Victor Mihaly de Apşa, ales 16 April 1893, instalat la 26 Maiu 1895. †

Mitropolitul Vasile Suciu, 1-iu Ianuar 1921.

COMPLECTĂRI

La pag. 316 :

Raimund Netzhammer, 16 Septembre 1905—*Iulie 1924.*

La pag. 338 :

Vladimir de Repta, de la 1902—*1-iu Novembre 1924.*
Nectarie Cotlarciuc, *de la 17 Novembre 1924.*

La pag. 342 :

Dionisie Climescu, 1894—*† 1921.*
Ghenadie *Niculescu, de la 30 Mart 1923.*

La pag. 356 :

Gherasim Timuş, ales 1893 — *† 1912.*
Visarion Puiu, *de la 6 April 1921—30 Mart 1923.*
Lazăr Duma, *de la 18 Novembre 1923.*

La pag. 357 :

Nicodim Munteanu, locţiitor, *de la 14 Iunie 1918—1-iu Decembre 1920.*
Gurie Grossu, *de la 1-iu Decembre 1920 (în April 1928 ridicat la rangul de Mitropolit).*

La pag. 359 :

Alexandru Nicolescu, *de la 25 Februar 1922.*

La pag. 360 :

Iosif Traian Bădescu, *de la 30 Iulie 1920.*

La pag. 362 : **Episcopi ai armatei (cu titlul de Alba-Iulia):**

Iustinian Teculescu, *ales 8 Decembre 1922, hirotonit 5 Mart 1923.*
Ioan Stroe, *ales 20 Maiu 1925, hirotonit 15 Iunie 1925.*

TABLA NUMELOR

Redactată după aceia de la ediția I, de D. Munteanu-Râmnic, profesor, de Eugenia Corone, învățătoare misionară.

A.

B.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

I.

Episcopi şi clerici latini.

J.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

Q.

R.

S.

T, Ţ.

U.

V.

W.

Z.

E R A T Ă

La p. 119, r. 15 de sus: 1732 în loc de 1733.

La I, p. 166. Pentru fuga lui Teofan, Mitropolitul în Ardeal, fiind oprit la râul Bistriţa de trimeşii domneşti Hamza şi Dimitrie, cari cu chezăşie îl întoarseră, Hurmuzaki, *Supl* II[1], pp. 248-9.

La p. 304, r 3 de sus, a se ceti Stroe, în loc de: Stoica.

TABLA CUPRINSULUI

TABLA CUPRINSULUI.

CARTEA a III-a

EPOCA ROMÂNEASCĂ.

PARTEA I-IU. Pagina

Lupta pentru desăvârşirea unirii Românilor de peste munţi.

PARTEA a II-A.

Biserica românească din Principate la începutul epocei fanariote.

PARTEA a III-A. Pagina

Bisericile româneşti din Principate în legătură cu Ruşii şi în luptă cu Grecii.

PARTEA a IV-A.

Introducerea limbii româneşti în slujba şi în cântarea bisericească.

PARTEA a V-A.

Împrejurări ardelene de luptă împotriva Unirii.

PARTEA a VI-A.

Biserica din Principate în era războaielor ruso-turceşti.

PARTEA A VII-a.

Pagina

Învierea spiritului bisericesc prin reforma lui Paisie de Neamț.

PARTEA A VIII-a.

Unirea curentului religios paisian, sprijinit de arhiereii din Principate, cu noul curent național de peste munți.

PARTEA A IX-a.

Unirea tuturor curentelor religioase în opera lui Veniamin, Mitropolitul Moldovei.

PARTEA A X-a.

Lupta Bisericii cu Statul și luarea ei în stăpânire de acesta. Organisarea Bisericilor de peste munți.

PARTEA A XI-a.

Pagina